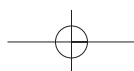
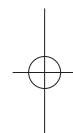
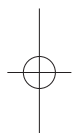
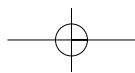
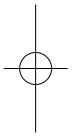
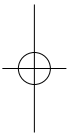

STRATĒGISKĀS
ANALĪZES
KOMISIJA

STRATĒGISKĀS
ANALĪZES
KOMISIJA

SAVĒJIE UN SVEŠIE
SABIEDRĪBAS RADIKALIZĀCIJAS TENDENCES
LATVIJĀ, EIROPĀ UN PASAULĒ

ZINĀTNISKI PĒTNIECISKIE RAKSTI

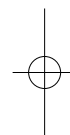
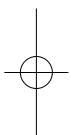
5 (1 6) 2 0 0 7

 ZINĀTNE

UDK 316(082)
Sa 910

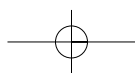
KRISTĪNES PLŪKSNAS vāka dizains

Par rakstos atspoguļotajiem faktiem un viedokļiem
atbild autori

ISBN 978-9984-808-23-9

© Latvijas Valsts prezidenta kanceleja, 2007
© Rakstu autori, 2007
© Kristīne Plūksna, vāka dizains, 2007
© Apgāds "Zinātne", 2007

Saturs

Mirklis pirms ūdens virsmas sakustēšanās. Ievada vietā. <i>Gunda Reire</i>	7
Sabiedrības radikalizācijas process – iemesli, motīvi, izpausmes un risinājumi	9
1. nodaļa. Iecietība, individualizācija un atsvešinātība	
Ilze Vasariņa Individualizācija. Atsvešinātība. Radikalizācija	21
Līva Muižniece Tolerance: ceļi un strupceļi kopesamības meklējumos	37
Iveta Reinholde Savējie un svešie... un birokrāti	65
2. nodaļa. Radikālisms, ekstrēmisms un terorisms starptautiskajā politikā	
Ivars Ijabs Ar seju pret ekstrēmismu: "jaunā Eiropa" pēc ES paplašināšanās	85
Toms Rostoks Valstiskais radikālisms un starptautiskā politika	102
Gunda Reire No sabiedrības radikalizācijas līdz terorismam. Rietumu pasaules atbilde "plūstošiem draudiem"	126
3. nodaļa. Emigrācija, imigrācija un integrācija	
Kristīne Krūma, Ivars Indāns Vienoti daudzveidībā: imigrācija un integrācija	149
Artūrs Alksnis Starp republiku un pilsoni: radikalizācija Francijā imigrācijas un sabiedrības integrācijas kontekstā	176
Aija Lulle Jaunā latviešu emigranta tēla konstruēšana publiskajā telpā	229

6 SATURS

4. nodaļa. Agresivitāte mediju diskursā

Visvaldis Valtenbergs	Politiskā radikālisma izpausmes virtuālajā telpā ...	249
Solvita Denisa	Vēsture, kura šķir: Latvijas mediju analīze	278

5. nodaļa. Neiecietība un naida runa: tiesisko risinājumu iespējas

Sandija Novicka	Tiesību aizsardzības līdzekļi <i>naida runas</i> gadījumā	317
Artūrs Kučs	Neiecietības kurināšanas aizliegums un tiesības uz vārda brīvību: tiesisko risinājumu iespējas un ierobežojumi Latvijā	344
Ziņas par autoriem		378

Mirkļis pirms ūdens virsmas sakustēšanās Ievada vietā

Lai raksturotu dažādu neiecietības izpausmju un konfliktu saasināšanās sākotnējo fāzi sabiedrībā, aizvien biežāk tiek lietots jēdziens "radikalizācija". Uzsākot šo Latvijai būtisko pētījumu, Stratēģiskās analīzes komisijas Jauno zinātnieku forums saskārās ar pirmo svarīgo jautājumu: kaut arī šis jēdziens tiek plaši lietots, tomēr – kā precīzi definēt sabiedrības radikalizāciju? Autori vienojās, ka par radikalizāciju iespējams runāt kā par procesu, kas saistīts ar nozīmīgu attālināšanos no ierastā vai ierasto prakšu fundamentālu pārmaiņu atbalstīšanu sabiedrībā. Tomēr svarīgi ir atzīmēt, ka runa ir par pašu pirmo, sākotnējo procesa fāzi, iespējams, pat vēl neuzkrītošu vai neredzamu. Radikalizācija būtu jāuztver kā pirmie simptomi, kuriem var sekot daudz nopietnāki procesi sabiedrībā – ekstrēmisms, radikālisms, terorisms u. c. Šajā ziņā sabiedrības radikalizāciju iespējams salīdzināt ar mirkli pirms ūdens virsmas sakustēšanās, kam seko pati kustība, saviļņošana, brāzmas un vētras.

Īstenojot šo pētījumu, autoriem šķita būtiski sabiedrības radikalizācijas procesu aplūkot dažādos kontekstos, dažādās vidēs – gan reālajā, gan virtuālajā, izgaismojot arī citus procesus, kas saistīti ar ekstrēmismu, radikālismu, neiecietību un tolerances trūkumu. Tikai tādējādi iespējams gūt aptverošu priekšstatu par sabiedrības radikalizācijas vidi, veidiem, izpausmēm un sekām.

Līdz ar to pētījums tika veidots, apaudzējot to ar jēdzieniem tolerance, kopesamība, iecietība, savējie un svešie, integrācija, individualizācija, atsvešinātība, agresivitāte, vardarbība, aizvainotība, apspiestība u. c. Šis jēdzienu kopums spilgti izgaismo kontekstu, kura ietvaros iespējams runāt par sabiedrības radikalizēšanos. Vienlaikus šie ir arī jēdzieni, kuros spoguļojas dažādās šā procesa izcelsmes, vaibsti un izpausmes.

Pētnieki šajā grāmatā runā gan par radikalizācijas procesa pamatelementiem un dažādu pamata jēdzienu filozofiskajiem konceptiem (L. Muižniece,

8 GUNDA REIRE

I. Vasariņa, arī I. Reinholde), gan katalizatorvidi (I. Indāns, K. Krūma, A. Lulle, A. Alksnis, G. Reire), gan medijiem kā degvielu procesiem (S. Denisa, V. Valtenbergs, G. Reire). Autori analizē gan nacionālo un reģionālo – Eiropas, gan globālo kontekstu, un viena no grāmatas daļām veltīta tieši radikalizācijas starptautiskajām izpausmēm un sekām (T. Rostoks, I. Ijabs, G. Reire, arī A. Alksnis, I. Indāns, K. Krūma). Sabiedrības radikalizācijas procesā būtisks ir jautājums par tiesiskās aizsardzības iespējām, kam veltīta atsevišķa grāmatas nodaļa (S. Novicka, A. Kučs).

Pievēršanās sabiedrības radikalizācijas pētīšanai ir būtiska Latvijai gan nacionālajā, gan starptautiskajā kontekstā, ņemot vērā Latvijas dalību Eiropas Savienībā un atrašanos globalizētā vidē kopumā. Ir būtiski saredzēt pirmos neiecietības, radikalizācijas un atsvešinātības simptomus, dalīšanos “savejos” un “svešajos” sabiedrībā dažādās vidēs un izpausmēs, lai spētu uz tiem iedarboties proaktīvi, negaidot križu novēršanas stadiju. Būtiski ir saskatīt radikalizācijas procesa dažādās šķautnes, jo uz tām nereti var attiecināt plaši pazīstamo izteicienu “Ar labiem nodomiem ir bruģēts ceļš uz elli”. Proti, radikalizācijas procesu rašanās un straujā izplatīšanās var būt balstīta uz sākotnējiem centieniem nodrošināt demokrātisku un līdzsvarotu sabiedrības integrācijas procesu, kā tas ir spilgti atainots šīs grāmatas rakstos par emigrāciju, imigrāciju un integrāciju. Turklāt globālajā “haosā”, kā to dēvē Zigmunts Baumans, vienmēr ir kāds, kam haoss patiesībā nozīmē kārtību. Citiem vārdiem sakot, sabiedrībā pastāv grupas, kuru interesēs var būt sabiedrības nestabilitātes un radikalizācijas veicināšana.

Ņemot vērā radikalizācijas dažādos apstākļus, motīvus, vides un izpausmes, kā arī šī temata sabiedrisko nozīmību, Stratēģiskās analīzes komisijas Jauno zinātnieku forums piedāvā lasītājiem savu jaunāko pētījumu – “Sabiedrības radikalizācijas tendences Latvijā, Eiropā un pasaulē”, līdz ar to aicinot vērīgi raudzīties uz sabiedriskajiem procesiem visapkārt.

GUNDA REIRE,
*Stratēģiskās analīzes komisijas
Jauno zinātnieku foruma vadītāja*

Sabiedrības radikalizācijas process – iemesli, motīvi, izpausmes un risinājumi

	PROCESAM RAKSTURĪGAIS	RAŠANĀS IEMESLI/MOTĪVI	PROCESA IZPAUSMES/SEKAS	SECINĀJUMI/REKOMENDĀCIJAS
Radikālīzācija	Saasinās attiecības starp dažādām sociālām grupām gan ikdienas un privātajā dzīvē, gan publiskajā telpā.	Radikalizācija ir sabiedrības strukturālas pārmaiņas, mainīgās pasaules loģisks rezultāts. Globalizācija, liberalizācija, migrācija, sporta un informācijas tehnoloģiju attīstība ir modernās pasaules neatņemama sastāvdaļa, kas veicina jaunu kultūras formu rašanos, sabiedrības diferencēšanos un atsvešināšanos no tradicionālajām vērtībām.	Nepieciešamība iekļauties grupā – būt par kāda lielāka sociāla kolektīva daļu, tajā pašā laikā saglabājot atšķirību no citām grupām. Jebkura sociāla grupa pastāv attiecībās pret citām grupām un savstarpējās attiecības variē atkarībā no statusa, varas, prestiža, stabilitātes, leģitimitātes u. c. aspektiem.	Globalizētajā, modernajā, urbanizētajā un individualizētajā sabiedrībā, kurā atšķirība ir kļuvusi par vērtību, pastāv nepieciešamība analizēt varas attiecības gan sociālo grupu un kultūru starpā, gan valsts varas līmenī.
	Nepastāv vienota vērtību skala, tas veicina dažādu kultūru un subkultūru savstarpējās diskusijas, pretināšanas un nesaskaņas.			Tradicionālās vērtības, lai cik individualizēta arī būtu sabiedrība, vienmēr būs aktuālas. Pat individualizācijas, diferenciacijas un heterogenizācijas apstākļos pastāv ļoti spēcīgas saites starp cilvēkiem, sociālajām grupām un kultūram, tās saglabājas neatkarīgi no pārmaiņām sabiedrībā.
	Mērenā forma – neiecietība un tolerances trūkums ikdienas dzīvē un publiskajā telpā. Radikālā forma – radikālais nacionālisms, vardarbība, rasisms, ksenofobija, reliģiskais fundamentālisms, terorisms, genocīds u. c.		Identitātes saglabāšanā tiek uzturēta savejo/svešo polārā sistēma, pastāv psiholoģiska nepieciešamība pēc "svešo" grupu stereotipizācijas, negatīva svešo grupu vērtējuma, negatīvas attieksmes pret svešu grupu.	Individualizācijas apstākļos homogēnas sabiedrības eksistence nav iespējama. Tomēr būtiski ir sakārtot tiesisko vidi, kas regulētu neiecietību un tolerances trūkumu, kā arī efektīvi kavētu pāreju no mērenas radikalizācijas uz radikālo fāzi.

10 Sabiedrības radikalizācijas process – iemesli, motīvi, izpausmes un risinājumi

	PROCESAM RAKSTURĪGAIS	RAŠANĀS IEMESLI/MOTĪVI	PROCESA IZPAUSMES/SEKAS	SECINĀJUMI/REKOMENDĀCIJAS
<p>Sabiedrības radikalizācija ir auglīga augsne terorismam.</p>	<p>Sabiedrības radikalizāciju un tai sekojošo rekrutēšanu un pašrekrutēšanos terorisma mērķiem sekmē globalizācija, psiholoģiskie faktori un radikālu ideju cirkulēšana.</p>	<p>Eiropa patlaban var lepoties ar mūsdienu stratēģisku pretterorisma konceptu, kas pamatīgi pievēršas radikalizācijas saiknei ar terorismu un rekrutēšanu.</p> <p>ANO pieteikums Pretterorisma konvencijā pievēršies terorisma "root causes" jeb pamata iemesliem ir patuķšs – sabiedrības radikalizācijas procesiem un interneta jautājumiem tas pieskaras tikai vispārīgi un garāmejojot.</p>	<p>ES strauji jāiet tālāk un savā skatījumā jāiekļauj internets kā radikalizācijas lauks un instrumentis – bez tā visādi citādi modernā stratēģija jau sāk novecot. Stratēģijas ieviešanai traucē vienotības ES ārpolitikas trūkums.</p> <p>Pašreizējā ANO konfliktu pamata iemeslu uzrunāšanas un terorisma pamata iemeslu uzrunāšanas kombinācija ir neefektīva. Pretterorisma preventīvā joma ANO nespēj izkljūt no pēckara un pēc aukstā kara laika izpratnes valģiem</p>	
<p>Radikalizācija birokrātijā kā ilgstošs un latentis nošķiršanās process.</p>	<p>Pārstāvnieciskās birokrātijas principu neievērošana publiskās pārvaldes darbinieku atlasē.</p>	<p>Atsevišķas sociālās grupas daudz vairāk ir pakļautas negatīvi birokrātiskajam parādībām. Novērojams savējo/svešo dalījums, kur "savējiem" ir pieeja informācijai un ātrakai pakalpojuma saņemšanai.</p>	<p>Publiskas debātes un diskusijas kā informēšanas un izpratnes veicināšanas instrumenti. Publiskajā pārvaldē jāpaliek dažu sociālo un etnisko grupu pārstāvniecība.</p>	

Sabiedrības radikalizācijas process – iemesli, motīvi, izpausmes un risinājumi

	PROCESAM RAKSTURĪGAIS	RĀŠANĀS IEMESLI/MOTĪVI	PROCESA IZPAUSMES/SEKAS	SECINĀJUMI/REKOMENDĀCIJAS
Naida runa (angl. <i>hate speech</i>), verbālā agresija	<i>Hate speech</i> tiek vērstā pret grupām, kas tiek diskriminētas dzimuma, veselības stāvokļa, ārēja izskata u. c. faktoru dēļ. Runas veids var iekodēt sevi aicinājumus uz pazemošanu, iebaidīšanu, vardarbību u. c.	Instrumenti, ar kura palīdzību tiek realizēta agresija, ir nevis fizisks spēks, bet gan vārds. Arī ar vārda starpniecību var pāņakt sabiedrības radikalizāciju.	Sekas cietušajam parasti ir traumatiskākas nekā citos goda un cieņas aizskaršanas gadījumos, jo saistās ar šīs personas identitāti.	Piemērotās sankcijas, izmaksātās kompensācijas <i>naida runas</i> gadījumā nedrīkst būt nominālas, lai sabiedrība neveidotos uzskats, ka šāda veida pārkāpumi ir formāli un nebūtiski.
	Vārda brīvība neietieftības kurināšanas gadījumos visbiežāk nonākt pretrunā ar visu cilvēku līdztiesību un ikviena cilvēka tiesībām tikt uzskatītam par tiesību subjektu, personas goda un cieņas aizsardzību, bet radikālākos gadījumos pat ar personas tiesībām uz dzīvību.	Būtisks ir sabiedrības attīstības līmenis, tas nosaka arī valsti nepieciešamās tiesības. Runājot par naida kurināšanu Latvijā, krimināltiesību eksperts Andrejs Jūdins ir norādījis, ka "realitāte pašregulācija mūsu sabiedrībā nedarbojas".	Sekas ir plašākam cilvēku lokam, jo daudzi, kas sevi identificē ar cietušo, draudus un aizskārumu izjūt un pārdzīvo personīgi. Katra <i>naida runa</i> vieno un iedrošina konkrēto uzskatu paudējus un veicina turpmākas <i>naida runas</i> vai pat naida motivētus uzbrukumus.	Civillikuma 2352. ¹ pants būtu jāpiemēro tādējādi, lai tiesības uz kompensāciju tiktu piešķirtas arī gadījumos, ja personas godu un cieņu aizskar nesamērīgi rupji izteikts viedoklis, ka arī – ja viedoklis ir pausts par noteiktu šauru personu loku un prasītājam ir objektīvs pamats personificēt sevi ar grupu, par kuru šāds viedoklis pausts.

12 Sabiedrības radikalizācijas process – iemesli, motīvi, izpausmes un risinājumi

PROCESAM RAKSTURĪGAIS	RAŠĀNAS IEMESLI/MOTĪVI	PROCESA IZPAUSMES/SEKAS	SECINĀJUMI/REKOMENDĀCIJAS
<p>Latvijā kā salīdzinoši jaunā demokrātijā līdzsvara meklēšana starp tiesībām uz vārda brīvību un neiecietības kurināšanas aizliegumu tikai veidojas.</p>	<p>Tiesību veidotājiem un piemērotājiem trūkst pieredzes, jo pagātnē eksistējošā cenzūra izslēdza iespēju, ka neiecietības izpausmes varētu izskanēt publiskajā telpā. Savukārt pēc neatkarības atjaunošanas būtiskākā uzmanība tika pievērsta vārda brīvības nostiprināšanai, otrajā plānā nobīdot jautājumu par tiesību īstenošanas robežām.</p>	<p>Valsts institūciju bezdarbība pret izteikumiem, kas atklāti aicina uz naidu un vardarbību pret kādu sabiedrības grupu, rada neaizsargātības sajūtu un iesaistītās grupas nav spējīgas vai nevēlas aizsargāt noteiktu sabiedrības daļu.</p>	<p>Tiesiskā līdzsvara atrašana starp sabiedrības pamattiesībām ir sarežģīts process, kurā iesaistīti likumdevēji, veidojot atbilstošus tiesiskos ietvarus, tiesu vara, kas rada tiesību normu piemērošanas praksi, un pilsoniska sabiedrība, vērtējot pastāvošās prakses atbilstību tās interesēm. Izvēlēto līdzsvarošanas modeli nosaka valsts tiesiskās tradīcijas, vēsturiskā pieredze, valsts varas dalījuma īpatnības, starptautiski tiesiskās saistības un citi faktori.</p> <p>Veidojot Latvijas tiesisko ietvaru, jāņem vērā gan nepieciešamība veicināt viedokļu dažādību sabiedrībā, gan fakts, ka Latvija ir valsts, kurā ir liels minoritātēm piederīgo personu īpatsvars. Nepieciešams grozīt Krimināllikumu, skaidri nosakot, ka seksuāla orientācija ir viens no aizliegtajiem diskriminācijas un <i>naida runas</i> pamatiem.</p>

	PROCESAM RAKSTURĪGAIS	RAŠANĀS IEMESLI/MOTĪVI	PROCESA IZPAUSMES/SEKAS	SECINĀJUMI/REKOMENDĀCIJAS
Stereo- tipizācija, naidīgums pret imigran- tiem un emigran- tiem	<p>Eiropas valstīs pieaug radikalizācija un negatīvs noskaņojums pret imigrāciju.</p> <p>Valstis, kurās sabiedrība ir vismazāk apmierināta ar pašreizējo ekonomisko stāvokli, valdību un demokrātijas kvalitāti, arī visnaidīgāk izturas pret imigrāciju.</p>	<p>Imigrantu integrācijas problēmai Rietumeiropā ir vēsturisks mantojums, kas radies no postkoloniālajām attiecībām ar imigrantu izcelsmes valstīm.</p> <p>Austrumeiropas valstu galvenās problēmas pēc iestāšanās ES saistās ar masveida darbaspēka aizplūšanu un pieaugošu nacionālismu un rasisma izpausmes.</p>	<p>Integrācijas procesa problēmas atklāj dziļu plaisu starp nacionālas valsts kultūras robežām un globālās multikulturālās ekonomikas prasībām. Raugoties uz imigrantiem un iekšējām tīrām integrāciju, abas grupas aizvien biežāk vērsas pret Eiropas politiku.</p> <p>ES politika ir ierobežota, jo dalībvalstīm ir dažāda vēsture, tiesiskais regulējums un ekonomikas, sociālās un kultūras vajadzības.</p>	<p>Risinājumiem arvien vairāk ir nepieciešami starpvalstu kopīgas politikas principi. Šajā ziņā arvien pieaugoša nozīme ir ES politikas attīstībai. Visu kopējās intereses ir ES veicināt efektīvas integrācijas stratēģijas.</p>
	<p>Radikalizācijas procesus veicina nesaskaņa starp imigrācijas un integrācijas procesiem.</p>	<p>ES politika līdz šim nav tikusi virsta abos virzienos, lai ilgtermiņā tos tuvinātu.</p>	<p>Situācija sāk mainīties. ES aizstāv imigrantu tiesības un uzsvēr nodarbinātību kā integrācijas procesa sastāvdaļu dalībvalstīs. Tajā pašā laikā ES politika aizstāv arī Eiropas valstu pilsoņu intereses, atzīstot, ka imigrācijas un integrācijas jautājumu korelācija dalībvalstīm rada iekšpolitiskas problēmas un potenciālas krīzes situācijas.</p>	<p>ES dalībvalstu politikai jābūt vērstai uz sabiedrības grupu atvērtību, lai tādējādi mazinātu imigrācijas negatīvas sekas, veicinātu integrācijas procesus valstu un sabiedrības interesēs, kā arī nodrošinātu ekonomisko izaugsmi un konkurētspēju. Latvijas politikas mērķis ilgtermiņā ir līdzsvarot potenciālo imigrantu un pamatiedzīvotāju intereses, attiecīgi ietekmējot</p>

14 Sabiedrības radikalizācijas process – iemesli, motīvi, izpausmes un risinājumi

	PROCESAM RAKSTURĪGAIS	RAŠANAS IEMESLI/MOTĪVI	PROCESA IZPAUSMES/SEKAS	SECINĀJUMI/REKOMENDĀCIJAS
	Imigrantu kopienas savās mītnes valstīs izjūt atsvešinātību, vītejas sabiedrības atroganci un ksenofobiju.	Diskriminācija darba tirgū un nevienlīdzīgi dzīves apstākļi. ES statistika par bezdarbu liecina, ka tieši imigrantus, salīdzinot ar citām grupām, vairāk skar bezdarba sociālās problēmas.	Eiropas valstu pamatiedzīvotājiem ir bailes par savu nacionālo identitāti, savām kultūras vērtībām, sociālo labklājību, viņi jūtas apdraudēti arī no starptautiskā terorisma, kuru saista ar imigrantu kopienu pārsāvjiem.	sabiedriskos procesus. Līdz šim Latvijas sabiedrības integrācijas procesā no plašiem un atklātiem konfliktiem ir izdevies izvairīties, jo dažādās sabiedrības grupās un etniskajās kopienās domine etnocentrisms. Tas nodrošina etnisko grupu autonomiju un relatīvu stabilitāti.
Radikalizācija Francijā	Imigrācijas un integrācijas procesu nesaskana. Nesakrītība starp modeļiem un realitāti ir pamatā dažāda veida radikalizācijai Francijā.	Viens no nozīmīgākajiem faktoriem ir diskriminācija darba tirgū. Tomēr nepieciešamība ieviest pret diskrimināciju verstu politiku ilgstoši ir tikusi noraidīta, uzsverot, ka Francijā tā nav problēma, jo valstī <i>de jure</i> nepastāv etniskās minoritātes un visi indivīdi ir vienlīdzīgi.	No vienas puses, sekas ir imigrantu, priekšpilsētu jauniešu un citu sabiedrības grupu neapmierinātība ar savu stāvokli sabiedrībā un sociālās mobilitātes iespējam. No otras puses – ksenofobiska attieksme pret imigrantiem.	Problēma nav vis pašā Francijas republikāniskajā sabiedrības modelī, kuru mūsdienās atbalsta lielākā daļa franču sabiedrības, tajā skaitā imigranti, bet gan nepietiekamajos centienos īstenot modeli realitātē. Tā vietā valdība pēdējā laikā uzmanību ir veltījusi imigrācijas regulēšanai, pastiprinot noteikumus attiecībā uz gūmeņu apvienošanu.

Sabiedrības radikalizācijas process – iemesli, motīvi, izpausmes un risinājumi 15

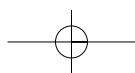
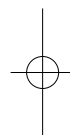
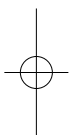
	PROCESAM RAKSTURĪGAIS	RAŠANĀS IEMESLI/MOTĪVI	PROCESA IZPAUSMES/SEKAS	SECINĀJUMI/REKOMENDĀCIJAS
Latvija – radikalizēti uzskati attiecībā uz emigrāciju	Mūsdienu emigrācija Latvijā sabiedrībai bija jauns process. Visaptverošas pārmaiņas sabiedrībā parasti rada neskaidribu, neapjaustas kolektīvas bailes un apdraudētību.	Diskusijās par emigrāciju ir saskatāmas parāleles ar jebkuru citu jūtīgu jautājumu stereotipisku atspoguļojumu, kā arī līdzība ar rasu diskursu viedokļu sadursmēs starp vienas valsts iedzīvotājiem – aizbraucējiem, aizbraukušajiem un varas pārstāvjiem.	Visbiežāk viedokļu sadursme, stereotipu un nicīgu viedokļu paušana notiek starp trīs grupām: valsts varas pārstāvjiem, emigrantiem un vietējās sabiedrības locekļiem, kas nav migrējuši un neapsver šādu iespēju.	Centrālais izaicinājums emigrācijas racionālai apspriešanai ir nošķirt šīs sociālās konstrukcijas no sociālajām realitātēm un izvērtēt, kad emigrācijas akcentēšana ir nozīmīga un kad tā var kļūt traucējoša. Nepieciešams arī analizēt, kāds zaudējums valstij ir darbaspekla aizplūšana un kā to mazināt.
	Stereotipizācija un kategorizācija palīdz vienkāršotā veidā radīt izpratni par migrācijas fenomenu un sociālo realitāti kopumā.	Emigrantu heterogēnās grupas apzīmēšanai parsvārā tiek lietoti stereotipiski, metaforiski apzīmējumi: <i>ekonomiskie bēgļi, seņu lasītāji, izstumtie trimdinieki, ekonomiskāte sējputni u. c.</i>	Izgaismojas grupu “mēs” – “viņi” pretnostatīšana.	Viedokļos polarizētās diskusijas par emigrāciju mazināšanās iemesli ir brīva darbaspeka pārvietošanās kā jaunas realitātes akceptēšana, tādējādi vājnot kontrastus starp “mēs – viņi” grupām.
	Mūsdienu realitātes vispārpieņemta pazīme ir mobilitāte, kas tomēr neatspoguļojojas sabiedrības viedokli par emigrāciju.	Šīs jaunās realitātes tiek uzlūktas ar aizdomām, tas skaidrojams ar neapzinātām bailēm no sociālajām pārmaiņām un neterasības rīcības.	Galvenie stereotipu cirkulēšanas tēmu loki ir saistīti ar viktimizāciju un vainīgā meklēšanu. Gan emigranti, gan vietēja sabiedrība kā vainojamo min valsti. Atsevišķos gadījumos	Reemigrācijas procesa veicināšanā viens no lielākajiem izaicinājumiem ir priekšnosacījumu radīšana un nostiprināšana spēcīgas vidusskiras veidošanai Latvijā.

16 Sabiedrības radikalizācijas process – iemesli, motīvi, izpausmes un risinājumi

	PROCESAM RAKSTURĪGAIS	RAŠANĀS IEMESLI/MOTĪVI	PROCESA IZPAUSMES/SEKAS	SECINĀJUMI/REKOMENDĀCIJAS
			<p>tiek vainoti paši aizbraucēji, kauninot viņus par vieglāka ceļa meklējumiem un materiālistisku mērķu izvirzīšanu pār patriotisku rīcību un grūtu darbu dzimtenē.</p>	
Mediji kā katalizatorvide	<p>Mediji ir vide, kurā veidojas "iedomātas sabiedrības", proti, tā saucamās etniskās, nacionālās un pārējās sociālās telpas.</p>	<p>Vēsturei veltītajās publikācijās samērā bieži ir novērojama verbāla agresija. Dažkārt parādās arī izteikumi, kuros jaušami aicinājumi uz fizisku agresiju.</p>	<p>Aizstātot savas tiesības uz patiesību, tiek diskreditēts pretējais viedoklis un tā paudēji, tādējādi faktiski nonākot pie mediju telpas agresivizācijas.</p>	<p>Nemot vērā pētījuma galvenos rezultātus, var secināt, ka labākais "ārstēšanas līdzeklis" ir laiks.</p>
		<p>Ģen latviešu, gan krievu valodā iznākošie laikraksti konstruē spilgtus ienaidnieka tēlus.</p>	<p>Agresijas galvenā motivācija ir nevis "mēs" pret "viņiem", bet gan "viņi" – pret "mums". Grupas pautā verbālā un fiziskā agresija tiek attaisnota ar "aizsardzības" funkciju, jo ir skaidri saredzams "agresors" un tā darbības.</p>	<p>Ir nepieciešams piedāvāt jaunu telpu jeb forumu diskusijām, iekļaujot gan ekspertus, gan žurnālistus, gan politikus.</p>
	<p>Radikalizācijas procesi ir cieši saistīti ar stereotipizāciju.</p>	<p>Medijiem pieder centrālā loma stereotipu veidošanā un reproducēšanā.</p>	<p>Mediji seko līdzīti cits cita dienaskārtībai un ietekmējas no tās, tādējādi pārproducējot tēmas, viedokļus un stereotipus.</p>	<p>Medijus nevar vainot neiecietības veicināšanā – mediji aktualizē tēmu, meklē cēloņus, cenšas izziņāt priekšnosacījumus un seko politiku dienaskārtībai.</p>

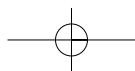
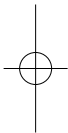
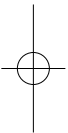
Sabiedrības radikalizācijas process – iemesli, motīvi, izpausmes un risinājumi

PROCESAM RAKSTURĪGAIS	RĀŠANĀS IEMESLI/MOTĪVI	PROCESA IZPAUSMES/SEKAS	SECINĀJUMI/REKOMENDĀCIJAS
<p>Internets ir izdevīgs medijs radikālām organizācijām.</p>	<p>Interneta izklaidētā un vāji pārvaldāmā struktūra ļauj aktīvistiem tieši informēt sabiedrību par saviem mērķiem, piesaistīt lojālus atbalstītājus, efektīvi mobilizēties, pārgrupēties un pat izvairīties no likuma un kārtības sargu modrības.</p>	<p>Līdz ar informācijas un komunikāciju tehnoloģiju straujo attīstību un politiskās sfēras transformācijām virtuālā telpa ir kļuvusi par arēnu "simbolu krusta kariem".</p>	
<p>Moderno terorismu vada kibertelpas radikalizācija.</p>	<p>Internets ir lēts un neiedomājami efektīvs rekrutēšanas, apmācības, organizēšanas veids un instruments praktisku darbību veikšanai, kā arī propagandas medijs.</p>	<p>Radikālā islāma grupējumos internets ir kļuvis par galveno komunikācijas un cīņas līdzekli. Kibertelpas radikalizācija ir grūti kontrolējams, plūstošs un mainīgs process, kas rada priekšnoteikumus individuālu pašrekrutēšanai un ietver jaunākos izaicinājumus pretterorisma centieniem.</p>	<p>Izaicinājums gan Latvijai, gan Eiropai un pasaulei ir interneta vides kontrolēšana ar tiesiskiem līdzekļiem.</p>

1. NODAĻA

Iecietība, individualizācija un atsvešinātība

ILZE VASARIŅA

Individualizācija. Atsvešinātība. Radikalizācija

Šā raksta mērķis ir parādīt saikni starp radikalizāciju un mainīgo sabiedrību. Mūsdienu procesi sabiedrībā rada apstākļus, kuros tiek apdraudēts līdz šim stablais sociālās identitātes definēšanas pamats. Jaunu kultūras formu rašanās, sabiedrības diferencēšanās un atsvešināšanās no tradicionālajām vērtībām, ko publiskajā telpā bieži vien nosodoši saista ar vērtību degradāciju un morālo pagrimumu, kā arī kultūru saskarsme, ko veicina pieaugošā migrācija, apgrūtina sociālās sistēmas "savējie – svešie" uzturēšanu, kas ir fundamentālākā kolektīvās patības un pašdefinīcijas sastāvdaļa. Tas savukārt nozīmē, ka nepieciešams pielietot aizvien krasākas, iedarbīgākas, stingrākas¹ stratēģijas vai nu esošās identitātes nosargāšanā vai cīņā par jaunu identitāti.

Dažādām sociālām grupām dzīvojot līdzās, vienmēr aktuāls ir jautājums par to savstarpējām attiecībām un mijiedarbību, kuras rezultātā top sociālā pasaule – sabiedrība, kāda tā ir šobrīd. Katrai grupai ir savas normas, vērtības, uzskati, izteiksmes līdzekļi un prakses, kas to raksturo un dara atšķirīgu no citām grupām². Kā rāda vēsture, kultūras īpatnību ignorance vai pat pretdarbība atsevišķām kultūras formām var novest pie neprognozējamām un nevēlamām sekām un bieži vien arī vardarbības. Cīņa par etnisko homogenitāti vai reliģiskais fundamentālisms ir spilgtākie un reizē arī asiņainākie dažādu kultūru savstarpējo konfliktu piemēri nesena laika posmā pēc aukstā kara beigām³.

Tādu sabiedrībā nevēlamu parādību kā neiecietība, tolerances trūkums, vardarbība, rasisms vai, ekstrēmākās formās, reliģiskais fundamentālisms, terorisms un genocīds vienmēr rodas tur, kur saskarsmē nonāk atšķirīgas kultūras, kuras nespēj vai arī nevēlas rast kompromisu,

saskaņojot savas vērtības, normas, pārlicību un uzskatus. Transporta, kā arī elektronisko mediju attīstība aizvien vairāk nojauc robežas starp kultūrām sabiedrības ietvaros, atšķirīgu kultūru saskarsme kļūst neizbēgama, sākot ar indivīdu ikdienas dzīvi un beidzot ar globālo ekonomiku un starptautiskajām attiecībām.

Kā pierāda pēdējā laika notikumi Eiropā, Amerikā un citviet pasaulē, pretēji ANO un citu starptautisku organizāciju, kā arī atsevišķu valstu pūlīņiem stiprināt demokrātijas un liberālisma principus visā pasaulē, ksenofobija, nacionālisms, rasisms, reliģiskais fundamentālisms agresīvās to izpausmēs, kā arī cita veida neiecietības izpausmes pret atšķirīgo un svešo kļūs aizvien krasākas un biežākas gan lokāli vienas sabiedrības, valsts ietvaros, gan globāli. Rodas jautājums – kāpēc? Ir skaidrs, ka šādos apstākļos vairs nevar runāt par atsevišķu indivīdu vai sociālu grupu agresivitāti. Tendences norāda uz pārmaiņām sabiedrībā kopumā, tās tiks aplūkotas turpmāk šajā rakstā, pārsvarā balstoties uz Ulrika Beka (*Ulrick Beck*) un Elizabetes Bekas-Gernšaimas (*Elisabeth Beck-Gernsheim*) individualizācijas teoriju.

Termins, kuru aizvien biežāk lieto, lai raksturotu dažādu neiecietības izpausmju un konfliktu saasināšanos, ir radikalizācija. Vārds “radikāls” (no latīņu val. – *radicalis*) nozīmē “sakne, pamats”⁴. Sociālajās zinātnēs – un pēdējā laikā aizvien plašāk arī publiskajā telpā – apzīmējums radikāls tiek lietots, lai raksturotu “tādu, kas saistīts ar radikālismu” vai “tādu, kas pauž stingrus galējus uzskatus”⁵, piemēram, radikālais feminisms, radikāli politiskie uzskati, radikālais nacionālisms, radikāla grupa.

Attiecinot vārdu “radikāls” uz procesiem sabiedrībā plašākā nozīmē, mēs varam runāt arī par radikalizāciju kā “nozīmīgu attālināšanos no ierastā” un “ierasto prakšu fundamentālu pārmaiņu atbalstīšanu”⁶. Ņemot vērā pēdējo desmitgažu notikumus, noteikti būtu minamas arī tādas galējās radikalizācijas izpausmes kā ekstrēmisms vai terorisms, par tām vairāk runāts G. Reires rakstā šajā grāmatā.

Mainīgā pasaule

Rietumu sabiedrībā, kā arī tajās sabiedrībās, kuras pavēršas durvis rietumu sabiedrības dzīves modelim, tajā skaitā arī Austrumeiropā, pēdējās desmitgadēs ir piedzīvotas krasas sociāl-kulturālas pārmaiņas. Saskaņā ar tādu autoru domām kā Ulriks Beks (*Ulrich Beck*), Skots Lašs (*Scott Lash*) un Entonijs Gidenss (*Anthony Giddens*) šīs pārmaiņas raksturojamas kā "refleksīvās" modernitātes iestāšanās, kuras viena no pamatpazīmēm ir individualizācija. Individualizācijas procesus sabiedrībā skaidro arī Zigmunts Baumanis (*Zygmunt Bauman*).

Refleksīvā modernitāte nozīmē atsvešināšanos no tradicionālās dzīves vadlīnijām, stingrajiem priekšrakstiem, bieži vien pat aizliegumiem, kas līdz šim kalpojuši par sabiedrības, sociālas grupas vai indivīda rīcības pamatojumu un attaisnojumu. Tā vietā indivīdam dota brīvība izvēlēties, kā rīkoties, un katram pašam jāizdomā labākais, konkurētspējīgākais savas dzīves scenārijs⁷.

Refleksīvā modernitāte veidojas liberalizācijas un globalizācijas apstākļos, informācijas tehnoloģiju un transporta attīstības ietekmē. Refleksīvajā modernitātē aizvien pieaug izvēles un pašnoteikšanās iespējas, tomēr indivīds ne vien nespēj izsekot visām pārmaiņām, bet ir arī apjucis un nobijies no apkārt valdošā "haosa" – kad nav vairs paredzama un prognozējama lietu kārtība⁸, kad vienīgais patiešām pastāvīgais ir "nepārtraukta apdraudējuma stāvoklis"⁹, kas raksturīgs riska sabiedrībai, kuru U. Beks raksturo kā bezrobežu sabiedrību. Tajā drīzāk notiek briesmu un apdraudējumu sadale nekā valsts labumu sadale¹⁰.

Tomēr jāsaprot, ka šajā gadījumā runa nav par atsevišķu indivīdu nespēju reaģēt straujo pārmaiņu laikā un adaptēties dotajos apdraudējuma apstākļos, runa ir par sabiedrību kopumā, par strukturālām pārmaiņām pašā sabiedrībā, kas, protams, lielā mērā ietekmē indivīdu dzīvi, bet var to arī neietekmēt.

Individualizācija

Ne Ulriks Beks, ne Zigmunts Baumans skaidru individualizācijas definīciju nesniedz. U. Beks tēlaini norāda uz "izdalīšanu bez atpakaļ ieguldīšanas" (angl. *disembedding without re-embedding*)¹¹, savukārt Z. Baumans apgalvo, ka "individualizācija ir cilvēka identitātes maiņa no dotās uz uzdevumu, kas pieprasa no aktieriem atbildību par uzdevuma izpildi un atbildību par savas darbības sekām (arī blakusparādībām)".¹²

Pēc U. Beka domām, individualizācijai ir divi aspekti. No vienas puses, autors runā par tradicionālo, iepriekš stabilo sociālo formu disintegrāciju. Austrumeiropā tas spilgti iezīmējās pēc Padomju Savienības sabrukuma, kad izira ne tikai valsts iekārta, bet arī līdz tam skaidrie priekšstati par "normālu" dzīves veidu, ko līdz šim stingri definējusi valsts, bet citos gadījumos reliģija vai tradīcija.

No otras puse, individualizācija nozīmē jaunas prasības, kontroles, piespiedību un nebrīvumu, tāpēc it kā iegūtā individuālā pašnoteikšanās brīvība tikai šķietami uzskatāma par reālu atbrīvošanos. Liberāla darba tirgus, labklājības valsts modelis un citas institūcijas savažo cilvēku jaunu noteikumu, priekšrakstu, apstākļu, nosacījumu valgos, lai gan izvēles iespējas šķietami kļūst aizvien plašākas.

Būtībā individualizācija ir jauna institucionāla referenču sistēma, kas iezīmē modernās domāšanas, plānošanas un rīcības horizontu visās dzīves jomās. Individualizācija ir sociāli apstākļi, kas neizriet no indivīdu brīvas izvēles. Paradoksāli, bet individualizācija ir piespiedu kārtas, "cilvēki ir nolemti individualizācijai"¹³. Jeb, kā apgalvo Z. Baumans – "individualizācija ir liktenis, nevis izvēle"¹⁴.

Individualizāciju, kā to saprot U. Beks, raksturo trīs pazīmes:

- detradicionalizācija,
- emancipācija,
- heterogenizācija.

Detradicionalizācija nozīmē saiknes zaudēšanu ar tādām tradicionālām institūcijām kā ģimene, baznīca, arodbiedrība, politiskā

partija u. c. Mainoties sabiedrībai, piemēram, valsts režīmam vai attīstoties labklājības valsts modelim, tiek vājinātas attiecības ar iepriekš nozīmīgām grupām, un indivīdam neatliek nekas cits kā paļauties uz paša resursiem¹⁵. Tam piekrīt ar Vendija Grisvolda (*Wendy Griswold*), kas norāda, ka "noteiktu apstākļu maiņas rezultātā, piemēram, masveida izmaiņām demogrāfiskajā situācijā, karu, pēkšņiem ekonomiskās situācijas pavērsieniem, līdzšīnējie sociālie un kultūras noteikumi zaudē savu spēku. Parādās morālais vakuums, un šādā situācijā cilvēki meklē jaunas dzīves vadlīnijas, jaunas nozīmes, pēc kurām orientēties"¹⁶. Meklējot un neatrodot var nonākt līdz anomijas stāvoklim, kas ir mainīgajai pasaulei raksturīga dezorientācija. Rezultātā veidojas jaunas kultūras formas, "kas pārorientē cilvēkus un sniedz atbalstu jaunajos sociālajos apstākļos"¹⁷. Tas gan nenozīmē, ka tradicionālās organizācijas izzūd. Tās tikai zaudē līdz šim spēcīgo ietekmi indivīda dzīvē¹⁸.

Emancipācija nozīmē pieaugošu izvēles brīvību indivīdam. "Individualizācija atbrīvo cilvēku no tradicionālajām lomām un piespiedības"¹⁹. Ir jāsaprot, ka šajā gadījumā nav runa par individualizāciju neolīberālā izpratnē, kad indivīds tiek uztverts kā spējīgs viens pats nodrošināt visu sev dzīvē nepieciešamo un to arī dara. Tāpat nav runa par individualitātes uzsvēršanu, sevis izcelšanu vai indivīda atsvešināšanos no visa, kas neattiecas uz viņa personīgo dzīvi un labklājību. U. Beks runā par institucionalizētu individuālismu refleksīvā modernitātē, kuru raksturo pārmaiņu loģika ar neparedzamām sekām un nekad ne pietiekamām zināšanām²⁰.

Heterogenizācija nozīmē pieaugošas atšķirības un daudzveidību dzīves scenāriju izvēlē. U. Beks runā par biogrāfiju veidošanu, respektīvi, katram sava unikālā biogrāfija – "dari to pats" biogrāfija (angl. *do-it-yourself* jeb *DIY*), riska biogrāfija, refleksīva biogrāfija normālas biogrāfijas vietā. Katram jācīnās par izdzīvošanu kā nu vien pats to māc un saprot, katram jāizcīna savs veiksmes stāsts²¹.

Labklājības, patēriņa, greznības fasāde var maskēt neveiksmi. Nepareiza karjeras izvēle vai vienkārši nepareizi izvēlēts darbības lauks, kāda personiska rakstura liksta – šķiršanās, slimība – viss tiek saukts

par veiksmes trūkumu. "Veiksmes biogrāfija" pārtop par "sabrukuma biogrāfiju". "Klejoņāju morāle" kļūst par tagadnes iezīmi²². Citiem vārdiem sakot, indivīds atrodas nepārtrauktā "pareizā" scenārija meklējumos, nepārtrauktā neziņā daudzo iespēju un variantu priekšā. Cilvēks refleksīvajā modernitātē kļūst par *homo optionis*²³.

Pirms tiek aplūkots, kādas sekas sabiedrībā rada šādas pārmaiņas un kāda saistība veidojas starp pārmaiņām un sabiedrības radikalizāciju tās plašākajā nozīmē, nepieciešams nedaudz pakavēties pie kolektīvās identitātes skaidrojuma.

Individualizācija un kolektīvā identitāte

Saskaņā ar Merilinas B. Breveras (*Marilyn B. Brewer*) un Konstantīna Sedikides (*Constantine Sedikides*) teoriju patība ietver trīs fundamentālus sevis definēšanas, interpretācijas un reprezentēšanas formas. Pirmkārt, individuālā patība (angl. *individual self*), otrkārt, patība, kas saistās ar tuvām, personiskām attiecībām (angl. *relational self*) un, treškārt, kolektīvā patība (angl. *collective self*), kas tiek sasniegta caur piederību kādai lielākai sociālai grupai²⁴.

Kolektīvā patība veidojas, iekļaujoties lielās sociālās grupās, kas cilvēkus diferencē starp tiem, kuri pieder konkrētai grupai, un tiem, kas pieder citām grupām. Kolektīvā piederība šajā gadījumā ne vienmēr nozīmē personiskas attiecības starp grupas biedriem, tieši otrādi – grupas biedru attiecības drīzāk nav personiskas, tās vairāk ir simboliskas nekā reālas.²⁵

Jebkuram cilvēkam ir nepieciešams iekļauties grupā, tajā pašā laikā paliekot atšķirīgam no citām grupām, jo jebkura sociālā grupa pastāv attiecībās pret citām grupām un grupu savstarpējās attiecības variē atkarībā no to statusa, varas, prestiža, stabilitātes, leģitimitātes u. c. aspektiem²⁶. Kolektīvā identitāte motivē cīnīties par un aizstāvēt savas grupas labklājību, savas grupas intereses, sadarboties ar citiem grupas locekļiem, jo tieši sociālā grupa nodrošina sociālo identifikāciju jeb atbildi uz jautājumu – kas es esmu plašākā sabiedrības

kontekstā²⁷, vēl vairāk – sociālā grupa nodrošina sociālās dzīves normatīvās vadlīnijas²⁸.

Runājot par sociālo jeb kultūras identitāti, ir svarīgi saprast, ka jebkuram indivīdam ir nepieciešams gan iekļauties grupā – būt par kāda lielāka sociāla kolektīva daļu, gan vienlaikus būt atšķirīgam no citām lielākām sociālām grupām²⁹. Tas nozīmē, ka identitātes saglabāšanā būtiski ir uzturēt “savējie – svešie” polāro sistēmu.

Ir skaidrs, ka individualizētā sabiedrībā vajadzību būt atšķirīgam apmierināt ir salīdzinoši viegli, taču kā ir ar nepieciešamību iekļauties kādā lielākā sociālā grupā, kas sniedz normatīvas vadlīnijas? Vai tiešām tradicionālais zaudē savu spēku? Un, ja tā, kas tad stājas tā vietā, kas kalpo par pamatu jaunas kolektīvās pašdefinīcijas meklējumos? Un visbeidzot, kāpēc radikalizējas sabiedrība, ja kultūru robežas izplūst un tās vienojas savā atšķirībā?

Individualizācija un radikalizācija

Atbildot uz jautājumu, kāpēc radikalizējas sabiedrība, vispirms vajadzētu nošķirt divas telpas, kurās dažādas neiecietības un agresivitātes izpausmes uzlūkojamas atšķirīgi. Katra no tām turpmāk rakstā tiks aplūkota atsevišķi.

Pirmkārt, tā ir radikalizācija modernajā, globālajā un individualizētajā sabiedrībā, kurā atšķirības starp grupām tiek definētas, par pamatu ņemot liberālās un demokrātiskās vērtības, un kurā grupas pašdefinīcija veidota nosacīti vienādos apstākļos – atrauti no tradicionālajām vadlīnijām.

Otrkārt, tā ir radikalizācija, kas veidojas, nonākot mijiedarbībā ar tradicionālo un moderno sabiedrību. Abos gadījumos var runāt par radikalizāciju kā ierasto prakšu fundamentālu pārmaiņu atbalstīšanu, kā arī stingru, galēju uzskatu paušanu un aizstāvēšanu.

Radikalizācija modernajā sabiedrībā

Individualizētā sabiedrībā cilvēkiem aizvien grūtāk ir atbildēt uz jautājumu – kas es esmu? Iespēju, variantu, scenāriju, izvēles iespēju ir tik daudz un konkurence tik liela, ka pašdefinīcijas meklējumos rodas nepieciešamība pēc jauna, tajā pašā laikā stabila, pamata, jaunām referentām grupām.

Zigmunds Baumans par identitāti pasaulē, kas globalizējas, raksta: “Varētu teikt, ka identitāte šobrīd ir kļuvusi par prizmu, caur kuru tiek skatīti, izprasti un pārbaudīti visi mūsdienu dzīves aktuālākie jautājumi. [...] Diskusija par taisnīgumu un vienlīdzību tiek risināta “atzišanas” izteiksmē, diskusija par kultūru tiek risināta indiāda, grupas, kategorisku atšķirību, valodu mikstūras, hibridizācijas līmenī, bet politiskie procesi tiek vispārināti, atsaucoties uz cilvēktiesībām (tas ir, atšķirīgu identitāšu tiesībām) un “dzīvi politikā” (tas ir, identitātes konstruēšanu, apspriešanu un aizstāvēšanu)³⁰”.

Saskaņā ar U. Beka teoriju mainīgajā pasaulē “dzīve zaudē tās pašsaprotamo kvalitāti”³¹. Viņš atsaucas uz rutīnu (atkārtotu darbību) destrukciju. “Ja tā ir patiesība, ka rutīnai un institūcijām ir atvieglotā funkcija, kas nodrošina individualitāti un dara iespējamu lēmumu pieņemšanu, kļūst skaidrs, kāda veida apgrūtinājums, piepūle un stress tiek uzspiests pēc rutīnas destrukcijas”³².

Atsaucoties uz Ansgara Veimana (*Ansgar Weyman*) teoriju, U. Beks runā par cilvēku, kas meklē ceļu, kā izbēgt no “iespēju tirānijas”³³. “Mēs runājam par kultūras krīzi, kad rutīna ir apdraudēta”, apgalvo Z. Baumans, vēl vairāk – modernā “kultūra darbojas kā nošķirumu, klasifikācijas, segregācijas un robežas veidotāja”³⁴.

Nemot vērā sabiedrības individualizācijas procesus, kas veicina sabiedrības heterogenizāciju un diferenciaciju, rodas jautājums, vai mēs vispār varam runāt par kādu lielāku stabilu sociālo grupu? Paradoksāli, bet, no vienas puses, indivīdi vienojas savā dažādībā, tajā pašā laikā atšķirība ir to jaunais, vienojošais elements.

Pēc U. Beka domām, individualizācija ir augsti diferencētu sabiedrību strukturāls raksturojums un tā neapdraud sabiedrību integrāciju,

drīzāk pretēji – veicina to³⁵. Individualizācijas atbrīvotā individuālā kreativitāte var tikt uzlūkota kā “jauna telpa sabiedrības atdzimšanai radikālu pārmaiņu apstākļos”³⁶, sabiedrība vairs nebalstās uz stingrām tradīcijām, bet paradoksālu “abpusējas individualizācijas kolektivitāti”³⁷. Līdzīgi uzskata arī Vendija Grisvolda apgalvojot, ka, neskatoties uz kultūru atšķirību palielināšanos, vienlaicīgi ir iespējams runāt par kultūru saliedētību, ko veicina, piemēram, elektronisko saziņas kanālu attīstība un pieejamība³⁸. Respektīvi, diferenciacijas un saliedēšanās procesi notiek vienlaicīgi.

Taču, no otras puses, vajadzība pēc atšķirīgas identitātes definīcijas saglabājas. Lai atbildētu uz jautājumu – kas es esmu, cilvēki meklē atbildes maģijā, mītos, metafizikā, zinātnē un politikā. Individīdi meklē, tiecas pēc un rada sev neskaitāmas autoritātes, lai atvieglotu šo grūto uzdevumu, tādejādi mazinot bailes no brīvības, ko rada individualizētā sabiedrība³⁹. Šo uzskatu apliecina kaut vai tādas ikdienišķas parādības kā pieaugošais pieprasījums pēc “jautājumu–atbilžu” literatūras, psihoterapijas popularitāte, alternatīvo medicīnas veidu meklējumi utt. Atbildes uz jautājumiem, kā dzīvot un kas es esmu šajā pasaulē, vēl joprojām ir nepieciešamas.

Individualizēta sabiedrība nozīmē arī sekulāru sabiedrību, taču atsvešināšanās no reliģijas nenozīmē, ka izzūd vajadzība pēc tās sniegtajām atbildēm. Saskaņā ar Rodnija Stārka (*Rodney Stark*) un Viljama S. Beinbridža (*William S. Bainbrige*) reliģijas teoriju atteikšanās no reliģijas nenotiek. “Sekularizācija nozīmē reliģijas transformāciju, nevis tās sagraušanu”⁴⁰.

Sabiedrībai kļūstot sarežģītākai, veidojoties dažādām subkultūrām, kā arī diferencējoties pašai reliģijai, tās autoritāte mazinās, taču tās vietā stājas, varētu teikt, “pseidoreliģija”, kas labi sader ar zinātnes skaidrojumiem, politiku vai jebkuru citu sekulāru kultūras sistēmu⁴¹. Visbeidzot, individualizētā sabiedrībā katrs pats var veidot savu reliģiju un cīnīties par tās atzišanu. Atbildes, kuras līdz šim varēja sniegt tikai reliģiski izglītoti cilvēki, šobrīd katrs var meklēt gan literatūrā, gan apkārtējā vidē, gan meditācijas procesā. R. Stārks un V. S. Beinbridžs pieļauj situāciju, kurā katrai subkultūrai ir unikāla reliģiskā organizācija⁴².

Dažādu jauno sociālo un kultūras grupu veidošanās, kā arī neizbēgamā cīņa par veiksmes stāstu, ir labvēlīga augsne dažādām neiecietības formām. Var teikt, ka individualizējoties svešā kļūst aizvien vairāk. Konkurences apstākļos aizvien sīvāk, bieži vien agresīvās un radikālās formās, jāiestājas par "savējo" – tās grupas vērtībām, idejām un tiesībām, kas ir "jaunās" identitātes un pašdefinīcijas avots, pretējā gadījumā tās eksistence ir apdraudēta.

Atbalstu šai cīņai sniedz demokrātiskās brīvības, piemēram, pārvietošanās brīvība, pulcēšanās un biedrošanās brīvība, vārda brīvība. Demokrātiskie režīmi pieļauj un veicina opozīciju⁴³, tomēr aizvien pastāv psiholoģiska nepieciešamība pēc svešo grupu stereotipizācijas, negatīva svešo grupu vērtējuma, negatīvas attieksmes pret svešu grupu⁴⁴.

Demokrātiskās brīvības, kā arī dažādu elektroniskās saziņas kanālu daudzveidība un pieejamība, kas ļauj pat atsevišķam indivīdam cīnīties par savu taisnību, savu pasaules uzskatu, savu redzējumu, popularizēt to publiski un pulcināt ap sevi domubiedrus līdztekus nepieciešamībai definēt sevi attiecībā pret citām grupām rada vidi, kurā viedokļu un uzskatu sadursmes kļūst neizbēgamas.

Cilvēki agresīvā veidā savu negatīvo attieksmi var nepaust, var to noklusēt, taču tas nebūt nenozīmē, ka šajā situācijā sabiedrības tolerance uzskatāma par augstāku⁴⁵. "Tolerance ietver gribu atļaut opozīcijas ideju ekspresiju, tā pieņem opozīciju"⁴⁶, tomēr bieži vien šīs gribas nav. Opozīcija ir it visur, piemēram, Eiropas medicīna pret austrumu medicīnu, ģenētiski modificēta pārtika pret dabisku pārtiku, karjera pret ģimenes vērtībām, darbs, kas interesē, pret darbu, kurā var vairāk nopelnīt, kosmopolitisms pret provinciālismu utt. Īpaši labvēlīga vide šādu opozīciju uzturēšanā ir internetam.

Tātad individualizācijas apstākļos homogēnas sabiedrības eksistence nav iespējama. Lai arī zināmi uzskati un vērtības, idejas, piemēram, cilvēktiesības, atbildība par vides kvalitātes saglabāšanu, dzimumu līdztiesība utt., kļūst aizvien populārākas lielā daļā sabiedrību, nacionālisma atdzimšana, etnisko attiecību un konfliktu uzplaukums, kuros tiek izmantoti klasiski pret svešajiem vērsti instrumenti, norāda,

ka sabiedrības integrācija pat modernajā sabiedrībā ir drīzāk utopija nekā realitāte.

Tradicionālais pret moderno

Ulriks Beks skaidru atbildi, kāpēc arī augsti individualizētās sabiedrībās, neskatoties uz individualizācijas integrējošo spēku, aizvien saasinās konflikti, kas sakņojas etniskajās atšķirībās, nesniedz.

Arī individualizētā sabiedrībā tiek meklēti veidi, kā nodrošināt iekšēji heterogēnu un arēji konsolidētu cietoksni, kas ļautu saglabāt kādas grupas vērtības attiecībā pret "svešajiem". Norobežošanās ļoti labi iederas šajā "vardarbības un nacionālisma dramaturģijā"⁴⁷. U. Beks norāda uz trīs veidiem, kas, iespējams, varētu konsolidēt individualizētu sabiedrību:

1) transcendentāls konsenss, kas paredz grupas integrāciju caur tās vērtībām,

2) konsolidācija, kas balstīta uz vienotām materiālām interesēm un institucionālas atkarības (patērīnš, darba tirgus, labklājības valsts, pensijas u. c.),

3) nacionālā apziņa.

U. Beks gan norāda, ka neviena no šīm formām nenodrošina stabilu integrāciju⁴⁸. Mainīgās vērtības, pastāvošā kultūru daudzveidība vienādos ekonomiskajos apstākļos, kā arī etnisko minoritāšu mobilitāte un migrācija integrāciju un grupas homogenitāti neveido.

Rodas jautājums, vai individualizētā sabiedrībā vispār ir iespējama jēlkāda konsolidācija vai kopsaucēja atrašana. U. Beks apgalvo, ka brīdī, kad integrācija tiks sasniegta caur ideju, kad visi vienosies savā daudzveidībā un necentīsies pretdarboties individuālajai emancipācijai, kā arī apzināsies, ka integritāte ir pašinterpretācijas, pašnovērošanas, pašatvērsšanās, pašizpētes un pašizgudrošanas eksperiments, tas būtu iespējams, taču vienlaikus arī apšaubā, ka sabiedrība jēlkad varētu nonākt līdz šādam līmenim⁴⁹.

Ideja, ka, attīstoties modernizācijai, varētu izzust tādas atšķirības pazīmes kā rase, etniskā piederība, reliģija, radniecība, nacionalitāte

un pat dzimums, nav nekas jauns. Šāds konverģences modelis bija populārs Amerikas Savienotajās Valstīs līdz pat 20. gadsimta sešdesmitajiem gadiem, kad sociālā situācija dramatiski mainījās gan Amerikā, gan citviet pasaulē. Cilvēktiesību kustība, kā arī etnisko minoritāšu aktivitāte cīnā par savas kultūras atšķirību respektēšanu un nacionālās pašapziņas celšanās trešās pasaules valstīs sapņim par homogēnu amerikāņu identitāti pielika punktu.⁵⁰

Pastāvēja arī teorija, kas balstījās uz Māršala Maklūana (*Marshal McLuhan*) ideju par "globālo ciemu" (angl. *global village*), kurā mediju tehnoloģijas saistīs visu cilvēci un kurā etniskās un rasu atšķirības kļūs aizvien mazāk svarīgas, tomēr vēsture pierādīja pretējo. Gan Amerikas Savienotajās Valstīs, gan citviet pasaulē kultūru atšķirības, visbiežāk valodas un reliģijas dažādības dēļ, sabiedrību vairāk sašķēla nekā to vienoja.⁵¹ Ir pamats apšaubīt, ka modernais un tradicionālais jebkad spēs mierīgi līdzāspastāvēt.

Tādi notikumi kā 11. septembra uzbrukums Pasaules Tirdzniecības centram un Pentagonam ASV, Bali un Saūda Arābijas bombardēšana, karš Afganistānā un Irākā, uzbrukumi kristiešu baznīcām Pakistānā un Lebanonā, kā arī citi šaušalīgi notikumi šķietami atbalsta teoriju par "vienotu", islāmiskajā pasaulē sakņotu kultūru"⁵², taču reāli šie procesi norāda uz kļūdu, kādu pieļauj modernitātes teorijas aizstāvji. Rase un etnicitāte pastāv. Reliģiskie apsvērumi ir aktuāli daudzviet pasaulē. Tradīcijas, neatkarīgi no tā, cik vecas tās ir, lielākajā daļā sabiedrību ir nepārvaramas.⁵³

Visām kultūrām, kas agresīvā veidā vērsas pret citām kultūrām, kopīga ir aizrautība, ar kādu tās pretdarbojas modernajam dzīves uzskatam vai vismaz dažiem tā aspektiem, jo sociālās pārmaiņas, kādas nes modernitāte, apdraud šo kultūru vissvētākās vērtības.⁵⁴

Arī U. Beks saskata, ka individualizācija neattīstās vienlīdz strauji visos reģionos un visās grupās, individualizācijas procesi ir straujāki urbānā vidē, kurā dažādu kultūru un subkultūru koncentrācija ir daudz lielāka nekā mazāk attīstītos lauku reģionos⁵⁵. Nenoliedzami, tieši urbānā vidē – lielpilsētās – modernā un tradicionālā saskarsme ir daudz biežāka.

Pēc Vendijas Grisvoldas domām, uzstājība pēc specifiskas kolektīvās identitātes, kas balstīta uz etnisko piederību, rasi, reliģiju, valodu vai kādu šo parametru kombināciju, iespējams pastāv arī vairāku citu iemeslu dēļ.

Pirmkārt, tradicionālo kultūru ekspresija jeb reprezentācija caur kultūras objektiem ir psiholoģiski apmierinoša un salīdzinoši maz izmaksājoša. Respektīvi, ir vieglāk pieņemt vienkāršus piederības noteikumus, nekā mainīt apkārtejo vidi vai veidot jaunus interaktīvus modeļus starp cilvēkiem ar dažādu kultūras pieredzi.

Otrkārt, katrai tradicionālajai kultūrai ir savi intelektuālie līderi, kas devuši ieguldījumu šīs kultūras iemūžināšanā. Šajā gadījumā ir runa par grūtībām, ar kādām nāktos saskarties, mainot stabilu institucionālu sistēmu, piemēram, izglītības programmas, lai pielāgotu tās jaunajiem apstākļiem un kultūru daudzveidībai. Tas ir gan laikietilpīgs, gan resursus prasošs process, turklāt reti kad atbalstīts, jo lielākajai daļai sabiedrības vēl joprojām tuvākas ir tradicionālās vērtības, kas sniedz nepieciešamo drošības sajūtu.

Un, treškārt, politiskajiem līderiem ir vieglāk un ērtāk apelēt pie etniskā sentimenta savās priekšvēlēšanu kampaņās, atsaukties uz tradicionālām vērtībām un tādējādi gūt piekrišanu vēletāju vidū. Dažādu minoritāšu grupu aktivitāte, kas apdraud tradicionālās vērtības, politisko līderu vidū visdrīzāk tiks uztverta ar lielu piesardzību, lai nezaudētu atbalstu lielākajā daļā sabiedrības⁵⁶.

Līdz šim par tradicionālā un modernā mijiedarbību ticis runāts tikai etnisko un reliģisko attiecību kontekstā, taču tikpat labi tas attiecas arī uz citiem identitāti definējošiem parametriem – dzimumu, valodu, izcelsmi, dzīvesvietu, sociālo statusu utt. Runājot, piemēram, par dzimti, brīvā tirgus ienākšana bijušajā Padomju Savienībā dzimtes kontekstā radīja konfliktu pilnu internacionālu vidi, kurā, lai gūtu panākumus, bija nepieciešama agresīva uzvedība, kas lielā mērā izmainīja tieši vīriešu uzvedības modeļus – pieauga noziedzības un vardarbības līmenis⁵⁷. Tā kā jaunajos apstākļos absolūti trūka vadlīniju, tās tika meklētas pirmspadomju laika atmiņās, mēģinot atdzīvināt heroiskās tradīcijas. Masu medijiem šajā procesā bija izšķiroša nozīme⁵⁸.

Visi šie aspekti paredz, ka tradicionālās vērtības, lai cik individualizēta sabiedrība arī būtu, šādā vai citādā formā būs aktuālas. Tātad, pat individualizācijas, diferenciacijas un heterogenizācijas apstākļos ir jārunā par ļoti spēcīgām saitēm starp dažādiem cilvēkiem, sociālām grupām un kultūrām, tās saglabājas neatkarīgi no pārmaiņām sabiedrībā. Uzstājība, ar kādu dažādas etniskās, reliģiskās un citu minoritāšu grupas cenšas nosargāt savas kultūras atšķirības, norāda uz kolektīvās identitātes spēku.

Nobeigums

Atšķirība bieži vien tiek uztverta kā negatīva iezīme, kas paredz sociālu izslēgšanu vai subordināciju⁵⁹. Globalizētajā, modernajā, urbanizētajā un individualizētajā sabiedrībā, kurā atšķirība ir kļuvusi par vērtību, šāds apgalvojums norāda uz nepieciešamību analizēt varas attiecības gan sociālo grupu un kultūru starpā, gan valsts varas līmenī. Neatkarīgi no tā, vai runājam par radikalizāciju modernajā sabiedrībā vai radikalizāciju, modernajam saskaroties ar tradicionālo, vara un resursu pieejamība šajā ciņā ir izšķirošie faktori. Rakstā varas nozīme atsevišķi aplūkota netika, taču vismaz nobeigumā vēlētos norādīt, ka globālajā "haosā", kā to dēvē Z. Bauman, vienmēr ir kāds, kuram haoss patiesībā nozīmē kārtību. "Ciņā par varu vienmēr ir kāda puse, kura vēlētos esošo kārtību padarīt vēl "kārtīgāku" un vairāk paredzamu"⁶⁰. Šo apstākli turpmāk būtu nepieciešams ņemt vērā, analizējot jebkuru ar tolerances trūkumu, radikalizāciju vai vardarbību saistītu jautājumu.

Atsauces un avoti

¹ *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Apgāds "Jumava", 1999.

² Griswold, W. *Cultures and societies in a Changing World*. London: Forge Press (an Imprint of SAGE Publications), 2004, p. 3.

³ *Ibid*, p. xviii.

⁴ *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Apgāds "Jumava", 1999.

- ⁵ Turpat.
- ⁶ *The Free Dictionary*. <http://www.thefreedictionary.com/radical> (Pēdējo reizi skatīts 19.08.2007.)
- ⁷ Beck, U. and E. Beck-Gernsheim. Losing the Traditional. In: *Individualization*. London: SAGE Publications, 2002, p. 2.
- ⁸ Bauman, Z. *The Individualized Society*. Polity Press, 2001, pp. 31–32.
- ⁹ Beck, U. and E. Beck-Gernsheim. Losing the Traditional, p. 3.
- ¹⁰ Beck, U. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: SAGE Publications, 1992, p. 23.
- ¹¹ Beck, U. and E. Beck-Gernsheim. Authors' preface: institutionalized individualism. In: *Individualization*. London: SAGE Publications, 2002, p. xxii.
- ¹² Bauman, Z. Individually, together. In: *Individualization*. London: SAGE Publications, 2002, p. xv.
- ¹³ Beck, U. and E. Beck-Gernsheim. Losing the Traditional, p. 4.
- ¹⁴ Bauman, Z. Individually, together, 2002, p. xv.
- ¹⁵ Beck, U. and E. Beck-Gernsheim. Beyond status and class? In: *Individualization*. London: SAGE Publications, 2002, p. 30.
- ¹⁶ Griswold, W. *Cultures and societies in a Changing World*, p. 72.
- ¹⁷ Ibid.
- ¹⁸ Beck, U. and E. Beck-Gernsheim. Losing the Traditional, p. 27.
- ¹⁹ Zombie Categories: Interview with Ulrich Beck. In: *Individualization*. London: SAGE Publications, 2002, p. 203.
- ²⁰ Lash, S. Foreword by Scott Lash: Individualization in a Non-Linear Mode. In: *Individualization*. London: SAGE Publications, 2002, p. vii.
- ²¹ Beck, U. and E. Beck-Gernsheim. Losing the Traditional, p. 3.
- ²² Ibid.
- ²³ Ibid, p. 5.
- ²⁴ Sedikes, C. and M. B. Brewer. Individual Self, Relational Self, and Collective Self: Partners, Opponents or Strangers. In: *Individual Self, Relational Self, and Collective Self*. Psychology Press, 2002, p. 1.
- ²⁵ Ibid, p. 2.
- ²⁶ Hogg, M. A. Social Identity and the Sovereignty of the Group: A Psychology of Belonging. In: *Individual Self, Relational Self, and Collective Self*. Psychology Press, 2002, p. 123.
- ²⁷ Aron, A. and T. McLaughlin-Volpe. Including Others in the Self. In: *Individual Self, Relational Self, and Collective Self*. Psychology Press, 2002, p. 97.
- ²⁸ Hogg, M. A. Social Identity and the Sovereignty of the Group, 2002, p. 123.
- ²⁹ Brewer, M. B. and S. Roccas. Individual Values, Social Identity, and Optimal Distinctiveness. In: *Individual Self, Relational Self, and Collective Self*. Psychology Press, 2002, p. 220.

- ³⁰ Bauman, Z. *The Individualized Society*, 2001, pp. 140–141.
- ³¹ Beck, U. and E. Beck-Gernsheim. *Losing the Traditional*, p. 7.
- ³² Ibid.
- ³³ Ibid.
- ³⁴ Bauman, Z. *The Individualized Society*, 2001, pp. 31–32.
- ³⁵ Beck, U. and E. Beck-Gernsheim. Authors' preface, p. xxi.
- ³⁶ Ibid.
- ³⁷ Ibid.
- ³⁸ Griswold, W. *Cultures and societies in a Changing World*, p. 153.
- ³⁹ Beck, U. and E. Beck-Gernsheim. *Losing the Traditional*, p. 4.
- ⁴⁰ Stark, R. and W. S. Bainbridge. *A Theory of Religion*. New York: Rutgers University Press, 1997, p. 279.
- ⁴¹ Ibid, p. 289.
- ⁴² Ibid, pp. 239–279.
- ⁴³ Sullivan, J. L. and J. E. Piereson. *Political Tolerance and American Democracy*. Chicago University: Chicago Press, 1982, p. 74.
- ⁴⁴ Ibid, p. 75.
- ⁴⁵ Ibid.
- ⁴⁶ Ibid, p. 84.
- ⁴⁷ Beck, U. and E. Beck-Gernsheim. *Losing the Traditional*, p. 17.
- ⁴⁸ Ibid, pp. 17–18.
- ⁴⁹ Ibid, pp. 18–19.
- ⁵⁰ Griswold, W. *Cultures and societies in a Changing World*, p. 110.
- ⁵¹ Ibid, pp. 110–111.
- ⁵² Ibid, p. 45.
- ⁵³ Ibid, pp. 46–48.
- ⁵⁴ Ibid.
- ⁵⁵ Beck, U. and E. Beck-Gernsheim. *Losing the Traditional*, p. 5.
- ⁵⁶ Griswold, W. *Cultures and societies in a Changing World*, p. 110.
- ⁵⁷ Novikova, I. Soviet and post-Soviet masculinities: after men's wars in women's memories. In: *Male roles, masculinities and violence: a cultural of peace perspective*. Paris: UNESCO Publishing, 2000, pp. 117–129.
- ⁵⁸ Ibid, p. 122.
- ⁵⁹ *Dictionary of Sociology*. Ed. by G. Marshal. Oxford: Oxford University Press, 1998, p. 159.
- ⁶⁰ Bauman, Z. *The Individualized Society*, 2001, p. 34.

LĪVA MUIŽNIECE

Tolerance: ceļi un strupceļi kopesamības meklējumos

Tolerance jeb iecietības jēdziens no pirmā acu uzmetiena šķiet skaidrs – neapkarot rīcību un priekšstatus, kas atšķiras no ierastajiem, mūsu kopienā atzītajiem. Palūkojoties tuvāk, atklājas neskaidrības, ciktāl varam tolerēt atšķirības un kā tvērt tolerance ideju situācijā, kad mēs esam ne tikai tie, kas tolerē, bet arī tie, kas tiek tolerēti. Šāda situācija rosina meklēt kopīgu saprašanās pamatu, kas būtu pietiekami objektīvs un neitrāls, lai dažādu grupu pārstāvjiem kalpotu kā attaisnojums noteiktu uzskatu un rīcības izslēgšanai no tolerance lauka. Iecietība ir saistīta ar robežu novilkšanu starp paciešamo un nepanesamo. Kādā veidā mēs, akceptējot specifisku labuma koncepciju jeb noteiktu priekšstatu, kā būtu jādzīvo, varam iecietības robežu jautājumā vienoties ar citiem, kas pieņem atšķirīgu koncepciju? Vai varam atturēties no savas privātās pārlicības sludināšanas un veidot kopīgu saprašanās pamatu vai vismaz diskusiju lauku šāda pamata veidošanai? Cik striktām jābūt iecietības robežām? Vai tām ir jāatbilst iepriekš definētiem kritērijiem un prasībām vai arī tās ir intuitīvi skaidras? Šajā rakstā tiks aplūkotas Džona Rolsa (John Rawls), Tomasa Neidžela (Thomas Nagel) un Brūsa Ekermana (Bruce Ackerman) teorijas, kuru mērķis ir formulēt nosacījumus pretēju pārlicību līdzāspastāvēšanas iespējamībai, un izzīmēt problēmas, ar kurām nākas saskarties, mēģinot izstrādāt neitrālus, objektīvus principus kopesamības radīšanai.

“Tolerance” jeb “iecietība”¹ plašā nozīmē tiek definēta kā “nosa-cīta neiejaukšanās uzskatos, rīcībā vai praksē, kas tiek uzskatīta par nepareizu, bet “tolerējamu”², par tādu, ko nevajadzētu aizliegt vai ierobežot”³. Atturēšanās no aizlieguma vai ierobežojumiem saglabājas kā būtisks komponents it visās tolerance definīcijās, nereti dodot

priekšroku kategoriskākiem formulējumiem: "Tolerance ir tādu uzskatu vai prakšu pieļaušana, kas ir pretrunā ar paša aizstāvētajām."⁴

Tolerance jēdziens ietver domu, ka ir nepareizi netolerēt nepareizo, ja vien tas nav netolerējami nepareizs. Mērķis ir maksimāli paplašināt indivīda brīvību, vienlaikus paredzot, ka brīvības netolerējamās formas no iespējamo rīcību vai uzskatu areāla ir jāizslēdz. Kāda rīcība vai uzskati vairs nav tolerējami? Tolerancei ir grūti novelkamas robežas. Runa nav par robežu novilkšanu starp rīcību vai uzskatiem, kuriem piekrit, un tādiem, kuriem nepiekrit, bet gan par demarkācijas līniju starp uzskatiem vai rīcībām, kurām nepiekrit, un tādām, kuras vairs nav tolerējamās. Tolerēt nozīmē nepiekrīt un nenoraidīt. Lai šāda attieksme būtu īstenojama, nepieciešama piekrišana nenoraidīt to, kam nepiekrit. Jāsasniedz vienprātība par netolerējamo, jāatrod uzskatu kopums, kuros atšķirīgu pārliecību aizstāvji var dalīties.

Visbiežāk kā pati par sevi saprotama tiek pieņemta "vertikālā" tolerance koncepcija, kur runa ir par valdošās varas pielaidīgu attieksmi pret opozīcijā esošām grupām tiktāl, ciktāl viņu atšķirības paliek privātās sfēras robežās. Šī pozīcija reizēm aizstāv loģiski patieso, bet bīstamo saukli, ka netolerantie nav tolerējami, ignorējot faktu, ka neiecietības zīmoga uzspiešana noteiktām kopienām var būt neiecietības rezultāts – robežu novilkšana var būt patvaļīgs, netolerants akts.⁵

Turpretī, ja atzīst, ka tolerance nozīmē abpusēju mijiedarbi, ir jāpievēršas "horizontālajai" koncepcijai, kur tolerance subjekti vienlaikus ir arī tolerance objekti.⁶ Tolerance kā mijiedarbes izpratne var ietvert tādas koncepcijas, kuru mērķis nav nekas cits kā izvairīties no konflikta, cenšoties saglabāt spēku samēru (tolerance kā *modus vivendi*) līdz pat tādām, kas, neskatoties uz atšķirīgajiem priekšstatiem par labumu un ķildīgām morālām pārliecībām, atzīst kopīgu ietvaru – normas un principus, kurus abas iesaistītās puses var vienlīdz pieņemt un kuri nedod priekšroku kādai vienai specifiskai kopienai.

Kāds kopīgs pamats tolerējošajām pusēm varētu būt tolerance robežu novilkšanai? Politikas teorētiķis Rainers Forsts (*Rainer Forst*) uzsver, ka tolerance princips pats par sevi nevar kalpot par šādu kopīgu pamatu, jo tas ir nenoteikts vai pat "tukšs" jēdziens, kura

saturam un pamatojumam nepieciešami neatkarīgi normatīvi avoti.⁷ Tolerances idejas atbalstam vajadzīgie normatīvie avoti nedrīkstētu būt atvasināti no specifiskiem pasaules uzskatiem vai šaurā lokā aizstāvētām morāles doktrīnām, pretējā gadījumā robeža starp tolerējamo un netolerējamo būs patvaļīga un mainīsies atkarībā no tā, kura rokās atrodas instrumenti šīs robežas novilkšanai.

Vai ir iespējama "toleranta tolerances teorija"⁸ – neitrāls un objektīvs tolerances attaisnojums, kas nepārstāv noteiktu "partiju" ētisko patiesību un pasaules uzskatu sadursmēs? Vai varam cerēt uz tādu kopesamības pamatu atsegšanu, kas kalpotu kā koordinātu plakne dažu vispārēji pieņemamu pārliecību nofiksēšanai?

Šajā rakstā netiks analizēti atsevišķi piemēri no sabiedriskās dzīves, nebūs atrodami ieteikumi par konkrētiem politiskiem soļiem, kas jāspēr opozicionāru grupu samierināšanai. Raksta mērķis ir noskaidrot tolerances robežas, izvērtējot vairākas teorētiskas perspektīvas, kas skar jautājumu par kopīga saprašanās pamata vai visām iesaistītajām pusēm pieņemama tolerances lauka iespējamību. Uzmanība tiks pievērsta strupceļiem, kuros nereti iestrēgstam kopesamības stratēģiju formulējumos, meklējot ceļus, kā no tiem izkļūt.

Kopīga saprašanās pamata ideja ir saistīta ar pieņēmumu par morālo normu objektivitāti – pastāv kaut kas tāds, kas būtu jāatzīst ikvienam, taču dažādās pieejās atšķiras iemesli, kāpēc tas būtu jādara. Vai kāds morāls princips ir jāatzīst kā objektīvs tāpēc, ka tas ir patiess, neatkarīgi pastāvošai "ārējai" pasaulei atbilstošs morāls fakts, vai arī tāpēc, ka nav saprātīga iemesla attiecīgo principu noraidīt? Pēdējais gadījums neietver atbilstību faktiem, bet kaut ko tādu, par ko ir iespējams vienoties. Tādējādi morālā kārtība tiek uzskatīta par objektīvu, jo tā ir nevis, piemēram, Dieva dota, bet gan tas, ko esam norunājuši – mēs šo kārtību esam radījuši vai konstruējuši. Autore pievērsīsies trim liberālisma garā formulētām koncepcijām, kas vairāk vai mazāk tiecas akceptēt šādu konstruktīvismu. Proti, runa ir par Džona Rolsa (*John Rawls*),⁹ Tomasa Neidžela (*Thomas Nagel*) un Brūsa Ekermana (*Bruce Ackerman*) kopesamības nosacījumu izstrādei veltītajām stratēģijām.

Pirmkārt, tiks izvērtēts Dž. Rolsa daļēji sakrītošas vienprātības (angl. *overlapping consensus*) nojēgums,¹⁰ kuram jāpilda politisko institūciju attaisnojuma un sociālās stabilitātes garantēšanas funkcijas. Dž. Rolss piedāvā politisku taisnīguma koncepciju (angl. *political conception of justice*), kas sava specifiskuma un šaurās izpratnes dēļ varētu būt relatīvi stingrs pamats daļēji sakrītošai vienprātībai starp vairāku visaptverošu doktrīnu¹¹ aizstāvjiem. Politiskās taisnīguma koncepcijas akceptēšana paredz izvairīties no visaptverošu reliģisku, filozofisku un morāles patiesību aizstāvēšanas publiskajā sfērā, un tas, kā liek noprast Dž. Rolss, nozīmē attiecināt tolerances principu uz pašu filozofiju, kas lietota šā principa attaisnošanai.¹²

Otrkārt, tiks iezīmēts kopesamības iespējas formulējums T. Neidžela izvirzītajā pieejā. Lai gan T. Neidžels kritizē Dž. Rolsu, oponentējot, ka liberālisma garā ieturēta taisnīguma koncepcija var neizturēt bezpartijiska atskaites punkta kritērijus¹³ un ka liberālisms var šķīst pašos pamatos liekulīgs, tomēr viņš uzskata, ka "pastāv augstāka līmeņa satvars morālai spriešanai, [kas] .. nevar atvasināt savas pamata premisas no mūsu konkrētajiem nejausajiem skata punktiem, kaut gan var atļaut šādus īpašus uzskatus, ja tos var attaisnot no universālāka viedokļa".¹⁴

Treškārt, aplūkosim B. Ekermana rakstā "Kādēļ dialogs?"¹⁵ formulēto "augstāko pragmatisko imperatīvu"¹⁶ jeb pienākumu sarunāties savā starpā, kas ir, viņaprāt, labākais veids, "kā cilvēki, kuriem ir dažādi viedokļi jautājumā par morālo patiesību, var tik un tā saprātīgi risināt nepārtrauktās ar kopdzīvošanu saistītās problēmas".¹⁷

Kopesamības stratēģiju formulējumos ir iekļauts pieņēmums par noteiktu ontoloģiju.¹⁸ Runa ir par normatīvu ontoloģiju – kategorijām, kādās tiek ietverti priekšstati par vērtību, normu un morāles principu statusu un funkcionēšanu. Pieņēmums par kopesamībai pamatā esošu ontoloģiju netiek atklāti postulēts un nereti ir grūti rekonstruējams. Tomēr ontoloģijas rekonstrukcija ir nepieciešama, jo tā var, pirmkārt, atklāt teorētisko perspektīvu ēnas puses un, otrkārt, likt domāt par alternatīviem kopīga saprašanās pamata meklējumu ceļiem, balstoties atšķirīgā, plašākā normatīvās ontoloģijas izpratnē.

Ontoloģiju rekonstrukcijās palīdzīgu roku sniegs Leo Zaiberta (*Leo Zaibert*) un Berija Smita (*Barry Smith*) piedāvātā normativitātes problēmas analīze.¹⁹ Mēģinājumi definēt visiem pieņemamus principus nereti cieš no grūtībām, kas visspilgtāk izpaužas Dž. Rolsa teorijas gadījumā. Šie principi tiek saprasti samērā šauri – kā universāli deduktīvi likumi, kuru pārkāpšana *ipso facto* pārkāpēju novieto ārpus likumu darbības lauka. Normatīvā ontoloģija, kas ietverta šajos kopesamības meklējumos, ir konstruēta pēc analogijas ar šaha spēli: nevirzīt laidni pa diagonāli nozīmē *eo ipso* spēlēt kādu citu spēli, nevis šahu; nesekot iepriekš definētiem kritērijiem nozīmē iziet viņpus diskusiju ietvariem. Noteikumi, kas regulē sociālo vai politisko institūciju darbību, šīs institūcijas vienlaikus arī definē. Tādējādi, atgriežoties pie tolerances robežu problēmas, tolerējamas ir tikai tās darbības, vērtības vai labuma koncepcijas, kas ir ievietojamas iepriekš definētos rāmjos.²⁰

Raksta beigu daļā tiks izvērtēta uzdrīkstēšanās paraudzīties viņpus loģiskas normativitātes ietvariem un cerība, ka nepieciešamās atbildes varētu būt atrodamas pieņemumā par visiem piemītošu veselo saprātu (angl. *common sense*).

Daļēji sakrītoša vienprātība: politiskā taisnīguma koncepcija

Rakstā “Priekšstats par daļēji sakrītošu vienprātību” Dž. Rolss cenšas formulēt nosacījumus “politiskai taisnīguma koncepcijai, kura ne vien sniedz kopēju publisku pamatu politisko un sociālo institūciju attaisnojumam, bet arī nodrošina stabilitāti no paaudzes paaudzē”.²¹ Personiskajās vai grupas interesēs balstīts attaisnojuma pamats nevar būt stabils, jo tas ir atkarīgs no nejaušas apstākļu sakrītības. Tā vietā ir nepieciešama taisnīguma koncepcija, kas spēj “principiāli artikulēt un sakārtot demokrātiska režīma politiskos ideālus un vērtības”.²² Šai politiskajai koncepcijai jābūt tādai, kurai ir daļēji sakrītošas vienprātības (angl. *overlapping consensus*) atbalsts. Runa ir par vienprātību, kad pretējas reliģiskās, filozofiskās

un morālās doktrīnas atzīst taisnīgu konstitucionālās demokrātijas gaisotni un šī politiskā koncepcija pati ir taisnīguma kritērijs.²³

Kā norāda Dž. Rolss, politiskā taisnīguma koncepcija, pie kuras sabiedrības locekļiem būtu jānonāk, nav piemērojama jebkurai kopienai, vienīgi plurālistiskai modernai demokrātiskai sabiedrībai. Tā ir morāla koncepcija, kas ir jāiedzīvina modernas konstitucionālas demokrātijas “pamata struktūrā” – galvenajās politiskajās, sociālajās un ekonomiskajās institūcijās, principos, standartos, priekšrakstos, kas uz šīm institūcijām attiecas.²⁴ Politiskā taisnīguma koncepcija, par kādu šeit ir runa, ir “taisnīgums kā godprātība” (angl. *justice as fairness*), kuras pamatā ir intuitīva ideja par politisku sabiedrību kā godīgu sociālās sadarbības sistēmu starp pilsoņiem, kas tiek uzlūkoti kā brīvas un vienlīdzīgas personas un kuri vēlas aizvadīt pilnvērtīgu dzīvi.²⁵

Taisnīguma koncepcijai ir jāpiedāvā tāds skata punkts, no kura ikviens pilsonis neatkarīgi var pārbaudīt, vai politiskās institūcijas, kurām viņš ir lojāls, ir taisnīgas.²⁶ Skata punktam jābūt neitrālam attiecībā uz pilsoņu dažādajām pārliecībām. Attaisnojumam jāizriet “no premisām, kuras mēs un citi atzīstam par patiesām vai par saprātīgām (angl. *reasonable*) ar mērķi darba variantā panākt piekrišanu par politiskā taisnīguma pamatu.”²⁷

Kā panākama daļēji sakrītoša vienprātība par politisko taisnīguma koncepciju? Konsensu ir iespējams sasniegt, jo atšķirīgas premisas var novest pie vieniem un tiem pašiem secinājumiem – atšķirīgas visaptverošas doktrīnas var saplūst vai pārklāties. Dž. Rolss piedāvā daļēji sakrītošas vienprātības ilustrāciju, kas ietver trīs viedokļus. Pirmais apliecina politisko koncepciju, jo tās reliģiskā doktrīna noved pie tolerances principa un parakstās zem konstitucionāla režīma pamata brīvībām. Otrais apliecina politisko koncepciju, jo aizstāv, piemēram, Kanta vai Milla doktrīnu, kas nav ar šo politisko koncepciju pretrunā; kamēr trešā ir pati šī politiskā taisnīguma koncepcija, kas ir pietiekami specifiska, lai abas pirmās ar to varētu rast saskaņu.²⁸

Politiskā taisnīguma koncepcija nav vispārēja un visaptveroša, tā attiecas tikai uz sabiedrības “pamata struktūru” un ne vairāk. Visaptveroša koncepcija nevar būt publiski pieņemama, jo publiski

attaisnojamai koncepcijai jāpieļauj konfliktējošu un pat nesamērojamu labuma koncepciju plurālisms.²⁹

Izvairīšanās no visaptverošu doktrīnu sludināšanas publiskajā sfērā paredz apiet polemiskus jautājumus, par kuriem nav iespējams vienoties. Tādējādi tolerances princips tiek attiecināts uz pašu filozofiju, kas lietota kopīga saprašanās pamata attaisnošanai. Lai radītu šādu pamatu, pēc Dž. Rolsa domām, jāpievēršas fundamentālām intuitīvām idejām, kurās mēs dalāmies publiskajā politiskajā kultūrā. Šīs idejas, nevis visaptverošas doktrīnas iepriekšēja akceptēšana, kalpo kā politiskas taisnīguma koncepcijas izejas punkts, dodot cerību nonākt pie stabilas, daļēji sakrītošas vienprātības. Visaptverošu doktrīnu aizstāvji var atzīt minēto taisnīguma koncepciju par patiesu vai par saprātīgu, ja vien viņu pārliecība nav ar to pretrunā.³⁰

Cirkularitāte un neitralitātes problēma

Dž. Rolss piedāvā atspēkojumu četriem iebildumiem, kas vērsti pret daļēji sakrītošā vienprātībā balstītu sociālās vienotības ideju.³¹ Tomēr viņa priekšstats par daļēji sakrītošu vienprātību var tikt pakļauts kritikai citos aspektos – Dž. Rolsa teorija ietver cirkularitāti un neattaisno pretenzijas uz neitralitāti attiecībā pret visām pretrunīgajām morālajām doktrīnām, kuras plurālistiska sabiedrība varētu akceptēt kā izejas punktu konsensa meklējumos. Ja šī kritika ir pamatota, tad Dž. Rolsa piedāvātais saprašanās pamats nav pieņemams kopesamības risinājums.

Dž. Rolsa teorija ietver cirkularitāti. Daļēji sakrītošas vienprātības pamatā esošās politiskās taisnīguma koncepcijas postulētie principi vienlaikus definē režīmu, kura ievērošanas gadījumā to izpilde ir iespējama. Cirkularitāte atklājas, palūkojoties, kādā veidā politiskā taisnīguma koncepcija gūst vispārēju atzinību. Konstitucionālas demokrātijas režīma apstākļos koncepcija pauž vērtības, kas pārspēj konkurējošās vērtības. Politiskās taisnīguma koncepcijas principi definē minēto režīmu.³² Vissaprātīgākā politiskā taisnīguma koncepcija

demokrātiskā režīmā, pēc Dž. Rolsa domām, ir politiskais liberālisms.³³ Vērtības, kas ar to atrodas konfliktā, tiek izslēgtas, jo tās atrodas konfliktā ar pašiem nosacījumiem, kas godprātīgu sociālu sadarbību dara iespējamu.³⁴

Dž. Rolsa teorija paredz, ka apstākļi, t. i., demokrātisks režīms, ļauj taisnīguma koncepcijai uzvarēt, jo attiecīgais režīms koncepciju padara iespējamu un pati koncepcija definē režīmu, kura pastāvēšanas gadījumā tā ir spēkā. Koncepcija definē režīmu, un režīms dara koncepciju iespējamu. Tā kā neliberālās vērtības ir pretrunā demokrātiskam režīmam, kas ir liberālās taisnīguma koncepcijas nosacījums, pēc definīcijas tās tiek izslēgtas no diskusiju lauka – ir jautājumi, t. i., politiskā taisnīguma koncepcija, kas netiek apspriesti. No diskusiju lauka tiek izslēgtas pašas būtiskākās lietas – netiek apspriests saprašanās pamats. Dž. Rolsa teorija ignorē faktu, ka šis saprašanās pamats ir kopīgi jārada, pirms tas par tādu var tikt atzīts.

Ja politiskā taisnīguma koncepcija pretendē būt neatkarīgs skata punkts, no kura savstarpēji konfliktējošu pārliecību paudēji var izvērtēt politisko institūciju leģitimitāti, tai jābūt neitrālai starp šīm pārliecībām – katrai no tām ir jāatzīst viens un tas pats doktrīnu kopums kā būtiska to daļa, kuru tās neapšaubā. Ja vienprātību veidojošais doktrīnu kopums visiem plurālistiskā sabiedrībā pārstāvētajiem priekšstatiem nav vienlīdz nozīmīgs, taisnīguma koncepcija starp šiem priekšstatiem nav neitrāla. Dažiem priekšstatiem par labumu neizbēgami tiek dota priekšroka. Politiskā taisnīguma koncepcija iekļauj uzskatu par sabiedrību un tās pilsoņiem kā brīvām un vienlīdzīgām personām, kā arī taisnīguma principus un spēju šos principus īstenot publiskajā dzīvē.³⁵ Labuma koncepcijas, kuru kodolu neveido minētās doktrīnas, automātiski ir zaudētājas. Pretēji taisnīguma koncepcijas iecerei nav iespējams apgalvot, ka dažādu pārliecību paudējiem ir līdzvērtīgs statuss. Turklāt pats uzskats par pilsoņiem kā vienlīdzīgām personām nav saglabājams, ja dažas pārliecības ir pārākas par citām.

Politiskā taisnīguma koncepcija nevar būt neitrāla, jo daļēji sakrītošas vienprātības subjekti var būt tikai tādu doktrīnu aizstāvji, kas pilnā mērā pieņem politiskās taisnīguma koncepcijas principus,

pirms viņi par šiem principiem ir vienojušies. Kā norāda Dž. Rolss, alternatīvas koncepcijas konsensa meklējumos ir pieļaujamas tiktāl, ciktāl tās respektē šos principus.³⁶ Doktrīnu paudēji, kuriem šie principi nav pieņemami, pēc definīcijas tiek izslēgti no daļēji sakrītošas vienprātības iedibināšanas procedūras. Priekšstatiem par labumu, kuros taisnīguma principi neieņem centrālo lomu, ir neizdevīga pozīcija. Daļēji sakrītošas vienprātības pamats nav nekas cits kā noteiktas morālas doktrīnas atzīšana un, kaut arī tā nav visaptveroša, tomēr ir viena no daudzajām plurālisma faktu apliecinājošajām doktrīnām. Nav skaidrs, kādēļ tieši šai doktrīnai būtu jādod priekšroka.

Dž. Rolsa teorijas neitralitātes trūkums ir saistīts ar tās cirkularitāti. Koncepcija nav neitrāla, jo tā neiztiek bez noteiktu morālu doktrīnu iepriekšējas pieņemšanas; koncepcija ir cirkulāra, jo konfliktējošajām pusēm jāatzīst taisnīguma teorija, pirms puses vienojas par to kā par daļēji sakrītošas vienprātības pamatu.

Dž. Rolsa teoriju no minētajām problēmām neglābj doma, ka pie taisnīguma koncepcijas mēs nonākam, izejot no fundamentālām intuitīvām idejām, kuras, pēc Dž. Rolsa domām, nav ne reliģiskas, ne filozofiskas, ne metafiziskas idejas. “[Kad] tiek apgalvots, ka pilsoņi tiek uzlūkoti kā brīvas un vienlīdzīgas personas, viņu brīvība un vienlīdzība ir jāsaprot kā radniecīga ar publisko politisko kultūru un ir izskaidrojama tās pamata institūciju veidola un prasību terminos.”³⁷ Dž. Rolss cenšas atbrīvot ideju par pilsoņiem kā brīvām un vienlīdzīgām personām no metafiziskām intonācijām, apgalvojot, ka publiskajā politikā kultūra šo ideju jau sevi ietver kā nosacījumu. Tādējādi Dž. Rolss atgriežas pie cirkulāra pamatojuma. Taisnīguma koncepcija iepriekš paredz, ka cilvēki jāuzlūko kā brīvi un vienlīdzīgi. Minētais uzskats izriet no demokrātiskās sabiedrības “pamata struktūras”, un pati struktūra ir veidota tā gaismā; to neņem vērā nozīmē mainīt spēles noteikumus spēles laikā. Pārkāpt taisnīguma koncepcijas principus nozīmē iziet viņpus sociālo un politisko institūciju robežām, nedarboties attiecīgās sabiedrības “pamata struktūrā”.

Šķiet, ka viens no iemesliem, kādēļ Dž. Rolsa teorija manifestē cirkularitāti, ir tajā apslēptās normatīvās ontoloģijas specifika – taisnīguma

konceptijas noteiktā “pamata struktūra” ir veidota pēc analogijas ar loģiskiem (deduktīviem) principiem. Tās atsegšana palīdzēs saprast, ciktāl šāda ontoloģija var kalpot par kopesamības stratēģiju pamatojuma karkasu.

Loģiskos principos balstīta normatīvā ontoloģija

Leo Zaiberts un Berijs Smits argumentē, ka Džons Rolss līdzās tādiem autoriem kā Herberts Laionels Adolfuss Harts (*Herbert Lionel Adolphus Hart*) un Džons R. Serls (*John R. Searle*) atzīst tikai vienu normativitātes tipu sociālo un politisko institūciju sfērā. Pieņemot šādu uzskatu, viņaprāt, nozīmē ignorēt būtiskas sociālo un politisko institūciju iezīmes.³⁸

Lai labāk izprastu, par kādu normativitātes tipu Dž. Rolsa teorijā ir runa, nepieciešams īsi aprakstīt H. L. A. Harta un Dž. R. Serla priekšstatus par jābūtību. Harts pievēršas jautājumam par legālo institūciju statusu. Viņaprāt, likumu (angl. *law*) sfēras pamatā ir divu tipu noteikumi (angl. *rule*) – primārie un sekundārie. Primārie noteikumi pieprasa noteiktu rīcību, piemēram: “Apstājies, iedegoties sarkanajai gaismai!” Savukārt sekundārie noteikumi apliecina savu varu, radot institūcijas, kuras noteiktus rīcības veidus padara iespējamus. Tie ir noteikumi par noteikumiem. Sekundārie noteikumi atšķirībā no primārajiem noteikumiem ir kaut kas vairāk par imperatīvām prasībām. Tie paredz atzīt, ka likumu sistēmai ir pienākums pakļauties, jo tā rīkoties ir pareizi. Es apstājos, iedegoties sarkanajai gaismai, nevis tāpēc, ka to pavēl imperatīvs, bet gan tāpēc, ka es nevēlos pārkāpt satiksmes noteikumus. Sekundāro likumu normativitāte ir tikai un vienīgi loģikas jautājums – noraidīt šos likumus nozīmē noraidīt pašas institūcijas, kas padara likumdošanu iespējamu.³⁹

Tāpat kā H. L. A. Harts, arī Dž. R. Serls nošķir divu tipu noteikumus (angl. *rule*), kurus viņš sauc par regulatīviem un konstitutīviem. Regulatīvie noteikumi regulē iepriekš dotus, no noteikumiem

neatkarīgus rīcības veidus, bet konstitutīvie noteikumi (līdzīgi Harta sekundārajiem noteikumiem) rada un regulē tādus rīcības veidus, kas loģiski izriet no pašiem noteikumiem. Piemēram, noteikumi šahā ne vien regulē šaha spēli, bet rada arī pašas spēles iespējamību. Regulatīvie noteikumi lielākoties funkcionē kā imperatīvi “Dari X!”, savukārt konstitutīvie noteikumi ir definīcijas – šaha noteikumi definē šahu; tie loģiski izriet no vārda “šahs” nozīmes.⁴⁰ “Ja kāds pārkāpj konstitutīvu noteikumu, viņš *eo ipso* sevi novieto ārpus institūcijas, kurai konstitutīvā noteikuma definētā uzvedības forma pieder. Turpretī regulatīva noteikuma pārkāpšana var radīt nelāgu priekšstatu par pārkāpēja manierēm .. bet tā *ipso facto* nenovieto viņu ārpus noteiktām institūcijām.”⁴¹ Konstitutīvo noteikumu sistēmas iekļauj pienākumus, solījumus un atbildību. Tāds konstitutīvs noteikums kā “parāds ir jāatmaksā” paredz: ja ir zināma vārda “parāds” nozīme, ir neiespējami neapzināties pienākumu to atmaksāt. Līdzīgas implikācijas ietver noteikums “solījumi ir jāpilda”. “Solīt” nozīmē uzņemties pienākumu, kas savukārt nozīmē, ka jādara tas, kas ir apsolīts.⁴² Solīšana līdzdarbojas gandrīz visu sociālo institūciju konstruēšanā – bez tās nav iedomājamas laulības, naudas attiecības, īpašumtiesības, līgumi utt. Solījumu pildīšana lidzinās šaha noteikumu ievērošanai. Neturēt solījumus nozīmē novietot sevi ārpus sociālo institūciju robežām.⁴³

Līdzīgi H. L. A. Hartam un Dž. R. Serlam Dž. Rolss raksta “Divi noteikumu jēdzieni” (*Two Concepts of Rules*)⁴⁴ otrajā daļā atklāj noteikuma jēdziena divdomību, nošķirot apkopojošos (angl. *summary*) un prakses (angl. *practice*) noteikumus. Apkopojošie noteikumi ir induktīvi, pieredzē balstīti. Izšķiršanās par kādu rīcību ir loģiski primāra pašiem noteikumiem. Turpretī prakses noteikumi ir deduktīvi, tie ir loģiski primāri gadījumiem, kuros tie tiek pielietoti. Prakses noteikumi definē uzvedību, kuru tie vienlaikus pieļauj. Tie, gluži kā spēlē, ir cēlonis iespējamībai, ka gadījumi, kuros tie tiek pielietoti, var notikt. “Šahā ar laidni izdara gājienu pa diagonāli; jautājums, vai virzīt vai nevirzīt laidni pa diagonāli, nevar būt patiesa dilemma šaha spēles kontekstā. Ja kāds uzstātu, ka laidnis nav jāvirza pa diagonāli, viņš *eo ipso* vairs nespēlētu šahu.”⁴⁵

Dž. Rolsam apkopojošu un prakses noteikumu nošķirums nepieciešams, lai iezīmētu atšķirību starp rīcības utilitārismu (angl. *act-utilitarianism*) un noteikumu utilitārismu (angl. *rule-utilitarianism*), aizstāvojot pēdējo. Pēc Dž. Rolsa domām, utilitārisms nav jāuzskata par teoriju, kas tiecas maksimizēt vispārējo labklājību ikvienā gadījumā. Drīzāk tas tiecas postulēt universālus noteikumus, kas palielinātu vispārējās labklājības maksimizācijas iespēju. Tiklīdz šādi noteikumi ir ieviesti, tiem jāseko pat tad, ja to neievērošana atsevišķos gadījumos palielinātu vispārējo labklājību. Noteikumu utilitārisma runa ir par prakses noteikumiem, definējot institūcijas, kuras tie regulē. Noteikumu utilitārisma normativitāte ir loģiska, aprakstot institūcijas (piemēram, solījumus vai sodus), kuras pats noteikumu utilitārisms rada. Tādējādi valsts nedrīkst sodīt nevainīgos (kā tas būtu pieļaujams saskaņā ar Bentama vai Milla rīcības utilitārismu), jo šo iespēju loģiski izslēdz prakses noteikums, kas definē pašu sodīšanas institūciju. Nevainīgo sodīšana ir analoga ne-diagonālam gājienam ar laidni.⁴⁶ "Ja rīcības formu nosaka prakse, nav iespējams cits atsevišķa cilvēka atsevišķas rīcības attaisnojums kā vien tāds, kas atsaucas uz pašu praksi."⁴⁷ L. Zaiberts un B. Smits norāda, ka ne tikai šeit, bet arī darbos, kuros Dž. Rols neaizstāv utilitārismu, jautājumus, kādēļ jāpilda solījumi vai jāatzīst tieši šie sociālās kārtības principi, viņš risina pēc analogijas ar jautājumu: "Kādēļ spēlēt šahu, nevis kādu citu mazliet atšķirīgu spēli?"⁴⁸

Atgriežoties pie Dž. Rolsa daļēji sakrītošās vienprātības idejas, politiskā taisnīguma koncepcija, kas ir vienprātības pamatā, paredz loģisku normativitāti. Politiskā taisnīguma koncepcija līdzinās prakses noteikumu kopumam, definējot ierobežotu lauku, kurā tā ir spēkā. Ja kāds priekšstats par labumu neīsteno taisnīguma koncepcijas izvirzītos kritērijus, runa ir par citu režīmu un citu (nepieņemamu) koncepciju. Politiskā taisnīguma koncepcija ir iespējama tikai demokrātiskā režīmā, bez tās pats režīms nav iespējams. Attiecīgajā areālā valdošie principi definē paša areāla iespējamības nosacījumus. Alternatīvas pārliecības, kas nav pārtulkojamas šo principu terminos, atrodas viņpus spēles laukuma loģiski noteiktajām robežām.

Dž. Rolsa taisnīguma koncepcija, būdama šaura un specifiska, ir spēkā šaurā un specifiskā pielietojamības apgabalā. Šāds risinājums nav efektīvs situācijā, kurā dominē doktrināli nesamērojamas koncepcijas. Turklāt tas jau pēc definīcijas ignorē iespēju, ka principi varētu netikt ievēroti. Tādēļ ir vērts pievērsties kopīga saprašanās pamata meklējumiem, kas iziet viņpus stingri novilktām robežām. L. Zaiberts un B. Smits norāda, ka Dž. Rolsa (tāpat kā Harta un Serla) aprobežošanās vienīgi ar loģisku normativitāti atstāj ēnā citas, daudz fundamentālākas jebūtības formas, kas nav reducējamas uz sekundārajiem, konstitutīvajiem vai prakses noteikumiem.⁴⁹ Taisnīguma koncepcijas pieņemšana uzliek pienākumu pakļauties tās noteiktajiem principiem. Pienākums, kuru šie principi pieprasa, ir loģisks – to akceptēšana automātiski paredz to nepārkāpšanu. Taču pavisam cita veida pienākums ir pienākums cienīt līdzcilvēkus, turklāt tas neizriet kā sekas no kādas apņemšanās kā cēloņa. Šī normativitātes forma pārsniedz to likumu veidu, kas ir spēkā, piemēram, spēlēs.

L. Zaiberts un B. Smits mēģina iezīmēt ceļu tādas ontoloģijas konstruēšanā, kurā pienākumi tiek atzīti kā paši par sevi pastāvoši – lai gan šie pienākumi patiešām ir saistīti ar institūcijām, viņu esamība nav atkarīga no šīm institūcijām un tie nevar tikt analizēti tikai un vienīgi kā likumu loģiskas konsekvences.

Ja meklējam kopesamības pamatu – ikvienam pieņemamu tolerances lauku, tad pirmais solis tā virzienā būtu atzīt, ka pastāv kaut kas fundamentālāks par principu un kritēriju izvirzīšanu. Netolerējami ir tie, kas vadās tikai un vienīgi pēc iepriekš noteiktiem likumiem, kuri ir spēkā iepriekš definētos areālos.

Varētu iebilst, ka Dž. Rolsa teorija ir pietiekami plaša, lai aptvertu visdažādāko uzskatu daudzveidību, jo viņš uzsver taisnīguma koncepcijas saistību ar veselo saprātu vai "brīvu publisku prātu", kas spēj sniegt argumentāciju un pierādījumus par labu taisnīguma teorijas principiem. Kā norāda Dž. Rolss, ņemot vērā plurālisma faktu, nav iespējama labāka praktiska alternatīva kā turēties veselā saprāta (angl. *common sense*) robežās.⁵⁰ Tomēr veids, kā zinātnieks runā par veselo saprātu, sašaurina to līdz metafizisku doktrīnu pieņemšanai, no

kuru postulēšanas saskaņā ar paša Dž. Rolsa teoriju ir jāizvairās. Viena no intuitīvajām veselā saprāta idejām, kuru var minēt, ir priekšstats par pilsoņiem kā brīvām un vienlīdzīgām personām. Tie, kas sevi neuzskata par brīviem un vienlīdzīgiem, t. i., tie, kas nav demokrātiska režīma piekritēji, nav daļēji sakrītošas vienprātības subjekti un novieto sevi ārpus spēles laukuma, ārpus jebkādam kopesamības radīšanas stratēģijām, ārpus tolerances robežām. Dž. Rolsa nodoms piedāvāt publisku attaisnojuma pamatu, kuram ikviens saprātīgs subjekts varētu piekrist, ir īstenojams tikai tad, ja saprātīguma kritēriji nepārsniedz paša pētnieka teorijas ietvarus. Pretējā gadījumā šis nodoms nav īstenojams.

Bezpersoniska perspektīva: augstāka līmeņa objektivitāte

Faktu, ka Dž. Rolsam neizdodas sniegt neitrālu, objektīvu, visām "partijām" pieņemamu līdzaspastāvēšanas koncepciju, ir atzīmējis T. Neidžels savā kritikā⁵¹ par Dž. Rolsa "Taisnīguma teoriju".⁵² "[Izvēles] situācija, kas pieprasa iesaistīto pušu piekrišanu, uzspiež stingrus izvēles ierobežojumus, kuri ir attaisnojami vienīgi noteiktas labuma koncepcijas ietvaros. Tas ir viens no gadījumiem, kad nevar būt runa par neitralitāti, jo tai nepieciešams pamatojums tāpat kā jebkurai citai pozīcijai."⁵³ Kaut arī Dž. Rolss apalvo, ka taisnīguma teorijas piedāvātie principi ir visiem pieņemami pretstatā atsevišķām labuma koncepcijām, tomēr, pēc T. Neidžela domām, tie nevar īstenot mērķus, ko tie izvirza, – šie principi dažās labuma koncepcijās var neizrādīties tikpat vērtīgi un akceptējami kā citās.⁵⁴ Šajā gadījumā runa ir par tādu taisnīguma koncepciju, kuru iesaistītās puses akceptē hipotētiskā "sākotnējā pozīcijā", atrodoties "neziņas plīvurā" aizsegā, proti, puses nav informētas par savu sociālo stāvokli un atsevišķām labuma koncepcijām, kurām tās seko. "Sākotnējā pozīcija paredz ne vien neitrālu labuma teoriju, bet arī liberālu, individuālistisku koncepciju, saskaņā ar kuru labākais, ko ikviens

var vēlēties, ir netraucēts sava ceļa gājums, ja vien tas nepārkāpj citu tiesības.”⁵⁵ Ņemot vērā, ka daudzas labuma koncepcijas neiekļaujas individuālistiskā modeli, diezin vai var būt runa par taisnīgu taisnīguma principu izvēles situāciju.⁵⁶

Rakstā “Priekšstats par daļēji sakrītošu vienprātību” Dž. Rolss vairs nerunā par hipotētisku izvēles situāciju starp grupām, kurām laupīta konkrēta perspektīva. Taču arī tajā taisnīguma koncepcija pretendē uz objektīvu un neitrālu statusu – tā ir jāakceptē ikvienam konsensa procedūras dalībniekam. Koncepcija pretendē būt neitrāla, jo alternatīvās doktrīnas no savām pozīcijām, pēc zinātnieka domām, var pārbaudīt tās leģitimitāti. Taču taisnīguma koncepcija neiztur neitralitātes kritēriju, kam būtu jānodrošina tas, ka tā tiek vispārēji pieņemta par daļēji sakrītošas vienprātības pamatu, jo tā jau iepriekš pieņem situāciju, kurā tai tiks dota priekšroka.

Vai pamats, kas dara kopesamību iespējamu, maz var būt objektīvs un neitrāls? Liberālisms ir pozīcija, kas uzsver objektīva un neitrāla pamata nepieciešamību. “[Liberāļu] mērķis ir izveidot neitrālas procedūras, kas .. neizdara vērtējošus nošķirumus starp dažādām labuma koncepcijām vai pilsoņu dzīves veidiem. Šāda neitralitāte paredz, ka publiskās varas loma ir vienīgi instrumentāla, radot vietu, kas nepieciešama indivīda brīvības īstenošanai.”⁵⁷

T. Neidžels rakstā “Morālais konflikts un politiskā leģitimācija” uzrāda problēmu, kas izzogas liberālisma mēģinājumos postulēt bezpartijisku izvērtēšanas procedūru atšķirīgām morāles pārlicībām un to pretenzijām uz politisku leģitimāciju: “[Liberālisms] ir atkarīgs no augstāka līmeņa objektivitātes atzīšanas un .. tas rada nopietnas problēmas dažādu objektivitātes līmeņu integrēšanā.”⁵⁸ Proti, liberālisms tiecas ieviest neitrālu vērtību samērošanas procedūru no universālā viedokļa jeb augstāku objektivitātes pakāpi, bet vienlaikus rodas šaubas, vai atsevišķās vērtības jeb “zemākie” objektivitātes līmeņi var būt saskaņojami ar šo augstāko objektivitātes pakāpi.

“Objektīvs” nozīmē kaut ko tādu, ko atsevišķi cilvēki uzskata par ikvienam pieņemamu vai “pareizu” atskaites punktu rīcības izvērtēšanā. Objektīvs skatījums kā prasība pēc universāla bezpartijiskuma

un vienlīdzības ir pretstatāms subjektīvajam vai personiskajam, kas nereti ir šķērslis šādu ideālu īstenošanā. Prasība pēc augstākas objektivitātes ir vēl komplicētāka, jo runa nav par individuālu motīvu saskaņošanu ar universālu perspektīvu, bet par universālās perspektīvas saskaņošanu ar vēl kādu augstāku bezpersonisku kritēriju, kas neļauj šo perspektīvu interpretēt specifiskas labuma koncepcijas gaismā. Konfliktus sabiedrībā ģenerē ne tik daudz individuālās noslieces un intereses, kā atšķirīgie priekšstati par labu dzīvi jeb to, kas būtu jāakceptē ikvienam. Strīdus neizraisa jautājums, vai objektivitāte tiek pieņemta, bet atšķirīgās izpratnes par to, ko tā nozīmē. Augstāka līmeņa objektivitāte neiesaistās konfliktos, kas norisinās starp dažādām zemākā līmeņa objektivitātēm, kuras tiek izteiktas pretrunīgās labuma koncepcijās.⁵⁹ Tā nesacenšas ar citām vērtībām, kuras aizstāv kāda specifiska kopiena, jo pretējā gadījumā "tai nāktos sludināt objektivitāti starp sevi un alternatīvām vērtībām un kopumā tā būtu bezjēdzīgs augstāka līmeņa viedokļa regress, meklējot kopīgu pamatu liberāliem un sektantiskiem uzskatiem".⁶⁰

Liberāļu aicinājums atturēties no valsts varas izmantošanas konkrētu morālo jēdzienu atbalstam "aizdomīgi bieži šķiet dodam priekšroku viņu pašu pretrunīgajiem morāles jēdzieniem,"⁶¹ piemēram, individuālismam. Ja liberālisms pretendē būt augstāka līmeņa teorija, nevis "kārtējā sektantiskā doktrīna", tad jāpierāda, ka tas "izriet no pašas objektivitātes interpretācijas, nevis no kāda konkrēta labuma izpratnes, kas ir jādara objektīvi pieejams".⁶²

Liberālisma aizstāvībai nepieciešams atzīt noteikta veida epistemoloģisku premisu – "ja arī es nevaru ticēt, nebūdam pārliecināts, ka tas, kam es ticu, ir patiess, man tomēr jāatdzīst, ka, no malas raugoties, ir liela atšķirība starp to, kam es ticu, un to, kas ir patiess."⁶³ Atsauksšanās uz savas pārlicības patiesumu nav nekas vairāk kā ticības aizstāvība, turklāt tās patiesums nevar būt attaisnojams uz bezpersoniska viedokļa pamata. Augstāka līmeņa objektivitāte paredz atturēties no personisko priekšstatu paušanas par to, kādas vērtības un labuma koncepcijas ikvienam būtu jāatzīst, un pieņemt distancētu skata punktu, no kura raugoties, atšķirīgās koncepcijas ir vienlīdz

pieļaujamas, ja vien to aizstāvji ir spējīgi uz šādu distancēšanos. Pārbaude, vai diskusijā notiek atsaukšanās uz kopīga attaisnojuma pamatu, nevis vienkārši uz personiskajiem uzskatiem, ir izturēta, ja sarunu gaitā paustos viedokļus var racionāli aizstāvēt vai apšaubīt.⁶⁴

Lai panāktu augstāka līmeņa objektivitātes principu akceptēšanu, tie jāapraksta ikvienam saprātīgam diskusijas dalībniekam pieņemamu vērtību terminos. Viena no šādām vērtībām ir liberālā tolerance – tā neatrodas konfliktā ar citām vērtībām un stāv tām pāri. Pēc T. Neidžela domām, nav novelkama vienādības zīme starp toleranci un sektantisko individuālisma doktrīnu. Lai gan liberālas tolerances atzīšana var implicēt individuālu uzskatu veicināšanu, patiesa liberāla pozīcija atsakās lietot politiskos instrumentus, lai uzspiestu individuālu izpratni par labu dzīvi.⁶⁵

Lai gan augstāka līmeņa objektivitāte paredz vērtību neitralitāti, pati par sevi tā nav un nevar būt neitrāla.⁶⁶ Neitralitāte nevar būt spēkā, jo arī bezpersonisks pamatojums jāatzīst par vērtību. Ja tas netiek uzskatīts par kaut ko labu un derīgu, minētā kopesamības iedibināšanas stratēģija izgāžas.

Līdzīgi Dž. Rolsam T. Neidžels zināmā mērā akceptē loģisku normativitāti, kas prasa pakļauties iepriekš definētiem principiem – augstāka līmeņa objektivitāte ir jāatzīst kā aksioma, kuras robežās varam runāt par dažādu vērtību integrēšanu. Atsacīšanās pieņemt bezpersonisku pamatojumu kā kopesamības iespējamības nosacījumu nozīmē novietot sevi ārpus diskusiju lauka. Tolerējams ir tas, kas ir attaisnojams no distancētas perspektīvas; tie, kuriem šāda perspektīva nav sasniedzama vai nav pieņemama, nekvalificējas kā tolerances subjekti.

Sarunas ierobežošana: konfliktu ignorēšana

Brüss Ekermans atšķirībā no Neidžela nepostulē kādu augstāku objektivitātes līmeni un pretēji Rolsam neaicina tiekties pēc vienprātības par specifisku taisnīguma koncepciju. Tā vietā situācijās, kad cilvēki saskaras ar sabiedriskās dzīves dilemmām, B. Ekermans

kā glābiņu piedāvā dialogu. Dialogs ir ceļš, kuru ejot, var nonākt pie morālas patiesības: “[Morālā] patiesība ir tikai apzīmējums, ko mēs piešķiram tiem secinājumiem, pie kuriem nonāktu ideālas runas situācijā, – ne vairāk un ne mazāk.”⁶⁷

Tomēr liberālās valsts mērķis **nav** morāla patiesība, bet gan savstarpējas līdzāspastāvēšanas problēmu racionāls atrisinājums, kas nav panākams citādi, kā vien konfliktējošajām grupām sarunājoties savā starpā. Šā iemesla dēļ pilsoņiem ir kategoriska dialoga pienākums, kuru B. Ekermans dēvē par augstāko pragmatisko imperatīvu: “Ja mēs nesaprotamies morālās patiesības jautājumā, tad vienīgais veids, kā nonākt pie kaut mazākās iespējas atrisināt līdzāspastāvēšanas problēmas, kā mums abiem tas šķistu racionāli, ir – apspriežot tās.”⁶⁸

B. Ekermans rosina atkāpties no liberālisma centieniem “piedāvāt sarunu modeļus, kas ļautu to politiskajiem dalībniekiem runāt piedienīgā, neitrālā veidā”.⁶⁹ Viņaprāt, domstarpību gadījumā nevar nedz meklēt kādu kopīgu vērtību, nedz mēģināt domstarpības pārtulkot neitrālā garā, nedz arī tās transcendent, pieņemot kādu bezpersonisku perspektīvu. “Mums vienkārši *vajag nelikties ne zinīs* par šīm domstarpībām un vispār no liberālas valsts sarunu tēmu loka izslēgt jautājumus par mūs šķirošajiem morālajiem ideāliem.”⁷⁰ B. Ekermana risinājums ir sarunu ierobežošanas ceļš, kas, viņaprāt, neuzspiež partijiskus politiskās rīcības attaisnojumus un ļauj pārrunāt tikai to jautājumu loku, kurus iesaistītās puses neuzskata par nepareiziem. Tādējādi dialoga gaitā var “noskaidrot normatīvās premissas, kas visiem politiskajiem dalībniekiem šķiet racionālas”.⁷¹

B. Ekermans šķietami piedāvā visbrīvāko kopīga saprašanās pamata kritēriju, atsakoties meklēt bezpersonisku pamatojumu vai kādu šauru doktrīnu, kuru iesaistītās puses varētu akceptēt. Vienīgā svarīgā lieta ir vēlme sarunāties, kas formulēta augstākā pragmatiskā imperatīva terminos. Prasība uzturēt dialogu ir paša dialoga iespējamības nosacījums. Ja pozīcijas pārstāvji atteiktos runāt ar opozīciju, tie sevi no šā dialoga diskvalificētu.⁷²

Vai saruna, kurā izvairāties apspriest strīdīgas morālas pārliecības, ir optimāls līdzāspastāvēšanas problēmu apspriešanas ceļš?

B. Ekermans atzīst, ka spriedumu, kuru iesaistītās puses neuzskata par nepareiziem, kopa var izrādīties tukša.⁷³ Tādā gadījumā B. Ekermana piedāvātais sarunas ierobežošanas ceļš kļūst bezjēdzīgs. Viņš ignorē faktu, ka nepieciešams runāt vienā "valodā", lai saruna vispār varētu noritēt. Tas nenozīmē nedz to, ka jāpieņem, piemēram, Dž. Rolsa ieskicētā politiskā taisnīguma koncepcija, nedz to, ka iesaistītajām pusēm jābūt liberālas demokrātiskas sabiedrības pilsoņiem, kas pie šādas koncepcijas potenciāli varētu nonākt. Nepieciešamība runāt vienā "valodā" automātiski neiekļauj tādas normatīvās ontoloģijas pieņemšanu, kas raksturīga spēlēm vai loģikas likumiem. Tas nav "vai nu/vai arī" jautājums, t. i., nav jānošķir divas komplektāras klases, kur vienā ietilpst tie, kuru pārlicības ir saskaņojamas ar noteiktiem kritērijiem un kuri tādēļ kvalificējas attiecīgajai saprašanās stratēģijai, savukārt otrā tiek ievietoti tie, kuru pārlicības nesasniedz šos standartus un to autori tiek no sarunas diskvalificēti. Sarunāšanās vienā "valodā" neparedz akceptēt vienas un tās pašas normatīvās premissas. Sarunu dara iespējamu fakts, ka mēs esam cilvēciskas būtnes, kurām piemīt veselais saprāts.⁷⁴

Veselais saprāts: saprašanās pamats viņpus iepriekš pieņemtiem principiem

Par spīti tam, ka daudzi veselā saprāta aspekti ir kultūras ziņā specifiski, nenoliedzami pastāv priekšstati, kas ir kopēji visām kultūrām un sabiedrībām. Piemēram, ikviens spēj izdarīt nošķirumu starp cilvēciskām būtnēm un citiem objektiem un starp sevi kā cilvēku un citiem cilvēkiem.⁷⁵ Šie priekšstati nav nedz triviāli, nedz mazsvarīgi, jo tie neizbēgami ir ietverti veidos, kā mēs cits ar citu mijiedarbojamies. Bez universāli piemītošiem veselā saprāta aspektiem nebūtu iedomājama nedz saskarsme ar citām kultūrām un kopienām, nedz arī spēja darboties savas kultūras un kopienas ietvaros. Tie tiek pieņemti kā paši par sevi saprotami, un viss, kas ar tiem ir pretrunā, liekas nevis aplams, bet absurds.⁷⁶ Kā norāda Tomass Rīds (*Thomas Reid*), veselais saprāts iekļauj pārlicības, kurām mēs nevaram

neticēt, jo tās izriet no mūsu cilvēciskās dabas. Pastāv visiem kopīgi veselajā saprātā sakņoti priekšstati, kam nav vajadzīgs pamatojums un kuri šādu pamatojumu nepieļauj.⁷⁷

Jēdziens “veselais saprāts” nav jāskata šaurā nozīmē tikai kā racionāla spēja. Fakts, ka uzlūkojam līdzās esošos subjektus kā cilvēkus, nevis kā bezjūtīgus objektus, iekļauj pieņemumu, ka viņi spēj pieredzēt ciešanas. Neiecietība pret viņu ciešanām šķiet kaut kas pret-dabisks un ir pretrunā ar veselo saprātu.

Deivids Hjūms (*David Hume*) ir aprakstījis cilvēku dabisko tieksmi just simpātijas pret līdzcilvēkiem. Simpātijas nav saistītas ar personiskām interesēm vai tādiem specifiskiem līdzības kritērijiem kā valoda, izskats vai nacionālā piederība. Piemēram, ja mēs aplūkojam ķirurga instrumentus, kas domāti kāda (mums nepazīstama) pacienta operēšanai, mēs iztēlojamies šī cilvēka bailes un sāpes tādējādi, it kā tās skartu mūs pašus. Arī fakts, ka mūs var iepriecināt citu prieks, nav izskaidrojams citādi, kā vien atsaucoties uz šīm simpātijām.⁷⁸ Turpinot D. Hjūma domu gājieni, Ādams Smits (*Adam Smith*) norāda, ka ir lietas, kas dabiski izraisa noraidošu attieksmi, pat ja tās mūs neskar: “Visi cilvēki, pat visstulbākie un nedomājošākie, izjūt riebumu pret krāpšanu, nodevību un netaisnību.”⁷⁹

Tiem, kuri nav spējīgi just simpātijas pret citiem un iztēloties, ka tie cieš, piedzīvojot netaisnību vai pazemojumu, ir laupīts veselais saprāts. Viņiem nav nekāda pamata sūdzēties par tolerances trūkumu, ja viņu uzvedība nonāk pretrunā ar viselementārākajiem veselā saprāta principiem. Tādējādi iezīmējas ikvienam ar veselo saprātu apveltītam subjektam saprotamas tolerances robežas, kuru izpratnei nav vajadzīgs dziļš teorētisks pamatojums. Netolerējami ir tie, kuri ir neiecietīgi pret citu ciešanām.

Nobeigums

Raksta mērķis bija noskaidrot, kādu rīcību un uzskatus vairs nav iespējams tolerēt, proti, kur novelkamas tolerances robežas un vai šīs robežas ir novelkamas visām iesaistītajām pusēm pieņemamā

veidā. Uzmanības centrā bija situācija, kurā tolerances subjekti vienlaikus ir tolerances objekti – runa ir par abpusēju toleranci. Minētā situācija paredz, ka tolerances robežas nedrīkst būt noteiktas, raugoties no perspektīvas, kuru iepriekš akceptē kāda no iesaistītajām pusēm. Pretējā gadījumā robežu noteikšana ir negodīga. Izvēlēta perspektīva var nebūt pieņemama atšķirīgu viedokļu aizstāvjiem, tādēļ tās uzspiešana nav attaisnojama.

Vai iespējams iedibināt kopīgu saprašanās pamatu, kas nav izteikts pretrunīgu morālu doktrīnu terminos? Šajā rakstā tika aplūkoti trīs kopesamības varianti, kas pretendē būt bezpartijiski: a) daļēji sakrītoša vienprātība par šauru politisko taisnīguma koncepciju; b) augstāka līmeņa objektivitāte, kas stāv pāri konfliktējošām morālām doktrīnām jeb zemāka līmeņa objektivitātēm; c) prasība uzturēt dialogu, atturoties no strīdīgu normatīvu premisu iesaistīšanas.

Piedāvātās teorijas izrādījās problemātiskas vairākos aspektos. Dž. Rolsa politiskā taisnīguma koncepcija ir cirkulāra un neattaisno pretenzijas uz neitralitāti. Tā ir realizējama tikai noteiktos apstākļos, kurus tā definē kā savas iespējamības nosacījumu: politiskais liberālisms ir īstenojams vienīgi demokrātiskā sabiedrībā un demokrātiska režīma ideāli un vērtības balstās politiskā liberālisma principos. Dž. Rolsa teorijā ir ietverta loģiskos likumos balstīta normatīvā ontoloģija. Taisnīguma teorijas principi definē savas pielietojamības areālu. Uzskati un rīcība, kas nav ar tiem saskaņā, no šā areāla tiek izslēgta. Nesekot principiem nozīmē *eo ipso* novietot sevi ārpus spēles laukuma. Kaut arī taisnīguma koncepcija tiek aprakstīta kā šaura un specifiska, lai tā varētu kalpot par daļēji sakrītošas vienprātības pamatu starp vairākām visaptverošām doktrīnām, tā pieļauj tikai tādu visaptverošu doktrīnu saplūšanu, kas jau iepriekš izpilda nepieciešamos kritērijus. Doktrīnas, kuras sevī neietver taisnīguma koncepcijas principus, jau pēc definīcijas tiek izslēgtas no konsensa iedibināšanas procedūras. Līdz ar to priekšstats par daļēji sakrītošu vienprātību kā kopesamības pamatu neattaisno pretenzijas uz neitralitāti – tas nevar kalpot par neatkarīgu skata punktu, kuru ikviens varētu pieņemt, jo tas jau iepriekš paredz, kāda veida pārliecību aizstāvji var no šāda

skata punkta paraudzīties. Dž. Rolss piedāvā samērā ierobežotu kopesamības iedibināšanas stratēģiju, kas darbojas tikai tādās situācijās, kuras tā padara iespējamās.

Viens no variantiem, kas tiek piedāvāts kā neitrāls ar kopdzīvošanu saistīto problēmu risinājums, ir augstāka līmeņa kritērija izvirzīšana. T. Neidžels runā par augstāka līmeņa objektivitāti jeb bezpersonisku perspektīvu, no kuras izvērtēt kopesamības pamata meklējumos iesaistīto pārliecību pretenzijas uz patiesumu. Bezpersoniska perspektīva ir saistīta ar spēju nošķirt uzskatus, kas balstīti vienīgi ticībā, un tādus, kuri ir racionāli pamatojami vai apšaubāmi. Tikai pēdējie var kalpot kā publiska attaisnojuma izejas punkts. T. Neidžela piedāvātais variants iekļauj plašāku kopēja saprašanās pamata meklēšanā iesaistīto dalībnieku spektru, jo tas neparedz kādu konkrētu doktrīnu iepriekšēju akceptēšanu, bet vienīgi spēju nošķirt ticību no racionāla pamatojuma, paraudzīties no augstākas objektivitātes pakāpes uz personiskajām pārliecībām kā zemākiem objektivitātes līmeņiem. Tomēr šī stratēģija ir pielietojama tikai tajos gadījumos, kad iesaistītās puses ir gatavas kā vērtību pieņemt bezpersonisku perspektīvu. Tie, kas to neuzlūko kā labu un derīgu, vai tie, kas neuzskata, ka bezpersoniskums nav ticības jautājums – galu galā ir jātic racionālai argumentācijai kā kaut kam pārākam par atsevišķām pārliecībām –, tiek no minētās stratēģijas izslēgti.

Atšķirībā no Dž. Rolsa B. Ekermans nemeklē kritērijus daļēji sakrītošai vienprātībai un atšķirībā no T. Neidžela necenšas rast objektivitātes līmeni, kas transcendē atsevišķas morālās pārliecības. Tā vietā viņš aicina atturēties no konfliktējošo premisu iesaistīšanas diskusijā un runāt tikai par tām lietām, kuras iesaistītajām pusēm nešķiet noraidāmas. Taču šādu pārliecību kopa, kā atzīst pats B. Ekermans, var izrādīties tukša, un vēlme sarunāties nešķiet pietiekams saprašanās nosacījums.

Tāpat kā Dž. Rolsa teorijā arī T. Neidžela un B. Ekermana kopesamības stratēģijās zināmā mērā ir iesaistīta loģikā balstīta normatīvā ontoloģija, saskaņā ar kuru izvirzītie principi definē to pielietojamības areālu. Tie, kas neatzīst iepriekš konstruētas prasības, no šā areāla

tiek izslēgti. Ja netiek atzīta nepieciešamība pēc bezpersoniska pamatojuma, pirms mēs vēlamies pie šāda pamatojuma nonākt, vai iesaistīto pušu iepriekš akceptētās normatīvās premisas nesakrīt, stratēģija nav pielietojama.

L. Zaiberts un B. Smits piedāvā pievērsties plašākam normatīvās ontoloģijas laukam, kas neparedz akceptēt noteiktus principus kopesamības meklējumos. Par jebkādiem principiem fundamentālāks ir veselais saprāts, kas ir izprotams daudz plašāk nekā, piemēram, Dž. Rolsa taisnīguma koncepcijā. Tas var kalpot par ikvienam pieņemamu izejas punktu, jo veselā saprāta patiesības neviens nespēj nedz noraidīt, nedz ignorēt. Nepieciešams atzīt tikai to, ka subjekti, ar kuriem mums ir darišana, ir cilvēciskas būtnes, nevis objekti, kuri, īstenojot noteiktus kritērijus, ir ievietojami loģiski definētās kategorijās. Vadoties pēc šādas plašākas normatīvās ontoloģijas izpratnes, tolerances lauka robežas nosaka pavisam nepretencioza patiesība: tie, kas nav spējīgi uzlūkot otru kā cilvēcisku būtni, nevar būt tolerējami. Ņemot vērā šos apsvērumus, jāsecina, ka, no vienas puses, tolerējami nav tie, kam laupīts veselais saprāts, un, no otras puses, tie, kas vādās tikai un vienīgi pēc iepriekš definētiem kritērijiem un prasībām.

Atsauces un piezīmes

- ¹ "Tolerance" un "ieciētība" šajā rakstā tiks lietoti kā sinonīmi. Kā antonīms jēdzienam "tolerance" tiks lietots vārds "neieciētība".
- ² Latīņu valodā *tolerare* nozīmē paciest, samierināties.
- ³ Forst, R. Toleration // The Stanford Encyclopedia of Philosophy / Ed. by E. N. Zalta. Spring, 2007. <http://plato.stanford.edu/archives/spr2007/entries/toleration/> (Pēdējo reizi skatīts 26.08.2007.) Līdzīgu definīciju piedāvā Endrjū Rīvs (*Andrew Reeve*): "Tolerance ir labprātīga neiejaukšanās uzskatos, attieksmē vai rīcībā par spīti simpātiju trūkumam vai nepatīkai." (Reeve, A. Toleration. // The Concise Oxford Dictionary of Politics. Ed. by I. McLean and A. McMillan. Oxford/New York: Oxford University Press, 2003b. P. 542. First Edition 1996.)
- ⁴ Ellis, R. P. Tolerance. // Ethics. Revised Edition. Volume 3. Practical reason – Zoroastrian Ethics. Index / Ed. by J. K. Roth. Pasadena/Hackensack: Salem Press, Inc., 1994–2005. P. 1494.

- ⁵ Forst. Op. cit.
- ⁶ Ibid.
- ⁷ Ibid.
- ⁸ Rawls, J. *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press, 1993. Cf. Forst. Op. cit.
- ⁹ Dž. Rolss akceptē kantianisku konstruktivismu, kas paredz, ka morālā objektivitāte ir jāuzlūko kā pienācīgi konstruets skatpunkts, ko ikviens var pieņemt. Nepastāv morāli fakti; viss, kas mums ir pieejams, ir mūsu pašu uzsāktā konstruēšanas procedūra. (Rawls, J. *Kantian Constructivism in Moral Theory: The Dewey Lectures 1980* // *The Journal of Philosophy*. Vol. 77. No. 9. Sept. 9, 1980. Pp. 515–572. P. 519.) Atšķirībā no Kanta, kurš pievēršas ētiskiem jautājumiem (tādiem kā kategoriskā imperatīva un personisko maksimu saskaņošana), Dž. Rolsa uzmanības centrā ir sociāla skatupunkta konstruēšana: labuma koncepciju plurālisma apstākļos mēs nevaram kopīgi konstruēt priekšstatu par labumu, bet tikai par taisnīgumu. Mums jāizturas neitrāli pret labuma koncepcijām, kas sacenšas savā starpā, ja vien tās nenonāk konfliktā ar taisnīgumu. (Cf. O'Neill, O. *Constructivism in Rawls and Kant* // *The Cambridge Companion to Rawls*/Ed. by S. Freeman. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. P. 352.)
- ¹⁰ Rawls, J. *The Idea of an Overlapping Consensus* // *John Rawls: Collected Papers*/Ed. by S. Freeman. Cambridge: Harvard University Press, 1999. Pp. 421–448. (First edition 1987.)
- ¹¹ Dž. Rolss kādu doktrīnu dēvē par pilnībā visaptverošu, “ja tā apvieno visas atzītās vērtības un tikumus vienā diezgan precīzi artikulētā sistēmā”. (Rawls. Op. cit. P. 436, n. 23.)
- ¹² Ibid. P. 435. Cf. P. 437.
- ¹³ Nagel, T. *Rawls on Justice* // *The Philosophical Review*. Vol. 82. No. 2. Apr., 1973. Pp. 220–234.
- ¹⁴ Neidžels T. *Morālais konflikts un politiskā leģitimitācija*/Tulk. I. Beķere // *Mūsdienu politiskā filozofija*. Hrestomātija/Sastādījis J. Kiss. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998. 307. lpp. (First edition: Nagel, T. *Moral Conflict and Political Legitimacy* // *Philosophy and Public Affairs*. Vol. 16. No. 3. Summer, 1987. Pp. 215–240.)
- ¹⁵ Ekermans B. *Kādēļ dialogs?*/Tulk. I. Beķere // *Mūsdienu politiskā filozofija*. Hrestomātija/Sastādījis J. Kiss. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998. 275.–293. lpp. (First edition: Ackerman, B. *Why Dialogue?* // *Journal of Philosophy*. Vol. 86. No. 1. Jan., 1989. Pp. 5–22.)
- ¹⁶ Ibid. P. 280.
- ¹⁷ Ibid. P. 278.
- ¹⁸ Ontoloģija ir zinātne par fundamentālām realitātes struktūrām. Ar “ontoloģiju” ne vienmēr jāsaprot vispārējo realitātes struktūru raksturojums plašā

nozīmē. Pastāv vairākas ontoloģijas, kas apraksta šauri izvēlētus pasaules fragmentus vai aspektus. Piemēram, matemātikas ontoloģija pievēršas skaitļiem un to attiecībām, par kurām runā visai atšķirīgās matemātikas teorijās, bet sociālā, politiskā un morālā ontoloģija ir veltīta institūciju un normu aprakstošām kategoriju sistēmām.

Jāatzīmē, ka terminiem "ontoloģija" un "objektivitāte" šajā rakstā ir atšķirīgas nozīmes. Doma par objektivitāti liek vaicāt, kas ir tas, ko ikvienam vajadzētu atzīt, bet ontoloģija ir saistīta ar veidu, kādā par šīm problēmām tiek runāts.

¹⁹ Zaibert, L., Smith, B. Legal Ontology and the Problem of Normativity. <http://ontology.buffalo.edu/smith/articles/Normativity.pdf> (Pēdējo reizi skatīts 28.10.2007.)

²⁰ Teorētiski konstruētie iecietības rāmji, kuru sākotnējais mērķis ir indivīda brīvības lauka iezīmēšana, sabiedriskajā dzīvē paradoksālā kārtā mēdz pārvērsties savā pretstatā – apsēstībā ar likumdošanu (angl. *overlegislation*). Lai nerastos pārpratumi, katrs solis tiek pakļauts detalizētai kodifikācijai, kas visvairāk skar tieši pašus kodu un likumu ierosinājumus. Nepārtraukti tiek radīti aizvien jauni ierobežojumi. Piemēram, ierobežojumi valodas lietojuma sfērā attur runātāju no politnekorektu apzīmējumu piedēvēšanas noteiktām grupām vai praksēm. (Cf. The Top Politically inCorrect Words for 2006: Macaca, Global Warming Denier, Herstory and Flip Chart Top Annual List // The Global Language Monitor. http://www.languagemonitor.com/wst_page20.html (Pēdējo reizi skatīts 22.07.2007.)

²¹ Rawls. The Idea of an Overlapping Consensus. P. 421.

²² Ibid.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid. P. 423.

²⁵ Ibid. P. 428.

²⁶ Ibid. P. 426.

²⁷ Ibid. P. 427.

²⁸ Ibid. P. 431.

²⁹ Ibid. P. 424.

³⁰ Ibid. Pp. 435–437.

³¹ Pirmkārt, Dž. Rolss noraida iespēju, ka daļēji sakrītoša vienprātība nav nekas vairāk kā *modus vivendi* – nejauša interešu sakrītība. Viņaprāt, tā pārsniedz *modus vivendi*, jo daļēji sakrītošas vienprātības objekts ir taisnīguma politiskā koncepcija, kurai ir morāls pamatojums un kura tādēļ saglabā stabilas pozīcijas – ja kāds no atšķirīgajiem taisnīguma koncepciju atbalstošajiem uzskatiem gūs virsroku, atbalsts šai koncepcijai nemazināsies, jo atšķirīgie uzskati aizstāv taisnīguma koncepciju pašas šīs koncepcijas dēļ. (Rawls. The Idea of an Overlapping Consensus. Pp. 431–432.)

Otrkārt, Dž. Rolss mēģina izkļiedēt bažas, ka izvairīšanās no visaptverošām doktrīnām paredz vienaldzīgu attieksmi pret to, vai taisnīguma politiskā koncepcija ir patiesa. “[Ikviens] pilsonis atzīs politisko koncepciju par patiesu vai par saprātīgu, raugoties no viņa paša visaptverošās doktrīnas skatpunkta, lai arī kāda tā būtu.” (Ibid. P. 434.)

Treškārt, Dž. Rolss atbild uz iebildumu, ka politiskai koncepcijai jābūt vispārējai un visaptverošai, jo citādi nav iespējams publiskajā sfērā atrisināt konfliktus par taisnīgumu: jo dziļāka ir konfliktu filozofiskā bāze, jo vispārīgākam un visaptverošākam jābūt filozofiskās refleksijas līmenim, lai ieviestu kārtību. Pēc Dž. Rolsa domām, vispārējas doktrīnas aizstāvēšana kārtības ieviešanai nav nepieciešama. Politiskā taisnīguma koncepcija demokrātiskā režīmā pārspēj konkurējošās vēribas. Kamēr režīms netiek apdraudēts, nevar rasties tāds vērtību konflikts, kas attaisnotu pretošanos politiskai taisnīguma koncepcijai. (Ibid. P. 438.)

Ceturtkārt, Dž. Rolsam tiek pārņemts, ka trūkst resursu daļēji sakrītošas vienprātības radīšanai un stabilitātes uzturēšanai. Pēc Dž. Rolsa domām, par resursiem nav jāraizējas. Pat ja taisnīguma koncepcija tiek pieņemta tikai *modus vivendi* formā, tā var pakāpeniski pāraugt stabilā un noturīgā daļēji sakrītošā vienprātībā. (Ibid. Pp. 440–441.)

³² Ibid. P. 438.

³³ Ibid. P. 447.

³⁴ Ibid. P. 439.

³⁵ Ibid. Pp. 431–432.

³⁶ Ibid. P. 430.

³⁷ Ibid. P. 428.

³⁸ Zaibert & Smith. Op. cit. P. 2.

³⁹ Ibid. P. 3. Cf. Hart, H. L. A. *The Concept of Law*. Oxford: Oxford University Press, 1997.

⁴⁰ Searle, J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. London: Cambridge University Press, 1970. Pp. 33–34. (First Edition 1969.)

⁴¹ Zaibert & Smith. Op. cit. P. 12.

⁴² Searle. *Speech Acts*. P. 186.

⁴³ Pienākumam turēt solījumu Serla teorijā nav tieša sakara ar morāli. Morāles jautājumi, kā vērtējama solīšanas institūcija kā tāda vai kā risināt situācijas, kad dažādi solījumi nonākuši konfliktā, ir solīšanas institūcijai ārēji. (Zaibert & Smith. Op. cit. Pp. 9–10. Cf. Searle. *Speech Acts*. P. 189.)

⁴⁴ Rawls, J. *Two Concepts of Rules* // John Rawls: *Collected Papers*/Ed. by S. Freeman. Cambridge: Harvard University Press, 1999. Pp. 20–46. (First Edition 1955.)

⁴⁵ Zaibert & Smith. Op. cit. Pp. 6–7.

- ⁴⁶ Ibid. (Cf. Rawls. Two Concepts of Rules. P. 37.)
- ⁴⁷ Rawls. Two Concepts of Rules. P. 42.
- ⁴⁸ Zaibert & Smith. Op. cit. Pp. 7–8.
- ⁴⁹ Ibid. Pp. 14–15.
- ⁵⁰ Rawls. The Idea of an Overlapping Consensus. P. 429. (Cf. Rawls. Kantian Constructivism in Moral Theory. P. 518.)
- ⁵¹ Nagel, T. Rawls on Justice.
- ⁵² Rawls, J. A Theory of Justice. Cambridge: Harvard University Press, 1971.
- ⁵³ Nagel. Rawls on Justice. P. 227.
- ⁵⁴ Ibid. P. 228.
- ⁵⁵ Ibid.
- ⁵⁶ Ibid.
- ⁵⁷ Reeve, A. Liberalism // The Concise Oxford Dictionary of Politics. Ed. by Iain McLean and Alistair McMillan. Oxford/New York: Oxford University Press, 2003a. P. 310. (First Edition 1996.)
- ⁵⁸ Neidžels. Morālais konflikts un politiskā leģitīmācija. 295. lpp.
- ⁵⁹ Nagel, T. Equality and Partiality. Oxford: Oxford University Press, 1991. Pp. 154–155.
- ⁶⁰ Neidžels. Morālais konflikts un politiskā leģitīmācija. 315. lpp.
- ⁶¹ Turpat. 295. lpp.
- ⁶² Turpat. 301. lpp.
- ⁶³ Turpat. 306.–307. lpp.
- ⁶⁴ Turpat. 309. lpp.
- ⁶⁵ Nagel, T. Equality and Partiality. P. 165.
- ⁶⁶ Ibid. P. 166.
- ⁶⁷ Ekermans. Op. cit. 277. lpp.
- ⁶⁸ Turpat. 280. lpp.
- ⁶⁹ Turpat. 282. lpp.
- ⁷⁰ Turpat. 286. lpp.
- ⁷¹ Turpat.
- ⁷² Turpat. 280. lpp.
- ⁷³ Turpat. 290. lpp.
- ⁷⁴ Arī Rolss kā pēdējo pamatojumu min veselo saprātu. Taču priekšstatam par veselo saprātu nav jābūt formulētam Rolsa teorijas terminos. Pretējā gadījumā mēs sastopamies ar iepriekš aprakstītajām Rolsa teorijas problēmām, kuru viens no cēloņiem ir visai šaura izpratne, kādām no veselā saprāta izrietošām fundamentālām intuitīvām idejām ikviens saprātīgs subjekts spēj pievienoties. (Cf. Rawls. The Idea of an Overlapping Consensus. P. 428.) Apzīmējums “saprātīgs subjekts” Rolsa teorijā attiecas uz ierobežotu indivīdu loku – vienlīdzīgām un autonomām būtnēm, kas visticamāk ir izglītoti

baltie vīrieši. (Cf. Jollimore, T. Impartiality // The Stanford Encyclopedia of Philosophy/ Ed. by E. N. Zalta. Summer, 2006. <http://plato.stanford.edu/archives/sum2006/entries/impartiality/> (Pēdējo reizi skatīts 07.09.2007.)

⁷⁵ Smith, B. Formal Ontology, Common Sense and Cognitive Science // International Journal of Human-Computer Studies. No. 43. 1995. P. 14.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Reid, T. Essays on the Intellectual Powers // The Works of Thomas Reid. 2 vols / Ed. by W. Hamilton. Edinburgh: Maclachlan and Stewart, 1863. 230A-B.

⁷⁸ Hume, D. A Treatise of Human Nature/Ed. by D. F. Norton and M. J. Norton. Oxford, Clarendon Press, 2000. 2.2.2-8; 3.3.1.7-8. Cf. *Cohon R.* Hume's Moral Philosophy // The Stanford Encyclopedia of Philosophy/E. N. Zalta. Winter, 2004. <http://plato.stanford.edu/archives/win2004/entries/hume-moral/> (Pēdējo reizi skatīts 26.08.2007.)

⁷⁹ Smith, A. The Theory of Moral Sentiments. London, 1790. P. 89.

IVETA REINHOLDE

Savējie un svešie... un birokrāti

Ievadvārdi

Kad akadēmiķi runā par birokrātiju, viņi nosacīti ieņem divas pretējas nometnes. Vienā nometnē ir tie, kuri uzskata, ka birokrātija ir mehānisms, lai ieviestu rīcības politikas, tādēļ birokrātam savs darbs ir jāveic bezkaislīgi. Savukārt otrā nometnē ir tie, kuri uzskata, ka birokrāts ir cilvēks, nevis mašīna, un tādēļ nav iespējams pilnīgi izvairīties no tā, ka, pieņemot lēmumus un ieviešot normatīvos aktus, birokrāts tomēr izvērtē notiekošos procesus un ieviešamos dokumentus caur savu vērtību un uzskatu prizmu un atbilstoši tam rīkojās.

Raksta mērķis ir mēģināt noskaidrot, kā sabiedrības skatījumā pret cilvēkiem izturas birokrāti, kā sabiedrība vērtē birokrātus un vai uzticas viņiem. Raksts nav par sabiedrības stereotipiem, kur ierēdņi ir slinki un slikti, savukārt sabiedrība – cietēja. Gluži otrādi, autore pieņem, ka, analizējot sabiedrības vērtējumu par ierēdniecību, aiz stereotipiem var saskatīt patiesās indivīda un birokrāta attiecības, kurās iespējams saskatīt robežu "savējie un svešie". Ikviens no mums kādreiz ir nonācis situācijā, kad radusies sajūta, ka birokrāts pret kādu citu izturas laipnāk, kāds cits pakalpojumu un izsmeļošāku informāciju saņem ātrāk. Tad ir radies jautājums: kāpēc kāds cits, nevis es?

Lai varētu identificēt iespējamo robežšķirtni, rakstā ir ietverts šāds algoritms. Vispirms autore apskatīs pārstāvnieciskās birokrātijas jēdzienu un mēģinās noteikt, vai šis jēdziens ir attiecināms uz Latviju. Tālāk autore analizēs sabiedrības vērtējumu un sabiedrības uztveri par publisko pārvaldi. Savukārt sabiedrības vērtējumam par publisko pārvaldi tiks pretnostatīts birokrāta pašvērtējums. Šāda algoritma uzdevums ir rast skaidrojumu, kā abām pusēm sadzīvot

un kā nepieļaut, ka sabiedrības pusē veidojas vairākas apvienības, kur vieni ir "savējie", citi ir "svešie" un vēl kādi – "vienaldzīgie".

Visbeidzot, grāmatas kopējais temats ir radikalizācija. Uz publisko pārvaldi termins "radikalizācija" tā vispārpieņemtajā izpratnē nav attiecināms, jo pēc savas būtības publiskajai pārvaldei pret katru iedzīvotāju ir jāizturas vienādi. Taču situācija, ka kādai sociālai grupai tomēr ir grūtāk iegūt informāciju vai pret to izturas nelaiņāk, nozīmē, ka norisinās process, kurā sociālās grupas un indivīdi tiek sadalīti. Tāpēc šā raksta ietvaros, runājot par publisko pārvaldi, var attiecināt tādu radikalizācijas izpratni, kur radikalizācija ir ilgstošs un latents nošķiršanas process.

Pārstāvnieciskā birokrātija

Bieži vien, runājot par publisko pārvaldi, kā viens no lielākajiem diskusiju jautājumiem ir – vai publiskā pārvalde vienlīdz labi risina visu sociālo grupu problēmas. Respektīvi, publiskās pārvaldes pārstāvniecības ideja ir tikusi ietverta tā saucamajā pārstāvnieciskās birokrātijas teorijā, uzsverot, ka publiskajai pārvaldei noteiktā pakāpē ir jāatspoguļo sabiedrība, kuras vārdā un kuras interešu labā tā ievieš rīcības politikas. Tiesa gan, nav īsti skaidrs, cik lielā mērā ir jāatspoguļo sabiedrība publiskajā pārvaldē, tāpēc teorētiķi ir mēģinājuši izmantot mehānisku pieeju, apgalvojot, ka publiskajai pārvaldei pēc savas uzbūves ir jābūt kā mazai daļai no sabiedrības vismaz demogrāfiskā, izglītības un etniskā griezumā.

Pārstāvnieciskās birokrātijas ieviešanai tiek minēti trīs būtiski ieguvumi. Pirmkārt, ja publiskās pārvaldes darbinieki tiek atlasīti no viena sociālā slāņa vai grupas, var palielināties risks, ka viņi neizprātīs citu sociālo grupu vajadzības¹. Kā norāda pētnieks B. G. Pīters (*B. G. Peters*), birokrāti daudz labāk izturas pret tiem klientiem vai apmeklētājiem, kas daļa ar birokrātiem līdzīgas sociālās vērtības. Savukārt tie apmeklētāji, kuru vērtības un uzskati atšķiras no birokrāta vērtībām un uzskatiem, ir tie, kam var būt problēmas saņemt

pakalpojumu vai arī tikt biežāk administratīvi sodīti. Otrs pārstāvnieciskās birokrātijas ieguvums ir sekojošs: rekrutējot darbam publiskajā pārvaldē minoritāšu grupu pārstāvjus, iespējams samazināt atsevišķus sabiedrībā valdošos stereotipus. Visbeidzot, trešais ieguvums ir tāds, ka, rekrutējot minoritāšu grupu pārstāvjus, notiek šo grupu integrācija². Turklāt pēc iespējas lielāka dažādu grupu pārstāvniecība publiskajā pārvaldē, kas atspoguļo sabiedrību (piemēram, izglītības, demogrāfiskā, etniskā, reliģiskā, politiskā struktūra), tiek uzskatīta arī par demokrātiskāku, jo notiek dažādu sociālo grupu iekļaušanās sabiedrībā, kam ir ietekme arī uz sabiedrības saliedētību. Tāpēc, ja publiskās pārvaldes darbinieki tiek atlasīti no dažādām sociālām grupām (piemēram, pēc vecuma, etniskā vai dzimumu principa), ir lielāka varbūtība, ka publiskā pārvalde, ieviešot rīcības politikas, ņems vērā un izprātīs atšķirības sabiedrības grupu prasībās.

Jāpiezīmē, ka pārstāvnieciskās birokrātijas jēdziens nav jaunlaiku izgudrojums, jo pirmo reizi šo jēdzienu pētnieks Donalds Kingslijs (*Kingsley*) lietoja, analizējot Lielbritānijas birokrātiju jau 20. gadsimta četrdesmitajos gados. D. Kingslijs pārstāvnieciskās birokrātijas jēdzienu skatīja caur prizmu, cik lielā mērā tai atbilst publiskās pārvaldes un pie varas esošās politiskās partijas vērtības³. Tikai vēlāk jēdziens tika paplašināts, attiecinot to uz atbilstību starp publisko pārvaldi un sabiedrību.

Neapšaubāmi, ka attiecināt pārstāvnieciskās birokrātijas teoriju uz Latviju iespējams tikai daļēji. Latvijā ir pieejami dati par demogrāfisko pārstāvniecību un civildienesta ierēdņu⁴ izglītību, bet nav pieejami dati par etnisko un reliģisko piederību, jo tie Fizisko personas datu aizsardzības likuma izpratnē tiek uzskatīti par sensitīviem, un Valsts civildienesta pārvalde tos neapkopo. Valsts civildienesta pārvaldes apkopotie dati uzrāda savdabīgu tendenci – kopš 1995. gada palielinās nodarbināto sieviešu skaits civildienestā, sasniedzot 68% 2006. gadā⁵, kas viennozīmīgi liecina pat par pārmēru lielu pārstāvniecību. 2000. gada tautas skaitīšanas dati liecina, ka Latvijā no visiem valsts iedzīvotājiem 53,9% bija sievietes⁶, savukārt civildienestā tajā gadā 60% no nodarbinātajiem bija sievietes⁷.

Aplūkojot datus par civildienestā nodarbināto ierēdņu izglītību, jāmin, ka saskaņā ar Valsts civildienesta likumu (spēkā no 2001. gada 1. janvāra) ierēdņiem jābūt augstākajai izglītībai. Šis ir būtisks priekšnosacījums, lai persona tiktu atlasīta darbam ierēdniecībā. 2005. gadā tikai 5,9% ierēdņu nebija augstākās izglītības, bet viņi turpināja mācības augstskolās, lai to iegūtu⁸. Jāpiebilst, ka saskaņā ar Valsts civildienesta likumu pašvaldību darbinieki un daudzu publiskā sektora iestāžu darbinieki nav ierēdņi, kas faktiski ļauj nodarbināt cilvēkus arī bez augstākās, tikai ar vidējo izglītību.

Latvijas darba tirgū pastāv nosacīts nerakstīts likums, ka publiskajā pārvaldē strādā gandrīz tikai latvieši, savukārt bizness ir sfēra, kurā var izpausties cittautieši. Šo tendenci ietekmē, pirmkārt, fakts, ka ierēdņim ir jābūt pilsonim ar augstāko izglītību un jāpārvalda latviešu valoda, kā tas noteikts Valsts civildienesta likuma 7. pantā. Tajā pašā laikā pašvaldībās, kaut arī to darbinieki nav ierēdņi un attiecīgās Valsts civildienesta likumu normas tiem nav saistošas, etniski arī dominē latvieši. Respektīvi, 2002. gadā politologa A. Pabrika veiktais pētījums liecina, ka visu Latvijas rajonu administrācijās (ne vēlētajās institūcijās) tikai 12% ir cittautieši, savukārt apsekotajās ministrijās 92,1% bija latvieši⁹. A. Pabriks gan norāda, ka nav iespējams visām etniskajām grupām nodrošināt vienlīdzīgu pārstāvniecību, jo var pastāvēt gan etniskās grupas pašsegregācija, gan arī etniskā diskriminācija, tāpēc ir jātiecas uz iespējami vienlīdzīgāku etnisko pārstāvniecību, kas samazina etniskās diskriminācijas izcelšanās varbūtību¹⁰. Salīdzinot latviešu pārstāvniecību ministrijās un Centrālās statistikas pārvaldes datus, var iegūt interesantu ainu – 92,1% latviešu ministrijās, 88% latviešu rajonu administrācijās (12% cittautiešu), 89% latviešu pilsētu administrācijās (11% cittautiešu) un 58,2%¹¹ latviešu kopumā no visiem iedzīvotājiem Latvijā. Faktiski, skatot etniskā griezumā, publiskajā pārvaldē cittautieši ir ļoti maz pārstāvēti. Turklāt pašvaldībās cittautieši ir pārstāvēti nevienmērīgi, jo ir rajoni, kur viņi vispār nav pārstāvēti, un ir rajoni, kuros cittautieši ir pārstāvēti pat vairāk nekā to etniskās grupas lielums attiecīgajā rajonā¹².

Pētnieks P. Selfs (*Self*) uzskata, ka sabiedrība sastāv no daudzām savstarpēji konkurējošām interešu grupām un birokrātijai ir jāatspoguļo šo grupu sociālās vajadzības¹³. Ja pieņemam šo viedokli, vai neveidojas situācija, ka savu interešu pārstāvniecību var nodrošināt tikai spēcīgas interešu grupas, savukārt vāji organizētās sabiedrības daļas tiek atstumtas no pakalpojumiem. Tātad, attiecinot pētnieka P. Selfa secinājumus uz Latviju, jāpauž – vai neveidojas situācija, kurā latviešu intereses ir pārstāvētas, bet cittautiešiem atliek vien palūgties uz birokrātu godaprātu, prasmēm un zināšanām.

Iedzīvotāju vērtējums un uzticēšanās

Līdz ar pakalpojumu filozofijas ienākšanu publiskajā pārvaldē arī iedzīvotājs tiek dēvēts nevis vienkārši par “iedzīvotāju” vai “apmeklētāju”, bet par “klientu”, kas neapšaubāmi rada mulsumu un neizpratni. Vienmēr pastāvēs atšķirības starp to, kā publisko pārvaldi novērtēs persona kā klients un persona kā iedzīvotājs. Piemēram, maz ticams, ka apcietinātā persona pozitīvi novērtēs policijas vai tiesas darbu, taču sabiedrība kopumā pozitīvi vērtēs policijas darbu, ja samazināsies noziedzības līmenis.

Katrā ziņā sabiedrības vērtējums par publisko pārvaldi ir nozīmīgs indikators. Uzticamība, godīgums, atsaucība, laipnība, kompetence un sapratne¹⁴ – tās ir pazīmes, kuras iedzīvotāji vēlas saskatīt publiskās pārvaldes darbībā, turklāt šīs ir tās īpašības, kuras varētu tikt attiecinātas uz labu publisko pārvaldi. Iedzīvotāju viedokli par publisko pārvaldi nosacīti var sadalīt divās daļās: vērtējums un uzticēšanās. Iedzīvotāju vērtējums par publisko pārvaldi vienkāršotā formā var tikt atainots skalā: negatīvs – pozitīvs, savukārt uzticēšanās iekļauj sevī gan vērtējumu, gan arī iedzīvotāja paļāvību un ticību. Respektīvi, ja iedzīvotājs uzticas publiskajai pārvaldei, tas nozīmē, ka tiek akceptēta pati publiskās pārvaldes eksistence, neskatoties uz to, ka iedzīvotājam var būt iebildumi pret atsevišķām tās metodēm vai procedūrām.

Iedzīvotāju vērtējums par publisko pārvaldi tiks apskatīts hronoloģiskā griezumā, sākot ar 20. gadsimta deviņdesmito gadu beigām, jo līdz tam dažādās sabiedriskās domas aptaujās un pētījumos šim jautājumam uzmanība netika pievērsta. 1999. gada septembrī SKDS veica pētījumu par Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret publisko pārvaldi un valsts civildienestu. Pētījumā tika uzdots jautājums – “*Kā Jūs kopumā vērtējat valsts iestāžu darbību?*”. Skatot saņemtās atbildes tikai negatīvā un pozitīvā skalā, atklājas, ka negatīvs vērtējums par valsts iestāžu darbību bija gandrīz 44,5% respondentu, savukārt pozitīvs – tikai 36,9% respondentu, bet 18,6% ir bijis grūti noformulēt savu vērtējumu¹⁵. Dati faktiski liecināja, ka respondenti cenšas izvairīties vērtēt iestāžu darbu kategoriski – tikai slikti vai tikai labi. Tas nozīmē, ka visdrīzāk ar atsevišķu iestāžu darbu respondenti ir bijuši apmierināti, bet saskarsmē ar citām iestādēm respondentiem ir veidojies negatīvs vērtējums.

Iespējams, ka uz jautājumu par iestāžu vērtējumu respondenti varēja atbildēt, pamatojoties uz masu saziņas līdzekļu, draugu un līdzcilvēku sniegto informāciju, nekontaktējoties un nesazinoties ar iestādēm. Taču no tā, cik daudzi respondenti ir guvuši pozitīvu vai negatīvu pieredzi, tieši kontaktējoties un sadarbojoties ar iestādēm un to darbiniekiem, var secināt, ka vairāk respondentu tomēr bija guvuši negatīvu pieredzi – 32,4%, savukārt pozitīvu tikai 24,6%¹⁶.

Interesanti, bet saskaņā ar SKDS pētījuma datiem 33,3% no respondentiem, kuriem sadarbība ar valsts iestādēm bijusi veiksmīga, ir bijuši augsti ienākumi¹⁷. Tādēļ ir jāpieļauj versija, ka publiskās pārvaldes iestādēs strādājošo attieksme pret apmeklētājiem tomēr daļēji tiek balstīta uz apmeklētāja ienākumu līmeni un birokrāta subjektīvo lēmumu par apmeklētāja ienākumiem. 2005. gadā kāda valsts iestāde veica savu klientu aptauju, kurā atklājās, ka nevērīga, nelaična un nekorekta darbinieku attieksme ir viena no biežāk minētajām problēmām¹⁸. Turklāt viena šā pētījuma respondenta apgalvotais, ka “*ļoti skaļi runā darbiniece, tā, ka visi dzird*”¹⁹ nozīmē ne tikai negatīvu iestādes vērtējumu, bet arī iespējamo apmeklētāja uzskatīšanu par “svešo”, kura problēmai nav diskrētuma robežu. Iespējams, ka pret “savējo” darbiniece tā neizturētos.

Savukārt detalizēti analizējot to respondentu atbildes, kas bija negatīvi savos vērtējumos par publiskās pārvaldes iestādēm, kā būtiskākais no negatīvajiem aspektiem tika minēta birokratizācija (58,1%), nepilnīgi sniegta informācija (49,0%), iestādes darbinieku nelaipnība (43,9%) un apmeklētājam svarīga jautājuma nepietiekami ātrs risinājums (41,2%)²⁰. To var izskaidrot ar to, ka respondentu vērtējumu pamatā ir subjektīvi apsvērumi, jo, piemēram, tas, vai apmeklētājs ir saņēmis pilnīgu informāciju, ir atkarīgs no apmeklētāja vajadzībām un no tā, cik precīzi viņš iestādes darbiniekam definējis nepieciešamās informācijas aprakstu un cik labi apmeklētājs zina savas tiesības. Pastāv arī iespēja, ka iestādes darbinieks, pilnībā neiedziļinoties iedzīvotāja problēmā, ir pats definējis tā vajadzības.

Praktiski nav iespējams izmērīt iestādes darbinieku laipnību un ieinteresēto attieksmi. Šajā jautājumā respondentu proporcija (pozitīvi 50,7%, negatīvi 43,9%²¹) liecina par pretrunīgu vērtējumu, un uzvedība, kas vienai personai var šķist pozitīva, var būt negatīva citas personas skatījumā. Sabiedrībā ir nostiprinājies viedoklis par publisko pārvaldi kā organizatorisku veidojumu, kas strādā lēni un pieprasa iesniegt daudzus un dažādus dokumentus, turklāt viena jautājuma risināšanai dažkārt ir jāapmeklē vairākas iestādes. Taču, apkopojot datus, var arī secināt, ka respondenti ir norādījuši gan uz nepilnīgu informāciju, gan nelaipnu attieksmi.

Atbilstoši iegūtajām atbildēm iedzīvotāju negatīvo birokrātijas vērtējumu var sadalīt vairākās daļās – problēmas, kas saistītas ar darbinieku kompetences trūkumu, ar darbinieku attieksmi un ar publiskās pārvaldes darba procedūrām. Darbinieku kompetences trūkums var izpausties gan kā pieļautās kļūdas dokumentos, gan arī kā neprecīzi sniegta informācija. Savukārt iedzīvotāju vērtējumi par publiskās pārvaldes darbinieku attieksmi ir daļēji saistīti ar katra personīgo uztveri un sabiedrības kopējo pieņēmumu, kas ir laipna vai nelaipna attieksme. Savukārt nepilnības publiskās pārvaldes darba organizācijā izpaužas kā iedzīvotājam nepiemērots pieņemšanas laiks, koordinācijas trūkums starp iestādēm un pat neestētisks uzgaidāmo telpu iekārtojums. Interesanti, bet iedzīvotāju negatīvajos vērtējumos faktiski

nemaz neatspoguļojas, vai birokrāta darbības vai bezdarbības dēļ ticis atrisināts jautājums, kura dēļ iedzīvotājs vērsies iestādē. Analizējot negatīvu pieredzi ieguvušo respondentu vecumu un ienākumus, var mēģināt klasificēt šo pieredzi pēc tādiem kritērijiem kā vecums, ienākumi un izglītība. Lai nebūtu jāapskata katrs no birokratizācijas aspektiem, autore veidos kopsavilkuma tabulu (skatīt 1. tabulu), pamatojoties uz SKDS 1999. gadā veiktā pētījuma datiem, skatot to respondentu atbildes, kuri visbiežāk ir sastapušies ar attiecīgo parādību.

Kļūdas dokumentos skar vienlīdz visu vecumu iedzīvotājus neatkarīgi no to nodarbošanās, izglītības vai ienākumiem, tātad šī parādība ir atkarīga no iestādes darbinieka profesionalitātes un prasmēm. Uz darbinieku kompetences trūkumu norāda vidēja vecuma iedzīvotāji ar labu izglītību un labiem ienākumiem, bet tieši šie izglītotie un labus ienākumus gūstošie mazāk norāda uz citām ar birokrātijas neefektivitāti saistītām parādībām. To varētu izskaidrot tādējādi, ka attiecībā pret šo iedzīvotāju grupu birokrāts cenšas "izskaitļot", kādu uzvedības modeli var atļauties. Turklāt šī iedzīvotāju grupa labāk pārzina publiskās pārvaldes iestāžu sistēmu un funkcijas, tādēļ arī labāk orientējas situācijā un dodas savus jautājumus risināt ļoti kalibrēti un mērķtiecīgi.

Tajā pašā laikā spilgti iezīmējas tendence, ka ar birokrātiskajām parādībām visbiežāk saskaras gados jauni un gados veci cilvēki, kuriem ir zemi ienākumi. Šo situāciju var izskaidrot šādi. Pirmkārt, šie iedzīvotāji tik labi nepārzina iestāžu sistēmu un funkcijas, tādēļ daudz biežāk var griezties iestādē vai pie darbinieka, kura kompetencē neietilpst attiecīgā jautājuma risināšana. Otrkārt, sastopoties ar šādiem apmeklētājiem, arī birokrāts var paust savu personisko attieksmi, kas šajā gadījumā norāda uz to, ka arī birokrātija cenšas atstumt un sociāli izolēt šo iedzīvotāju grupu, kurai pēc savas būtības būtu nepieciešams papildu atbalsts. Treškārt, kaut arī pētījumā iegūtie dati apliecina, ka tieši šie iedzīvotāji visbiežāk sūdzas, birokrātu atteiksme pret viņiem ir augstprātīga, turklāt birokrātam ir skaidrs: pat ja šāds iedzīvotājs sūdzēsies, reālas sankcijas pret birokrātu nesešos. Faktiski tendence, ka birokrātija atstumj mazturīgos un sociāli

1. tabula

Iedzīvotāju attieksme pret birokrātiskām parādībām un to sociāli demogrāfiskais raksturojums Latvijā 1999. gadā

Birokrātiskā parādība	Vecums	Izglītība	Ienākumi	Nodarbošanās
Darbinieku attieksmes vērtējums				
Nelaipna attieksme un nepilnīgi sniegta informācija, ja iedzīvotājs ir zvanijis uz attiecīgo iestādi	Jauni (līdz 24 gadiem) Veci (virs 55 gadiem)	Pamatizglītība, vidēja izglītība	Zemi (līdz Ls 42)	Bezdarbnieki, studenti
Nelaipna attieksme pret apmeklētāju, ja apmeklētājs ir ieradies iestādē	Vidējs vecums (no 25 līdz 55 gadiem)	Pamatizglītība	Zemi un vidēji (Ls 43–84)	Bezdarbnieki
Darbinieku kompetences vērtējums				
Darbinieka kompetences trūkums	Vidējs vecums, veci cilvēki	Augstākā izglītība	Vidēji augsti (Ls 85–126) un augsti (virs Ls 127)	Vadošie darbinieki
Publiskās pārvaldes darba procedūru vērtējums				
Apsolīto termiņu neievērošana	Jauni	Pamata un vidējā	Zemi	Bezdarbnieki, zemnieki
Lēmumu nepieņemšana noteiktajos termiņos	Vidējs vecums (pārsvarā no 25 līdz 34 gadiem)	Pamata, vidējā izglītība	Vidēji augsti	Studenti, valsts sektorā strādājošie
Nav ievēroti darba un pieņemšanas laiki	Visi vecumi	Pamatizglītība	Zemi	Bezdarbnieki, studenti
Apmeklētājam nepiemērots, neērts pieņemšanas laiks	Vidējs vecums	Augstākā, vidējā izglītība	Vidēji	Publiskās pārvaldes darbinieki
Citi vērtējumi				
Garas rindas	Jauni un veci	Pamata un vidējā	Vidēji augsti	Bezdarbnieki, mājsaimnieces, studenti
Nemājīgas uzgaidāmās telpas	Jauni	Vidējā izglītība	Vidēji	Studenti, dažādu nozaru speciālisti
A v o t s: SKDS. Latvijas iedzīvotāju attieksme pret valsts pārvaldi un valsts civildienestu. 1999. gada septembris.				

neaizsargātās grupas, nav tikai jautājums par to, ka mazturīgie ir "svešie", tas ir arī jautājums par birokrātijas misiju kā tādu, jo birokrātijai jāstrādā visu iedzīvotāju interesēs.

Birokrātam ir jāpilda pavēles, pat ja tās šķiet nepareizas. Taču Latvijas iedzīvotāji (45,7% respondentu) sliecas uzskatīt, ka darbiniekam jāpilda vadītāja instrukcijas, ja darbinieks ir pārliecināts, ka tās ir pareizas²². Šie dati attiecas uz darba tiesiskajām attiecībām neatkarīgi no sektora, bet tas norāda, ka iedzīvotāju viedokļa pamatā par pārlietu birokrātiskajām procedūrām varētu būt fakts, ka birokrāti ir sekojuši instrukcijām un normatīvajiem aktiem, savukārt iedzīvotāji šīs instrukcijas (gan iestādes vadītāja, gan valdības izdotās) ir uzskatījuši par nepareizām. Šie dati apliecina, ka iedzīvotāji, praksē saskaroties ar situāciju, kurā publiskās pārvaldes darbinieks nesekos procedūrai, būs iecietīgi un akceptēs normu pārkāpumu, ja šāds pārkāpums dos labumu konkrētai personai. Tiklīdz pārkāpums neatbildīs iedzīvotāja interesēm, viņam veidosies negatīvs vērtējums. Faktiski atkal var apgalvot, ka "savējo" labā birokrāts normas var pārkāpt.

Saskaņā ar Jaunā Baltijas barometra pētījuma datiem 2000. gadā gandrīz puse aptaujāto latviešu tautības respondentu (41%) uzskatīja, ka valdība²³ pret iedzīvotājiem izturas taisnīgi un vienlīdzīgi²⁴. Taču Latvijā dzīvojošajiem krievvalodīgajiem iedzīvotājiem tik labs vērtējums par valdību un publisko pārvaldi nebija, jo tikai 35% respondentu uzskatīja, ka valdība izturas taisnīgi un vienlīdzīgi²⁵. Tātad cittautieši daudz vairāk tika izjutuši nevienlīdzīgu un netaisnīgu attieksmi un ir pilnīgi iespējams, ka viņi ir iekļauti "svešo" kategorijā.

Publiskās pārvaldes vērtējumu var gūt arī no tā, cik ātri iedzīvotājam ir izdevies atrisināt sev būtisko problēmu. Respektīvi, 2002. gadā Jaunā Baltijas barometra aptaujā tika uzdots jautājums: "*Kas personai ir jādara, ja viņai ir nepieciešama atļauja, bet amatpersona vilcinās?*"²⁶ Jautājums pēc būtības nozīmē saņemt atļauju vai licenci attiecīgajā publiskās pārvaldes iestādē. Vairāk nekā puse respondentu atbildēja, ka izmantos pazīšanos ar iestādēs strādājošiem vai arī rakstīs oficiālu vēstuli augstākai amatpersonai. Pazīšanās ar iestādē strādājošiem tiktu izmantota kā pirmā alternatīva situācijas risinājumam,

jo tā atbildēja 36% aptaujāto Latvijas latviešu un 29% Latvijas krievvalodīgo iedzīvotāju²⁷. Šie dati liecina, ka iedzīvotājos nav pārliecības par iespēju atrisināt jautājumus oficiālā ceļā un ka pastāv "savējo" attiecības. Turklāt latvieši ir daudz pārliecinātāki, ka birokrāti viņus sapratis un viņiem palīdzēs. Visbeidzot, vai valdība un birokrāti vienmēr rīkojas, sabiedrības interešu vadīti? 1995. gadā Stračklaidas universitātes Publiskās politikas centra (Lielbritānija) veiktajā pētījumā Baltijas valstīs tika uzdots jautājums: "Ko Jūs darīsiet, ja valdība pieņems lēmumu, kas ir pretējs sabiedrības interesēm?" Uz šo jautājumu 49% no aptaujātajiem Latvijas latviešiem un 52% aptaujāto Latvijas krievvalodīgo atbildēja – neko²⁸. Pēc būtības atšķirība procentos nav tik liela, taču tajā pašā laikā tomēr jau iezīmējās atšķirība – Latvijā dzīvojošie latvieši ir optimistiskāki gan par savām iespējām panākt labvēlīgu birokrātijas lēmumu, gan arī ir nedaudz aktīvāki, cenšoties aizstāvēt savas tiesības.

Kopš deviņdesmito gadu beigām dažādos sabiedriskās domas aptaujas pētījumos iedzīvotāju skatījumā dominē kopēja tendence – neuzticēties publiskajai pārvaldei. Turklāt, kaut arī visas iedzīvotāju grupas sastopas ar dažādām birokrātiskām parādībām, sociāli mazais aizsargātās grupas un iedzīvotāji ar zemākiem ienākumiem ar šīm problēmām sastopas biežāk. Jāņem vērā fakts, ka līdz 2004. gadam spēkā nebija stājies Administratīvā procesa likums un, neesot administratīvajai tiesai, pieņemtie administratīvie akti bija jāpārsūdz augstākam ierēdnim vai iestādei; līdz ar to bija lielas iespējas sastapties ar birokrātijas kā grupas solidaritāti, kas nozīmē neatzīt tai pieredzīgo vainu un pārkāpumus.

Birokrāta paštēls

Kā sevi uztver pats ierēdnis? Vispirms ierēdnis sevi uztver nevis kā atsevišķu vienību publiskās pārvaldes sistēmā, bet gan kā daļu no šīs sistēmas²⁹. Turklāt ierēdnim ir nozīmīgi tādi sociālie kontakti kā draugi, kursabiedri un paziņas, ar kuru palīdzību var

ātri atrisināt nepieciešamos jautājumus, jo oficiālais jautājumu risināšanas ceļš var būt laikietilpīgs³⁰. 2005. gadā veiktajā pētījumā izkristalizējās vēl viena savdabīga tendence – ierēdņi paši sevi iedala divās nosacītās daļās. Vienā daļā ir nodaļa vai iestāde, kurā strādā ierēdnis, otrā daļā ir ierēdņi, kurus nosacīti var saukt par “sliktiem” jeb tādiem, kuriem arī sabiedrība un masu mediji velta nesaudzīgus vārdus³¹. Līdz ar to netieši var secināt: ja indivīds ir iekļūvis ierēdņa pažiņu lokā, tas viennozīmīgi būs papildu faktors, kas palīdzēs atrisināt jautājumu. Savukārt indivīdam, kas ir tikai parasts iedzīvotājs un apmeklētājs, nevis birokrāta pažiņa, ir jāsamierinās ar oficiālajos normatīvajos aktos noteikto procedūru un samērā lielu laika patēriņu. Turklāt, kā norāda sociologs Ronalds Bārts (*R. Burt*), komunikācija ir laikietilpīgs pasākums, līdz ar to indivīds, kas saņems attiecīgo informāciju ātrāk nekā citi vai arī saņems daudz izsmeļošāku un detalizētāku informāciju, būs ieguvējs³². Jāmin, ka R. Bārts šo secinājumu attiecina uz grupām ar pieņēmumu, ka grupa vai organizācija nodrošina tai piemēroto vērtību un prakses izplatīšanu grupā ietilpstošo cilvēku starpā. Turklāt šeit noteikti jāmin R. Bārta skatījumā svarīgākā grupas pazīme – tas ir noslēgts veidojums un neviens to nevar pamest tā, lai citi neievērotu³³. Taču kādus labumus tās dalībniekiem dod grupa? Tā ir pieeja informācijai un grupas dalībnieku savstarpējā uzticēšanās ar pieņēmumu – ja tu esi grupā, tad esi viens no mums un mēs savstarpēji viens otram uzticamies. Tieši uzticēšanās ir aspekts, kas var sadalīt indivīdus divās grupās, jo nosacīti uzticēšanās veido loku, kurā tie, kas atrodas loka iekšpusē, ir savējie, bet tie, kuri ir ārpusē, ir svešie³⁴.

Neskatoties uz to, ka iedzīvotāju vērtējums par publisko pārvaldi ir vairāk negatīvs nekā pozitīvs, pašiem publiskajā pārvaldē strādājošajiem tā nešķiet. Tā, piemēram, 1999. gadā birokrātiem lūdza iejusties apmeklētāja lomā un novērtēt publisko pārvaldi. Iegūtie dati liecina, ka 51,5% aptaujāto publiskās pārvaldes darbinieku pozitīvi novērtēja sfēru, kurā paši strādā, un 39,3% no aptaujātajiem un pozitīvi noskaņotajiem publiskās pārvaldes darbiniekiem sastapās ar laipnu attieksmi, 30,9% bija pieejama visa informācija par pieņemšanas

laiku un 28,1 % aptaujāto publiskās pārvaldes darbinieku bija saņēmuši izsmelošu informāciju³⁵. Svarīgs ir arī publiskās pārvaldes darbinieku viedoklis, kādēļ sabiedrībā valda negatīva attieksme pret birokrātiju. Kā galvenos faktoros publiskās pārvaldes darbinieki minēja sabiedrībā izveidojušos priekšstatu, ka ierēdniecība patērē daudz budžeta līdzekļu, ka valsts iestādēs valda korupcija un ierēdniecība ir birokratizējusies³⁶. Taču, neskatoties uz atziņanos, ka ierēdniecība patērē daudz līdzekļu, tomēr pašu birokrātu pārlicība ir tāda, ka "mēs" (t. i., ierēdniecība) jau strādājam labi, bet viņi (t. i., sabiedrība) mūs nenovērtē. Tajā pašā laikā ierēdņi saprot, ka sadarbība ar iedzīvotājiem un apmeklētājiem ir nepieciešama, jo tāpēc jau pastāv publiskā pārvalde. Taču sadarbības rezultāts ierēdņu skatījumā ir atkarīgs no ierēdņa prasmes iedziļināties cilvēka problēmā³⁷.

Vai ierēdnis savā vērtīborientācijā ir citādāks? Drīzāk, ka ne. Viņš ir tāds pats kā jebkurš sabiedrības loceklis. Taču vienlaikus jāuzsver, ka nosacīti "vidējais" Latvijas ierēdnis ir tāds, kas "*nevienlīdzību pacieš mazākā mērā nekā sabiedrība kopumā*"³⁸. Neapšaubāmi, no ierēdņa skatpunkta raugoties, ir iespējams nodalīt nevienlīdzību pret citiem un nevienlīdzību attiecībā pret sevi. Mūsdienā Latvijas ierēdnis nav gatavs paciest nevienlīdzību pret sevi, jo viņš tomēr atrodas sistēmā, zina sistēmas vājās un stipras puses, kā arī nepieciešamības gadījumā izmanto neformālos un "savējo" sakarus.

Taču atklāts paliek jautājums, vai ierēdnis būs gatavs akceptēt nevienlīdzīgu attieksmi pret citiem? Kāda ir ierēdņa identitāte? Šeit jāuzsver, ka publiskajā pārvaldē strādājošajiem ir ciešas saites ar ģimeni, draugiem, paziņām un kolēģiem, bet visvājākās saites ir ar krievvalodīgajiem iedzīvotājiem³⁹. Ņemot vērā faktu, ka publiskajā pārvaldē ir nodarbināts ļoti mazs procents cittautiešu, reālā situācija liecina, ka ne vien iezīmējas divas atšķirīgas pasaules – publiskā pārvalde un privātais sektors, kurā katrā valda etniskais princips, bet iezīmējas arī sakne potenciālam nākotnes konfliktam – kad publiskā pārvalde vairs nespēs adekvāti reaģēt uz sabiedrības vajadzībām, jo iespējama minimāla starpsektoru mobilitāte un vājas zināšanas par to, kā darbojas abi sektori. Turklāt šāda konflikta varbūtību pastiprina

divi faktori. Pirmkārt, esošie ierēdņi darbu privātajā sektorā uzskata par riskantu un no sociālo garantiju viedokļa nedrošu⁴⁰, tāpēc to pieņems retāk vai arī tikai lielākas algas meklējumos. Otrkārt, publiskās pārvaldes darbinieki uzskata, ka strādā latviešu, politiķu un ES interešu sasniegšanai, un tiem maz rūp maznodrošināto vai etnisko grupu intereses⁴¹.

Tātad sešu gadu laikā nekas būtiski nav mainījies, un netieši ir iespējams vilkt paralēles starp 1999. un 2005. gadu, jo abos gados veiktie pētījumi uzrāda līdzīgas tendences – birokrātus neuztrauc cittaautiešu un sociāli maznodrošināto un neaizsargāto grupu intereses, šīs grupas ir spiestas piedzīvot ne vienu vien birokrātisku parādību. Turklāt attiecībā uz Latvijas ierēdniecību sāk iezīmēties vēl viena būtiska tendence. 20. gadsimta deviņdesmitajos gados gan zemā atalgojuma dēļ, gan arī sistēmas nesakārtotības dēļ daudzi birokrāti pameta darbu, arī sabiedrībā vārds “ierēdnis” un “birokrāts” ieguva nievājošu nozīmi. Taču šajā situācijā bija arī pozitīvi aspekti. Līdz ar kadru mainību publiskā pārvalde kļuva atvērta. Šobrīd situācija ir mainījusies, jo ir nostabilizējusies atalgojuma sistēma un birokrātija faktiski sāk veidoties par noslēgtu un savā ziņā elitāru sistēmu, kaut arī pētījumos iezīmējās tendence, ka publiskās pārvaldes darbinieki kā elitāru veidojumu uzlūko Latvijas sabiedrību⁴².

Kā sadzīvot? (Nobeiguma vietā)

Vai pastāv robeža starp savējiem un svešajiem? Autore ļoti vēlētos apgalvot, ka ne, tomēr fakti liecina par gluži pretējo. Tāpat autorei gribētos ticēt, ka “savējo” un “svešo” dalījums ir tikai birokrāta ētiskas rīcības jautājums, kuru var veiksmīgi atrisināt, sūtot birokrātus uz kursiem par saskarsmi un komunikāciju. Taču realitāte ir krietni vien skarbāka. Katra indivīda saskarsme ar birokrātiskajām parādībām indivīdā raisa neapmierinātību un grūti definējamo sajūtu, ka viņš iestādē nav gaidīts, ka tajā viņš ir “svešais”. Varētu

izlikties neredzam problēmu, pieņemt, ka tā skar tikai atsevišķus cilvēkus, bet nevar izlikties neredzam, ja tā skar lielu sabiedrības daļu.

Bažas izraisa tendence, ka mazturīgie un sociāli mazaizsargātās grupas, kā arī iedzīvotāji ar zemiem ienākumiem tiek atstumti. Savukārt valsts valodas nezināšana un pilsonības trūkums ir faktori, kāpēc publiskajā pārvaldē ir nodarbināts tik ļoti mazs skaits cittautiešu. Savukārt, ja publiskajā pārvaldē nav cittautiešu un dažādu sociālo grupu pārstāvju, publiskā pārvalde faktiski nezina, ko domā cittautieši un citas sociālās grupas un kādas ir viņu vajadzības. Atstumjot mazturīgos, publiskā pārvalde krietni samazina viņu iespējas mainīt un uzlabot dzīves apstākļus. Šāda situācija jau ir jāuzskata par trauksmes signālu. Turklāt kombinācija ar publiskās pārvaldes darbinieku skatījumu, ka Latvijā sabiedrībā ir jābūt elitāri strukturētai, šī situācija veido sprādzienbīstamu kokteili ar neprognozējamām sekām.

Publiskajās diskusijās ik pa brīdim izskan viedoklis, ka Latvijā pastāv divas informatīvās telpas. Šķiet, ka ir jārunā arī par divām nodarbinātības telpām, kur publiskajā sektorā dominē latvieši. Tas ir fakts, un nākamais uzdevums ir atrast formulu, kā tomēr izvairīties no dalījuma (kaut arī nosacīta un relatīva) "savējos" un "svešajos". Nav jēgas uzrakstīt instrukciju, kā no kategorijas "svešie" pāriet kategorijā "savējie", un nav jēgas izteikt politisku lozungu, ka ir jānodrošina lielāka cittautiešu pārstāvniecība publiskajā pārvaldē. Ir jāapzinās situācija, kāda tā ir, un, domājot par nākotnes publiskās pārvaldes attīstības stratēģijām Latvijā, ir jāpievērš krietni lielāka uzmanība mehānismiem, kā publiskā pārvalde komunicē ar dažādām sociālajām grupām un kā tā uzzina, kādas ir daudzo sociālo grupu vajadzības, nevis jāiet pa tradicionāli iemīto taciņu, kur dominē viena nots – ja jārisina kāda problēma, jāizveido jauna institūcija. Protams, ir nepieciešams veidot jaunas institūcijas, taču šķiet, ka beidzot ir pienācis laiks, kad ir jāmaina prioritātes un patiešām jādomā par jau reiz definētajām mūsdienu publiskās pārvaldes vērtībām – uzticamību un pieejamību.

Atsauces

- ¹ Peters, B. G. *The Politics of Bureaucracy*. 4th edition. Longman Publishers, 1995, p. 92.
- ² Ibid.
- ³ Pitts, D. W. *Representative Bureaucracy, Ethnicity, and Public Schools: Examining the Link Between Representation and Performance*. Andrew Young School Policy Studies, Research Paper Series, Working Paper 06–16, October 2005, p. 5.
- ⁴ Raksta ietvaros apzīmējot visus publiskajā pārvaldē nodarbinātos, tiks lietots termins "birokrāts". Savukārt termins "ierēdnis" tiks lietots, apzīmējot tos publiskajā pārvaldē nodarbinātos, uz kuriem attiecas Valsts civil dienesta likums.
- ⁵ VCP. *Sieviešu un vīriešu īpatsvars civildienestā*. http://www.vcp.gov.lv/data/file/Siev_VIR_IER_igtsv_dinamika_visp_CD_1995_2006_6_3.pdf (Pēdējo reizi skatīts 14.07.2007.)
- ⁶ Centrālā Statistikas pārvalde. 2000. gada tautas skaitīšanas rezultāti isumā. <http://data.csb.gov.lv/Dialog/varval.asp?ma=01-01&ti=Iedz%EEvot%E2ju+skaits+un+sast%E2vs+p%E7c+dzimuma+rajonos%2C+pils%E7t%E2s%2C+novados+un+pagastos&path=../DATABASE/tautassk/2000.gada%20tautas%20skait%EE%F0anas%20rezult%E2ti%20%EEsum%E2/&lang=16> (Pēdējo reizi skatīts 14.07.2007.)
- ⁷ VCP. *Sieviešu un vīriešu īpatsvars civildienestā*. http://www.vcp.gov.lv/data/file/Siev_VIR_IER_igtsv_dinamika_visp_CD_1995_2006_6_3.pdf (Pēdējo reizi skatīts 14.07.2007.) Saskaņā ar Centrālās statistikas pārvaldes un Valsts civil dienesta pārvaldes datiem 2000. gadā Latvijā bija 1 282 419 sieviešu un 1 094 964 vīriešu, savukārt civil dienesta ierēdņu skaits kopā bija 6185.
- ⁸ Valsts civil dienesta pārvalde. *Ierēdņu izglītība*. <http://www.vcp.gov.lv/92/> (Pēdējo reizi skatīts 14.07.2007.)
- ⁹ Pabriks A. *Etniskās proporcijas, nodarbinātība un diskriminācija Latvijā*. Nordik, 2002., 15. lpp. un 23. lpp.
- ¹⁰ Turpat, 11. lpp.
- ¹¹ Dati par latviešu pārstāvniecību iegūti no Pabriks A. *Etniskās proporcijas, nodarbinātība un diskriminācija Latvijā*, 15.–19. lpp., kur ir norādīta mazākumtautību pārstāvniecība – rajonu administrācijās 12%, pilsētu administrācijās 11%. Dati par visas Latvijas iedzīvotāju etnisko piederību 2002. gadā iegūti no Centrālās statistikas pārvaldes. www.csb.lv (Pēdējo reizi skatīts 15.07.2007.)
- ¹² Pabriks A. *Etniskās proporcijas, nodarbinātība un diskriminācija Latvijā*. Nordik, 2002., 15. lpp. un 22. lpp.
- ¹³ Self, P. *Administrative theories and politics*. George Allen&Unwin Ltd., 1972, p. 89.

- ¹⁴ Löffler, E. *Defining Quality in Public Administration*. The paper presented at NISPAcee 9th Conference "Government, Markets and the Civic Sector: The Search for Productive Partnership". Riga, 10–12 May, 2001, pp. 9–10.
- ¹⁵ SKDS. *Latvijas iedzīvotāju attieksme pret valsts pārvaldi un valsts civildienestu*. 1999. gada septembris, 19. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 21. lpp.
- ¹⁷ Virs Ls 127 mēnesī 1999. gadā.
- ¹⁸ Data Serviss, Pārskats VSAA klientu apmierinātības pētījumam. Riga, 2005, 62. lpp.
- ¹⁹ Turpat.
- ²⁰ SKDS. *Latvijas iedzīvotāju attieksme pret valsts pārvaldi un valsts civildienestu*. 1999. gada septembris, 28. lpp.
- ²¹ Turpat.
- ²² Baltijas Sociālo zinātņu institūts. Eiropas vērtību pētījums. 1999, 15. lpp. www.bszi.lv/downloads/evp/evp1999.pdf (Pēdējo reizi skatīts 07.01.2005.)
- ²³ Terminu valdība (angl. *government*) var interpretēt plašāk nekā tikai Ministru kabinets un, tā kā jautājuma mērķis bija noskaidrot, vai valdība izturas taisnīgi un vienlīdzīgi, tad var secināt, ka vērtējums ietver arī publisko pārvaldi kā valdības lēmumu ieviešanu.
- ²⁴ Rose, R. "New Baltic Barometer IV: A Survey Study". *Studies in Public Policy* Number 338. Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde, 2000, p. 48.
- ²⁵ Ibid.
- ²⁶ Rose, R. "New Baltic Barometer V: A Pre-enlargement Study". *Studies in Public Policy* Number 368. Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde, 2002, p. 20.
- ²⁷ Ibid.
- ²⁸ Rose, R. VILMOROUS, Baltic Data House, EMOR, "New Baltic Barometer II: A Survey Study". *Studies in Public Policy* Number 251. Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde, 1995, p. 31.
- ²⁹ SIA "Analītisko pētījumu un stratēģiju laboratorija" Valsts civildienestā nodarbināto motivācija: sociālo garantiju ietekme. Pētījuma 1. posma atskaite, 2005. gada jūlijs, 8. lpp.
- ³⁰ Turpat, 9. lpp.
- ³¹ Turpat, 10. lpp.
- ³² Burt, R. The Network structure of Social Capital. Pre-print for a chapter in *Research in Organisational Behaviour*, Volume 22, May 2000, p. 6. <http://faculty.chicagogsb.edu/ronald.burt/research/NSSC.pdf>
- ³³ Ibid, p. 6.
- ³⁴ Ibid, p. 8.

82 IVETA REINHOLDE

³⁵ SKDS. Valsts pārvaldē un valsts civildienestā strādājošo motivācija, vajadzības un attieksme pret darbu. 1999. gada oktobris, 43.–45. lpp.

³⁶ Turpat, 54. lpp.

³⁷ SIA "Analītisko pētījumu un stratēģiju laboratorija" Valsts civildienestā nodarbināto motivācija: sociālo garantiju ietekme. Pētījuma 1. posma atskaite, 2005. gada jūlijs, 10. lpp.

³⁸ Turpat.

³⁹ Turpat, 22. lpp.

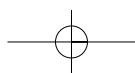
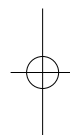
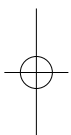
⁴⁰ Turpat, 14. lpp.

⁴¹ SIA "Analītisko pētījumu un stratēģiju laboratorija" Ierēdņu sociālpsiholoģiskais profils un motivācija. 2005. gada oktobris, 24. lpp.

⁴² Turpat, 15.–16. lpp.

2. NODAĻA

Radikālisms, ekstrēmisms un terorisms starptautiskajā politikā

IVARS IJABS

Ar seju pret ekstrēmismu: "jaunā Eiropa" pēc ES paplašināšanās

Radikalizācija etnisko grupu attiecībās, attieksmē pret imigrantiem, reliģiskām, kultūras un seksuālām minoritātēm nav iedomājama bez noteikta politiska konteksta. Vēl vairāk – modernajās demokrātiskajās valstīs radikālu uzskatu popularitāte nav izprotama bez abpusējas saiknes ar politisko procesu. No vienas puses, jebkurš radikālisms ir vērsts pret attiecīgās varas elites nespēju vai nevēlēšanos risināt konkrētas problēmas – sociālekonomiskas, kultūras, ārpolitikas un citas. No otras puses – radikāli uzskati un grupējumi noteiktos apstākļos ir veiksmīgi instrumentalizējami konkrētu politisku mērķu sasniegšanai – piemēram, vēlētajū mobilizēšanas nolūkā aizņemoties radikāļu retoriku un publisku atbalstu. Mūsdienu radikālisms tādēļ nav aplūkojams vienīgi kā sociāls vai kultūras fenomens – tam piemīt noteikta politiskā dimensija, bez kuras tas nav pilnībā izvērtējams un izprotams.

Šajā rakstā pievērsīšos tām izmaiņām Centrālās Eiropas un Austrumeiropas politiskajā vidē, kuras mūsdienās raisa bažas par radikālisma augošo potenciālu nākotnē. Fakts, ka laika posmā kopš 2004. gada, kad desmit bijušās padomju bloka valstis pievienojās Eiropas Savienībai, šā reģiona valstu iekšpolitikā ir notikušas ievērojamas izmaiņas, politikas pētniecībā ir ticis pamanīts savlaicīgi. Jau 2004. gada oktobrī žurnāls *The Economist*, atsaucoties uz ievērojamo sabiedrības atbalstu tikko atstādinātajam Lietuvas prezidentam Rolandam Pakšam un Slovākijas bijušajam premjeram Vladimiram Mečīaram, norādīja uz dažādu populistisku spēku pieaugošo ietekmi valstīs, kuras tikko kā bija formāli pievienojušās liberāli demokrātiskajās vērtībās

balstītajai ES¹. Kopš tā laika izmaiņas jauno dalībvalstu ideoloģiskajā profilā ir izpelnījušās dažādus apzīmējumus – Žaks Rupniks un Ivans Krastevs šīs norises analizē kā “populismu”², Viktors Ošatinskis apraksta politiskā “illiberālisma” tendenci, Aleksandrs Smolars – kā radikālismu³. Tomēr, lai cik pievilcīgi šie vienojošie apzīmējumi būtu, tie var būt arī maldinoši. Lieta tāda, ka jaunās ES dalībvalstis savā starpā ir diezgan atšķirīgas gan vēsturiski un kultūras ziņā, gan pēc politiskās pieredzes un ārpolitiskās orientācijas. Ideoloģiskie strāvotājumi, kurus kā populismu Višegradas valstis un Bulgārijā identificē I. Krastevs, tīrā veidā nav novērojami nevienā no Baltijas valstīm. Vēl vairāk: arī Višegradas valstu starpā pastāv ievērojamas atšķirības. Čehijas iekšpolitiskā gaisotne pat iztālēm neatgādina Poliju brāļu Kačiņsku vadībā, kura pašlaik ir kļuvusi par starptautiski vispazīstamāko ilustrāciju tam, ka jaunās ES dalībvalstis pamazām zaudē pirms iestāšanās sajūsmu par liberāli demokrātiskām vērtībām.

Tas gan nenozīmē, ka starp dažādo reģiona valstu politiskajām norisēm nebūtu nekā kopēja. Gluži pretēji, tās vieno gan komunistisko režīmu, gan straujo transformāciju pieredze, kā arī kopīgas problēmas – nepieciešamība īsā laika sprīdī iedibināt liberālas institūcijas, brīvu tirgus ekonomiku, apkarot korupciju un atrast savu vietu demokrātiskajā pasaulē. Arī pēc 2004. gada reģiona sabiedrībām nākas atbildēt uz līdzīgiem jautājumiem: par tā saucamo “reformu nogurumu”, pieaugošo pilsonisko pasivitāti un skepsi par demokrātijas labumiem kopumā. Šīs problēmas arī ievērojamā mērā nosaka reģiona valstu politisko dzīvi un rod samērā līdzīgas izpausmes. Tomēr katrā atsevišķā gadījumā ir jāreķinās ar konkrētās valsts specifiku un tās līdzšinējo attīstību, kas ievērojamā mērā izmaina antiliberālo un populistisko tendenču izpausmes.

Runājot par populisma un radikālisma sasaisti, ir jāsecina: lai gan šīs parādības ir savstarpēji saistītas, tomēr tās nebūtu identificējamas. Ne katrs populisms vēlas būt radikāls. Ja radikālisms paredz radikālu, t. i., galējus līdzekļus atzīstošu iestāšanos par kādu konkrētu politisku mērķi (piemēram, “Latviju – latviešiem” vai “nost ar privatizāciju!”), tad populisms ļoti labi var iztikt bez jebkādam

skaidri formulētām nostādnēm. Populisma stiprā puse ir tā ideoloģiskā elastība. Kamēr vien ar noteikta veida retoriku izdodas mobilizēt atbalstu, tikmēr šī retorika ir laba – lai kāda tā arī būtu. Taču principiāla turēšanās pie tās populistiem ir bīstama – līdz ar to īsts populists var būt "radikāls" tikai savā populismā, nekur citur. Tomēr saikne starp populismu un radikālismu Centrālajā un Austrumeiropā pēc 2004. gada ir nozīmīga citā aspektā. Proti, pozīcijas, kuras līdz uzņemšanai ES reģiona valstīs ietilpa radikālu politisko spēku arsenālā (kā galējs nacionālisms, ksenofobija, antisemitisms, homofobija u. tml.), pēc paplašināšanās aizvien biežāk parādās līdz šim par "mēreniem" uzskatītu politisko spēku bruņojumā. Izmaiņas, kuras aplūkojamajā periodā norisinās jauno dalībvalstu iekšpolitikā, ir saistītas ne tik daudz ar radikālu politisko spēku būtisku ietekmes pieaugumu, cik ar faktu, ka radikālo partiju retorikas izmantojums šķiet aizvien pieņemamāks "centristu" politiskajiem spēkiem. Tā, piemēram, Polijā nacionālisms, homofobija un galējs konservatīvisms ir kļuvis par neatņemamu līdz šim neradikālās brāļu Kačiņsku (*Kaczynski*) partijas "Tiesības un taisnīgums" (*Prawo i Sprawiedliwość, PiS*) retorikas sastāvdaļu; līdzīgas norises ir vērojamas arī citviet. Tas kopumā apliecina, ka ES kandidātvalstu periodam raksturīgā liberāli demokrātiskā orientācija ir sairusi un radikālisms vairs netiek uzlūkots kā absolūts ļaunums, no kura labāk turēties tālāk.

Tomēr runa šeit nav vienīgi par ideoloģijām. Līdz ar jaunā populisma ienākšanu reģiona politiskajā arēnā attieksme pret politisku radikālismu ir mainījusies vēl citā aspektā, proti, koalīciju veidošanā. Arī šajā aspektā pēc 2004. gada ES paplašināšanās ir vērojamas izmaiņas. Deviņdesmitajos gados tādas radikālas un antilibērālas partijas kā čehu komunisti un ungāru fašisti centrisko partiju noraidošās attieksmes dēļ tika politiski marginalizētas – tieši tāpat kā Francijas, Austrijas un Vācijas demokrātiskie spēki savulaik nostājās pret Žanu Mariju le Penu, Jorgu Haideru un NPD. Šobrīd situācija ir mainījusies. Centriskās partijas aizvien biežāk pavēršas "ar seju pret ekstrēmismu" un iesaista to pārstāvjus savās koalīcijās – Polijā "Likums un taisnīgums" valda kopā ar populistisko "Pašaizsardzības" (*Samoobrona*)

partiju un ultralabējo "Polijas ģimeņu līgu" (*Liga Polskich Rodzin*); arī Slovākijā pēc 2006. gada vēlēšanām šķietami kreisi orientētā Roberta Fiko (*Fico*) valdība ir veidota kopīgi ar labējiem ekstrēmistiem.

Visas šīs pazīmes liecina par jaunu, ievērojami labvēlīgāku attieksmi pret radikāliem spēkiem, kāda diezin vai būtu iedomājama kādā no kandidātvalstīm pirms ES paplašināšanās. Situācija ir mazliet atšķirīga Ungārijā, kur pēc 2006. gada oktobra protestiem valdību joprojām veido Ferenca Gurčāna (*Gyurcsány*) sociāldemokrātu partija MSZP. Tomēr arī tur galvenā opozīcijas partija *Fidesz*, aicinot ar ielu protestu palīdzību gāzt demokrātiski ievēlēto valdību, nepārprotami flirtē ar labējiem radikāļiem. Pat nesenākajā ES jaunpienācējā Bulgārijā viens no galvenajiem prezidenta kandidātiem nekautrējas vairot savu atbalstītāju loku ar atzišanos naidā pret turkiem, čigāniem un ebrejiem. Visas šīs pazīmes nepārprotami apliecina tādas izmaiņas politiskajā klimatā, kas ļauj apšaubīt to reģiona valstu politiku uzticību demokrātijas un cilvēktiesību ideāliem, kuri tika pieņemti kā pašsaprotami pirms ES paplašināšanās.

Lai gan minētie procesi reti kuram ir palikuši nepamanīti, tomēr to interpretācija joprojām ir visai atšķirīga. Daži komentētāji, piemēram, Žaks Rupniks, šīs norises interpretē kā jauno ES dalībvalstu vēlmi demonstrēt savu atšķirīgo identitāti pēc "uzspiestā liberālisma" perioda pirms 2004. gada:

"Pirms kļūšanas par ES dalībvalstīm daudzas valstis šķita virzāties liberālisma virzienā. Taču šobrīd to vēstījums Rietumeiropai ir: "Tagad mēs jums parādīsim, kas mēs īstenībā esam." Patiesi, bijušo Varšavas pakta valstu galvaspilsētās ir sajūtams divains apmierinājums, pievienojoties Eiropai ar nolūku nostāties opozīcijā pret tiem, kas pusgadsimta garumā tika būvējuši Eiropas identitāti bez viņiem – pret tiem, kas tika ilgi runājuši Eiropas vārdā, ignorējot *Austrum-eiropu*."⁴

Ž. Rupniks secina, ka jaunās Eiropas identitāte ir saistīta ar vēlmi iedibināt savu Eiropu, "kristīgu Eiropu, ko veido nācijvalstis, nevis kādu materiālistisku, dekadentu, pārnacionālu projektu". Raugoties no Polijas viedokļa, šāda perspektīva varētu šķist pamatota. Tomēr

tas diezin vai ir pietiekami, lai izskaidrotu pēdējos gados notikušās pārmaiņas. Viedoklis, ka Austrumeiropas valstīm piemīt kāda konkrēta, kaut arī dziļi slēpta politiskā identitāte, kas balstīta nacionālismā, tradicionālismā un liberālo vērtību noliegumā, ir samērā problemātisks. Atdzimstošais radikālisms un illiberālisms drīzāk ir uzlūkojams kā simptoms demokrātisko režīmu nepilnībām postkomunistiskajās demokrātijās, nevis neārstējama Austrumeiropas slimība. Turklāt aiz raibajam ekstrēmistisko, ksenofobisko un antiliberālo tendenču izpausmēm ir iespējams saskatīt vairākas būtiskas ievirzes, kas lielākajai daļai reģiona valstu pēc 2004. gada patiešām ir kopīgas.

Šīm ievirzēm es pievērsīšos raksta atlikušajā daļā, cenšoties iezīmēt to vispārīgās aprises. Vēl būtu jāpiebilst, ka rakstā netiks veltīta īpaša uzmanība Latvijas gadījumam, tā vietā koncentrēšos uz reģionālo tendenču izvērtējumu. Šāda pieeja ir izvēlēta ne tikai tādēļ, ka nepieciešamība "jaunā populisma" perspektīvā izvērtēt pašlaik aktuālās Latvijas politikas norises liegtu autoram iespēju būt bezpartijiskam. Bet galvenokārt tāpēc, ka Latvija kā vienīgā ES dalībvalsts ar etniski sašķeltu politisko spektru nav tipisks gadījums Eiropas mērogā. Tas gan nenozīmē, ka Latvijā minētās izpausmes būtu svešas – nebūt ne. Tomēr to izvērtējums mūsu valsti būtu veicams plašākā politisko procesu analīzes kontekstā, kas nevar ietilpt šā raksta robežās.

Antielitisms jeb "ar morāli pret korupciju"

Iestāšanās par "godīgo tautu" iepretim "savtīgajai, korumpētajai elitei" ir iezīme, kas raksturo jebkuru populismu. Īpaši labi šo parādību jau izsenis pazīst Latīņamerikas valstīs. Taču postkomunistiskajā Austrumeiropā šī parādība ir ieguvusi savus īpašus vaibstus. 20. gadsimta deviņdesmito gadu straujās un caurmērā diezgan anarhiskās ekonomiskās transformācijas, kuras padomju perioda autoritāro egalitārismu aizstāja ar milzīgām sociālām atšķirībām, joprojām ievērojamā mērā nosaka priekšstatus par ekonomisko dzīvi. Antielitiskais sentiments, kuru veiksmīgi izmanto populistu Polijā,

Ungārijā un arī Lietuvā (Paksas gadījums), ievērojamā mērā ir orientēts uz to aprindu diskreditāciju, kuras ir bijušas pie varas līdzšinējā transformāciju periodā. Piederība šā perioda politiskajai elitei bieži vien tiek uzlūkota kā zīme iesaistei "tumšos darījumos", kuri sabiedrības uztverē ir noveduši pie kliezdošām netaisnībām un sabiedrības sašķelšanās pēc sociāli ekonomiskā principa.

Šādu attieksmju izplatība varētu šķist dīvaina laikā, kad jaunās ES dalībvalstis piedzīvo ievērojamu saimniecisko uzplaukumu, kura izpausmes ir jūtamas ne tikai transformācijas ieguvēju vidū, bet arī sabiedrībā kopumā. Tomēr antielitiskais sentiments nebūt nav izprotams tik vienkārši. Galvenokārt tāpēc, ka objektīva dzīves limeņa uzlabošanās pati par sevi nebūt pie pastāvošo atšķirību pieņemšanas. Ir pamats domām, ka daudzi cilvēki vienkārši nevēlas dzīvot labāk. Viņi vēlas dzīvot tā, kā dzīvo "tie, tur augšā" – un šo vēlmi nepārtraukti pastiprina preču pārpilnība veikalos, kā arī reklāmas un kultūras industrijas nepārtraukti reproducētie dzīves modeļi. Tieši šī īpatnība atšķir mūsdienu Austrumeiropu no ekonomiskās izaugsmes Rietumeiropā pēc Otrā pasaules kara, kad pieejamo preču daudzums pieauga proporcionāli sabiedrības vidējam labklājības līmenim. Turpretī mūsdienu Austrumeiropā transformāciju rezultātā savu sociālo statusu zaudējušais indivīds tiek konfrontēts ar uzkrītošu pārticību "veiksminieku" pusē, kura nepārtraukti liek tam atzīt savu nepilnvērtību. Šis izjūtas ir samērā brīvi pieejamas antielitiskam populismam, kurš piedāvā indivīdam vienkāršu skaidrojumu par viņa mazvērtības cēloņiem: šie cēloņi ir meklējami politiskās elites sazvērēstībās, amorālā savtīgumā un nodevībā pret savu tautu.

Šajā aspektā īpaša nozīme ir korupcijas un tās apkarošanas tematikai, kuru detalizēti ir pētījis bulgāru politologs Ivans Krastevs. Viņš uzdod jautājumu par atšķirībām starp dažādu starptautisko finanšu organizāciju (kā Starptautiskais Valūtas fonds, Pasaules Banka u. c.) vēršanos pret korupciju, no vienas puses, un korupcijas uztveri Eiropas postkomunistiskajās sabiedrībās, no otras puses. Ja Rietumvalstu veidotās starptautiskās organizācijas korupciju vispirms uzlūko kā kriminālu pārkāpumu, kas ierobežo brīvu un godīgu konkurenci,

tad Austrumeiropas populistu redz korupciju caur morālu sociālā taisnīguma prizmu. Pretkorupcijas rīcības politikas uzdevums šajā perspektīvā ir nevis godīgu spēles noteikumu nodrošināšana indivīdu brīvai konkurencei, bet gan vēlme paust nepatiku pret augošajām sociālekonomiskajām atšķirībām. Pretēji rietumu sponsoru priekšstatam par korupcijas apkarošanu tās galvenais uzdevums šajā skatījumā ir nevis iedibināt caurskatāmas pārvaldes institūcijas, bet gan panākt "godīgu" cilvēku nonākšanu politiskos amatos. Populistiskā perspektīvā institūcijas un spēles noteikumi ir sekundāri iepretim politiķa dziļi slēptai sirdsapziņai un patiesām rūpēm par "mazo cilvēku", kas atrodas populistiskā patosa centrā. Tādējādi populistu, pārtverot no liberāļiem korupcijas tēmu, izmanto to savām vajadzībām radikāli atšķirīgā veidā. Līdz ar to, pēc I. Krasteva ieskatiem, antikorupcijas tēma ir pārvērtusies par "liberāļu Frankenšteinu" – tā tiek veiksmīgi mobilizēta ne vairs liberālu, bet gan populistisku mērķu sasniegšanai.

Šī antikorupcijas tēmas īpašā ambivalence ir labi vērojama "PiS" vadītās valdības retorikā. No vienas puses, viņi atsaucas uz mūsdienu liberālismam centrālo taisnīguma jēdzienu. Ari Kačiņsku aicinājumi pēc "solidāras Polijas" paši par sevi nav pretrunā ar liberālām vērtībām, jo īpaši sabiedrībā ar kliegšām sociālām atšķirībām. Tomēr, no otras puses, šo vērtību izpratne ir nepārprotami illiberāla. To ilustrē valdības antikorupcijas rīcības politikas uzsvars nevis uz institūciju reformu, bet gan uz atsevišķu līdzšinējās elites personu izstumšanu no publiskās dzīves, izmantojot *ad hoc* likumdošanu. Tāpat zīmīga ir Kačiņsku valdības nepārtrauktā konfrontācija ar Konstitucionālo tiesu, kurai tiek pārmesta turēšanās tikai pie "formāla" taisnīguma un sabiedrības "taisnīguma sajūtas" ignorēšana. Konstitūcija un tiesiskums tiek pakārtoti tautas nepastarpinātajai gribai, kas savā korupcijas nosodījumā pauž sašutumu par piedzīvoto sociālo netaisnību.

Mažoritārisms

Būtu aplami apgalvot, ka populistiskās tendences ES jaunajās dalībvalstīs pēc savas būtības būtu nedemokrātiskas un

liecinātu par ilgām pēc diktatūras. Nebūt ne. Tomēr uz jautājumu, ko īsti nozīmē demokrātija un kādas ir tās galvenās pazīmes, reģionā atbildes aizvien biežāk tiek dotas specifiskā veidā. Kā demokrātijas galvenā pazīme parādās vairākuma vara. Tie, kurus ir ievēlējis vairākums, pārstāv tautas gribu burtiskā nozīmē. Līdz ar to šīs vēlētas amatpersonas ir tiesīgas darīt jebko, ko paši uzskata par nepieciešamu tautas labklājībai. Vairākuma mandāts ir spēks, un tam, kura rokās tas ir nonācis, nav jākautrējas to izmantot, neatkarīgi ne no kā. Savukārt tie, kas ir zaudējuši cīņā par vairākuma labvēlību, ir diskreditēti un nesaudzīgi izslēdzami no lēmumu pieņemšanas procesa. Politika šajā skatījumā ir "nulles summas" spēle, kurā tad, ja viens kaut ko iegūst, pārējie noteikti zaudē.

Šāds mažoritārisms, protams, nav izplatīts "vecajās" dalībvalstīs dominējošajā demokrātijas izpratnē. Jā, demokrātijā patiešām valda vairākums, taču šis vairākums nav visspēcīgš. Tas ir pakļauts tiesiskiem ierobežojumiem, kurus visbūtiskāk iemieso cilvēktiesības. Vēl vairāk: laba demokrātiska valsts ir tāda, kurā vairākuma griba ir iemiesota dažādās neatkarīgās politiskajās institūcijās, kuras cita citu kontrolē un uzrauga. Vairākuma vara ir demokrātijas pamatprincips, jo ar vairākumu ir visefektīvāk un vistaisnīgāk pieņemta sabiedrības kopumu skarošus lēmumus – un nevis tādēļ, ka vairākumam vienmēr būtu taisnība un vairākuma gribai pašai par sevi piemistu kāda morāla autoritāte. Vairākuma mandāts nav nekļūdības apliecība – tieši tādēļ vairākumam ir jārespektē mazākuma autonomija un sabiedrības plurālisms. Patiesi demokrātisks tikums vairākumam ir nevis pašpārliecinātība, bet gan tā spēja ierobežot pašam savu varu un izmantot to atbildīgi.

Kopš 2004. gada Centrālās Eiropas un Austrumeiropas dzīvē vairākuma vara aizvien biežāk tiek saistīta ar tās visvarenību dažādās formās. Viena no tām izpaužas kā valdošās elites nešaubīga griba turpināt īstenot savu politisko līniju par spīti pieaugošajiem protestiem un konfrontācijai. Klasisks piemērs ir ungāru sociāldemokrātu valdības nostāja 2006. gada oktobra krīzes kontekstā. Tam, ka atklātībā parādījās premjerministra Ferencs Gurčāna frakcijas sanāksmē teiktais

par savu nepārtraukto melošanu vēlēšanu kampaņā, bija samērā ievērojamas sabiedriskas konsekvences. Nemaz nerunājot par plašu publicitāti ieguvušajiem protestiem Parlamenta laukumā un vardarbības eskalāciju, savukārt sociāldemokrātu vadoņa ciniskā atzīšanās melos priekšvēlēšanu kampaņas laikā veicināja plašu neuzticību demokrātiskajām institūcijām visā sabiedrībā. Taču tas nekalpoja par iemeslu jebkādiem tālejošiem soļiem no valdošās koalīcijas puses, kura uzticības balsojumā nekavējās apliecināt atbalstu valdības vadītājam. Situāciju vēl problemātiskāku padarīja MSZP nepārprotamais zaudējums divās pašvaldību vēlēšanās divas nedēļas pēc F. Gurčaņa runas publicēšanas, kā arī prezidenta Láslo Soljoma (*Sólyom*) vairākkārtējie aicinājumi parlamentam izvērtēt sevi diskreditējušo valdību⁵. Tas viss netraucēja valdībai saglabāt savu pozīciju, ko tai formāli nodrošināja parlamentārais vairākums.

Ungāru sociāldemokrātus gan būtu aplami apzīmēt par populistiem. Tā drīzāk ir pragmatiska reformu partija, kas izaugusi no sociālistiskās Ungārijas Komunistiskās partijas un bijusi valsts vadībā kopš 2002. gada. Savā līdzšinējā darbībā tā drīzāk ir paļāvusies nevis uz populistiskiem saukļiem un ksenofobiju, bet gan uz labām korporatīvām attiecībām saskarsmē ar privāto biznesu un dažādām "sabiedrisko attiecību" tehnoloģijām saskarsmē ar plašāku sabiedrību. Tomēr vairākuma spēja īstenot savus plānus neatkarīgi no sabiedrības viedokļa, politiskās opozīcijas un citiem spēlētājiem šajā gadījumā ir labs piemērs mažoritārajai vairākuma varas izpratnei.

Valsts, kurā pēc iestāšanās ES ticība vairākuma morālajai autoritātei ir guvusi vispilnīgākās politiskās izpausmes, ir Polija. Šeit vairs nav runa par sevi morāli diskreditējušas valdības turēšanos amatā ar jebkādiem līdzekļiem kā Ungārijas gadījumā. Kopš 2005. gada parlamenta un prezidenta vēlēšanām priekšstats par vairākuma gribas neierobežotajām kompetencēm šajā valstī ir ieguvis gandrīz vai revolucionārus apveidus. Brāļu Kačiņsku vadītā populistu koalīcija ideoloģiski sevi izprot kā antitēzi visai valsts līdzšinējai attīstībai no 1989. līdz 2005. gadam – ne velti viņu deklarētais mērķis ir Polijas pāreja pie "ceturtās republikas". Līdz ar šīs koalīcijas izveidošanos pie varas

ir nonācis politisks spēks, kas sevi Polijas valsts ietvaros saredz nevis kā vienu spēlētāju starp daudziem, bet gan kā revolucionāru desantu, kura spēks slēpjas spējā ignorēt citu viedokļus. Šim nolūkam koalīcija ir sākusī īstenot savus plānus – “iztīrīt Augeja stallus gan no grēcīgā pēc 1989. gada perioda, gan no komunisma mantojuma”.⁶ Šā uzdevuma īstenošanai ar vairākuma palīdzību tiek veiktas uz varas koncentrāciju virzītas darbības, kuras, raugoties no liberālās perspektīvas, ir samērā problemātiskas. Tā, piemēram, valdība ir radījusi īpašu komisiju ar gandrīz neierobežotām kompetencēm pēdējo sešpadsmit gadu koruptīvo nodarījumu atklāšanai – arī to, kuri skar privatizāciju. Sabiedriskie mediji ir tikuši pakļauti politiskai kontrolei, vienlaikus radot komisiju, kura uzraudzīs privāto mediju “objektivitāti”. Ir iecerēts būtiski sašaurināt arī civildienesta politisko neatkarību. Valdības veidoto lustrācijas likumu, kas iecerēts bijušo komunistu vajāšanai un politiskai marginalizācijai, Polijas Konstitucionālā tiesa gan atzina par gandrīz pilnībā antikonstitucionālu. Taču arī pašu Konstitucionālo tiesu sagaida grūtas dienas, jo Jaroslavs Kačiņskis jau ir atzinies vēlmē tās sastāvu aizpildīt ar sev lojāliem juristiem. Līdz ar to institūcija, kura kalpo kā tiesiskas valsts garants, nonāks valdības kontrolē. Attaisnojums varas koncentrācijai ir ideoloģisks: bez tās nav iespējama iecerētā nācijas morālā atdzimšana un atbrīvošanās no komunistiskā laikmeta mantojuma. Jebkura politiski neatkarīga institūcija no jaunās elites viedokļa ir grūti vadāma, tādēļ tās kompetences ir vai nu jāsašaurina vai jāpakļauj uzraudzībai.

Polija kā lielākā un ietekmīgākā no ES jaunajām dalībvalstīm, protams, ir īpaši interesants piemērs. Taču līdzīgas mažoritārisma tendences ir vērojamas arī citās valstīs. Tā, piemēram, arī Igaunijas valdības nostāja “bronzas kareivja” jautājumā 2007. gada pavasarī apliecināja elites pārliecību par vairākuma neierobežotajām kompetencēm.

Sazvērestības teorijas

Vēlme vērsties pret līdzšīņējo eliti nav iedomājama bez ienaidnieka tēla, kas sabiedrības apziņā varētu tikt uzskatīts par

cēloni līdzšinējā transformācijas perioda nebūšanām. Šim nolūkam labi noder dažādu veidu sazvērestības teorijas, kuras veiksmīgi izmanto populārus stereotipus. To sniegtie skaidrojumi daudziem šķiet pievilcīgāki par skumjo atziņu, ka pāreja uz kapitālistisko demokrātiju ir cieši saistīta ar augstām izmaksām – bezdarbu, krasu dzīves līmeņa krišanos miljoniem cilvēku un ievērojamu sociālās nevienlīdzības pieaugumu. Reģionā ir vērojama gan antisemitisma un citu ksenofobijas paveidu klātbūtne, gan pret Rietumu liberālajām vērtībām vērsta orientācija, gan arī teorijas par komunistiskās nomenklatūras un specdienestu sazvērestībām.

Tieši šīs izpausmes pēdējā laikā ir guvušas visplašāko izvērsumu dažādās valstīs. Labēji radikālās organizācijas Ungārijā ar galvenās opozīcijas partijas *Fidesz* atbalstu saista sociāldemokrātu valdības neveiksmes ar šīs partijas saknēm komunistiskajā partijā un darbību sociālistiskās Ungārijas perioda privāto koruptīvo sakaru ietekmē. Tieši tas ļauj ārpus parlamentārajai opozīcijai uzlūkot sevi kā 1957. gada pretpadomju protesta tradīcijas mantinieci. Šo izpratni par valdību spilgti apliecina pret valdību noskaņoto demonstrantu apgānītais pieminētais Sarkanās armijas kritušajiem Otrajā pasaules karā Budapeštā.

Fakts, ka komunisma gals Ungārijā un Polijā pienāca nevis ar neizdevušos apvērsumu un komunistiskās partijas likvidāciju (kā Latvijā), bet gan ar pakāpeniskiem demokrātisko un reformistiski komunistisko spēku kompromisa meklējumiem, mūsdienās šo valstu valdošajā elitē tiek uzskatīts par jauno demokrātiju "pirmdzimto grēku". Spilgtu piemēru tam sniedz Jaroslava Kačiņska sacītie vārdi: "Ir skaidrs, ka Polijā ir izveidojusies postkomunistiska valsts, tā sacīt, postkomunistisks monstros. Šis monstros ļāva nomenklatūras sociālajai kundzībai ātri pārtapt politiskā kundzībā un bruģēt ceļu, lai atgrieztos pie varas. Šis monstros ir pārpilns ar agrākās sistēmas patoloģijām."⁷ Citiem vārdiem sakot, visas valsts politiskās un sociālās patoloģijas ir saistītas ar slepenu komunistiskās elites darbību jaunās valsts aizkulīsēs. Pret cilvēkiem, kas vismaz šķietami ir iesaistīti šādā sazvērestībā, ir jāvēršas ar visstingrākajiem līdzekļiem pat tad, ja šie līdzekļi

nonāk pretrunā ar tiesiskuma principiem – lustrācijas likums tam ir vispiltākais piemērs.

Specdienesti un ar tiem saistītie cilvēki konspirāciju teorijās ir īpaši izdevīgs mērķis vairāku iemeslu dēļ. Daudzās reģiona valstīs tajos patiešām strādā ievērojams skaits darbinieku vēl no iepriekšējā, komunistiskā perioda, kas pats par sevi ir iemesls aizdomām – arī pamatotām. Turklāt pati specdienestu darba specifika ir saistīta ar to darbības apslēptību sabiedrības acīm, kas rada auglīgu augsni dažādām spekulācijām. Šo spekulāciju dēļ daudzās valstīs pastāv ievērojams sabiedrības atbalsts komunistiskā perioda slepeno dienestu arhīvu atvēršanai, ko Kačiņsku valdība ir jau veikusi. Līdzīgi visām konspirācijas teorijām arī šī vēršas ne tikai pret konkrētu un ierobežotu cilvēku loku, bet pret sabiedrības morālo degradāciju ikvienā cilvēkā. Tas rada paranoidālu noskaņu, kurā no aizdomām postkomunistiskās konspirācijas atbalstišanā īsti pasargāts nav neviens. Sazvērestības teorijas gaismā paradokšāls vairs nešķiet arī fakts, ka pirmais minēto tīrīšanu upuris Polijā bija Varšavas arhibīskaps. Runa tādējādi vairs nav vienīgi par politisku atriebību noteiktam cilvēku lokam. Gluži pretēji, raganu medības vispirms vēršas pret jebkuru atsevišķu pilsoni, liekot tam meklēt “komunistu un korumpantu” pašam sevī un citos. Tas, savukārt, sabiedrībā vairo savstarpēju neuzticību, kas savienojas ar līdzšinējās attīstības noliegumu – par spīti neapšaubāmajiem panākumiem gan ekonomiskajā, gan politiskajā, gan starptautiskajā aspektā.

Kaut arī priekšstats par komunistiskā perioda specdienestu subversīvo darbību transformācijas periodā vairāk vai mazāk izteiktā formā ir sastopams lielākajā vairumā reģiona valstu, tomēr citās valstīs līdzīgas grēkāžu lomas tiek atvēlētas citām, lielākoties etniskām, grupām. Te varētu minēt attieksmi pret ungāru minoritāti Slovēnijā, pret turkiem un ebrejiem Bulgārijā; arī Polijas valdošajai koalīcijai raksturīgais antielitisms bieži vien iet roku rokā ar izteikti pretvācisku orientāciju.

Tradicionālisms

Reliģiski antiliberālu ideju izplatība kā atbilde uz tirgus ekonomikas un globalizācijas radīto stresu mūsdienu pasaulē ir plaši pazīstams fenomēns. Globālā, individualizētā un strauji mainīgā pasaule ļoti daudziem liek ilgoties pēc tās drošības un prognozējamības, ko sniedz tradicionālās kopienas. Tomēr Centrāleiropā un Austrumeiropā, ņemot vērā to specifisko pieredzi, var runāt par īpašu tradicionālisma atdzimšanas veidu. Atbrīvošanās no komunistiskā režīma 20. gadsimta astoņdesmito un deviņdesmito gadu mijā visās valstīs bija saistīta ar lielu pilsoniskā un morālā pacēluma periodu, kas politiskajā diskursā joprojām tiek izprasts kā pilsoniskās sabiedrības "zvaigžņu stunda". Lielākajā daļā rakstā aplūkojamo valstu sākotnējā pacēluma periodam sekoja skarbu reformu laiks, ko raksturoja politiskā procesa relatīva noslēgtība, spēcīga rietumvalstu ietekme, kā arī sabiedrības atomizācija un uzticēšanās mazināšanās gan demokrātiskajām institūcijām, gan cilvēku pašu starpā. Kaut arī ne visi šā laika politiskie līderi bija pārliecināti liberāļi, tomēr šā laika elites reti kad neapšaubīja liberālās vērtības – kaut vai tikai tādēļ, ka to atklāta apšaubīšana, kā Slovākijas bijušā prezidenta Vladimira Mečiara gadījumā, varēja būt liktenīga valsts iespējām tuvoties rietumu pasaulei.

Pēc ES paplašināšanās situācija ir mainījusies. Izteikumi par reliģijas, ģimenes un nācijas fundamentālo pārakumu iepretim indivīda brīvībai aizvien biežāk tiek ne vien izteikti, bet arī plaši sadzirdēti. Ultrakonservatīvu un illiberālu motīvu izmantojums vairs nav vienīgi klaji ekstrēmu partiju retorikas sastāvdaļa; tas kļūst aizvien pieņemamāks arī citiem politiskajiem spēkiem. Konservatīvi priekšstati par ģimeni, nicīga attieksme pret sievietes emancipāciju un vietu sabiedrībā, reliģisko vērtību politizācija, slikti slēpts naidis pret homoseksuālistiem un to tiesībām, abortu aizliegšana – šīs tēmas pēc ES paplašināšanās daudzviet šķiet kļuvušas pašsaprotamas. Ne tikai Polijā, bet arī Slovākijā un citās valstīs valdošajās koalīcijās iesaistītajām radikālajām partijām ir izdevies uzspiest radikālo retoriku visai

koalīcijai, kura to ir akceptējusi. Šādu uzskatu propaganda atbalsta vairošanai valdošajai koalīcijai reizēm apdraud valsts un baznīcas nošķirumu un valsts sekulāro dabu. Spilgtākais piemērs ir poļu radikāli katoliskās radiostācijas *Radio Maryja* darbība, kura kalpo kā informācijas avots valdošās koalīcijas atbalstītāju radikālajam spārnim. Neskatoties uz Vatikāna nosodošo attieksmi pret šā katoliskā medija politisko angažētību un Polijas katoļu aprindās valdošajām bažām par baznīcas šķelšanos, šī radiostacija joprojām ir ietekmīgs rupors gan ultrakonservatīvajiem uzskatiem par laulību un morāli, gan slikti maskētam antisemitismam, gan savvērestības teorijām par ekskomunistu vainu nācijas morālajā pagrimumā. Laba ilustrācija varas un radikālo mediju saplūšanai ir Antonija Macirēviča (*Macierewicz*) persona, kas vienlaicīgi ir gan brāļu Kačiņsku tuvs draugs un 2006. gadā vadīja Polijas militārā izlūkdieneista likvidāciju, gan arī viens no aktīvākajiem *Radio Maryja* darboņiem.

Iemesli, kuru dēļ šādi uzskati ir kļuvuši populāri pēc ES paplašināšanās, ir dažādi. Būtu nepareizi reducēt tos vienīgi uz desmit Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu kļūšanu par pilntiesīgām dalībvalstīm, kuras vairs nav pakļaujamas tik tiešai ES ietekmei kā kandidātvalstu periodā. Kā viens no ne mazāk nozīmīgiem iemesliem tiek minēts “nogurums no reformām”⁸. Nepieciešamība strauji modernizēt daudzas dzīves jomas pēdējo septiņpadsmit gadu laikā no reģiona valstu pilsoņiem ir prasījusi ļoti daudz – ne tikai ekonomiskajā, bet arī sociālajā un kultūras aspektā. Komunistiskā perioda specifiskās “virtuves solidaritātes” saiknes reformu periodā ir sairusas, bieži vien atdodot vietu cilvēku atomizācijai un materiālistiskam individuālismam. Pilsoniskās sabiedrības tīklojumi, kas spētu individam sniegt nozīmīgu kopienas un piederības pieredzi, reģionā kopumā ir samērā vāji⁹. Tādēļ, 2004. gadā līdz ar ES paplašināšanos noslēdzoties nozīmīgam reformu periodam, atgriešanās pie tradicionālajām kopienas formām un autoritātēm ir diezgan likumsakarīga. Tradicionālā ģimene, reliģija un etniskā kopiena iepretim globālās pasaules individualismam, materiālistiskam un neprognozējamībai joprojām šķiet piedāvājam stabilitāti, jo daudzu uztverē spēj kalpot

kā nozīmīgs solidaritātes avots, no kura ir atkarīga jēgpilna cilvēka dzīve. Neskatoties uz to, problēmas slēpj šo tēmu politiskā tematizācijā labējo partiju politikā, kas šīs vērtības uzsver kā pretnostatītas kādai "subversīvai" sabiedrības grupai. Ģimenes vērtības šajā izpratnē ir jāsargā no "perversajiem" homoseksuālistiem, reliģija – no ļaunprātīgiem liberāļiem, kas iestājas par sekulāru valsti, etniskā kopiena – no cittautiešiem un ārzemniekiem. Citiem vārdiem sakot, identitātes politikas pamatā biežāk atrodas izslēdzošas, nevis iekļaujošas stratēģijas.

Tieši šādu, lielākoties negatīvu, formu jaunajās dalībvalstīs iegūst arī nacionālisms. Ņemot vērā reģiona specifisko vēsturisko pieredzi un ar to saistīto etnisko grupu dažādību, etniskais faktors šajā gadījumā spēlē nozīmīgu lomu politikā. Tomēr nav noliedzams, ka tieši pēdējo gadu laikā vairākās valstīs ir vērojami nopietni apdraudējumi etniskajam plurālismam. Šis apdraudējums nešķiet pārspilēts, ja dzirdam, kā pašreizējā valdības koalīcijā ietilpstošās Slovāku Nacionālās partijas līderis Jans Slota (*Slota*) atklāti izsaka vēlmi nosūtīt Slovākijas ungāru minoritāti "uz Marsu ar biļeti vienā virzienā", kad Polijas prezidents lepojas ar to, ka nekad nav bijis Vācijā, kad jaunuzņemtajās dalībvalstīs Bulgārijā un Rumānijā ievērojama elektorāta daļa atbalsta partijas ar klaji antisemitiskām, antiungāriskām un pret romu minoritāti vērstām programmām.

Transformācijas un vērtības

Kad pārmaiņas Centrāleiropas un Austrumeiropas "jauno" dalībvalstu politiskajā mentalitātē aplūko rietumvalstu sabiedriskā doma, diezgan bieži nākas dzirdēt pārsteigtas un sašutušas intonācijas. Bieži vien tiek pausta vairāk vai mazāk patiesa neizpratne, kā līdzās visam "vecās" Eiropas politiskajam un ekonomiskajam atbalstam "jaunajās" dalībvalstīs atbalstu var gūt klajš šās Eiropas vērtību noliegums – intolerance, ksenofobija un šovinisms. Tomēr šāds sašutums bieži vien ir nevietā. Tā paudēji lielākoties aizmirst, ka pēc Otrā pasaules kara beigām "vecās" un "jaunās" dalībvalstīs ir dzīvojušas

ne tikai teritoriālā un politiskā, bet arī sociokulturālā nošķirtībā. Atšķirības starp 2004./2007. gadā uzņemtajām dalībvalstīm un agrākajām Eiropas Savienības locekļiem ir vērojamas ne tikai relatīvās pārticības, bet arī vērtīborientāciju sfērā, turklāt iespējams, ka tieši tās Eiropas nākotnei izrādīsies būtiskākas. Klauss Bahmans norāda uz šo atšķirību, atsaucoties uz tām nozīmīgajām pārmaiņām rietumvalstu vērtīborientācijās, kuras aizsākās 20. gadsimta sešdesmitajos gados – paaudžu konflikts, publiski protesti un konflikti ar policiju, prasības pēc radikālas universitāšu un valsts institūciju reformas. Kaut arī nevar apgalvot, ka komunistiskā bloka valstīs pilsoņu vērtīborientācijas būtu palikušas nemainīgas, tomēr tajās notikušās izmaiņas nebija pielīdzināmas to transformācijām rietumu politiskajā mentalitātē. To spilgtākā izpausme bija 1968. gada studentu nemieri, kad jau pēc kara dzimusī paaudze (t. s. *“baby boomers”*) nespēja rast sev vietu tradicionālajās ekonomiskajās un politiskajās institūcijās. K. Bahmans raksta:

“Tādas tradicionālās vidusšķiras vērtības kā nācija, ģimene, piederība noslēgtām sociālām grupām, uzcītība, vēlme pakļauties augstākām autoritātēm aizstāja jaunas vērtības, kas bija piemērotākas ekonomiskai attīstībai: kreativitāte, kritiska domāšana un pašrealizācijas kults. Grupas tādēļ kļuva mazāk svarīgas. [...] Sieviešu emancipācija un bērnu aizsardzība aizstāja ģimenes kohēziju, cilvēktiesības un tiesības būt atšķirīgam multikulturālā sabiedrībā pārspēja līdzdalību nācijā, ģimenē vai etniskā minoritātē.”¹⁰

Šai nebūt ne tik sen notikušajai attīstībai, kuru daudzi jauno dalībvalstu kritiķi piemirst, šajās valstīs nav analogu. Savukārt bez šīs attīstības būtu grūti iedomāties to pašsaprotamību, ar kādu liberāli demokrātiskās vērtības tiek pieņemtas rietumu pasaulē. Turpmākās izmaiņas jauno dalībvalstu politiskajā kultūrā ir grūti prognozēt. Tomēr nav šaubu, ka attīstība sabiedrības modernizācijas un kultūras demokratizācijas virzienā katrā no šīm valstīm ritēs savu ceļu, neuzticoties kāda “vienīgā pareizā” risinājuma iespējai. Tālākai ES integrācijai arī turpmāk ir jāspēlē liela loma – cita starpā arī tādēļ, ka, neskatoties uz dažu populistisku elites grupējumu eiroskepticismu,

vienotās Eiropas idejai joprojām ir liels atbalsts jauno dalībvalstu sabiedrībās. Ļoti liela nozīme šajā kontekstā ir jauno dalībvalstu politisko elišu socializācijai Eiropas limenī, kas, kā rāda ietekmīgu politiķu atbalsts dažādiem lokāliem ekstrēmisma veidiem, līdz šim ir bijusi ļoti vāja un formāla. Tomēr vēl svarīgāk būtu, lai Eiropas turpmākā politiskā integrācija pamestu formālo institūciju kabinetus un kļūtu par pamatu vienotas, tolerantas un demokrātiskas Eiropas identitātes tapšanai.

Atsauces

- ¹ Populist watch. *The Economist*, 4/10/2004, p. 42.
- ² Rupnik, J. Popular Front. *The New Republic*, 19–26/02/2007, pp. 12–14. Kras-tev, I. *The new Europe: respectable populism and clockwork liberalism*. http://www.opendemocracy.net/democracy-europe/constitution/new_europe_3376.jsp. (Pēdējo reizi skatīts 04.09.2007.)
- ³ Smolar, A. Polen: die Radikalen an der Macht. *Transit*, 31/2006. S. 114–131.
- ⁴ Rupnik, *op. cit.*, p. 13.
- ⁵ Ahn, Th. v. Demokratie oder Straße? Fragile Stabilität in Ungarn. *Osteuropa*, 56/10, S. 89–103.
- ⁶ Smolar, *op. cit.*
- ⁷ Cit. pēc Smolar, *op. cit.*
- ⁸ Larrabee, S. F. Danger and opportunity in Eastern Europe. *Foreign Affairs*, 10, 11/2006, pp. 117–131.
- ⁹ Howard, M. M. *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- ¹⁰ Bachmann, K. Die List der Vernunft. Populismus und Modernisierung in Polen. *Osteuropa* 56/11–12, S. 13–32.

TOMS ROSTOKS

Valstiskais radikālisms un starptautiskā politika

Radikālisms ir jēdziens, kas vairumā gadījumu ticis izmantots, lai raksturotu atsevišķu grupu pieprasītās pārmaiņas valsts ietvaros, pieņemot, ka tām varētu būt nozīmīga ietekme uz konkrētās valsts pastāvēšanu nākotnē un veidolu, kādā šī valsts pastāvēs. Dažreiz pārmaiņu rezultātā mainās valsts veidols. Vēsture piedāvā piemērus, kad monarhijas ir kļuvušas par republikām un kad tirgus ekonomika ir tikusi aizstāta ar valsts plānveida ekonomiku un otrādi. Tā kā radikālisma jēdziens paredz būtiskas pārmaiņas, parasti par radikālām tiek atzītas tādas pārmaiņas (pieprasītas vai realizētas praksē), kuru mērķis ir mainīt sabiedrības attiecības ar valsti, attiecības starp sabiedrības locekļiem vai valsts un baznīcas attiecības. Nosauktās iespējamās pārmaiņas neveido noslēgtu sarakstu, jo radikālisma definēšana praksē ir atkarīga no valdošo diskursu pārstāvošās grupas attiecībām ar opozicionārajām grupām, kuru prasības un priekšlikumi tiek atzīti par radikāliem. Kaut arī radikālisma cēloņi, prasības un metodes var būt visdažādākās, tomēr pārsvarā būtisku pārkārtojumu veikšana nav iespējama bez valsts līdzdalības, tāpēc parasti radikālo grupu mobilizācijas objekts ir valsts – neatkarīgi no tā, vai šo grupu mērķis ir valsts nojaukšana vai pārkārtojumi valstī.

Šāds skatījums uz radikālismu neapšaubāmi ir lietderīgs, tomēr ir pamats uzskatīt, ka mūsdienās, kad robežas starp iekšpolitiku un ārpolitiku kļūst aizvien nenosakāmākas, palielinās radikālās politikas starptautiskās izpausmes. Radikālisma iespējas palielinās arī tāpēc, ka notikumi vienā valstī atstāj aizvien lielāku iespaidu uz notikumiem citās valstīs, ko nosacīti varētu dēvēt par komplekso savstarpējo atkarību. Piemēram, radikālas pārmaiņas Padomju Savienībā kļuva par iemeslu aukstā kara beigām, kas neapšaubāmi atstāja

iespaidu uz starptautiskajām attiecībām. Ir arī citi piemēri, kad radikālas pārmaiņas vienā valstī ir būtiski ietekmējušas starptautiskās politikas norises, taču radikālisma starptautisko aspektu izvērtēšanas procesā nebūtu pamatoti uzskatīt, ka par radikālām pārmaiņām iestājas tikai marginālas grupas, kas nespēj gūt plašāku atbalstu sabiedrībā. Šā raksta pieeja ir netradicionāla, jo tā galvenais mērķis ir izvērtēt valstu realizētas radikālas politikas iespējas mūsdienās, proti, autors centīsies noskaidrot, kāda valstu darbība starptautiskajā politikā būtu dēvējama par radikālu un kādi mūsdienās varētu būt pārkartojumi starptautiskajā sistēmā, kurus valstis vēlētos panākt un kas būtu uzskatāmi par radikāliem. Starptautiskā politika un radikālisms ir ļoti plaša tēma, un valstiskā radikālisma analīze ir tikai viena daļa no daudz plašāka pētnieciskā lauka, kuru veido arī dažādas nevalstisko organizāciju radikālisma izpausmes un iespējas starptautiskajā politikā, tomēr konkrētā raksta ietvaros tiks aplūkotas galvenokārt valstiskā radikālisma iespējas starptautiskajā politikā, nevalstisko radikālismu pilnībā atstājot ārpus šajā rakstā aplūkoto jautājumu loka.

Raksta pirmajā nodaļā autors skaidros radikālismu un radikālo politiku, sniedzot arī nelielu ieskatu radikālisma transformācijā pēdējās desmitgadēs. Tas ļaus noskaidrot radikālisma jēdziena nozīmi un attīstības tendences. Savukārt otrajā nodaļā autors centīsies noskaidrot valstiskā radikālisma iespējamus motīvus un izpausmes mūsdienu starptautiskajā sistēmā. Nozīmīgākie jautājumi šajā kontekstā ir: kāda varētu būt valstu radikālas ārpolitikas motivācija un kādos jautājumos valstu rīcībā varētu parādīties radikālas politikas pazīmes. Turpmāk netiks aplūkotas konkrētas radikālas valstis un to darbība, tāpēc šis raksts drīzāk uzskatāms par mēģinājumu izvērtēt valstu iniciētās radikālas politikas perspektīvas mūsdienu starptautiskās politikas kontekstā.

I. Radikālisma jēdziena nozīme un transformācija

Vārds "radikālisms" ir cēlies no latīņu vārda *radix*, kas latviešu valodā tulkojams kā "sakne". Radikālisma jēdzienu sāka

lietot 19. gadsimtā Eiropā, lai raksturotu fundamentālas reformas. Politiskie spēki, kas šādas reformas vēlējas veikt, tika dēvēti par radikāļiem. Parasti šis jēdziens ticis izmantots, lai raksturotu priekšlikumus "līdz saknei" reformēt kādu publiskās dzīves aspektu. Vēsturiski ir bijusi vērojama tendence radikālismu asociēt ar sociālistiem, taču praksē par radikālām ir dēvētas kustības, kas iekļaujamās abos politiskā spektra polos,¹ tāpēc radikālisma jēdziens norāda tikai uz pārmaiņu apmēru un ātrumu, nevis uz konkrētiem politiskajiem uzskatiem, kas pieprasa un virza pārmaiņas.

Ole Holsti (*Ole Holsti*) ir rakstījis, ka pētnieki jēdzienu "radikālisms" ir interpretējuši dažādi. Pats O. Holsti, raksturojot pārmaiņas ASV ārpolitikā, raksta, ka radikālisms raksturo fundamentālas pārmaiņas kādas valsts ārpolitikā, tomēr tas nenozīmē, ka radikāls ir viss, kas atšķiras no pastāvošās lietu kārtības.² Pētnieciskajā literatūrā parasti tiek uzsvērts, ka politiskajam radikālismam ir divas būtiskas pazīmes: pārmaiņu visaptverošais raksturs un pārmaiņu ātrums. Tieši uz šo pazīmju bāzes balstās šajā rakstā pieņemtā radikālisma izpratne, proti, radikālisms tiek saprasts kā visaptverošas pārmaiņas, kas tiek veiktas salīdzinoši īsā laikā. Jāatzīmē, ka šīs pazīmes vairāk pilda vispārīgu orientieru, nevis konkrētu prasību funkcijas. Tas nozīmē, ka politisko prasību novērtējums lielākoties ir atkarīgs no vērtētāja subjektīvajiem priekšstatiem, kādas un cik straujas pārmaiņas ir iespējamās konkrētajā sabiedrībā, tāpēc radikālisms ir apstridēts fenomens, jo nepastāv objektīvas definīcijas tādiem raksturlielumiem kā pārmaiņu visaptverošais raksturs un ātrums. Pārmaiņu apjoms var būt ļoti dažāds, sākot ar kāda likumprojekta pieņemšanu un beidzot ar aicinājumu visā pasaulē aizliegt privātīpašumu. Arī pārmaiņu ātrums var būt ļoti dažāds, jo par radikālām var atzīt gan straujas un visaptverošas pārmaiņas kādā valdības rīcības politikā, kur tās var veikt vairāku mēnešu laikā, gan pārmaiņas kādā ražošanas nozarē visā pasaulē, piemēram, atsakoties no noteiktu ķīmisko savienojumu izmantošanas ražošanā, kas varētu prasīt vairākas desmitgades.

Idejas un pārmaiņu piedāvājumi paši par sevi nav radikāli. Tie par tādiem var kļūt tikai noteiktos apstākļos, kad tiek salīdzināti ar

citiem pārmaiņu priekšlikumiem. Radikālisms ir relatīvs, jo tas tiek salīdzināts ar vispārpieņemtajiem politiskajiem, ekonomiskajiem, sociālajiem un citiem priekšstatiem. Ja atšķirības ir pietiekami nozīmīgas, idejas un reformu priekšlikumus var dēvēt par radikāliem. Radikālisms parasti raksturo varas atšķirības starp politisko pozīciju un opozīciju, jo radikāļi parasti paši sevi par tādiem neuzskata. Šo jēdzienu biežāk izmanto varas pārstāvji, izvērtējot sociālpolitisko pārmaiņu iespējamību. Politiskās opozīcijas priekšlikumi var tikt novērtēti kā radikāli divu apsvērumu dēļ. Pirmkārt, tie paredz daudz plašākas un straujākas pārmaiņas, nekā paredz oficiālās varas priekšstati par pārmaiņām un to ātrumu. Otrkārt, par radikāliem var tikt atzīti priekšstati, ja tie paredz pārmaiņas, kas ir pretējas oficiālās varas viedoklim. Galēju politiskās pozīcijas un opozīcijas nesaskaņu gadījumā pozīcija par radikāliem var atzīt jebkurus opozīcijas priekšlikumus, kas vērsti uz pārkārtojumu veikšanu.

Radikālisms reizēm tiek attēlots negatīvā gaismā kā pārmaiņas, kas ir pārāk straujas un ievērojamas, lai to gaitā neciestu cilvēki. Tā kā straujas pārmaiņas paredz būtiskus vai pat fundamentālus pārkārtojumus sabiedrībā, parasti to rezultātā atsevišķas sabiedrības grupas ir zaudētājas, savukārt citas – ieguvējas. Taču nebūtu pareizi radikālas pārmaiņas iztēloties kā “nulle summas spēli”, kur vieni iegūst, citi zaudē un kur ieguvumu summa ir līdzvērtīga nullei. Ja pārmaiņas ir straujas un visaptverošas, ticamāka ir iespēja, ka sabiedrība kopumā varētu zaudēt un ka vienas sabiedrības daļas ieguvumi būs mazāki par pārējās sabiedrības daļas zaudējumiem. Ja radikālas pārmaiņas sabiedrībai kopumā nozīmē zaudējumus, nenākas brīnīties, ka radikālismam ir negatīva emocionālā nokrāsa. Radikālisma negatīvais tēls bieži tiek izmantots politikā, lai diskreditētu prasības pēc pārmaiņām, kas valdošajai elitei nav pieņemamas. Opozīcija tiek attēlota kā radikāls spēks, kas cenšas sabiedrību destabilizēt, kamēr pozīcija sevi pozicionē kā saprātīgu politisko spēku, kas cenšas stabilizēt sabiedrību.

Tiesa gan, radikālisms var parādīties arī politiskās varas nesēju retorikā un rīcībā. Šādā gadījumā politiskās varas pārstāvji var izmantot

radikālisma retoriku, lai iezīmētu būtiskas atšķirības starp sevi un tiem politiskajiem spēkiem, kas ir bijuši pie varas pirms viņiem. Tomēr šādas retorikas izmantošana ir bīstama, jo tā veicina politisko polarizāciju, turklāt tā ir iespējama tikai ar nosacījumu, ka sabiedrība ir devusi plašu politisko mandātu politiskās varas nesējiem. Pretējā gadījumā radikālismam raksturīgā retorika un rīcība var novest pie politiskās pozīcijas strauja popularitātes zuduma, jo straujas pārmaiņas vairumā attīstīto valstu mūsdienās tiek uzlūktas kā drauds, nevis iespēja.

Radikālisma jēdziens parādās attiecībās starp pie varas esošajiem un opozīcijas grupām, tāpēc abu pušu attiecības ir nevienlīdzīgas, jo varas pārstāvjiem ir lielāki resursi sabiedrības pārliecināšanai, ka opozīcijā atrodošos grupu idejas nav īstenojamas vai pat ir pretējas valsts un sabiedrības interesēm. Tā kā opozīcijā esošo grupu idejas tiek atzītas par neīstenojamām un tādām, kas ir pretrunā ar sabiedrības interesēm, šīs idejas reizēm tiek izstumtas no normālā politiskā procesa. Tomēr nebūtu pareizi novilkt vienlīdzības zīmi starp politisko opozīciju un radikālajām grupām, jo var būtiski atšķirties gan to politisko prasību īstenojamības iespējas, gan izmantotās metodes pārmaiņu panākšanai. Ļoti būtiska atšķirība starp politisko opozīciju un radikālajām grupām ir to ietekme uz politisko procesu. Ja politiskā opozīcija demokrātiskā politiskā procesa apstākļos saglabā iespējas iegūt varu vēlēšanu rezultātā, par radikālām parasti tiek atzītas tādas grupas, kuru idejas atbalsta neliela sabiedrības daļa, tāpēc tām gandrīz nav iespēju iegūt varu un realizēt iecerētās pārmaiņas demokrātiskā ceļā.

Demokrātiskā sabiedrībā vārdi "ekstrēms" un "radikāls" parasti apzīmē grupas, kuras neatzīst vispārpieņemtos politiskās "spēles" nosacījumus. Tā kā radikālās grupas nespēj panākt savu mērķu realizāciju, piedaloties demokrātiskajā politiskajā procesā sabiedrības atbalsta trūkuma dēļ, tās apzināti pretnostata sevi citiem politiskajiem spēkiem un nošķir no tiem, jo tādējādi varas iegūšanas nolūkos ļauj izmantot metodes, kuras citi politiskie spēki un lielākā sabiedrības daļa atzīst par nelegitīmiem. Radikālās grupas nereti izmanto dažādus

netirus trikus, provokācijas un vardarbību, kuras mērķis var būt arī valdības gāšana. Tā kā citi politiskie spēki pārsvarā ievēro spēles nosacījumus, radikālo grupu rīcības repertuārs varētu būt plašāks nekā konvencionālajām politiskajām grupām. Radikālajām grupām ir raksturīgi pārkāpt demokrātijas apstākļos pieļaujamās rīcības robežas.⁴ Leonards Vainbergs (*Leonard Weinberg*) raksta, ka uzbrukumu mērķis var būt ne tikai citi politiskie spēki, bet arī pati demokrātiskā pārvaldes iekārta. Radikālās grupas uzskata, ka daudzām problēmām ir tikai viens pareizais risinājums, tāpēc demokrātija ir nevēlama, jo paredz viedokļu un uzskatu daudzveidību. Loģisks risinājums, lai norobežotu savu (vienīgo pareizo) viedokli no iespējamās kritikas un publiskas izvērtēšanas, ir demokrātijas ierobežošana.⁵

Radikālās grupas politisko dzīvi parasti skata melnbaltās kategorijās, uzskatot, ka tās būtība ir cīņa starp patiesību un maldiem. Divdomībai un kompromisam politiskajā dzīvē nav vietas, jo tādējādi patiesība tiek aizstāta ar maldiem. Kompromisi ar politiskajiem pretiniekiem tiek uzskatīti par nevēlamiem. Ja demokrātija ir plurālistiska, tad radikālisms ir monistisks, savukārt, ja viedokļu dažādība demokrātijas apstākļos tiek apsveikta un veicināta, tad radikālisms cenšas piemērot autoritārus risinājumus un apkarot konkurējošos viedokļus.⁶ Var secināt, ka radikālās grupas neatkarīgi no to piederības konkrētai vietai politiskajā spektrā raksturo līdzīgas pazīmes. Tās pieprasa fundamentālas, straujas un visaptverošas pārmaiņas sabiedrībā, parasti tās atrodas ārpus normālā politiskā procesa, un pastāv tikai neliela iespēja, ka radikālās grupas varētu nokļūt pie varas konstitucionālā ceļā. Tiek izmantoti līdzekļi un metodes, kuras citi politiskie spēki atzīst par nelegitīmām, netiek atzīta viedokļu daudzveidība, turklāt šīs grupas pretendē uz to, ka viņu viedoklis ir vienīgais pareizais. Radikālisms neparedz kompromisus ar politiskajiem oponentiem un piedāvā autoritārus risinājumus sociālpolitiskajiem jautājumiem.

Radikālismam ir raksturīgas arī citas pazīmes, kas var būt atkarīgas no konkrētā politiskā konteksta. Tā kā raksta galvenais mērķis ir valstu radikālas rīcības iespēju un motīvu iztirzājums, šā raksta ietvaros tās visas aplūkot nav iespējams, taču, pirms pievērsties valstiskā

radikālisma izpausmju starptautiskajā politikā analīzei, nepieciešams sniegt nelielu ieskatu radikālisma parādības transformācijā mūsdienās.

Vēsturiski kopš 19. gadsimta radikālisms ir bijis cieši saistīts ar sociālisma idejām. Entonijs Gidenss (*Antony Giddens*) raksta, ka tradicionāli radikālās grupas ir proponējušas: tām ir izdevies izprast vēsturi. Vēsture tika uzskatīta par loģisku un prognozējamu. Tie, kas bija izpratuši tās likumsakarības, varēja paātrināt vēstures norisi. Daudzi no radikāļiem bija revolucionāri, taču ne visi. Tomēr revolucionārisms nebija galvenā radikālismu definējošā pazīme. Var apgalvot, ka daudz svarīgāks bija sociālisma idejām raksturīgais progresīvisms, proti, vēlme tuvināt nākotni, pēc iespējas ātrāk nonākot pie jaunas sabiedrības attīstības pakāpes.⁷ Daudzviet pasaulē bija vērojami mēģinājumi radikālās idejas ieviest praksē, taču 20. gadsimta astoņdesmito gadu beigās notikušais padomju bloka sabrukums zināmā mērā apraka sociālistu cerības. Turklāt Rietumvalstīs mēģinājumi apvienot kapitālismu un sociālismu, līdzsvarojot šīs abas sociālekonomiskās sistēmas, izrādījās samērā veiksmīgi, tāpēc var secināt, ka, pirmkārt, sociālistu pretenzijas uz vēstures likumsakarību izpratni bija nepamatotas un, otrkārt, abu konkurējošo sistēmu veiksmīga apvienošana bija iespējama. Šie secinājumi spēcīgi iedragāja radikālās politikas pamatus.

Tostarp citviet pasaulē būtiski bija mainījušās radikālisma izpausmes. Radikālisms bija kļuvis daudzveidīgāks, pateicoties tam, ka bija parādījušās radikāli noskaņotas feminisma, vides aizsardzības, miera un cilvēktiesību kustības. Lielākoties šīs jaunās kustības iestājās ne vairs par visas sociālekonomiskās sistēmas izmaiņām "līdz saknei", bet drīzāk par to, ka fundamentālas pārmaiņas ir nepieciešamas atsevišķos sabiedrības funkcionēšanas aspektos.

Radikālisma izpausmes un rašanās iemeslus ir tikpat kā neiespējami uzskaitīt, ietverot tos vienotā klasifikācijā, taču būtiska atšķirība ir tāda, ka jaunās radikālās kustības parasti neizsaka pretenzijas uz vēstures likumu pārzināšanu. Šai atšķirībai ir tālejošas sekas, jo vēsturei dažādās radikālisma kustībās ir samērā atšķirīga loma. Sociālistiem vēstures likumsakarību pārzināšana deva pārliecību par

savu taisnību. Pēc sociālistu domām, sociālo pārmaiņu izraisītājs ir sabiedrības iekšējā dinamika, ko lielā mērā nosaka pastāvošās ražošanas attiecības.⁸ Nacionālradikāļiem vēsture ir avots, kurā var atrast kādu posmu, kad nācijai ir izdevies realizēt zināmu autonomiju attiecībā pret apkārtējo pasauli un kas spēj kalpot par nacionālās mobilizācijas pamatu ar mērķi atgriezties šajā zelta laikmetā, kad nācijai bija izdevies veiksmīgi realizēt savas pašnoteikšanās tiesības. Pacifistiem vēsture kalpo par krātuvi, kas satur milzum daudz cilvēku pieļauto kļūdu un iezīmē nepieciešamību mācīties no savām kļūdām un izskaust karus, jo tie kavē cilvēces attīstību un sagādā milzīgas ciešanas tiem cilvēkiem, kuru dzīvi karš ietekmē. Savukārt vides aizsardzības kustībām vēsture kalpo par apliecinājumu, ka cilvēce ir novirzījies no ilgtspējīgas attīstības ceļa un pamazām iznīcina globālo ekosistēmu, tādējādi aizvien vairāk apdraudot savu eksistenci.

Zīmīgi, ka mūsdienās radikālo grupu skatījumā nākotne tiek uzlūkota nevis kā iespēja, bet gan kā drauds. Tas liecina, ka radikālās grupas ir neapmierinātas ar mūsdienu sabiedrības virzību. Ja agrāk, piemēram, sociālistiem sabiedrība attīstījās pareizajā virzienā, taču tās virzību varēja paātrināt, tad mūsdienu radikālās grupas nav apmierinātas ar sabiedrības attīstību un saskata tajā draudus savai un atsevišķos gadījumos pat visas cilvēces eksistencei. Visuzskatāmākais piemērs ir vides aizsardzības grupas. Tās uzskata, ka mūsdienās sabiedrība iznīcina apkārtējo vidi. Tiek arī norādīts, ka šis process pakāpeniski paātrinās. Vide tiek iznīcināta daudzās un dažādos veidos, piemēram, notiek klimata izmaiņas, veidojas ozona caurumi, no zemes virsas pazūd daudzas dzīvnieku un augu sugas, palielinās piesārņojuma daudzums uz zemes, gaisā utt. Šī procesa paātrināšanās, kas lielā mērā ir saistīta ar pēdējās desmitgadēs piedzīvoto diezgan straujo attīstību daļā attīstības valstu un dabas resursu izmantošanas pieaugumu, kalpo par pamatu vides aizstāvju pesimistiskajam skatījumam uz nākotni.

Vēl viena būtiska mūsdienu radikālisma iezīme ir tā kļūšana par starptautisku parādību. Mūsdienās radikālo grupu neapmierinātību izraisošās pārmaiņas ir transnacionālas, tāpēc šo problēmu risinājumi

ir jāmeklē starptautiskajā, nevis nacionālajā politikā. Tas nenozīmē, ka radikālisms mūsdienās ir kļuvis pilnībā transnacionāls, jo daudzas radikālās kustības iedvesmu smeļas nacionālajā līmenī, arī risinājumi tiek piedāvāti vienas valsts ietvaros, taču aizvien pieaug to jautājumu skaits un nozīme, kurus atrisināt nav pa spēkam vienai valstij vai pat valstu grupai. Piemēram, divi pēdējā laika nozīmīgākie jautājumi starptautiskajā dienaskārtībā – globālā sasīšana un nabadzības apkarošana – pieder pie to jautājumu loka, kuru risināšana iespējama tikai kolektīviem spēkiem. Protams, var strīdēties par to, cik lielā mērā šie jautājumi pieskaitāmi pie to problēmu loka, kas izraisa vislielāko radikālo grupu uzmanību, taču tā kā līdzšinējie panākumi attiecībā uz šo problēmu risināšanu ir bijuši diezgan ierobežoti, nevar noliegt, ka tie prasa diezgan radikālus risinājumus. Radikālismam neapšaubāmi piemīt starptautiskie aspekti, taču to izpausmes iespējas valstu savstarpējās attiecībās ir maz pētītas, tāpēc nākamajā nodaļā tiks sīkāk aplūkotas valstiskā radikālisma iespējas starptautiskajā politikā.

II. Valstiskā radikālisma iespējas starptautiskajā politikā

Radikālisms kā parādība parasti tiek asociēts ar pārkārtojumiem vienas valsts robežās, tomēr nepastāv būtiski šķēršļi radikālisma izpausmēm arī starptautiskajā politikā. Radikālismam ir jāizpilda vismaz divi kritēriji, lai to atzītu par starptautisku. Pirmkārt, radikālisms kļūst starptautisks, ja prasības pēc pārmaiņām ir iespējams realizēt tikai starptautisku pārmaiņu rezultātā. Ja radikālo grupu prasības ietver pārkārtojumus pasaulē kopumā, tās nenovēršami iegūst starptautisku raksturu. Piemēram, par radikālu būtu uzskatāma prasība atteikties no naftas un ogļu izmantošanas, lai samazinātu cilvēku ierosinātās klimata pārmaiņas. Otrkārt, radikālisms kļūst starptautisks, ja prasības pēc pārmaiņām izvirza radikālās grupas vairākās valstīs vienlaicīgi un ja starp šīm grupām ir izveidojusies

sadarbība, kas vērsta uz kopēju mērķu sasniegšanu. Pirmajā gadījumā radikālisma starptautisko raksturu nosaka prasību saturs, savukārt otrajā gadījumā – radikālo grupu rīcības koordinēšana pāri valstu robežām. Cilvēku pārvietošanās un saziņas iespējas pāri robežām pēdējās desmitgadēs ir būtiski uzlabojušās, tas ir palielinājis arī radikālo grupu transnacionālās organizēšanās nosacījumus.

Kaut arī parasti radikālisms tiek saistīts ar marginālu grupu mēģinājumiem ietekmēt politiskās norises, tomēr izpētes vērtā ir arī valstu mijiedarbība, kas atsevišķos gadījumos var tikt uzskatīta par radikālu. Ņemot vērā, ka valstis ir un arī pārskatāmā nākotnē turpinās būt nozīmīgākie aktieri starptautiskajā politikā, šajā darba daļā tiks aplūkotas tikai valstiskā radikālisma iespējamās izpausmes, tomēr jāatceras, ka arī nevalstiskie aktieri var piedalīties starptautiskajā politikā ar mērķi ietekmēt tās norises, tāpēc autora piedāvātā analīze nav izsmeljoša. Nedaudz plašāk nevalstiskā radikālisma izpausmju starptautiskajā politikā izpētes iespējas tiks ieskicētas raksta nobeigumā.

Valstis parasti netiek dēvētas par radikālām, taču tas nenozīmē, ka tās tādas nevar būt un ka tās nevēlas panākt pārmaiņas starptautiskajā sistēmā. Tiek uzskatīts, ka valstis ir pašlabuma meklētājas, kas cenšas nostiprināt savas pozīcijas attiecībā pret citām valstīm, kas atrodas starptautiskajā sistēmā. Tas nozīmē, ka valstis cenšas panākt sev labvēlīgas izmaiņas pastāvošajā spēku līdzsvarā. Valstu ambīcijas var būt gan pieticīgas, gan ambiciozas. Tās var sniegties no salīdzinoši pieticīgiem ieguvumiem līdz pat globālas hegemonijas izveidošanai, un ārpolitisko mērķu noteikšana ir atkarīga gan no valsts iespējām, gan no pie varas esošo politiķu ambīcijām. Mazai valstij būtu grūti sev par mērķi izvirzīt globālas hegemonijas izveidošanu, savukārt pieticīgu mērķu izvirzīšana neatbilstu lielai valstij pieejamajiem varas resursiem un iespējām pasaules politikā. Vēsture liecina, ka valstu sistēma jau kopš tās pirmsākumiem ir atradusies pastāvīgu pārmaiņu procesā, par ko liecina daudzie konflikti un kari, alianšu veidošana, tirdzniecības līgumu slēgšana, jaunu sabiedroto meklēšana, veco sabiedroto nodošana utt. Var secināt, ka valstis vienmēr un visos laikos ir centušās veicināt sev labvēlīgas pārmaiņas

starptautiskajā sistēmā, tāpēc jautājums ir nevis par to, vai valstis vēlas veikt pārmaiņas, bet gan par to, kāda veida uz pārmaiņām vērstu valstu rīcību varētu dēvēt par radikālu.

Ir pietiekami daudz piemēru tam, ka valstis ir centušās veikt radikālas pārmaiņas starptautiskajā sistēmā. Par pirmo šāda veida pārmaiņu nosacīti varētu dēvēt valstu sistēmas izveidošanos Eiropā, kas, kaut arī notika diezgan ilgstošā laika periodā, tomēr nosacīti varētu tikt dēvēta par radikālu pārmaiņu, īpaši ņemot vērā Eiropas politiskās sistēmas transformācijas visaptverošo raksturu. Tā kā pārsvarā valstis bija un vēl joprojām ir nodarbinātas ar savas izdzīvošanas un drošības jautājumiem, pārmaiņas starptautiskajā politikā lielākoties tiek saistītas ar izmaiņām spēku līdzsvarā. Lielvalstis ir centušās veikt pārmaiņas spēku līdzsvara sistēmā gan ar karu, gan alianšu palīdzību, gan izmantojot citus līdzekļus, kas vairāk orientēti uz pārkārtojumu veikšanu valsts iekšienē, realizējot tās intelektuālo, materiālo un citu resursu potenciālu. Daudzi kari ir bijuši vērsti uz to, lai palielinātu valsts ietekmi attiecībā pret citām valstīm, turklāt daži no tiem ir tikuši uzsākti, lai pilnībā izmainītu starptautisko sistēmu. Vienkārša ietekmes palielināšana attiecībā pret citām valstīm nav uzskatāma par radikālu uzvedību, taču būtisku izmaiņu veikšana šajā sistēmā noteiktos apstākļos gan būtu vērtējama kā radikāla.

Jāatzīmē, ka pastāv būtiska atšķirība starp vienkāršu valsts vēlmi palielināt savu varu attiecībā pret citām valstīm un vēlmi kontrolēt starptautiskās sistēmas funkcionēšanu. Vara pati par sevi var palielināt valsts drošību, taču tikai pārspēks pār citām valstīm dod iespēju ietekmēt pašus starptautiskās sistēmas funkcionēšanas pamatus. Kā raksta Roberts Gilpins (*Robert Gilpin*), ikviena sociālā sistēma, starptautisko sistēmu ieskaitot, ierobežo aktieru rīcības brīvību, turklāt vismaz sākotnēji gan rīcība, kas tiek atalgota, gan rīcība, kas tiek sodīta, visticamāk sakrītīs ar ietekmīgāko aktieru interesēm, tāpēc tie sacenšas par iespēju kontrolēt sistēmas darbības pamatprincipus, kas ļautu tiem iegūt ne tikai no savas varas, bet arī no tā, ka viņi varētu diktēt spēles noteikumus.⁹ Tieši tāda bija nacistiskās Vācijas motivācija, uzsākot Otro pasaules karu. Runa šajā gadījumā bija nevis

par Vācijas relatīvās ietekmes palielināšanu, bet gan par visas starptautiskās sistēmas kontroli, aizstājot valstu horizontālās attiecības ar vertikālām jeb impēriskām attiecībām, turklāt šī kara nozīmi palielināja arī Vācijas priekšstati par rasu attiecībām un evolūciju, kā arī ideoloģiskās atšķirības, kādas pastāvēja starp Vāciju un vairumu pasaules valstu.

Pārmaiņas starptautiskajā politikā ir diezgan pamatīgi izpētīta tēma, taču starp pētniekiem nav vienprātības jautājumā par pārmaiņu veidiem, apjomu un aktieriem, kas veic vai varētu veikt pārmaiņas. Radikālisma jēdziens diskusijās par pārmaiņām starptautiskajā sistēmā parasti nav ticis izmantots, jo pārmaiņas ir tikušas skatītas no aktieru, vides un mijiedarbības veidu viedokļa. Tiesa gan, šīs pārmaiņas ir iespējams konceptualizēt, izmantojot radikālisma jēdzienu. Piemēram, R. Gilpins nodala trīs pārmaiņu veidus. Pirmais no tiem ir sistēmas maiņa, kas izpaužas tādejādi, ka mainās vienības, kas veido starptautisko sistēmu. Mūsdienās šādas pārmaiņas, kuras pavisam noteikti varētu dēvēt par radikālām, nozīmētu to, ka valstis kā galvenie aktieri starptautiskajā politikā tiktu aizstātas ar cita veida aktieriem. Šādas pārmaiņas nozīmētu starptautiskās sistēmas izmaiņas pašos pamatos. Otrais pārmaiņu veids ir sistēmiskās izmaiņas, kas izpaužas tādejādi, ka mainītos pārvaldes forma starptautiskajā sistēmā. Pārvaldes formas maiņa var izpausties vairākos veidos – kā spēku līdzsvara, prestiža hierarhijas un starpvalstu attiecību nosacījumu maiņa. Pārmaiņas galvenokārt tiek saprastas kā atsevišķu nozīmīgu valstu uzplaukums un noriets. Uzplaukuma periodi tiek saistīti ar stabilitāti starptautiskajā sistēmā, savukārt lielvaru noriets tiek asociēts ar nestabilitāti. Trešais pārmaiņu veids ir mijiedarbības izmaiņas, kas galvenokārt tiek saprastas kā ilgstošs process, kura gaitā notiek izmaiņas veidos, kā valstis vai kādas citas starptautiskās sistēmas vienības savstarpēji politiski, sociāli un ekonomiski mijiedarbojas.¹⁰ Mūsdienās būtiskas izmaiņas valstu mijiedarbībā ir notikušas, pateicoties tehnoloģiju attīstībai.

R. Gilpina izveidotais konceptuālais ietvars ļauj labāk izprast iespējamās izmaiņas starptautiskajā sistēmā, proti, ko varētu dēvēt

par radikālām pārmaiņām un kāda būtu valstu iespējamā attieksme pret to īstenošanu. Sistēmas, sistēmiskās un valstu mijiedarbības izmaiņas ļauj konceptualizēt radikālas politikas iespējas valstu izpildījumā. Būtu diezgan pārsteidzoši, ja mūsdienās kāda valsts vēlētos panākt pilnīgu starptautiskās sistēmas nomaiņu, jo tas nozīmētu valstu sistēmas beigas. Starptautiskās politikas disciplīnas ietvaros jau kopš 20. gadsimta septiņdesmitajiem gadiem norisinās diskusijas par valsts un citu aktieru relatīvo nozīmi starptautiskajā politikā, taču pagaidām runas par valsts kā nozīmīgākā starptautiskās politikas aktiera bojāeju ir stipri vien pārspīlētas. Var secināt, ka sistēmas maiņas gadījumā radikālas politikas perspektīvas vismaz attiecībā uz valstīm ir niecīgas.

Sistēmiskās izmaiņas

Pavisam savādākus secinājumus var izdarīt attiecībā uz valstu radikālās politikas iespējamā sistēmiskā līmenī. Tā kā sistēmiskās pārmaiņas pēc būtības tiek saprastas kā fundamentālas spēku līdzsvara un prestiža hierarhijas izmaiņas, var apgalvot, ka valstu uzvedība ir vērsta uz to, lai palielinātu savu ietekmi starptautiskajā sistēmā. Raksta apjoma dēļ nav iespējams aplūkot plašās diskusijas par spēku līdzsvaru laikā pēc aukstā kara, taču bipolārās sistēmas sabrukuma rezultātā ir izveidojusies starptautiskā sistēma, kuras spēku līdzsvars ir neskaidrs. Atsijājot uzskatus, kas sliecas par labu viedoklim, ka spēku līdzsvara jēdziens vispār vairs nav relevantu mūsdienu starptautiskajā politikā, ir redzams, ka lielākā daļa pētnieku nosliecas par labu viedoklim, ka pašreizējā starptautiskā sistēma ir unipolāra – ar ASV kā vienīgo patieso lielvaru. Taču pastāv arī tādi, kas gan empīriski cenšas pamatot multipolaritātes pastāvēšanu, gan arī izmanto normatīvus argumentus par labu multipolaritātei kā spēku līdzsvara modelim, kas nodrošina līdzsvaru starp nozīmīgākajām valstīm un pasargā tās no pārsteidzīgu lēmumu pieņemšanas. Pēc daudziem parametriem mūsdienās ASV ir spēcīgākā lielvara pasaulē, tāpēc “otrā līmeņa” lielvaras varētu censties ASV pārspēt. Līdz šim nopietni mēģinājumi izaicināt ASV pārspēku nav bijuši novērojami,

taču nav izslēgts, ka tādi varētu notikt turpmākajos gados. Protams, var rasties jautājums, kas šādā situācijā būtu uzskatāms par radikālu, ja reiz valstu vēlme palielināt to rīcībā esošo varu un prestižu ir "dabiska". Atbildi uz šo jautājumu visticamāk varētu meklēt veidos, kādos "otrā līmeņa" lielvaras izaicinātu ASV pārspēku. Vēsturē ir bijuši daudzi lielvaru nomaiņas gadījumi. Dažos no tiem varas "nodošana" ir norisinājusies plūstoši, neradot nestabilitāti visā sistēmā kopumā, savukārt dažos gadījumos spēcīgākās valsts godu valstij pretendentei ir nācies izcīnīt ar spēku. Karš starp lielvalstīm mūsdienās ir gandrīz neiedomājams, tāpēc, manuprāt, šobrīd par radikālu rīcību cīņā starp nozīmīgākajām valstīm varētu uzskatīt tādu, kas būtu agresīva pret spēcīgākās valsts sabiedrotajiem un kas noplicinātu valsts pretendentes resursus, kuri tā vietā, lai kalpotu visas sabiedrības interesēm, tiktu mobilizēti ar nolūku iegūt pēc iespējas lielāku to resursu bāzi, ar kuru palīdzību būtu iespējams izaicināt uz doto brīdi spēcīgāko lielvaru. Citiem vārdiem sakot, par radikālu būtu atzīstama tāda valsts uzvedība starptautiskajā sistēmā, kas būtu vērsta uz spēku līdzsvara maiņu salīdzinoši īsā laika posmā, vienlaicīgi pasliktinot attiecības ar veselu virkni citu valstu un atraujot resursus pretendējošās valsts vispusīgai attīstībai.

Lai raksturotu valstu vēlmi veikt pārmaiņas starptautiskajā sistēmā, pētnieciskajā literatūrā tiek nodalītas divas valstu grupas. Pirmajā grupā iekļautās valstis tiek dēvētas par *status quo* valstīm. To galvenā pazīme ir: tās kopumā ir apmierinātas ar spēku izkārtojumu starptautiskajā sistēmā un nevēlas lielas pārmaiņas. Iespēja, ka spēku līdzsvarā un valstu hierarhijā varētu notikt pārmaiņas, *status quo* valstīs tiek uztverta kā drauds, nevis kā iespēja palielināt savu ietekmi. Šai valstu grupai patlaban varētu pieskaitīt arī Latviju, kas var justies diezgan apmierināta ar pēdējās desmitgadēs sasniegto, jo pēc iestāšanās ES un NATO tās drošība ir sasniegusi tik augstu līmeni, kāds Latvijas pastāvēšanas vēsturē līdz šim vēl nav pieredzēts. Jāatzīmē, ka *status quo* statuss vēl nenozīmē, ka valsts nevēlas nekādas pārmaiņas. Drīzāk šis statuss liecina, ka valsts ir apmierināta ar līdzšinējo attīstību un vēlas, lai tā turpinātos arī nākotnē. No šāda viedokļa

raugoties, Latvijas un daudzu citu ES valstu bažas ir saistītas ar apstākli, ka aizvien spēcīgāk sevi piesaka tādas jaunās lielvaras kā Ķīna un Indija. Šāda virzība nākotnē varētu novest pie Eiropas valstu lomas mazināšanās starptautiskajā sistēmā. Turklāt, ja Eiropas valstu nozīme mazināsies, proporcionāli varētu sarukt šo valstu iespējas kontrolēt valstu mijiedarbības nosacījumus, kā rezultātā tās ciestu zaudējumus arī no tā, ka negūtu dividendes no tiešas ietekmes uz spēles noteikumu veidošanu.

Otrajai grupai tiek pieskaitītas valstis, kas nav apmierinātas ar pastāvošo spēku izkārtojumu. Tiesa gan, neapmierinātība ar spēku izkārtojumu vēl nenozīmē, ka šīs valstis noteikti centīsies to par katru cenu mainīt. Tam var pietrūkt politiskās gribas, resursu, nelabvēlīga revizionismam var būt arī starptautiskā vide, tāpēc par revizionistēm tiek dēvētas tikai tās valstis, kuras patiešām varētu cerēt uz sev labvēlīgiem pārkārtojumiem un aktīvi darbojas, lai tos realizētu. Protams, ne visas valstis revizionistes ir uzskatāmas par radikālu pārkārtojumu piekritējām. Pieprasītie pārkārtojumi var nesniegties līdz radikālu pārmaiņu līmenim, tāpēc rodas jautājums – kādam jābūt revizionismam, lai to varētu klasificēt kā radikālismu. Kaut arī pētnieciskajā literatūrā šāds jautājums līdz šim nav ticis aplūkots,¹¹ tomēr var pieņemt, ka šāda veida revizionismam būtu raksturīga prasība izmainīt spēku līdzsvara hierarhiju. Tā kā vienkāršs spēka pieaugums pats par sevi neizmainītu valstu hierarhiju, par radikālu pārkārtojumu var uzskatīt spēku līdzsvara modeļa maiņu. Jau iepriekš tika minēts, ka valstis parasti cenšas maksimizēt savu labumu, raugoties, lai citu ieguvumi nebūtu lielāki par pašu ieguvumiem. Tas nozīmē, ka radikālisms starptautiskajā politikā vismaz attiecībā uz spēku līdzsvaru izpaustos arī veidā, kādā notiktu pārmaiņas. Straujas pārmaiņas spēku līdzsvarā noteikti atsauktos uz starpvalstu attiecību raksturu, jo valstij revizionistei nāktos pārvarēt ievērojamu citu valstu pretdarbību tās centieniem mainīt spēku līdzsvaru. Revizionisms izsauc pretdarbību, savukārt radikāls revizionisms draudētu ar nopietniem starpvalstu konfliktiem, izraisot sistēmas līmeņa pārmaiņas un nestabilitāti.

Mūsdienu pasaulē pat šķietami neproporcionāla uzmanība brīžiem tiek veltīta tādām valstīm kā Irāna, Ziemeļkoreja un Venecuēla. Ar to netieši tiek norādīts, ka šīs valstis atšķiras no pārējām, turklāt samērā bieži tās tiek uzskatītas par apdraudējumu starptautiskajai drošībai un stabilitātei. Varētu pat rasties iespaids, ka šādas valstis ir agresīvas un radikāli noskaņotas. Kaut arī no pirmā acu uzmetiena tā patiešām varētu šķist, tomēr tas tā nav. Pārsvarā šīs valstis vēlas saglabāt *status quo*. Tās cenšas izdzīvot starptautiskajā vidē, kuru tās uzskata par naidīgu. Turklāt šīs valstis ir daļa no plašākas problēmas. Mūsdienās lielākā daļa pasaules valstu ir uzskatāmas par demokrātiskām, tāpēc nedemokrātiskie režīmi aizvien vairāk jūtas apdraudēti. Tie nespēj veikt radikālas pārmaiņas starptautiskajā sistēmā, tāpēc lielākais, uz ko tie var cerēt, ir savas drošības palielināšana, kas bieži vien tiek veikta ar metodēm, kuras pārējās valstis uzskata par negodīgām. Starp šīm metodēm ir gan masu iznīcināšanas ieroču iegāde vai izstrāde, gan palīdzības sniegšana nemiernieku grupējumiem citās valstīs, gan vienkārši kriminālas aktivitātes. Šīs valstis jūt, ka pašreizējā demokratizācijas vilņa un cīņas pret terorismu ietvaros to drošība ir apdraudēta, tāpēc tās cenšas pašsaglabāties.

Jāatzīmē, ka par radikālu drīzāk būtu uzskatāma nevis šo valstu rīcība, kuru pārsvarā virza vēlme stiprināt savu drošību, bet gan ASV politika, kas vērsta uz demokratizācijas procesu stiprināšanu pasaulē. Pieņemot, ka demokrātiska režīma ietvaros vispilnīgāk iespējams realizēt cilvēka tiesības un brīvības, ASV rīcība ir apsveicama, tomēr ir labi zināms, ka straujas pārmaiņas var radīt nestabilitāti un apdraudēto režīmu pretreakciju. ASV rīcību ir izraisījuši 2001. gada 11. septembra terora akti Ņujorkā, proti, šī valsts un tās iedzīvotāji vairs nejūtas droši. Secinājums, kāds ir ticis izdarīts laikā pēc uzbrukumiem Pasaules tirdzniecības centra ēkām un Pentagonam, ir tāds, ka ASV drošību iespējams stiprināt, gāžot tos režīmus, par kuriem ir aizdomas, ka tie ir atbalstījuši un vēl joprojām atbalsta teroristiskos grupējumus, un demokratizējot šīs valstis. Zināmā mērā ASV revizionisms ir uzskatāms par radikālu, jo tas ietver sevī pāreju no pasaules, kurā ir ASV nedraudzīgas un autoritāras valstis, uz tādu pasauli,

kurā ir tikai tādas valstis, kas neatbalstītu teroristiskos grupējumus un kas spētu pārvaldi veikt pietiekami efektīvi, lai teroristiem tajās nebūtu iespēju plānot savus uzbrukumus un rast patvērumu. Ir izveidojusies paradoksāla situācija, jo ASV nejūtas droši, neraugoties uz to, ka tā ir vienīgā pasaules lielvara. Situācija ir patiešām neparasta, jo, loģiski spriežot, spēcīgākajai valstij vajadzētu būt orientētai uz esošās situācijas saglabāšanu, taču praksē izrādās, ka ASV apdraud atsevišķu valstu vājums un naidīgums. Uz šo paradoksālo situāciju norāda arī Roberts Džerviss (*Robert Jervis*), kurš raksta, ka pretēji sagaidāmajam konservatīvismam un vēlmei nostiprināt pēc aukstā kara izveidojušos situāciju ASV uzrāda revolucionārus impulsus, kas liecina par vēlmi mainīt pašreizējo starptautisko sistēmu.¹² Acīmredzot tas izskaidrojams ar to, ka ASV varas elites ietvaros prevalē pārlicība, ka efektīva cīņa pret terorismu nav iespējama, ja pasaulē eksistē daudzas nedraudzīgas, nedemokrātiskas un vājas valstis, kas varētu sniegt atbalstu teroristiem. Interesanti, ka šāda ticība valsts saistībai ar terorismu ir simptomātiska, jo aukstā kara laikā liela daļa teroristisko organizāciju darbojās ar kādas valsts atbalstu.

Neraugoties uz to, ka šāda ASV reakcija ir saprotama, tā tomēr nav atbalstāma, jo palielina nestabilitāti starptautiskajā sistēmā un apdraud ASV kā vienīgās lielvaras pozīcijas varas hierarhijā. Spēku līdzsvara teorija paredz, ka valstis centīsies līdzsvarot spēcīgāko valsti. Līdz šim laika posmā pēc aukstā kara tas nav noticis, tas ir izskaidrojams ar to, ka ASV pārsvarā tiek uztverta kā salīdzinoši draudzīga lielvara. Ja ASV uzvedība mainīsies un ja tās rīcība kļūs agresīvāka un grūtāk paredzama, pārējās valstis var sākt uztraukties un uzsākt pretdarbību ASV. Līdzšinējā notikumu attīstība liecina, ka valstis ļoti rūpīgi uzmana cita citu un cenšas nepieļaut radikālisma tendenču nostiprināšanos.

Šajā apakšnodaļā pārsvarā tika aplūkotas tikai radikālas politikas iespējas attiecībā uz pārmaiņām starptautiskajā spēku līdzsvara sistēmā. Aplūkotas tika arī radikālās izmaiņas, kas būtu vērstas uz nedemokrātisku režīmu pārveidošanu, un tika secināts, ka šāda politika novestu pie starptautiskās sistēmas nestabilitātes palielināšanās, ja

vien režīmu nomainas impulss nenāktu no nedemokrātisko valstu iekšienes. Taču radikālās politikas iespējas neaprobežojas ar šiem jautājumiem vien. Tās sniedzas tālāk, un kā vienu no radikālās politikas iespējām varētu minēt suverenitātes jautājumu. Suverenitāte ir viens no starptautiskās valstu sistēmas stūrakmeņiem, tās būtība ir tāda, ka viena valsts nedrīkst iejaukties citas valsts iekšējās lietās. Praksē suverenitātes principa ievērošana nav bijusi īpaši veiksmīga, taču atsevišķi suverenitātes aspekti, piemēram, neiejaukšanās citas valsts iekšējos konfliktos, lielākoties ir tikuši respektēti. Tieši nepieciešamība ievērot suverenitāti ir bijusi par iemeslu tam, ka Rietumvalstis tik neregulāri ir iejaukušās vājo valstu iekšienē notiekošajos konfliktos. Valstu suverenitātes principa pārskatīšana būtu viens no potenciālajiem radikālās politikas darbības virzieniem, jo īpaši ņemot vērā, ka šis princips nekad nav darbojies ideāli un tiek asi kritizēts arī mūsdienās. Suverenitātes ierobežošana ir iespējama un atsevišķos gadījumos būtu pat vēlama, taču ir jāņem vērā, ka Rietumvalstis nav gatavas sistemātiski iejaukties vājo valstu iekšējās lietās un tām palīdzēt, turklāt šāda rīcība izsauktu plašu pretreakciju, jo daudziem tā asociētos ar to, ka koloniālās lielvaras turpina iejaukties bijušo koloniju iekšējās lietās un nerespektē šo valstu suverenitāti un pašnoteikšanās tiesības. Vēl jo vairāk – suverenitātes principa atcelšana vai pat mīkstināšana varētu atraisīt rokas valstīm revizionistēm, kas varētu izmantot radušos situāciju, lai pastiprinātu kontroli pār valstīm, kas atrodas to interešu sfērā. Līdz ar to var secināt, ka radikālas politikas iespējas ir ierobežotas un ka radikālas sistēmiskās izmaiņas starptautiskajā sistēmā mūsdienās ir maz ticamas.

Mijiedarbības izmaiņas

Sekojoš Robertas Gilpina loģikai, ka visnozīmīgākās iespējamās izmaiņas starptautiskajā sistēmā ir sistēmas izmaiņas, kam seko sistēmisko izmaiņu kategorija, mijiedarbības izmaiņas ir mazāk nozīmīgas, jo ietver sevī valstu mijiedarbības transformāciju. Kas īsti būtu jāsaprot ar jēdzienu “mijiedarbības izmaiņas”? Šīs izmaiņas

pavisam noteikti nesniedzas tiktāl, lai izraisītu izmaiņas valstu varas hierarhijā, tāpēc mijiedarbības izmaiņas visticamāk nespēj izraisīt būtiskus pārkārtojumus spēku līdzsvarā. Tiesa gan, kā uzskata R. Gilpins, mijiedarbības izmaiņas var liecināt par aktieru vēlmi paātrināt vai palēnināt kādas nozīmīgas starptautiskajā sistēmā notiekošas pārmaiņas.¹³ Mijiedarbības izmaiņas nozīmē to, ka var mainīties nosacījumi valstu mijiedarbībai. Daudzi autori ir rakstījuši, ka mainījies valstu mijiedarbība, taču vieni no pirmajiem bija Roberts Keohane (*Robert Keohane*) un Džozefs Najs (*Joseph Nye*), kuri 20. gadsimta septiņdesmito gadu otrajā pusē apgalvoja, ka valstu mijiedarbība ir kļuvusi daudz blīvāka un formālāka nekā jebkad agrāk.¹⁴ Runa šajā gadījumā ir par to, ka valstu attiecībās var saskatīt noteiktu regularitāti, kas liek domāt, ka attiecību formalizācijas pakāpe ir sasniegusi limeni, kura raksturošanai būtu izmantojams starptautiskā režīma jēdziens.

Starptautiskie režīmi var veidoties uz dažādu jautājumu bāzes, kas saistās ar starpvalstu attiecībām. Ir zināmi gan vides aizsardzības, gan bruņojuma kontroles, gan masu iznīcināšanas ieroču neizplatīšanas, gan dažādi ekonomiskie, gan cilvēktiesību, gan arī daudzi citi režīmi, kas var būt gan reģionāli, gan starptautiski. Vēl viens starptautisko režīmu klasifikācijas veids ir to iedalījums formālos un neformālos. Būtisks secinājums par starpvalstu mijiedarbību pēdējās desmitgadēs ir, ka tā piedzīvojusi vēl nebijušu formalizācijas pakāpi. Tas nozīmē ne tikai attiecību intensifikāciju, kas izpaužas starptautisko režīmu un starptautisko organizāciju, kas tiek izveidotas, lai pārvaldītu šos režīmus, veidā, bet arī kā tirdzniecības liberalizācija. Kaut arī liberalizācija pārsvarā ir saprotama kā tirgus spēku rīcības brīvības palielināšana, tomēr arī tā liecina nevis par attiecību vienkāršošanos, bet gan par sarežģītu ekonomisko attiecību tīklu veidošanos, kas aptver visas pasaules valstis. Tā kā starpvalstu attiecības ir intensificējušās un starptautisko režīmu skaits ir pieaudzis, rodas jautājums – kādas ir valstu radikālas politikas iespējas attiecībā uz mijiedarbības izmaiņām.

Par valstisko radikālismu starptautiskajās attiecībās varētu liecināt gan jaunu režīmu veidošana, gan veco nojaukšana vai izstāšanās

no tiem. Pirmajā gadījumā iespējas ir ierobežotas. Ja notiktu strauja un visaptveroša jaunu starptautisku režīmu veidošana, to pat būtu grūti nodēvēt par radikālu, jo tā notiktu ar šo režīmu veidojošo valstu atbalstu, tāpēc interesantāks šķiet otrs gadījums, kad valstiskais radikālisms izpaustos kā līdzšinējo attiecību nojaukšana vai izstāšanās no jau pastāvošajiem sadarbības tīkliem. Šāda radikālisma iespējas tomēr ir samērā ierobežotas, un tam ir vairāki iemesli. Pirmkārt, lielākā daļa starptautisko režīmu balstās uz funkcionālo loģiku, kas tiecas atvieglot starptautisko transakciju veikšanu. Būtu naivi iedomāties, ka mūsdienās vairums funkciju apstājas pie valsts robežas. Tieši otrādi. Aizvien palielinās tādu funkciju daudzums, kas tiecas iziet ārpus valstu robežām, tāpēc ir nepieciešams normu kopums, kas regulētu šāda veida transakcijas, kas skar pasta, aviosabiedrību, tūrisma, preču pārvadājumu, kuģošanas, interneta un daudzas citas darbības. Funkcionālā loģika paredz, ka robežai ir vērtība tikai tad, ja tā pilda kādu nozīmīgu funkciju. Protams, robežas pilda daudzas būtiskas funkcijas, taču mūsdienās palielinās tādu gadījumu skaits, kad robežas kļūst par traucēkli starptautisko transakciju (funkciju) veikšanai. Šādos gadījumos ir nepieciešams izstrādāt starptautiskos režīmus, kas ļautu rast kompromisu starp gadījumiem, kad robežas pilda būtiskas nodalošās funkcijas, un gadījumiem, kad robežas kļūst par traucēkli. Šos pretējos gadījumus ir iespējams līdzsvarot ar starptautisko režīmu palīdzību, kas palīdz nojaukt robežas tajos gadījumos, kad tās traucē kādu būtisku funkciju veikšanu, un tādiem režīmiem, kas palīdz stiprināt robežas tajos gadījumos, kad tās patiešām pilda sabiedriski nozīmīgas funkcijas, nodalot vienu sabiedrību no otras.

Otrkārt, valstis mūsdienās ir saistītas tik ciešā savstarpēju vienošanās tīklā, ka mēģinājums izstāties no viena starptautiskā režīma varētu draudēt ar nopietnām sankcijām kāda cita režīma ietvaros. Radikālās politikas iespējas ierobežo ne tikai savstarpējā atkarība, bet arī tas, ko nosacīti varētu dēvēt par savstarpēji saistītiem jautājumiem. Mūsdienās starpvalstu attiecību tīkls ir tik blīvs, ka ir tikpat kā neiespējami izstāties no kāda starptautiskā režīma, lai netiktu apdraudēta valsts līdzdalība citos režīmos un attiecības ar citām

valstīm. Faktiski šādu rīcību atļauties var tās valstis, kas atrodas ārpus lielākās daļas starptautisko režīmu un kurām nav ko zaudēt, izstājoties no kāda sadarbības režīma.

Treškārt, starptautisko režīmu ietvaros ir radīti mehānismi domstarpību noregulēšanai, tāpēc tas ir vēl viens iemesls, kas apgrūtinā radikālas politikas realizāciju. Mūsdienās starpvalstu attiecībās ir pieņemts vispirms apspriesties ar partnervalstīm, nevis ķerties pie radikāliem līdzekļiem. Tā kā vairumā starpvalstu sadarbības tīklu ir radīti mehānismi un institūcijas domstarpību atrisināšanai, izstāšanās no starptautiskajiem režīmiem līdz ar to ir apgrūtināta, jo tiek veicināts viens uzvedības veids (domstarpību atrisināšana režīma ietvaros pārrunās ar sadarbības partneriem), bet sodīts tiek cits uzvedības veids (vienpusēja rīcība, nekonsultējoties ar partneriem režīma ietvaros).

Iepriekšminētie argumenti liek secināt, ka valstu radikālas politikas iespējas mijiedarbības izmaiņu gadījumā ir samērā ierobežotas. Protams, tas nenozīmē, ka valstis būtu tiktāl ierobežotas savā rīcības brīvībā, ka nevarētu izstāties no kāda sadarbības režīma un ka atsevišķi režīmi, kas neveicina kādas funkcijas veikšanu, nevarētu tikt likvidēti, tomēr kopumā valstu radikālas rīcības iespējas ir ļoti ierobežotas. Pēdējās desmitgadēs izveidotā starptautisko režīmu sistēma ir tik cieša, ka uz konfliktu virzīta rīcība tiek sodīta, bet uz sadarbību virzīta rīcība tiek atalgota. Jāpiebilst, ka aplūkoti tika tikai starptautiskie režīmi un grūtības, kas varētu rasties, valstīm izstājoties no tiem, taču starptautiskie režīmi nav ciešākā valstu sadarbības forma. Pie attīstītākām sadarbības formām ir pieskaitāma integrācija un drošības kopienu veidošanās, kur transnacionālās saiknes ir vēl spēcīgākas nekā režīmu gadījumā. Lieki piebilst, ka attīstītākās starpvalstu sadarbības formas vēl vairāk ierobežo radikālas rīcības iespējas.

Nobeigums

Radikālisms starpvalstu attiecībās ir tēma, kas līdz šim ir samērā maz un, neraugoties uz to, ka pārmaiņu jēdziens ir viens no centrālajiem visā starptautisko attiecību teorijā, nepietiekami

izpētīta. Raksta ietvaros veiktā teorētiskā analīze vedina domāt, ka starptautiskajā politikā vismaz valstu līmenī radikālās politikas iespējas ir minimālas. Par radikālu pārmaiņu cēloni varētu kalpot valstu vēlme palielināt savu varu un kontroli pār starptautiskās sistēmas funkcionēšanu, taču ir jāreķinās, ka, vienai valstij uzsākot radikālus pārkārtojumus starptautiskajā sistēmā, citas valstis centīsies to līdzsvarot un nepieļaut valsts revizionistes iecerētās pārmaiņas. Līdz ar to var secināt, ka visos trijos – sistēmas, sistēmisko un mijiedarbības – pārmaiņu līmeņos radikālās politikas izredzes ir niecīgas. Visticamāk, ka valstis, kas mūsdienās vēlētos uzsākt radikālus pārkārtojumus, par savu uzvedību tiktu sodītas.

Jāpiebilst tomēr, ka radikālās politikas iespējas starptautiskajā politikā neaprobežojas tikai ar valstu analīzi, jo valstis ir tikai vieni no daudzajiem aktieriem, kuru mērķis ir starptautisko norišu ietekme. Kaut arī valstis ir nozīmīgākie aktieri starptautiskajā politikā, tomēr nevar izslēgt citu aktieru ietekmes iespējas un ir jāatzīmē, ka tieši nevalstisko aktieru līmenī radikālās politikas iespējas ir daudz plašākas nekā valstu līmenī. Protams, nevalstisko aktieru iespējas ietekmēt lēmumu pieņemšanas procesu ir daudz mazākas nekā valstīm, tomēr šis secinājums vairāk attiecas uz procesa gala iznākumu, nevis pašu procesu. Attiecībā uz politisko procesu var secināt, ka radikālajām grupām pastāv plašas iespējas paust savas prasības neatkarīgi no tā, vai tās ir orientētas uz kopējo labumu kā ekoloģiskais radikālisms vai partikulāro labumu kā nacionālais radikālisms.

Nevalstiskā radikālisma iespēju starptautiskajā politikā analīzei būtu nepieciešams veltīt atsevišķu rakstu, un viens no produktīvākajiem pētniecības virzieniem ir saistīts ar mūsdienu sabiedrības attīstības neskaidrību ietekmi uz starptautisko radikālismu. No vienas puses, neskaidrības par daudziem mūsdienu sabiedrības attīstības aspektiem rada bažas par attīstības procesu kopumā un liek uzdot jautājumus, vai nevajadzētu bremsēt attīstību līdz brīdim, kad būs iegūta lielāka skaidrība par to, kurp mūsdienu sabiedrība virzās un kādas varētu būt šīs attīstības sekas.¹⁵ Īpaši uzskatāmi šīs neskaidrības parādās globālās sasilšanas gadījumā. Reti kurš noliegs, ka

globālā sasilšana ir parādība, kas patiešām notiek un kas nākotnē varētu būtiski apdraudēt cilvēces izdzīvošanu. Ja spēles likme ir tik augsta, tas nenoliedzami rada labvēlīgu augsni starptautiskajam ekoloģiskajam radikālismam. No otras puses, pastāvošās neskaidrības, kas saistītas ar mūsdienu sabiedrības attīstības daudzveidīgajiem aspektiem, samazina starptautiskā radikālisma iespējas, jo tam var pietrūkt argumentu, lai precīzi izskaidrotu, ar ko draud pašreizējās attīstības turpināšanās. Tas ir redzams globālās sasilšanas – kas, no vienas puses, netiek apšaubīta, taču, no otras puses, nav zināms, ar ko tā varētu beigties un kādā veidā cilvēce varētu tikt galā ar šo problēmu, piemērā. Ekoloģija ir tikai viens jautājums no plašā problēmu klāsta, kas varētu veidot pamatu starptautiskajam radikālismam, taču jau šobrīd ir skaidrs, ka pastāv nosacījumi, kas varētu gan veicināt, gan kavēt starptautisko radikālismu, tomēr šo argumentu izvērtēšana jau ir cita raksta uzdevums.

Atsauces

- ¹ Pastāv iespēja, ka radikālās kustības varētu būt grūti klasificēt politiskā spektra ietvaros, jo tās varētu veidoties uz kāda konkrēta jautājuma pamata, kas neietilpst tradicionālajos priekšstatos par politisko kustību labēji kreiso spektru.
- ² Holsti, O. R. The Study of International Politics Makes Strange Bedfellows: Theories of the Radical Right and the Radical Left. *The American Political Science Review*, 68:1, 1974. P. 218.
- ³ Priekšstati par to, kas tiek saprasts ar jēdzienu “straujas pārmaiņas”, var būtiski atšķirties, tāpēc šajā rakstā radikālisms pārsvarā tiek interpretēts kā prasības pēc visaptverošām pārmaiņām, nevis prasība pēc straujas pārmaiņu veikšanas, jo pārmaiņu straujums ir atkarīgs no maināmā objekta apjoma un tā, cik liela ir pretestība, ar ko nākas saskarties pārmaiņu veicējam.
- ⁴ Radikālisms un ekstrēmisms var apdraudēt demokrātiju divos veidos. Pirmkārt, radikālās grupas var mēģināt aizliegt opozīciju un izveidot vienpartijas režīmu. Otrkārt, radikālās grupas daudzpartiju sistēmas apstākļos var polarizēt un sašķelt sabiedrību, paralizējot likumdevējvaru, kas sakaitētā atmosfērā varētu izrādīties nespējīga pieņemt jebkādu nozīmīgus politiskus lēmumus. Hartenberg, S. J. *Extremism and Tolerance in Politics*. *Ethics*, 77:4, 1967. P. 298.

- ⁵ Encounters with the Contemporary Radical Right. Merkl, P. H., Weinberg, L. (ed.). Westview Press, 1993. P. 5.
- ⁶ Ibid, p. 5.
- ⁷ Giddens, A. Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics. Stanford University Press, 1994. Pp. 1–21.
- ⁸ Dernberger, R. F. Radical Ideology and Economic Development in China: The Cultural Revolution and Its Impact on the Economy. Asian Survey, 12:12, 1972. P. 1048.
- ⁹ Gilpin, R. Hegemonic Conflict and Cooperation. International Relations. Introductory Readings. Rhodes, E. (ed.). Kendall/Hunt Publishing Company, 1998. P. 207.
- ¹⁰ Ibid, pp. 218–221.
- ¹¹ Tā vietā atsevišķi pētnieki, piemēram, Roberts Gilpins, raksta, ka pārmaiņas starptautiskajā sistēmā var būt revolucionāras. Zināmā mērā šāda pārmaiņu izpratne liecina, ka radikālu vai revolucionāru pārmaiņu notikšana starptautiskajā sistēmā jau labu laiku ir nodarbinājusi pētnieku prātus.
- ¹² Jervis, R. The Remaking of a Unipolar World. The Washington Quarterly, 29:3, 2006. Pp. 7–8.
- ¹³ Gilpin, R. Hegemonic Conflict and Cooperation. International Relations. Introductory Readings. Rhodes, E. (ed.). Kendall/Hunt Publishing Company, 1998. P. 221.
- ¹⁴ Keohane, R. O., Nye, J. S. Power and Interdependence. World Politics in Transition. Little, Brown and Company, 1977.
- ¹⁵ Entonijs Gidenss mūsdienu sabiedrības attīstības radītās neskaidrības dēvē par "*manufactured uncertainty*", uzsverot, ka šīs neskaidrības ir cilvēku radītas. Giddens, A. Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics. Stanford University Press, 1994.

GUNDA REIRE

No sabiedrības radikalizācijas līdz terorismam. Rietumu pasaules atbilde “plūstošiem draudiem”

[..] jo tu redzi, draugs Sančo Pansa, trīsdesmit vai pat vēl vairāk baismīgus milžus, pret kuriem esmu nolēmis doties kaujā un visus tos nogalināt [..]; tas ir taisnīgs karš un liels pakalpojums Dievam – izdeldēt šo ļauno sēklu no zemes virsas.

(Migels de Servantess Sāvedra. Dons Kihots)

Gadu desmitiem Eiropā un pasaulē ir valdījis priekšstats, ka terorisma avots ir organizācijas un grupas, kas pārstāv pretējas nacionālistiskas ideoloģijas vai ir marksisma radikālās interpretācijas piekritēji. Mēģinājumi panākt politiskus rezultātus ar vardarbīgām metodēm savulaik bija sinonīms *Īru Republikāņu armijai*, Basku separātistu organizācijai *ETA* vai *Sarkanās Armijas* frakcijām. Arī tad, kad *Al Kaidas* piekritēju nolaupītās lidmašīnas ietricās Pasaules tirdzniecības centra un Pentagona ēkās, ASV fokusējās uz teroristiskajām organizācijām un to iznīcināšanas iespējām ar militāra spēka pielietošanu.

Mūsdienās šī terorisma izpratne ir novecojusi un kļuvusi nepilnīga un šaura. 21. gadsimtā terorisma draudi sakņojas indivīdu sadarbības tīklos un šūnās, un tās nevienu nacionālas intereses vai nacionālā identitāte. Mēģinot rast risinājumus starptautiskā terorisma draudiem, pasaulē 21. gadsimta sākumā ir veikts milzum daudz aktivitāšu – veidotas jaunas institūcijas, radītas dažādas jaunas starpvaldību sadarbības formas, ideoloģiski mobilizētas cilvēku masas (piemēram, uzsākot un realizējot ASV prezidenta Džordža Buša kaislīgi

aizstāvēto “karu pret terorismu”) un atsāktas aprimušās debātes par terorisma definīciju. Tomēr nereti šis plašais aktivitāšu klāsts lielā mērā atgādina cīņu ar kaut ko iedomātu, nevis mērķtiecīgu ķeršanos globālajai problēmai pie saknes. Un, galu galā – kas tad ir sakne šai transnacionālajai parādībai, kas izaicina, biedē un apdraud mūsdienu pasauli?

Starptautiskā terorisma pētnieki ir sākuši pievērst nebijuši lielu uzmanību sabiedrības radikalizācijas tendencēm – procesam, kurā indivīdi var tikt pievērsti ekstrēmismam vai, ļaunākajā gadījumā, terorismam. Modernais starptautiskais terorisms savā būtībā ir izteikti transnacionāls, globālā tīmekļa ietvaros iegūto īpašību dēļ tiek raksturots kā “šķīdrie draudi”¹, un to, pretēji novecojušajam *Al Kaidas* kā organizācijas spēkam, vada kibertelpas radikalizācija. Radikālā islāma grupējumos internets ir kļuvis par galveno komunikācijas un cīņas līdzekli un, kā norāda Žils Kepels (*Gilles Kepel*), šobrīd islāma fundamentālistam “svarīgāk ir pārvaldīt internetu, nekā piecdesmit gadus studēt Korānu”.² Šajā rakstā tiek argumentēts, ka kibertelpas radikalizācijas fenomens ir grūti kontrolējams, plūstošs un mainīgs; tas rada priekšnoteikumus indivīdu pašrekrutēšanai un sevī ietver jaunākos izaicinājumus pretterorisma centieniem.

Cīņā pret terorismu un tā draudiem būtiski ir identificēt, novērst, izolēt un kontrolēt dažādus sociāli ekonomiskos un politiskos procesus, turklāt šīs aktivitātes ir jāparedz ne tikai beidzamajā – represīvajā – fāzē, bet jau sākotnējā, identificējot pirmās terorisma draudu pazīmes. Pētnieki uzsver, ka primārajam mērķim cīņā ar terorismu jābūt vērstam uz tā pamata cēloņiem jeb *root causes*³ – politiska, sociāla, ekonomiska un cita rakstura cēloņiem. Tādēļ šajā rakstā uzmanība tiek pievērsta vienam no pretterorisma aktivitāšu aspektiem – preventīvajam, akcentējot sabiedrības radikalizācijas faktora nozīmi tajā. Pretterorisma preventīvās fāzes analīze ir būtiska gan tāpēc, ka tā attiecas uz terorisma izcelšanās faktoriem, gan joprojām trūkstošās starptautiskās vienprātības par terorisma definīciju dēļ. Autore ar šo rakstu vēlas uzsvērt, ka prioritāra pievēršanās pretterorisma preventīvajiem pasākumiem un sabiedrības radikalizācijai kā terorismam

auglīgai augsnei ļautu starptautiskajai sabiedrībai efektīvāk kontrolēt terorisma draudus, nenonākot līdz terorisma sekām un līdz ar to – starptautiski jutīgās definīcijas apjaušanai.

Kā turpinājums apsvērumiem par sabiedrības radikalizācijas un terorisma saikni šajā rakstā tiek analizētas divu starptautisko organizāciju – Eiropas Savienības un ANO – vīzijas terorisma aktivitāšu preventīvajā jomā. Vairākas starptautiskās organizācijas par savu 21. gadsimta izaicinājumu ir izvirzījušas cīņu pret terorismu, tomēr vienīgi Eiropas Savienība un ANO ir radījušas savas pretterorisma stratēģijas.⁴

Amorfs vai šķidrums?

Turpinot 20. gadsimta tradīcijas un izpratni par draudu raksturu, Rietumu pasaules cīņa pret terorismu 21. gadsimtā joprojām norit pavisam citā frontē – ne tur, kur dzimst un sevi uztur terorisms. Varētu pat teikt, ka Rietumu pasaule pret terorismu cīnās vienatnē, pretiniekam klāt neesot. Piemēram, jau ASV ieviestais jēdziens “karš pret terorismu” sevi ietver šo traģisko uztveres kļūdu, jo karš var notikt starp divām valstīm vai, piemēram, organizācijām, bet ne ar plūstošu iedvesmošanu virtuālā telpā. Pret šāda jēdziena lietošanu attiecībā uz pretterorisma aktivitātēm īpaši iebilst starptautisko tiesību speciālisti, jo tradicionāli ar to tiek saprasts “spēka stāvoklis starp divām vai vairāk valstīm ar mierīgu attiecību pārtraukšanu”⁵. Jēdziena “karš” lietošana drīzāk norāda uz situācijas nopietnību un emocionālas nokrāsas piešķiršanu notikumam, nevis precīzu situācijas aprakstīšanu. Tajā pašā laikā tas izkropļo vispārējo priekšstatu par konkrētā fenomena – starptautiskais terorisms – īpašībām un vietu starptautiskajā vidē. Kā norāda Džozefs Naijs (*Joseph Nye*), ja pētnieks vadās no valsts centriskiem apsvērumiem, var šķist, ka, pārmācot valstis, kas atbalsta terorismu, problēmu ir gandrīz vai iespējams atrisināt. Tas, kā uzsver Dž. Naijs, protams, var palīdzēt, bet ne mazināt to efektu, ko ir radījusi tehnoloģiju demokratizācija

jeb arvien lielāka to pieejamība un tas, ko mēdz dēvēt par “kara privatizāciju”, kad karojošās puses ir ne vien valstis, bet arī indivīdi, vāji strukturēti grupējumi un teroristu tīkli.⁶

Vecās pretterorisma cīņas metodes nereti tiek apzīmētas kā apiešanās ar amorfu veselumu, piemēram, riekstu, kuru var saskaldīt tiešā mērķējumā. Mūsdienu terorisms savukārt drīzāk līdzinās šķidrai merkurija bumbai, uz kuru šīs vecās metodes iedarbojas pavisam savādāk – tā fiziskas iedarbības rezultātā rekonfigurējas un izplešas. Tātad – terorisma īpašības (pārnestā nozīmē, protams) vairs nav viendabīgas. Domu par terorismu kā kaut ko šķidru un plūstošu terorisma eksperts Valīds Ali (*Waleed Aly*) ir komentējis šādi: “Tas, par ko daudzi analītiķi ir sākuši runāt, nav *Al Kaida* – *Al Kaida* tagad ir pamatā nenozīmīga, bet gan *Al Kaid-isms*.”⁷ Te ir runa par globalizētās pasaules komunikatīvajiem instrumentiem, ideoloģiju un iedvesmošanu, un pagaidām neviens nespēj piedāvāt ideju, kā uz to atbildēt.

Tādējādi, runājot par terorismu, to vairs nav iespējams asociēt ar organizētām struktūrām, kuru sekotāji pilda tiešas pavēles. Šobrīd par terorismu jau var runāt kā par ideoloģisku kustību, kuras idejas tiek izplatītas ar globālā tīmekļa palīdzību visplašākajai auditorijai un kuru nav iespējams kontrolēt vai mērķtiecīgi un centralizēti vadīt. To savā jaunākajā ziņojumā *Radikalizācija Rietumos: pašmājās izaudzēti draudi* apstiprina arī Ņujorkas policijas departamenta Izlūkošanas nodaļas eksperti.⁸ Ziņojumā uzsvērts, ka izaicinājums Rietumu valdībām cīņā pret terorismu ir internets. Savos izteikumos būdams samērā tēlainis, Ņujorkas policijas komisārs Reimonds Kellijs (*Reymond Kelly*) ir paziņojis, ka internets ir jaunā Afganistāna un *de facto* tas ir mācību lauks.⁹ Ziņojumā uzvērts, ka izaicinājums cīņā pret terorismu ir pašmājās pieaugošo draudu identificēšana un preventīva novēršana, radikalizācijas ierobežošana un kontrolēšana. Šo uzdevumu apgrūtina fakts, ka daudzas personas, kas varētu veikt uzbrukumus, ļoti bieži līdz tam nav veikušas noziegumus, kas saistīti ar ekstrēmismu.

Šajā sakarā būtiski ir pieminēt, ka interneta nozīme teroristiskajās aktivitātēs ir plašāka par komunikatīvo vai iedvesmošanas funkciju.

Kā norāda grāmatas *Al-Qaida's Jihad in Europe: The Afghan-Bosnian Network* autors Īvens Kolmans (*Evan F. Kohlmann*), "vairāk nekā desmit gadus liels daudzums mācītu vīru un ieteiktu ekspertu ir apmaiņējušies ar drūmiem un liktenīgiem pareģojumiem, ka kiberteroristi varētu ļaut vaļu postījumiem internetā vai, jaunākajā gadījumā, lietot datortīklus, lai veiktu postījumus ārlinijas (angl. *offline* – aut.) pasaulei (piemēram, nolaupot sistēmas, kas kontrolē ūdens un enerģijas aprīkojumus lielākajos metropoļu apgabalos)".¹⁰ Internets tādējādi tiešā nozīmē kļūst par mācību un pat kaujas lauku – lēts un neiedomājami efektīvs rekrutēšanas, apmācības, organizēšanas veids un instruments praktisku darbību veikšanai, kā arī propagandas medijs. Savukārt Ņujorkas policijas komisārs Reimonds Kellijs, iepazīstinot ar jaunāko ziņojumu,¹¹ paudis atziņu, ka "internets ir jaunais kaujaslauks pret islāmisko ekstrēmismu, jo tas rada ideoloģiju, kas var radikalizēt rietumniekus, kas savukārt var iniciēt pašmājas izaudzētus uzbrukumus."¹² Šādām bažām neapšaubāmi ir pamats, to apstiprina, piemēram, britu musulmaņu iesaiste Londonas sprādziena organizēšanā vai nīderlandiešu režisora Teo van Goga (*Theo van Gogh*) slepkavība, ko īstenoja Marokas izcelsmes Nīderlandes musulmanis. Teroristi nerodas tikai Irākā vai Pakistānā, tie "izaug" vai "tiek izaudzēti" arī Rietumu demokrātijās. Turklāt, kā norāda Džeisons Bērks (*Jason Burke*), telpiskais vai organizatoriskais ierobežojums radikalizācijas procesā nedarbojas: "Nav nepieciešams doties uz Afganistānu, lai pabeigtu radikalizēšanas procesu – to var izdarīt savā priekšistabā, islāma centrā, parkā."¹³ Tādējādi savu derīgumu zaudē arī vispārpieņemtais (!) priekšstats, ka terorisms ir apturams ar demokrātiju, jo teroristi izaug un darbojas arī valstīs, kas demokrātijas attīstības pakāpē var kalpot par piemēru citām. Kā raksta Gregorijs Gauss (*F. Gregory Gause III*), "teroristus nevada demokrātijas trūkums, bet gan pretēja nostāja tam, ko viņi saskata kā ārvalstu dominešanu".¹⁴

Tomēr diskusijā par sabiedrības radikalizācijas saistību ar terorismu būtiski ir neiekrist vispārināšanas slazdos. Protams, jāpiekrīt viedoklim, ka cilvēks nepiedzimst par teroristu – cilvēks par tādu kļūst, un sabiedrības radikalizācija šobrīd jau tiek atzīta par teju vai

galveno veicinošo faktoru. Tomēr radikalizācijas procesā ne katrs kļūst par teroristu, arī tas ir jāņem vērā. Turklāt līdzšinējos pētījumos un novērojumos galvenokārt tiek runāts par jauniem musulmaņu vīriešiem, tādējādi, iespējams, pārsteidzīgi ierobežojot analīzes lauku. Tajā pašā laikā atsevišķa sabiedrības grupa – jauni musulmaņu vīrieši – tiek atsvešināti no Rietumu sabiedrības, tādējādi vēl vairāk veicinot sabiedrības radikalizācijas procesu.

Kur rodas radikalizācija?

Ja radikalizāciju varam uzskatīt par labvēlīgu augsni terorismam, ir iespējams iet arī soli tālāk un jautāt par vidi, kurā radikalizācija ir iespējama, par iemesliem un apstākļiem. Radikalizāciju ir iespējams aplūkot kā divpakāpju procesu. Atsvešināts indivīds, kas tiešā veidā ir ticis radikalizēts, automātiski nekļūst par teroristu, un šī atziņa ir būtiska. Tikai ļoti neliels skaits radikalizēto indivīdu patiešām pārkāpj vardarbības robežu un kļūst par teroristiem, finansējot un iesaistoties aktivitātēs, iedvesmojot vai aktīvi piedaloties teroristiskās darbības.

Līdz šim daudzi pētnieki terorisma cēloņus skaidroja ar pretrunu starp globalizēto, aizvien vienotāko un savstarpēji saistīto pasauli un augošo pretestību pret visu unificēto. Šeit runa ir ne tikai par ekonomiskiem, bet arī politiskiem, sociāliem un kultūras argumentiem, visbiežāk pretnostatot globālo lokālajam. Šis atziņas kļūšanu par bezmaz vai aksiomu ir sekmējis gan Bendžamins Bārbers (*Benjamin R. Barber*), gan Tomass Frīdmans (*Thomas L. Friedman*). Pirmais – bestsellera "*Jihad vs. McWorld*" autors – uzsver, ka sadursme ar vienādu spēku norisinās dažādos virzienos: vieni cenšoties no iekšienes no jauna radīt senās nacionālās un etniskās robežas, otriem no ārpuses cenšoties ar universalizējošiem tirgus likumiem padarīt jebkuras robežas arvien atvērtākas.¹⁵ Otrais – bestsellera "*The Lexus and The Olive Tree*" autors – savukārt pretnostata modernizāciju, bagātību un luksusu simbolizējošo *Lexus* un tradīcijas, iesakņojošos kopienu

simbolizējošo olīvkoku.¹⁶ Pie šī pretnostatījuma kā globalizācijas iezīmi vēl var pievienot *antirietumnieciskumu*. Terorismu motivē neapmierinātība ar pastāvošo sociālo, politisko vai ekonomisko situāciju. Terorisms tiek izmantots kā līdzeklis, lai veiktu politiskas pārmaiņas pastāvošās nacionālās vai starptautiskās sistēmas ietvaros. Proti, teroristi izmanto vardarbību kā veidu, lai koriģētu nepilnības sistēmā.¹⁷ Tādējādi par vienu no faktoriem individu atsvešinātībai un potenciāli terorismam var uzskatīt **globalizāciju**, lai cik vispārīgs šis apgalvojums šķistu. Globalizācija pati par sevi, protams, terorismu nerada un neizskaidro. Tomēr globalizācijas radītā individu atsvešināšanās no savām sociālajām un kultūras saknēm ir būtisks iezīme, kas jāņem vērā, analizējot starptautiskā terorisma cēloņus.¹⁸

Sabiedrības radikalizācijas faktoru klāsts neaprobežojas ar globalizāciju un ir daudz plašāks, turklāt neviens no faktoriem nav uzskatāms par dominējošo. Līdzās dažādām globalizācijas iezīmēm jārunā arī par **psiholoģiskajiem faktoriem**. Potenciāli radikalizācijas faktori ietver sevī netaisnības un pārestības sajūtas attīstīšanos. Kā uzsverts Ņujorkas Policijas departamenta ziņojumā, radikalizāciju var veicināt arī tādi ikdienišķi procesi kā darba zaudēšana, tuva ģimenes locekļa nāve, atsvešinātība, diskriminācija, starptautiski konflikti, kuros ir iesaistīti musulmaņi u. c.¹⁹ Būtiska ir arī apdraudētības sajūta gan kultūras un reliģijas, gan identitātes un sociāli ekonomiskā stāvokļa kontekstā. Sociālā atsvešinātība, diskriminācija un iespēju trūkums ir sabiedrības radikalizāciju veicinoši faktori, turklāt šajā gadījumā ir svarīga nevis šo faktoru objektīvā, bet gan subjektīvā daba – pietiek ar to, ka indivīds tā jūtas, kaut arī objektīvi fakti to varētu arī neapstiprināt.

Trešais būtiskais faktors ir **radikālas idejas**, un šajā aspektā nākas atgriezties pie interneta kā jaunā kaujaslauka, mediju lomas radikālu un ekstrēmisku ideju atspoguļošanā un psiholoģiskajiem faktoriem, protams, neatstājot neievērotu arī radikālu literatūru un lokālus kontaktus, kas joprojām spēlē būtisku lomu pārliecības veidošanā. "Rietumos dzīvojošs indivīds nekļūst par teroristu apspiešanas, ciešanu, izrēķināšanās vai izmisuma dēļ. Drīzāk tas ir fenomens, kas rodas, jo

individīdi meklē identitāti un iemeslu un bieži vien to rod ekstrēmajā islāmā”.²⁰

International Herald Tribune un *Pew Charitable Trusts* veiktā sabiedrības aptauja liecina, ka “liela daļa pasaules uzbrukumus [2001. gada septembrī Pasaules tirdzniecības centram Ņujorkā un Pentagona ēkai] saredz kā simptomus pieaugoši rūgtai polarizācijai starp tiem, kam ir, un tiem, kam nav”.²¹ Šādā atziņā atspoguļojas globālās nevienlīdzības, psiholoģisko faktoru un radikālo ideju ciešā saikne.

Šā raksta turpinājumā tiks analizēts, kā Eiropas Savienība un ANO raugās uz pretterorisma preventīvo fāzi un ko šīs starptautiskās organizācijas ar to saprot. Autore vēlas uzsvērt, ka šajā rakstā ar preventīvām darbībām tiek saprastas tādas, kas nav tieši vērstas pret teroristiem, bet gan pret potenciālo mērķi, un kuras paredz profilaktiskus pasākumus un iepriekšējus sagatavošanās darbus, lai mazinātu teroristisku aktu iespējamību vai iespējamās to sekas. Šīs darbības var dēvēt arī par “apsteidzošiem pasākumiem – tādiem, kas palīdz atrast pašu vājās vietas”²².

Eiropas Savienības preventīvā vīzija

Sabiedrības radikalizācija ir auglīga augsne vienai no mūsdienu lielākajiem globālajiem izaicinājumiem – starptautiskajam terorismam. Eiropas Savienība, 2005. gadā pieņemot Eiropas Savienības pretterorisma stratēģiju, pirmo reizi vēsturē ļoti tieši pievērsās terorisma “saknēm”. Proti, viens no stratēģijas četriem pilāriem – preventīvā darbība – attiecas uz sabiedrības radikalizācijas procesu novērošanu un novēršanu un tādu pamata faktoru ietekmēšanu, kas var novest pie radikalizācijas un rekrutēšanas. Šis dokuments pārņēma to dienaskārtību, ko 2004. gada martā ar ES pretterorisma darbības plānu bija pieņēmusi ES Padome, turklāt tas nav vienīgais Eiropas Savienības dokuments, kas runā par sabiedrības radikalizācijas tiešo saiti ar terorismu. Līdztekus pretterorisma stratēģijai ir akceptēta arī stratēģija radikalizācijas un rekrutēšanas terorismam apkarošanai, tās izveidē lielu ieguldījumu ar savu komunikācijas

dokumentu "Teroristu rekrutēšana: uzrunājot vardarbīgu radikālizāciju veicinošus faktoros" Eiropas Parlamentam un Eiropas Padomei ir devusi Eiropas Komisija.

Izvērtējot starptautiskā terorisma mazināšanas un novēršanas iespējas, Eiropas Savienība savos dokumentos ir identificējusi divus pamata procesus, kuri būtu uzskatāmi par terorisma aizsākumu: radikālizācija un rekrutēšana. Radikālizācija ir sociāls process, savukārt rekrutēšana – "virziena" forma, kas iekļaujas radikālizācijā un mēģina to vadīt vardarbības virzienā. Tādējādi ir secināts – lai cīnītos ar terorismu efektīvi, ir svarīgi šos procesus ne tikai aplūkot katru atsevišķi, bet arī veidot tos apvienojošu pieeju. Eiropas Savienības stratēģijā radikālizācijas un teroristu rekrutēšanas apkarošanai, kas uzskatāma par daļu no kopējā Eiropas Savienības stratēģiskā pretterorisma skatījuma, tiek runāts par to, ka lēmums iesaistīties terorisma aktivitātēs parasti ir individuāls, kaut arī motīvi, kas ir šādu lēmumu pamatā, parasti ir līdzīgi. Tādēļ vēl jo vairāk tiek uzsvērta Eiropas Savienības atbildība "identificēt un apkarot veidus, propagandu un apstākļus, kādos cilvēki tiek pievērsti terorismam, un pieņemt to kā legītimu darbības veidu"²³.

Eiropas Savienības pretterorisma stratēģijā tiek runāts par trim līmeņiem – nacionālo, Eiropas un starptautisko, kā arī četrām pamata aktivitātēm: preventīvo, aizsargājošo, vajājošo un atbildes. Stratēģijas pirmais – preventīvais – pīlārs ietver trīs pamata elementus: rekrutēšanu veicinošie faktori, motivējošie faktori indivīdu radikālizēšanai un radikālizācijai labvēlīgu sociāli ekonomisko vidi veidojošie strukturālie faktori. Šis dalījums saturiski lielā mērā sasaucas ar Ņujorkas Policijas departamenta Izlūkošanas nodaļas klajā laisto ziņojumu, kas identificē četras radikālizācijas pakāpes: pirmsradikālizācija, pašidentifikācija, indoktrinācija un džihadizācija, un internetu, kas šos procesus dara iespējamus un vada. Lai arī šis ziņojums savā konceptuālajā uzstādījumā ir daudz konkrētāks par Eiropas Savienības izvirzītajiem elementiem, tomēr izpratnes veidošanā šajā gadījumā būtisks ir kopējs, straujajiem attīstības tempiem līdzīgi ejošs skatījums uz terorisma izplatību pasaulē.

Eiropas Savienības pretterorisma stratēģiju ģenēze

Laiks	Dokuments/iniciatīva	Komentārs
2002. gada jūnijs	ES Padomes ietvara lēmums par terorisma apkarošanu.	Šajā dokumentā tiek lietots jēdziens "vardarbīga radikalizācija" – fenomens, kura ietvaros cilvēki pieņem viedokļus, skatījumus un idejas, kas var novest pie terorisma aktiem.
2004. gada marts	ES Padomes deklarācija par terorisma apkarošanu un pretterorisma darbības plāns.	ES Padomes akceptēts dokuments, kas nosaka Eiropas Savienības pretterorisma dienaskārtību.
2005. gada septembris	Komunikācijas dokuments par teroristu rekrutēšanu: uzrunājot vardarbīgu radikalizāciju veicinošus faktorus.	Eiropas Komisijas dokuments, kas identificē vairākas Eiropas Savienības politikas, kas varētu tikt veiksmīgāk vadītas, lai atbildētu tiem faktoriem, kas veicina radikalizāciju (teroristu propaganda medijos, integrācijas neveiksmes, jauniešu politika). Īpaša uzmanība pievērsta internetam un medijiem. Dokuments ir komisijas devums ES stratēģijai radikalizācijas un rekrutēšanas terorismam apkarošanai.
2005. gada decembris	Eiropas Savienības stratēģija radikalizācijas un rekrutēšanas terorismam apkarošanai.	Veido daļu no Eiropas Savienības pretterorisma stratēģijas. Pieskaras diviem būtiskiem preventīvās darbības aspektiem – sabiedrības radikalizācijai un rekrutēšanai.
2005. gada decembris	Eiropas Savienības pretterorisma stratēģija.	Stratēģijas pirmais – preventīvais – pilārs ietver trīs pamata elementus: rekrutēšanu veicinoši faktori, motivejošie faktori individuālai radikalizācijai un radikalizācijai labvēlīgu sociāli ekonomisko vidi veidojošie strukturālie faktori.

Šajā ziņā Eiropas Savienības pretterorisma koncepts demonstrē uzskatāmu un stratēģisku atšķirību no ASV "kara pret terorismu" un arī ANO Globālās pretterorisma stratēģijas, par ko būs runa šā raksta nākamajā nodaļā. Eiropas Savienības stratēģija ir daudzpusēja, reaģē uz terorismu dažādos līmeņos, ietver īpašu reģionālu – Eiropas – dimensiju un, kas nav mazsvarīgi, pievēršas sociāli ekonomiskajiem un politiskajiem terorisma rašanās apstākļiem. Stratēģija skaidri uzsver terorisma rašanās psiholoģiskos faktoros – sociālās izstumtības, "svešā" jeb nepiederīgā identitātes, zema labklājības līmeņa, kā arī starptautiskās dimensijas faktora nozīmi, kas veido augsni radikalizācijai, rekrutēšanai un terorismam. Tajā ir iekļauta atziņa par starpkultūru dialoga veicināšanu Eiropas Savienības ietvaros un ārpus tās un mediju un komunikācijas stratēģijas veidošanu, lai izskaidrotu Eiropas Savienības politiku. Kā viena no pamata prioritātēm preventīvajām pretterorisma aktivitātēm ir norādīta nepieciešamība veidot kopīgu pieeju interneta jaunprātīgas izmantošanas mazināšanai. Jāatzīmē, ka pretterorisma stratēģija runā arī par nepieciešamību veidot neemocionālu leksikonu terorisma un pretterorisma jautājumu diskutēšanai, un tā sabiedrības radikalizācijas procesu kontekstā ir patiešām būtiska atziņa. Starptautiskajā politikā tā ir uzskatāma par jaunu, daudzpusēju pieeju.

Līdz ar to Eiropa patlaban var lepoties ar mūsdienīgu stratēģisku pretterorisma konceptu, kurā sava vieta ir atvēlēta arī pētniecībai. Līdztekus tam ir nepieciešami instrumenti un skaidri lēmumu pieņemšanas procesi. Tomēr tieši šajā – īstenošanas – fāzē, un tas nav vairs pārsteigums, Eiropas Savienība saskaras ar grūtībām. Neveiksmju iemesls, pirmkārt, ir fakts, ka pretterorisma aktivitātes vairumā gadījumu atrodas dalībvalstu nacionālās politikas pārziņā. Otrkārt, kaut arī Eiropas Savienībā formāli pastāv Kopējā ārējā un drošības politika un Eiropas drošības un aizsardzības politika, tomēr, tā kā ārpolitika, drošības un aizsardzības politika klasiski ir pietuvināta nacionālās identitātes un valstiskās suverenitātes jautājumiem, arī pretterorisms iekļaujas šajā lokā. Eiropas Savienība ir reorganizējusi savas pretterorisma aktivitātes pēc 2001. gada 11. septembra un tās

kopumā ir uzskatāmas par plašām, tomēr “pretterorisma panākumi primāri ir tikuši sasniegti bilaterālās iniciatīvās vai nelielu valstu starpā”.²⁴ Šāda tendence dod pietiekamu pamatu bažām par Eiropas Savienības Pretterorisma stratēģijas turpmākajiem praktiskās ieviešanas soļiem – “atsevišķas Eiropas mēroga reformas nav populāras visās dalībvalstīs, kas raizējas par suverenitātes nodošanu supranacionālajam līmenim jautājumos, kas saistīti ar noziedzību un terorismu”²⁵. Jāņem vērā arī apstākļi, ka Eiropas Savienības dalībvalstu starpā nav bijusi vienotība par līdz šim notikušajām pretterorisma aktivitātēm (īpaši saistībā ar ASV dalību tajās).

Eiropas Savienībai būtu strauji jāiet tālāk un savā skatījumā daudz plašākā mērā jāiekļauj internets kā radikalizācijas lauks un instruments – bez tā visādi citādi modernā stratēģija jau sāk novecot. Tālāku kopīgu soļu speršana ir uzskatāma par izaicinājumu Eiropas Savienībai kā paaugstinātas atvērtības telpai ar brīvu personu, ideju, tehnoloģiju un resursu plūsmu.

ANO atbilde terorisma pamata iemesliem

Saskaņā ar ANO galveno mērķi – miera un drošības uzturēšana pasaulē²⁶ – ANO, pēc Narkotiku kontroles un noziegumu preventīvas novēršanas biroja (ODCCP) izpilddirektora vārdiem, “atrodas unikālās pozīcijās starptautiskas un reģionālas sadarbības veicināšanai [cīņā pret terorismu] kopā ar reģionālajām organizācijām, kas jau gadiem strādā šajā jomā vai ir uzsākušas jaunas iniciatīvas kopš 11. septembra”²⁷. Šai domai var piekrist, jo ANO starptautiskajā politikā kā daudzdimensiāla un universālas dalības organizācija ieņem unikālu vietu, turklāt tās pamata mērķis patiešām ir miers un drošība visā pasaulē. Taču – kā šīs patiesības atspoguļojas reālajā darbībā?

Šā raksta ietvaros tiek akcentēta preventīvo pretterorisma darbību nozīme un uzdots jautājums, kādas ir starptautisko organizāciju vīzijas un vai tās atspoguļo galvenos terorisma izplatību veicinošos

pamata iemeslus (angl. *root causes*). Terorisms vairs nav asociējams tikai un vienīgi ar organizētām struktūrām un tā mērķis nav uzbrukt nacionālām valstīm un to robežām, bet gan uzsākt politiski reliģisku kultūru karu. Šī starptautiskajai sabiedrībai būtiskā paradigmas maiņa skaidri iezīmējas ANO 2006. gada nogalē pieņemtajā Globālajā pretterorisma stratēģijā, atzīstot, ka "terorisms nav un nebūtu asociējams ne ar vienu reliģiju, nacionalitāti, civilizāciju vai etnisku grupu", kā arī – "terorisma akti, metodes un prakses visās to formās un izpausmēs ir aktivitātes, kas mērķētas uz cilvēktiesību, pamata brīvību un demokrātijas iznīcināšanu, teritoriālās integritātes un valstu drošības apdraudēšanu un leģitīmi radītu valdību destabilizēšanu".²⁸ Kaut arī šīs atziņas daļēji pietuvojas mūsdienu terorisma izpratnei, tomēr, kā līdz šim, saistot to ar konfliktiem un nabadzību un lietojot ANO tik pierasto vispārīgo un nogludināto valodu, ANO pieteikums pievērsties terorisma "*root causes*" šķiet samērā patukšs un tikai daļēji attaisno uz to liktās cerības.

Proti, no vienas puses, ANO Globālā pretterorisma stratēģija attaisno savu nosaukumu – tās tvēriens ir patiešām globāls, bet vienlaikus daudzlīmeņu, un tā ir akceptēta tāda, kā to vēlējas ANO ģenerālsekretārs – "lai veicinātu visaptverošas, koordinētas un konsekventas pretterorisma atbildes nacionālā, reģionālā un starptautiskā līmenī"²⁹. ANO Globālā pretterorisma stratēģija skaidri iezīmē visu to plašo principu un procesu klāstu, kas jāņem vērā pretterorisma aktivitātēs, tādējādi vienlaikus norādot arī uz starptautiskās sabiedrības reakcijas robežām. Stratēģija uzsver tiesiskuma principu, starptautisko tiesību un cilvēktiesību nozīmi, neiejaukšanās principu valstu iekšējās lietās, starptautisko sadarbību starptautisku problēmu risināšanā, saikni starp attīstību, drošību un cilvēktiesībām, kā arī pienākumu pildīšanu, ko ANO dalībvalstis ir uzņēmušas līdz ar pievienošanos ANO Statūtiem. Stratēģijā ir skaidri norādītas tās slēgtās durvis, kuras pagaidām nespēj atvērt pat vienbalsīgi pieņemtais Globālās pretterorisma stratēģijas dokuments – juridiskas terorisma definīcijas trūkums un līdz ar to arī neskaidrs darbību kopums, uz ko attiecas pati stratēģija.

ANO Globālās pretterorisma stratēģijas ģenēze

Laiks	Dokuments/iniciatīva	Komentārs
2004. gada decembris	Augsta līmeņa speciālistu grupas draudu, izaicinājumu un pārmaiņu jautājumos ziņojums "Drošāka pasaule – mūsu kopējā atbildība".	Pirmo reizi ANO tiek ieteikts radīt globālu pretterorisma stratēģiju. Grupa aicina ANO uzņemties vadošo lomu šādas stratēģijas veicināšanā.
2005. gada 10. marts	ANO ģenerāļsekretāra uzruna Madrides terorisma akta gada atceres pasākumā (Madride).	ANO ģenerāļsekretārs pauž savus ieteikumus visaptverošas pretterorisma stratēģijas izstrādei. Tiek minēti pieci pamata elementi (pīlāri) – sabiedrības grupu atturēšana no pievēršanās terorismam, liegt teroristiem līdzekļus uzbrukumam, valstu atturēšana no teroristu grupu atbalstīšanas, valstu kapacitātes attīstīšana pretterorisma preventīvajiem pasākumiem, cilvēktiesību aizsardzība terorisma un pretterorisma kontekstā.
2005. gada septembris	ANO 2005. gada septembra samita noslēguma dokuments.	ANO dalībvalstis vienojas kopīgā terorisma nosodījumā "visos tā veidos un izpausmēs, lai arī kas to būtu veicis, jebkur un jebkādu mērķu vadīts". Valstis vienojas pielikt pūles kopējas terorisma definīcijas rašanai.
2006. gada 2. maijs	ANO ģenerāļsekretāra ziņojums "Vienoti pret terorismu: rekomendācijas globālai pretterorisma stratēģijai".	ANO ģenerāļsekretārs iepazīstina ar ziņojumu ANO Ģenerāļo asambleju. Ziņojumā attīstīti Madrides uzrunā piedāvātie pieci pīlāri, kā arī sniegtas rekomendācijas jau esošo aktivitāšu spēcīnāšanai. Ziņojums identificē nepieciešamību uzlabot dalībvalstu individuālo un kolektīvo pretterorisma kapacitāti.
2006. gada 8. septembris	ANO Globālā pretterorisma stratēģija.	192 ANO dalībvalstis vienbalsīgi vienojas par stratēģijas pieņemšanu.
2006. gada 19. septembris	ANO Globālā pretterorisma stratēģija.	Stratēģija akceptēta augsta līmeņa ANO Ģenerālajā asamblejā.

No otras puses, ANO stratēģija, kas tika pieņemta gadu vēlāk nekā Eiropas stratēģija, preventīvajiem pasākumiem un sabiedrības radikalizācijas procesiem tomēr pieskaras diezgan vispārīgi un garām-ējot (kaut arī šiem jautājumiem ir veltītas divas stratēģijas sadaļas). Nepamanīts nepaslied garām arī fakts, ka ANO stratēģijā ietvertais skatījums lielā mērā saskan ar ANO 2005. gada reformu iznākumu, kad attiecībā uz starptautisko terorismu dalībvalstis spēja vienoties vien kopīgā terorisma nosodījumā “visos tā veidos un izpausmēs, lai arī kas to būtu veicis, jebkur un jebkādu mērķu vadīts”³⁰.

Stratēģijas preventīvā sadaļa galvenokārt orientējas uz valstu fiziskajām robežām (nodrošināt, lai valstu teritorijas netiek izmantotas teroristu apmācībai vai terorisma aktivitāšu plānošanai un organizēšanai), uz valstu sadarbību terorismu atbalstošu un veicinošu spēku vajāšanai un saukšanai pie atbildības, uz informācijas apmaiņu, valstu rīcības koordināciju un sadarbību jomās, kas var būt saistītas ar terorismu (nelegāla ieroču un narkotiku tirdzniecība, naudas atmazgāšana u. c.) un patvēruma politiku (būt drošiem, ka persona, kurai tiek dotas patvēruma tiesības, nav saistīta ar terorismu). Preventīvais aspekts īpaši uzrunā nacionālo un reģionālo līmeni – stratēģijā minēta nepieciešamība radīt un spēcīnāt reģionālas un subreģionālas pretterorisma organizācijas, kā arī valstīm spēcīnāt savu pretterorisma kapacitāti, sadarboties gan savstarpēji, gan ar ANO institūcijām un nepieciešamības gadījumā pieprasīt atbilstošu ANO struktūru palīdzību.

Uz sabiedrības radikalizācijas procesu mazināšanu varētu attiecināt stratēģijas punktus, kuros minēts, ka ANO pārraudzībā jāturpina īstenot iniciatīvas un programmas “dialoga, tolerances un saprašanās civilizāciju, kultūru, cilvēku un reliģiju starpā veidošanai”, kā arī jārada “miera, taisnīguma un tautas attīstības, etniskās, nacionālās un reliģiskās tolerances kultūra un cieņa pret visām reliģijām, reliģiskajām vērtībām, pārliecībām un kultūrām”.³¹ Būtiski, ka stratēģijā tiek likts uzsvars arī uz sociālās iekļaušanās mērķiem, īpaši jauniešu nodarbinātības jomā, kas varētu palīdzēt novērst marginalizāciju un viktimizāciju, kas savukārt ir radikalizācijas un rekrutēšanas pamatā

(minēts stratēģijas nodaļā par terorisma izplatību veicinošajiem apstākļiem). Zīmīgi, ka internets ANO Globālajā pretterorisma stratēģijā ir pieminēts tikai vienā punktā – aicinot pētīt veidus, kā tas var tikt izmantots kā terorisma izplatību ierobežojošs instruments. Jāsecina, ka ANO dalībvalstis internetu ir spējušas identificēt kā potenciālu instrumentu savu mērķu sasniegšanai, bet nav gājušas tālāk, lai saskatītu tajā instrumentu un vidi, ko jau šobrīd izmanto teroristi. Stratēģijā ar terorisma izplatību veicinošiem apstākļiem galvenokārt tiek saprasti neatrisinātie konflikti, nesaprašanās dažādu sabiedrības grupu starpā un pagaidām nesasniegtie Tūkstošgades attīstības mērķi.

Jāsecina, ka jaunā ANO stratēģija uz “jauno terorismu” prevencijas līmenī lūkojas no vecajām pozīcijām – caur konfliktu risināšanas, Tūkstošgades attīstības mērķu sasniegšanas un seku novēršanas prizmu. Pat ANO ģenerālsekretārs, kas savās vīzijās citkārt ir bijis soli priekšā ANO dalībvalstu vēlāk akceptētajām idejām, savā ziņojumā koncentrējas uz ANO atbildēm teroristu uzbrukumiem un solidaritāti ar upuriem³², bet nerunā par vidi, kurā sāk veidoties terorisms, un sabiedrības grupām, kas ir teroristu rekrutēšanas un pašrekrutēšanās mērķauditorija. Jaunās realitātes – internets kā vides katalizators un “jaunais kaujaslauks”, bīstami sabiedriskie procesi to sākuma fāzē un psiholoģiskie aspekti – ANO vīzijā neparādās. Līdz ar to varētu uzdot jautājumu, vai daļa ANO stratēģijā minēto preventīvo pasākumu patiešām ir preventīvi – šobrīd tie vairāk atgādina reakciju uz jau notikušu faktu.

Šajā ziņā Eiropas Savienība terorisma preventīvajai fāzei ir piegājusi daudz mūsdienīgāk un ir bijusi spējīga izkāpt no ierastajiem institucionālajiem rāmjiem. Kaut arī ANO pieeja terorisma pamata iemeslu uzrunāšanai kopumā nebūtu vērtējama kā aplama, Eiropas Savienības Pretterorisma stratēģijas pirmais – preventīvais – pīlārs, īpaši pievēršoties sabiedrības radikalizācijai un rekrutēšanai, ir vērtējams kā mūsdienu starptautiskajai situācijai piemērotāks un aktuālāks. Šī situācija norāda uz terorisma dažādo konceptualizāciju ANO, Eiropas Savienību un arī NATO starpā, nemaz nerunājot par citām organizācijām – Āfrikas Savienību, ASEAN u. c.

Nenoliedzami, ka ANO līdz šim ir bijusi daudz aktīvāka par Eiropas Savienību pretterorisma praktisko aktivitāšu jomā un ir darbojusies kā globālā viedokļa veidotāja. Kā būtiskas ANO pretterorisma preventīvās reakcijas ir minamas 2001. gada 29. septembra rezolūcija Nr. 1368 un Nr. 1373, aktivitātes vājo valstu stiprināšanā, darbības, kas vērstas pret terorisma finansēšanu, Pretterorisma komitejas radīšana, ODCCP Terorisma preventīvās novēršanas nodaļas aktivitātes, Civilās aviācijas organizācijas veikums pastāvošo drošības standartu un parametru gaisa terorisma preventīvai novēršanai izvērtēšanā un uzlabošanā, Starptautiskās Jūrniecības organizācijas divpadsmit papildu priekšlikumi jūras drošības palielināšanai, Starptautiskās Atomenerģijas aģentūras preventīvā rīcība attiecībā uz kodoliekārtām, kuras varētu tikt lietotas no teroristu puses, Ķīmisko ieroču aizliegšanas organizācijas īstenotā ekspertu mobilizēšana un pasākumu preventīviem un atbildes pasākumiem ķīmisku terorisma aktu gadījumos koordinēšana, ANO sociāli ekonomisko mandātu turētāju atbildes reakcijas un daudzas citas pasaules drošībai būtiskas darbības.

Šāda ANO sistēmas institūciju un organizāciju reakcija nenoliedzami norāda uz šīs pasaules organizācijas potenciālu pretterorisma aktivitātēs un kompleksu pieeju. Tajā pašā laikā šis potenciāls ir ierobežots, jo, kā norādīts ANO un terorisma politikas darba grupas ziņojumā, ANO "neiņņem labas pozīcijas, lai spēlētu aktīvu operacionālu lomu teroristisko grupu apspiešanas centienos, specifisku teroristu uzlidojumu ātrākā pārtveršanā vai pārliecinātas izlūkošanas kapacitātes attīstīšanā"³³. Iepriekš minētās aktivitātes arī skaidri norāda, ka ANO sistēma ir gatava sniegt atbildi terorisma draudiem un sekām, taču šobrīd nav gatava pievērsties pamata iemesliem un tiem sociāli ekonomiskajiem, psiholoģiskajiem un tehnoloģiskajiem iemesliem, kas vēl bez nabadzības, nevienlīdzības un neatrisinātiem konfliktiem rada labvēlīgu augsni terorismam – "pašreizējā ANO konfliktu pamata iemeslu un terorisma pamata iemeslu uzrunāšanas kombinācija ir neefektīva un potenciāli kaitīga"³⁴.

Diemžēl jāatzīst, ka pretterorisma jomā ANO, kas citkārt ir spēlējusi jaunu paradigmu celmlauža lomu, tomēr nespēj izklūt no pēckara

un pēc aukstā kara laika izpratnes un nosacījumu valgiem. Tas liek uzdot jautājumu, vai ANO ir atradusi savu vietu jaunajā starptautiskajā vidē.

Secinājumi

Sabiedrības radikalizācija kā terorismam labvēlīga augsne, globālais tīmeklis kā mācību lauks, iedvesmošanas un pašrekrutēšanās instruments, terorisms kā šķidra, starp pirkstiem izslīdoša substance – šādas atziņas starptautiskajai sabiedrībai ir jaunas. Droši vien vēl paies laiks, lai pie tām pierastu un tās pieņemtu, un tikai tad sāksies risinājumu meklējumi, kā to pierāda Eiropas Savienības un ANO vīziju analīze. Ja Eiropas Savienība ir modernizējusi savu pieeju, tad uz praktiskiem soļiem tomēr vēl būs jāgaida, savukārt ANO pagaidām vēl nav izklūvusi no vecajām paradigmām. Stratēģiski uzrunājot terorisma pamata iemeslus, Eiropas Savienība un ANO demonstrē dažādas pieejas. ANO terorismam labvēlīgos apstākļus saista ar konfliktiem un nabadzību. Eiropas Savienība, akcentējot sociāli ekonomiskos un politiskos apstākļus, uzsvāru tomēr liek uz sabiedrības radikalizācijas un rekrutēšanas faktoru. Vienotas starptautiskas izpratnes par terorisma iemesliem un īpašībām veidošana ir nepieciešama veiksmīgas starpinstitucionālas sadarbības veidošanai starp drošības institūcijām pasaulē, kas pagaidām "terorisma apkarošanas jomā ir vāja, nestrukturēta un nešķiet būtiski attīstīta vidējam termiņam"³⁵.

Starptautiskā kontekstā ir vērojami vairāki jauni soļi, mēģinot atbildēt uz mainīgajiem starptautiskā terorisma draudiem. Starptautiskā sabiedrība, kaut arī joprojām vairāk pieturoties pie reaktīvas, nevis proaktīvas stratēģijas, pretterorisma aktivitātēs sākusi pāreju uz preventīvo pieeju, un tas ir pirmais būtiskais solis. Pagaidām gan starptautiskās organizācijas fokusējas uz aktīvo terorisma apkarošanas fāzi, bet darbs ar terorisma pamata iemesliem prasa pavisam citas metodes, kapacitāti un valstu politisko atbalstu. Preventīvās

fāzes iedarbināšana un darbs ar pamata iemesliem ir svarīgs arī tāpēc, ka līdz šim būtisks šķērslis preterorisma aktivitātēm ir bijis terorisma definīcijas trūkums. Uzmanot sabiedrības radikalizācijas procesus, starptautiskā sabiedrība sevi attālina arī no problēmām ar dažādu definīciju, interpretāciju pielietošanu reālajā politikā, tajā pašā laikā neatbrīvojot sevi no pienākuma vienoties par mūsdienu terorisma dabību un iemesliem.

Otrs būtiskais solis ir sabiedrības radikalizācijas kā terorismam labvēlīgas augsnes izgaismošana un risinājumu meklēšana. Gaidot turpmākos starptautisko organizāciju soļus, tomēr jau šobrīd paredzams, ka sabiedrības radikalizācijas risinājumu rašanu būtiski apgrūtinās fakts, ka radikalizācija rodas, veidojas un izplatās ļoti dažādās sabiedrībās. Tā, piemēram, problēmas pastāv gan multikulturālajā Lielbritānijā, gan relatīvi monokulturālajā Francijā, par ko plašāka analīze ir lasāma Artūra Alkšņa, Ivara Indāna un Kristīnes Krūmas rakstos šajā grāmatā.

Trešais būtiskais solis ir lēnā, tomēr notiekošā izpratnes maiņa par terorisma dabu un īpašībām. Mainot fokusu no organizācijām un struktūrām uz komunikatīvajiem tīkliem, psiholoģiskajiem faktoriem un ideoloģisku iedvesmošanu, starptautiskā sabiedrība rada sev iespēju patiešām nokļūt līdz terorisma saknēm, tomēr kā brīdinošs signāls skan pētnieku skepse par Rietumu institucionalizētās pasaules spēju uz šīm saknēm iedarboties. "Šobrīd diemžēl augstākie preterorisma ierēdņi atsakās kaut vai tikai vārdos atbalstīt šādu reformu nepieciešamību. Tam ir jāmainās – un ātri." Starptautiskajai sabiedrībai, tajā skaitā starptautiskajām organizācijām, ir jāpieņem notikusī paradigmas maiņa, jārevidē "karš pret terorismu", preterorisma plāni un stratēģijas, jo tas, pret ko darbības ir jāvērs, nav organizācija vai valsts. Tā ir nekontrolējama jaunāko komunikāciju tehnoloģiju lietošana, iedvesmošana, pašradikalizēšanās un jauni identitātes un pasaules kārtības meklējumi – plūstošs, ar ierastajiem instrumentiem netverams process.

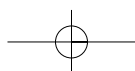
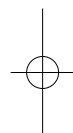
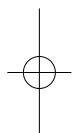
Atsauces

- ¹ Ciberspace driving "liquid terrorism". ABC News, www.abc.net.au (Pēdējo reizi skatīts 19.09.2007.)
- ² La lutte anti-terroriste face à l'information en continu. Libération. 10 mars. 2005.
- ³ Pant, K. Discussions on Combating Terrorism. Verbatim Proceedings, <http://164.100.24.208/ls/conf/50conf/pr222.htm> (Pēdējo reizi skatīts 26.10.2007.)
- ⁴ Cits starptautiskajai sabiedrībai svarīgs dokuments, kas tomēr nav pieskaitāms globālajām stratēģijām, ir EDSO *Harta terorisma preventīvai novēršanai un apkarošanai*, kas tika pieņemta 2002. gada nogalē. Tajā uzsvēta reģionālās un globālās sadarbības nepieciešamība ANO Pretterorisma stratēģijas atbalstam. Vairāk skat. *OSCE Action Against Terrorism*.
- ⁵ Schrijver, N. September 11 and Challenges to International Law // Boulden, J., Weiss, T. G. (Eds.) *Terrorism and the UN. Before and After September 11*. Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 2004. P. 55.
- ⁶ Nye, J. *Power in the Global Information Age. From Realism to Globalization*. London; New York: Routledge, 2004. P. 6.
- ⁷ Ciberspace driving "liquid terrorism". ABC News, www.abc.net.au (Pēdējo reizi skatīts 19.09.2007.)
- ⁸ NYPD's report "Radicalization in the West: The Homegrown Threat". NY, 2007.
- ⁹ Reuters, 15.08.2007.
- ¹⁰ Kohlmann, E. F. The Real Online Terrorist Threat // *Foreign Affairs*, September / October 2006. P. 115.
- ¹¹ Runa ir par iepriekš minēto Ņujorkas Policijas departamenta Izlūkošanas nodaļas ziņojumu "Radikalizācija Rietumos: pašmājās augoši draudi".
- ¹² Reuters, 15.08.2007.
- ¹³ Burke, J. *Al Qaeda: Casting a Shadow of Terror*. London: Taurus, 2003. P. 248.
- ¹⁴ F. Gregory, Gause III. Can Democracy Stop Terrorism? *Foreign Affairs*, September/October 2005. P. 65.
- ¹⁵ Barber, B. R. *Jihad vs. McWorld // Conflict After the Cold War. Arguments and Causes of War and Peace / Ed. R. K. Betts*. 2nd ed. New York: Longman, 2002. P. 558.
- ¹⁶ Friedman, T. L. *The Lexus and the Olive. Tree*. New York: Farrar, Straus & Giroux, 1999.
- ¹⁷ Hoffman, B. *Inside Terrorism*. New York: Columbia University Press, 1998. P. 95.
- ¹⁸ Stevens, M. J. The Unanticipated Consequences of Globalization: Contextualizing Terrorism // Stout C. E. *The Psychology of Terrorism*. Vol. 3. Theoretical Understandings and Perspectives. Westport, CT: Praeger, 2002. P. 52.

- ¹⁹ NYPD's report "Radicalization in the West: The Homegrown Threat". NY, 2007.
- ²⁰ Ibid.
- ²¹ Johnston, A. Disparities of Wealth Are Seen as Fuel for Terrorism. *International Herald Tribune*, December 20, 2001.
- ²² Smith, J., Thomas, W. (Eds.) *The Terrorism Threat and U.S. Government Response: Operational and Organizational Factors*. Colorado: USAF Institute for National Security Studies. US Air Force Academy, 2001. P. 7.
- ²³ ES stratēģija radikalizācijas un rekrutēšanas terorismam apkarošanai.
- ²⁴ Hippel, K. von. Improving the International Response to Threat // Boulden, J., Weiss, T. G. (Eds.) *Terrorism and the UN. Before and After September 11*. Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 2004. P. 105.
- ²⁵ Ibid.
- ²⁶ To nosaka ANO Statūti.
- ²⁷ Antonio Maria Costa, Opening Address to the Symposium "Combating International Terrorism: The Contribution of the United Nations", Vienna, June 3–4, 2002.
- ²⁸ The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy.
- ²⁹ ANO ģenerālsēkretāra uzruna ANO Ģenerālajai asamblejai, ievadot ziņojumu "Vienoti pret terorismu: rekomendācijas globālai pretterorisma stratēģijai". Ņujorka, 2006. gada 2. maijs. Skat. ANO interneta mājaslapu www.un.org/unitingagainstterrorism/sgstatement.html (Pēdējo reizi skatīts 20.10.2007.)
- ³⁰ 2005 World Summit Outcome Document. A/60/L. 1.
- ³¹ The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy.
- ³² Skat. ANO ģenerālsēkretāra uzruna ANO Ģenerālajai asamblejai, ievadot ziņojumu "Vienoti pret terorismu: rekomendācijas globālai pretterorisma stratēģijai". Ņujorka, 2006. gada 2. maijs. ANO interneta mājaslapa www.un.org/unitingagainstterrorism/sgstatement.html (Pēdējo reizi skatīts 20.10.2007.)
- ³³ Report of the Policy Working Group on the United Nations and Terrorism (A/57/1), August 28, 2002.
- ³⁴ Mani, R. The Root Causes of Terrorism and Conflict Prevention // Boulden, J., Weiss, T. G. (Eds.) *Terrorism and the UN. Before and After September 11*. Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 2004. P. 219.
- ³⁵ Tardy, T. The Inherent Difficulties of International Cooperation // Boulden, J., Weiss, T. G. (Eds.) *Terrorism and the UN. Before and After September 11*. Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 2004. P. 121.
- ³⁶ Kohlmann, E. F. The Real Online Terrorist Threat // *Foreign Affairs*, September/October 2006. P. 116.

3. NODAĻA

Emigrācija, imigrācija un integrācija

KRISTĪNE KRŪMA, IVARS INDĀNS¹

Vienoti daudzveidībā: imigrācija un integrācija

Ievads

Imigrācijas procesu rezultātā īpaši pēdējo desmitgažu laikā ir būtiski mainījies iedzīvotāju etniskais sastāvs Eiropā. Tas nav palicis nepamanīts Eiropas iedzīvotājiem, kas arvien aktīvāk pauž savu attieksmi par vai pret imigrāciju dažādās aptaujās un kampaņās. Savukārt valstis līdz šim ir mēģinājušas problēmām nepievērst pietiekamu uzmanību un atsevišķos gadījumos pat ignorēt. Tā rezultātā pieaug neapmierinātība gan Eiropas pilsoņu vidū, gan imigrantu kopienās, kas nenovēršami noved pie sabiedrības grupu radikalizācijas.

Raksta mērķis ir aplūkot sabiedrības radikalizācijas procesus Eiropā, ņemot vērā imigrācijas sociāli politiskos faktoros. Eiropas valstu un Eiropas Savienības politiskā reakcija uz imigrācijas izraisīto radikalizāciju ir balstīta uz centieniem nodrošināt demokrātisku un līdzsvarotu sabiedrības integrācijas procesu. Tiesa, integrācijas politikas saturs ir atšķirīgs dalībvalstīs un ES kontekstā. To nosaka sabiedrības grupu dažādās un nereti pretējās intereses.

Šajā rakstā integrācijas process ir vērtēts no sabiedrības grupu interesēm. Lai raksturotu esošo situāciju, pētījumā ir aprakstītas un analizētas ES dalībvalstu politiskās tendences. Atklājot problēmu loku, rakstā ir analizēta ES tiesību attīstība un politiskais saturs. Vadoties no iepriekšminētā, īpaša uzmanība ir pievērsta situācijai Latvijā un tās attīstības virzieniem.

1. Imigrācija un radikalizācija

Socioloģiskajās aptaujās konstatēts, ka Eiropas valstīs pieaug iekšējā radikalizācija un negatīvais noskaņojums pret imigrāciju.

Aptuveni 59% britu vēlētos stingri ierobežot vai pilnībā aizliegt imigrāciju, un tas ir par pusi procenta punkta vairāk par attiecīgo rādītāju Francijā, kur pēc 2006. gada nekārtībām pilsētās ar lielām imigrantu kopienām varēja gaidīt spēcīgāku negatīvo reakciju. Taču vēl naidīgāka attieksme pret imigrāciju ir deviņās citās Eiropas valstīs: Vācijā, kur 60% iedzīvotāju vēlas stingri ierobežot vai aizliegt imigrāciju, Nīderlandē (60%), Beļģijā (61%), Čehijā (65%), Horvātijā (65%), Dānijā (66%), Slovākijā (67%), Polijā (72%) un Ungārijā (84%).² Šīs ir tās valstis, kurās cilvēki visstingrāk atbalsta prasību, lai imigranti pieņem savas jaunās mītnes zemes kultūru.³

Sabiedriskajās debatēs attiecībā uz imigrāciju parādās vairāki apgalvojumi, kas nav pamatoti. Piemēram, pētījumi pierāda, ka naidīga attieksme pret imigrāciju nav saistīta ar iedzīvotāju blīvumu.⁴ Galēji labējo partiju sauklis "laiva ir pilna" neatklāj iemeslus naidīgajam noskaņojumam pret imigrantiem. Pastāv negatīva saikne starp naidīgo attieksmi pret imigrāciju un imigrācijas līmeni, proti, daudzās valstīs ar izteiktu naidīgumu pret imigrantiem viņu ir relatīvi maz. Lielākajā daļā Austrumeiropas valstu, kuras raugās uz imigrāciju nebūt ne labvēlīgi, jaunprienācēju nav daudz. Runājot par Poliju, jāteic, ka šī valsts patiesībā eksportē cilvēkus. Vēl vairāk – pareizāks būtu pretējais apgalvojums: valstis, kurās kopš 2000. gada reģistrēta relatīvi ievērojama imigrācija, ir vienas no visiecietīgākajām.

Pastāv arī ļoti aptuvena saikne starp iekšzemes kopprodukta līmeni uz vienu iedzīvotāju un uzskatiem par imigrantiem – bagātie skandināvi ir iecietīgāki pret jaunprienācējiem nekā nabadzīgākie slāvi –, taču tas nebūt nav pietiekams izskaidrojums, kāpēc Vācija un Nīderlande ierindojas ksenofobiskāk noskaņoto valstu vidū. Ir vērojama arī vāja pozitīvā saikne starp ienākumu nevienlīdzību un naidīgumu pret imigrantiem. To varētu sagaidīt, jo nabadzīgie parasti izturas pret imigrāciju naidīgāk nekā bagātie, kaut arī statistiskā attiecība arī šajā gadījumā nav pārāk cieša. Valstīs ar augstu ksenofobijas līmeni pārsteidzošā kārtā bagātie pret imigrantiem izjūt gandrīz tādas pašas antipātijas kā nabadzīgie.⁵

Taču aptauju dati liecina par spēcīgāku saikni starp ekonomiskās (un politiskās) apmierinātības līmeni un pozitīvu attieksmi pret

imigrāciju.⁶ Izrādās, ka tieši tās valstis, kurās vēlētajiem ir vismazāk apmierināti ar pašreizējo ekonomisko stāvokli, valdību un demokrātijas kvalitāti, arī visnaidīgāk izturas pret imigrāciju. Citiem vārdiem sakot, globalizācija ir tikai daļa no tā, kas rada populistisko negatīvo reakciju. Tā tikai pastiprina cilvēkos atstumtības un beztiesiskuma sajūtu, kas veicina populismu. Globalizācija ļauj padarīt imigrantus par grēkāžiem un rod attaisnojumu šīs kustības pastāvēšanai. Taču aizvainojumiem ir vietējs raksturs, un ir jābūt politiskiem organizētājiem, kas šo neapmierinātību pārvērstu ksenofobijā.

Iepriekšminētie piemēri pierāda, ka sabiedrībā valda nepietiekama izpratne par imigrāciju un imigrantiem, tā balstās puspatiesībās un mītos. Tas savukārt veicina radikalizāciju, kas vairs neaprobežojas tikai ar pasīvu neapmierinātības paušanu. Eiropas Rasisma un ksenofobijas pārraudzības centra (EUMC) apkopotā statistika par 2006. gadu liecina, ka pagājušajā gadā strauji pieaudzis rasistiski motivētu uzbrukumu skaits Eiropas valstīs. Saskaņā ar statistiku daudzās ES dalībvalstīs šādu uzbrukumu skaita pieaugums ir no 25% līdz 45% robežās. Kopumā rasisma izpausmes visvairāk sastopamas Francijā, Itālijā, Beļģijā un Nīderlandē⁷.

Negatīvā attieksme pret imigrantiem un uzbrukumi viņiem izriet no tā, ka Eiropas valstu pamatiedzīvotājiem ir bailes par savu nacionālo identitāti, savām kultūras vērtībām, viņi jūtas apdraudēti no starptautiskā terorisma, kuru saista ar imigrantu kopienu pārstāvjiem. Valda uzskats, ka jaunpienācēji apdraud vietējo strādnieku darbavietas un izspiež viņus no sociālajiem pakalpojumiem. Ir daudz pierādījumu, kas liecina, ka imigrācijas ierobežojumi vienā valstī novirza migrantu plūsmu uz citām ES valstīm un ka migrantus piesaista dāsnie sociālie pabalsti,⁸ tomēr darba tirgus atvērtība ir arī viens no būtiskākajiem priekšnosacījumiem inovatīvo projektu un tehnoloģiju attīstībai.

Tajā pašā laikā imigrantu kopienās veiktie pētījumi liecina, ka viņi savās mītnes valstīs izjūt atsvešinātību, vietējās sabiedrības aroganci un ksenofobiju.⁹ Ļoti daudzos gadījumos tas izriet no diskriminācijas darba tirgū un nevienlīdzīgiem dzīves apstākļiem. To pastiprina

apstākļi, ka daudzi no imigrantiem ir ieradušies Eiropā nelegāli. Galvenais nelegālās imigrācijas dzinulis ir nelegālās nodarbinātības iespējas Eiropas Savienībā. Pēc Eiropas Komisijas datiem, ES katru gadu ierodas 600 000 legālo imigrantu un no 350 000 līdz 500 000 nelegālo imigrantu.¹⁰ Daudzi no viņiem ir nodarbināti celtniecībā, lauksaimniecībā, sezonālajos darbos. Imigranti kā sociāla grupa visvairāk ir iesaistīta netīrajās, bīstamajās un smagajās darbos, kas angļiski tiek dēvēti par tā sauktajiem 3D darbiem¹¹. ES statistika par bezdarbu liecina, ka, salīdzinot ar citām grupām, bezdarba sociālās problēmas visvairāk skar tieši imigrantus. Trešo valstu pilsoņu bezdarba līmenis atsevišķās ES dalībvalstīs ir 3–4 reizes augstāks nekā nacionālais vidējais līmenis (Dānijā, Somijā, Nīderlandē, Zviedrijā), dažās valstīs tas ir divas reizes augstāks (Francijā, Vācijā).¹²

Savā ziņā integrācijas procesa problēmas atklāj dziļu plaisu starp nacionālas valsts kultūras robežām un globālās multikulturālās ekonomikas prasībām. Ar satraukumu raugoties uz imigrantiem un iekšējā tirgus integrāciju, abas grupas aizvien biežāk vēršas pret Eiropas politiku.

2. Eiropas politiskās tendences imigrācijas jomā

Raksta turpmākā sadaļa ilustrē imigrācijas un integrācijas situāciju ES dalībvalstīs kopumā, īpašu vērību pievēršot Francijai un Lielbritānijai. Imigrantu integrācijas problēmas Lielbritānijā un Francijā izriet no postkoloniālajām attiecībām ar imigrantu izcelsmes valstīm,¹³ tomēr Francija ir izteikts piemērs slēgtam integrācijas modelim, savukārt Lielbritānija – atvērtam. Situāciju ES vēl vairāk sarežģī Austrumeiropas valstu atšķirīgā politiskā dienaskārtība šajos jautājumos.

2.1. Kopējās tendences

Kopējās tendences ES dalībvalstīs liecina, ka sabiedrības radikalizācijas riski un imigrācijas izaicinājumi tiek skatīti kontekstā

ar draudiem Rietumu kultūrām, tradīcijām un vērtībām. Tāpēc Rietumeiropas valstis arvien vairāk imigrantiem vēlas izvirzīt integrācijas nosacījumus.¹⁴ Tagad tā ir realitāte Vācijā, Nīderlandē, Francijā, un ir pamats domāt, ka sabiedrības integrācijas eksāmeni un testi kļūs par standarta procedūru Eiropā. Lielākajā daļā ES dalībvalstu pašlaik tiek veidotas nacionālas institūcijas imigrācijas un integrācijas jautājumos. Šo valsts institūciju uzdevums ir nodrošināt imigrantu integrācijas iespējas, piedāvājot integrācijas kursus, valodas un kultūras apmācību.¹⁵ Austrijas kanclers ir paziņojis, ka Eiropai vajadzīgas divas stratēģijas: viena – sadarbībai savā starpā un ar Āfriku, no kurienes plūst imigrantu straume, otra – valodas pārbaudījumiem un Eiropas vērtību saglabāšanai.¹⁶ No vienas puses, šāda dalībvalstu pieeja ir attaisnojama, tomēr, no otras puses, integrācijas politika arvien vairāk tiek izmantota nevis valsts un sabiedrības interesēs, lai sekmetu iebraucēju pielāgošanos, bet gan kā politiska barjera pret iebraucējiem un viesstrādniekiem. Tā, piemēram, Nīderlandē imigrantiem valodas eksāmeni ir jānokārto vēl pirms iebraukšanas valstī, kas ir apgrūtinoši, jo ne visās valstīs ir pieejami valodas kursi, kuros imigrants varētu apgūt nepieciešamās valodas prasmes. Pārlika koncentrēšanās uz integrācijas nosacījumiem nerisina imigrantu norādītās problēmas attiecībā uz diskrimināciju un ksenofobiju.

Imigrantu integrācijas problēma Rietumeiropā ir vēsturisks mantojums. Industriālās attīstības posmā 20. gadsimta sešdesmitajos gados Rietumeiropas valstis piesaistīja darba meklētājus no nabadzīgākām valstīm: Vācija tos meklēja Turcijā un Dienvideiropā, īpaši Dienvidslāvijā; Lielbritānija un Francija atvieglāja imigrācijas nosacījumus savu agrāko koloniju iedzīvotājiem. Ieceļotājus izmantoja galvenokārt mazāk kvalificētos darbos, kādos, izmantojot šo labklājības valstu pabalstus bezdarbniekiem, nelabprāt iesaistījās vietējie iedzīvotāji. Attīstības gaitā darbietilpīgo industriālo ražošanu arvien vairāk nomaina zināšanu ietilpīga ekonomika, kas prasa skaitliski mazāku, taču kvalificētāku darbaspēku. Tādām prasībām neatbilst ne jaunie ieceļotāji no tradicionālajām emigrācijas zemēm, ne vairākums agrāko imigrantu pēcteču. Tādējādi mītnes zemes iedzīvotāju skaits papildinās

vairāk nekā darba tirgus¹⁷. Bezdarbs imigrantu vidū veido auglīgu augsni dažādiem konfliktiem, kā tas noticis Francijā un Vācijā.¹⁸ Šo iemeslu dēļ agrākās uzņēmējvalstis sākušas pārskatīt savu migrācijas politiku.¹⁹

Austrumeiropas valstu situācija ir atšķirīga, jo imigrantu kopienas ir salīdzinoši jaunas un nelielas. Šo valstu galvenās problēmas pēc iestāšanās ES saistās ar masveida darbaspēka aizplūšanu jeb emigrāciju. Šī tendence visvairāk ir skārusi Poliju, Slovākiju, Lietuvu un Latviju²⁰. Par latviešu emigranta tēla konstruēšanu publiskajā telpā sabiedrības radikalizācijas procesu kontekstā vairāk lasāms A. Lulles rakstā šajā grāmatā. Ņemot vērā darbaspēka mobilitāti un iekšējo resursu trūkumu, pēdējo piecu gadu laikā Austrumeiropas valstis ir ievērojami palielinājis imigrantu skaitu no NVS reģiona valstīm.²¹ Veidojoties un palielinoties jauno imigrantu kopienām, Austrumeiropas valstis pieaug rasisma izpausmes, jo nacionālo valdību politika līdz šim ir bijusi novēlota un neplānota.²²

2.2. Francijas piemērs: "aizvērtās acis"

Ilgu laiku Francija imigrācijas un integrācijas jautājumus uztvēra tikai saistībā ar nacionālo pilsonības politiku, pilnībā ignorējot integrācijas politikas nepieciešamību. Līdz ar to arī paši franči nezina, cik daudz no 60 miljoniem iedzīvotāju ir imigranti, jo pēc ebreju iznīcināšanas *Viši* režīmā uzdot jautājumus par cilvēku ticību vai izcelsmi ir aizliegts. Francijas gadījumā integrācija nozīmēja asimilāciju – visi iedzīvotāji ar Francijas pilsonību tiek uzskatīti par frančiem. Lielākās daļas imigrantu izcelsme ir saistīta ar Francijas bijušajām kolonijām. Akadēmiķi leš, ka no 15–20 miljoniem Eiropas musulmaņu 5 miljoni apmetušies Francijā (salīdzinājumam – multikulturālajā Lielbritānijā 2 miljoni).²³ Francijas mazākumtautību politika ir konsekventi balstījusies uz to oficiālu neatzišanu.²⁴

Tikai pēc 2006. gada masu nemieriem imigrantu kopienās Francijas valdība sāka strādāt ar imigrantu organizācijām un vēlētām amatpersonām, meklēt iespēju radīt prakses vietas un īpašas profesionāli

tehniskās skolas, kā arī stingrāk vērsties pret diskrimināciju. Francijas vadošie politiķi arvien biežāk aizstāv uzskatu, ka līdzšinējais imigrantu integrācijas modelis caur nacionālās pilsonības piederību nedarbojas un ir laiks pāriet uz stingrāku imigrācijas noteikumu kontroli. Tāds noskaņojums Francijā valda gan politiķu aprindās, gan sabiedrībā kopumā. Jauniešu nemieri ar automašīnu dedzināšanu ilgi ignorēto integrācijas problēmu iznesa virspusē, tā vainagojusies ar daudz stingrāka imigrācijas likuma akceptēšanu Francijas Senātā.²⁵ Turpmāk durvis uz Franciju būs vaļā tikai "kontrolētai imigrācijai". Jaunais imigrācijas likums paredz, ka iebrucējiem ir jāmacās franču valoda un jānokārto valodas eksāmens, jāparaksta līgums, ka viņi apņemas respektēt franču dzīvesveidu un vērtības. Izraidīšana jau tagad draud no 200 līdz 400 tūkstošiem nelegālo imigrantu.²⁶

Francijas problēmas imigrantu integrācijas jomā izriet no līdzšinējās pilsonības interpretācijas. Imigrantu kopienu protesti liecina, ka pilsonība nebūt nav svarīgākais integrācijas instruments. Francijas nepamatoti šauru skatījumu uz integrāciju spilgti raksturo bijusī integrācijas ministra vietniece Katrīna Votrēna: "Problēma nav integrācija – viņi visi ir franči. Problēma ir tā, ka viņiem nav darba un kā mēs grasāmies to risināt. Tikai 10% no kopienas ir dedzinātāji, ar viņiem ir jātiek galā policijai, jo sabiedrības drošība ir mūsu pirmā prioritāte, citādi pieaug ksenofobijas risks. Valstij jātiek galā ar kaut ko citu – kā palīdzēt atlikušajiem 90%."²⁷ Integrāciju nevar skatīt tikai pilsonības kontekstā, jo arī imigrantu spēja iekļauties darba tirgū ir būtiska integrācijas procesa sastāvdaļa. Arī sabiedrības pieprasījums pēc stingrākas imigrācijas politikas kontroles neatrisina pastāvošās integrācijas problēmas Francijā. Protams, Francijas piemērs ir daudz plašāks par nupat aprakstīto, par to vairāk runāts A. Alkšņa rakstā šajā grāmatā.

2.3. Lielbritānijas piemērs: "Eiropas Amerika"

Lielbritānijas gadījumā 20. gadsimta astoņdesmitajos un deviņdesmitajos gados imigrācijai bija maza nozīme, taču pēdējos

piecos gados tā vēlētājiem kļuvusi par vienu no trim galvenajiem rūpju avotiem. Kopš 2002. gada aptuveni trešdaļa britu to pastāvīgi min kā "vissvarīgāko problēmu, ar kuru Lielbritānija tagad saduras"²⁸. Lielbritānijā, kas divos gados pēc ES paplašināšanas uzņēmusi apmēram 700 000 imigrantu no Austrumeiropas valstīm, pastiprinās diskusijas par nepieciešamību ierobežot viesstrādnieku plūsmu. Iebraucēju skaits Lielbritānijā šobrīd veido apmēram 10% no visiem valsts iedzīvotājiem, kopējais imigrantu skaits Lielbritānijā sasniedzis 5,8 miljonus. Sabiedriskās domas aptaujas rāda, ka briti vēlas, lai valdība īstenotu daudz stingrāku imigrācijas politiku.²⁹

Lielbritānijas valdība no savas puses uzsver, ka viesstrādnieku ieguldījums veicina ekonomikas attīstību, taču briti arvien vairāk raizējas par imigrācijas negatīvajām sekām.³⁰ Piemēram, imigrantus vaino par vietējo mazkvalificēto strādnieku izstumšanu no darba tirgus. Lielbritānijas pašvaldības bridina, ka imigrantu pieplūduma dēļ tiek apdraudēta sabiedrisko pakalpojumu nodrošināšana iedzīvotājiem. Pašvaldībām jātērē arvien vairāk naudas slimnīcu un skolu uzturēšanai. Piemēram, jāpieņem darbā vairāk angļu valodas skolotāju, lai mācītu imigrantu bērnus. Saskaņā ar laikrakstā *The Sunday Times* publicētās aptaujas datiem 77% aptaujāto britu vēlas, lai valdība noteiktu stingru limitu, cik imigrantiem katru gadu atļauts ieceļot Lielbritānijā.³¹

Džozefa Rauntrī fonda pētījums par Austrumeiropas migrantu dzīvi Lielbritānijā rāda, ka daudzi viesstrādnieki ieradušies Lielbritānijā ar domu kādu laiku pastrādāt, lai sapelnītu naudu un atgrieztos dzimtenē, taču ar laiku viņu domas mainās, un ieceļotāji apsver iespēju palikt uz pastāvīgu dzīvi Lielbritānijā.³² Ja neilgi pēc ierašanās šādu vēlmi izteica tikai 6% aptaujāto, tad pēc gada šādam solim bija nobriedis jau katrs ceturtais. Vairāki aptaujātie stāstīja, ka Lielbritānijā viņiem ir labākas izredzes saņemt normālu pensiju, arī viņu bērniem būtu lielākas iespējas iegūt labu izglītību un nodrošināt panākumus dzīvē. Vēlme palikt Lielbritānijā vairāk izteikta ir sievietēm un cilvēkiem ar augstiem ienākumiem.³³ Tomēr daudziem ieceļotājiem nav viegli iekļauties britu sabiedrības dzīvē. Nereti viņi

dzīvo kopā ar saviem tautiešiem un gandrīz nemaz neveido attiecības ar britiem. Viesstrādnieku iekļaušanos britu sabiedrībā apgrūtina lielā slodze darbā un trūcīgās angļu valodas zināšanas. Saskaņā ar pētījumiem 30% viesstrādnieku apgalvo, ka briti iecelotājus neuzskata par sev līdzvērtīgiem.³⁴

Imigrācijas uztvere Lielbritānijā pēdējos gados arvien vairāk tiek saistīta ar starptautiskā terorisma draudiem un izpausmēm. Lielbritānijas iedzīvotāju jaunās paaudzes vidū karojošais islāms kļūst aizvien populārāks.³⁵ Pēc sprādzieniem Londonā, kuros tika nogalināti 49 cilvēki un 700 tika ievainoti, Lielbritānijas musulmaņu kopiena nosodīja terora aktus un centās pārliecināt sabiedrību, ka tās divi miljoni locekļu ir noskaņoti miermīlīgi. Tomēr Lielbritānijā dzīvojošie gados jaunie musulmaņi ne vienmēr ievēro savu Eiropā uzaugušo tēvu un vectēvu kultūras tradīcijas. Šī Rietumu islāma versija veidojas no radikālā islāma idejām, jauniešu maksimālisma un Eiropā izplatītās pusaudžu tieksmes pēc brīvības un pašapliecināšanās.³⁶ Eiropas islāma ekstrēmista tapšanā izglītībai nav gandrīz nekādas nozīmes. Gluži pretēji – atšķirībā no saviem Tuvo Austrumu ticības brāļiem Eiropas musulmaņu jaunieši parasti ir labi izglītoti.

Lielbritānijas politiku imigrācijas jomā var salīdzināt ar ASV nostāju. Imigrantu piesaistīšana dod ievērojamu izaugsmi valsts ekonomiskajai attīstībai, tomēr valsts atvēl minimālus līdzekļus, lai nodrošinātu imigrantu integrāciju britu sabiedrībā. Šis process vairāk skar uzņēmējus un pašvaldības. Makroekonomiskie ieguvumi tiek novērtēti augstāk par integrācijas problemātiku. Tomēr šāda situācija ir iespējama tikai augošas ekonomiskas apstākļos. Tai izmanoties, sabiedrības integrācijas latentās problēmas britu politikas dienaskārtībā var kļūt atklātas.

3. ES līmeņa imigrācijas un integrācijas politika

Iepriekšminētie Francijas un Lielbritānijas piemēri atklāj dalībvalstu nacionālās politikas, to cēloņu un seku likumsakarības, tomēr problēmjautājumu risinājumiem arvien vairāk ir nepieciešami

starpvalstu kopīgas politikas principi. Šajā ziņā arvien pieaugoša nozīme ir ES politikas attīstībai imigrācijas un integrācijas jomā.

Kaut arī ES tika radīta ar mērķi veicināt iekšējo migrāciju starp Eiropas valstīm, lai tādējādi novērstu darbaspēka trūkumu kādā no sektoriem attiecīgajās valstīs, pakāpeniski kļuva skaidrs, ka ES ir jāiesaistās tieši ārējās migrācijas jautājumu koordinētā risināšanā. Tādējādi kopš 20. gadsimta astoņdesmito gadu vidus ES institūcijas ir mēģinājušas pārņemt šos jautājumus savā pārziņā. Tas nenācās viegli, jo imigrācija ir jūtīgs jautājums dalībvalstīm, kuras vēlas saglabāt kontroli pār to, kādi lēmumi tiek pieņemti. Būtiskākais impulss ES migrācijas tiesību attīstībā bija Amsterdamas līguma grozījumi, kas paredzēja paplašināt Eiropas Kopienas kompetenci imigrācijas, patvēruma un vīzu politikas jautājumos.³⁷ Papildus Amsterdamas līguma grozījumi piešķīra ES kompetenci pieņemt nepieciešamos lēmumus diskriminācijas izskaušanas jomā.

ES, iegūstot kompetenci, bija jārēķinās ar vairākiem priekšnoteikumiem. Pirmkārt, dalībvalstu pretestību, jo vairums to uzskatīja, ka nekādi papildu lēmumi nav nepieciešami, izņemot koordināciju. Koordinācijas nepieciešamību noteica atšķirīgā dalībvalstu pieeja imigrācijas jautājumiem, jo vienas valsts liberālisms varēja radīt sekas citās valstīs. Spilgts piemērs šādai situācijai ir Spānijas lēmums legalizēt nelegālos imigrantus 2006. gadā vai vēl nesēnā pagātnē Īrijas liberālā pieeja, piešķirot pilsonību ikvienam bērnam, kas dzimis Īrijā.

Otrkārt, dalībvalstis jau bija pakļautas starptautiskām saistībām citās starptautiskās organizācijās – Eiropas Padomē, EDSO, Starptautiskā Darba organizācijā un ANO³⁸. Cilvēktiesību eksperti jau ilgu laiku aizstāv uzskatu, ka problēma nav standartu neesamībā, bet to īstenošanā.³⁹ Imigrantu tiesības var īstenot arī ar tādu vispārzināmu instrumentu piemērošanu kā Starptautiskais pakts par pilsoniskām un politiskām tiesībām, Rasu diskriminācijas izskaušanas konvencija, Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija, īpaši tās 12. protokols par diskriminācijas aizliegumu, Eiropas Padomes Mazākumtautību aizsardzības ietvarkonvencija un konvencija par strādājošo migrantu tiesisko statusu. Šo uzskaitījumu varētu

turpināt. ES, uzņemoties atbildību par diskriminācijas un trešo valstu pilsoņu jautājumu risināšanu, kā minimums, jau esošie standarti bija jāņem vērā. Tajā pašā laikā jānorāda, ka esošie instrumenti nenodrošināja efektīvu standartu iedzīvināšanu. ANO Komiteja rasu diskriminācijas izskaušanai ir norādījusi, ka "ksenofobija pret nepilsoņiem [...] rada vienu no galvenajiem šā brīža avotiem rasismam un [...] cilvēktiesību pārkāpumi pret [viņiem] notiek plašā diskriminācijas, ksenofobijas un rasisma kontekstā".⁴⁰ 2004. gadā Rasu diskriminācijas izskaušanas komiteja (ANO) organizēja tematisku diskusiju par nepilsoņiem un rasu diskrimināciju. Tās ietvaros Rodrigess (*Rodriguez*), īpašais ziņotājs par migrantu tiesībām, norādīja, ka joprojām tiek saņemts milzīgs daudzums sūdzību par migrantu cilvēktiesību pārkāpumiem, tajā skaitā vardarbību, kas motivēta ar rasismu, rasu diskrimināciju, ksenofobiju u. tml. Viņš norādīja, ka pašreiz ir vērojamas tendences atsevišķos masu medijos un politiskajā retorikā izveidot saikni starp imigrācijas, īpaši nelegālās, pieaugumu un noziedzības statistiku, tādējādi veicinot negatīvu stereotipu veidošanos.⁴¹ ES varēja piedāvāt savu "pievienoto vērtību" cīņā ar šīm parādībām, gan paaugstinot standartus, gan piedāvājot savu institucionālo sistēmu efektivitātes nodrošināšanai. Ja otro, iespējams, ES spēs sekmīgi izmantot, tad attiecībā uz pirmo ES savu iespēju neizmantoja un tas noved pie trešā priekšnoteikuma.

Treškārt, ES ar savu īpatnējo ES pilsonības statusu varēja mainīt dogmatisko "valsts-pilsonis" izpratni, kas īpaši Eiropā tiek stingri aizstāvēts, bet doktrīnā kritizēts kā pārāk ierobežojošs un diskrimināciju veicinošs.⁴² Tieši pilsonība parasti kalpo kā leģitīms diskriminācijas pamatojums. Kā norāda Džozefs Veilers (*Joseph Weiler*), globālās kultūras veidošanās balstās individuālā autonomijā. Viņam piekrīt Tomass Franks (*Thomas Franck*), norādot, ka tikpat liela brīvība, kāda valda attiecībā uz reliģijas brīvību, būtu attiecināma uz nacionālismu. Ir cilvēki, kuri itin viegli pieņem lēmumu pārcelties uz citu valsti un mainīt pilsonību. Pati ES ir balstīta uz brīvas pārvietošanās ideju, kas ietekmē dalībvalstu politiku, piemēram, dubultpilsonības gadījumā.⁴³ Šī uzskata pretinieki norāda, ka globāla pārvaldība ir zinātniskā

fantastika un, kaut arī daudzi iedzīvotāji nav apmierināti ar valsti, viņi tai ir cieši pieķērušies. Tāpēc risinājums būtu meklējams valstiski, taču, piemērojoties mainīgajiem laikiem, lai nodrošinātu, ka cilvēki var stāties harmoniskās attiecībās. Taču pat kritiķi atzīst, ka multietniskas un multinacionālas sabiedrības, kādas ir visās Eiropas valstīs, vairs neatbilst tradicionālajam nācijas–valsts modelim. Tādēļ jāmeklē iekļaujošas formas, kas ļautu saturēt kopā kultūras ziņā atšķirīgas kopienas.⁴⁴ Viens no variantiem būtu piešķirt trešo valstu pilsoņiem ES pilsonību. Tas veicinātu suverenitātes un līdz ar to arī vērtību debates pārnacionālā līmenī, jo ES piedāvātu citādas individa un starptautisko tiesību attiecības.⁴⁵

Taču ES dalībvalstis noraidīja viedokli, ka trešo valstu pilsoņiem, kas ES teritorijā dzīvo piecus gadus, jāpiešķir ES pilsonība. Tā vietā valstis uzskatīja, ka jāveido īpašs “trešo valstu pilsoņu statuss”. Pat terminoloģiski tika lemts atkāpties no terminiem “ārvalstnieks” vai “imigrants”, lai tādējādi izvairītos no negatīvās pieskaņas. Šī Eiropas Komisijas stratēģija tika nostiprināta Tamperes programmā, kas tika pieņemta 1999. gadā. Tā noteica, ka paralēli ES pilsoņa statusa nostiprināšanai papildu tiesības iegūst trešo valstu pilsoņi. Galvenais mērķis saskaņā ar programmu bija sasniegt tā saukto tuvo līdztiesību (angl. *near-equality*) starp ES pilsoņiem un trešo valstu pilsoņiem. Šī ideja vēlākos gados tika apstrīdēta, līdz jauns kompromiss tika rasts, pieņemot Hāgas programmu par brīvības, drošības un tiesiskuma stiprināšanu Eiropas Savienībā no 2005. līdz 2009. gadam, kas ir pamatā turpmākām attīstībām migrācijas jomā. Šī jaunā programma ir turpinājums 1999. gadā izstrādātajai Tamperes programmai. Saskaņā ar politisko uzstādījumu galvenais mērķis ir nodrošināt dalībvalstu koordināciju migrācijas jautājumos un legālo migrantu integrācijas veicināšanu. Programma tika tālāk precizēta rīcības plānā, ko pieņēma Eiropas Komisija un vēlāk, 2005. gada 2. jūnijā, apstiprināja Eiropadome. Šā procesa ietvaros ir pieņemta virkne dokumentu.⁴⁶ Tādējādi *de facto* ir notikusi atgriešanās pie Tamperes uzstādījumiem, jo ekonomiskie apsvērumi Eiropas līmenī ir ņēmuši virsroku pār konservatīvi nacionālajiem.

ES politika balstās uz imigrantu grupu aizsardzību. Taču to ierobežo dalībvalstu atšķirīgā vēsturiskā situācija un dažādie politiskie modeļi. Eiropas Komisija imigrāciju uzskata par pastāvīgu elementu Eiropas sabiedrības nākotnē. Ja imigrantu plūsma uz ES tiek pienācīgi un labi pārvaldīta, dalībvalstis no tā var gūt daudz ekonomisku un citu ieguvumu. Tādēļ efektīva migrācijas pārvaldība Eiropas Savienībā ir visu interesēs. Papildu mērķtiecīgai cīņai pret nelegālo imigrāciju, tostarp cilvēku tirdzniecību, būtisks aspekts migrācijas pārvaldībā ir arī legālo imigrantu sekmīga integrācija un diskriminācijas izskaušana. ES kopumā ir svarīgi, lai dalībvalstis saglabātu un turpinātu attīstīt tādas sabiedrības, kurās jaunpienācēji jūtas labi un kuras var raksturot kā tādas, kurās valda savstarpēja sapratne un pieņemšana, kā arī ir skaidri noteikumi un nākotne.

Rasisms 20. gadsimta piecdesmitajos gados ilgu laiku neparādījās ES dienaskārtībā un neatspoguļojās līgumos, ja tas nebija politisks jautājums. Tikai septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados pret rasismu likumi tika pieņemti, piemēram, Francijā, Beļģijā un Lielbritānijā. ES tas prasīja divdesmit septiņus gadus, lai nonāktu līdz Kopējai deklarācijai, kas atbalstīja Eiropas Cilvēktiesību konvenciju, kura arī šajā jomā ir ar ierobežotu piemērojamību.⁴⁷ Eiroparlaments ksenofobijas un fašisma izskaušanai pievērsās 1985. gadā, bet pirmā rezolūcija par cīņu pret rasismu un ksenofobiju tika pieņemta 1990. gadā. 1997. gads tika pasludināts par Eiropas gadu pret rasismu un ksenofobiju. Tā laikā ir izstrādāts uzvedības kodekss, iedibināta Eiropas Observatorija rasisma un ksenofobijas jautājumos.⁴⁸ Tādēļ loģisks šķiet Amsterdamas līguma grozījums, kas piešķir ES arī līgumos noteiktu kompetenci šajos jautājumos. Rezultātā ES ir pieņēmusi divas fundamentālas direktīvas diskriminācijas izskaušanai, balstoties uz rasi vai etnisko piederību, kā arī nodarbinātības jomā.⁴⁹ Šīs direktīvas ir piemērojamas arī attiecībā uz trešo valstu pilsoņiem.⁵⁰ Diemžēl pēc Eiropas Komisijas datiem 14 dalībvalstis (Spānija, Zviedrija, Čehija, Igaunija, Francija, Īrija, Lielbritānija, Grieķija, Itālija, Latvija, Polija, Portugāle, Slovēnija un Slovākija)⁵¹ vēl joprojām nav pilnībā transponējušas ES tiesību aktus, kas aizliedz diskrimināciju, pamatojoties uz rasi

vai etnisko izcelsmi. Tas var negatīvi ietekmēt citas dalībvalstis un visu ES kopumā, jo īpaši tāpēc, ka integrācija ir process, kas lielā mērā ir atstāts dalībvalstu ziņā. Tā kā dalībvalstīm ir dažāda vēsture, tiesiskais regulējums un ekonomikas, sociālās un kultūras vajadzības, kas jāņem vērā, to pašreizējās integrācijas politikas ievērojami atšķiras. Visu kopējās interesēs ir ES veicināt efektīvas integrācijas stratēģijas. Šā iemesla dēļ integrācijas jautājums Eiropas darba kārtībā kļūst aizvien svarīgāks. Efektīvas integrācijas stratēģijas pamatelementi ir apkopoti Eiropas integrācijas rokasgrāmatā, no kuras izriet pamatprincipi un vadlīnijas.⁵²

Savā 2003. gada jūnija paziņojumā par imigrāciju, integrāciju un nodarbinātību Eiropas Komisija noteica plašu pieeju integrācijai, aptverot ekonomikas, sociālo, politisko un kultūras dimensiju. Tika uzsvērts, ka nepieciešami lielāki centieni un ka integrācija ir nepārtraukts divvirzienu process, kas balstās uz abu pušu – legāli dzīvojošo trešajām valstīm piederīgo un uzņēmējvalsts sabiedrības – tiesībām un attiecīgiem pienākumiem.

Saloniku Eiropadome 2003. gada jūnijā noteica, ka jāizveido saskaņota Eiropas Savienības pamatprogramma dalībvalstu individuālo integrācijas politiku attīstībai un integrēšanai sabiedrības apziņā. Lai darbu tās izveidē padarītu intensīvāku, tika paredzēts definēt kopējos pamatprincipus. Šo prasību no jauna apstiprināja Hāgas Eiropadome 2004. gada 4. un 5. novembrī, kurā arī tika uzsvērta nepieciešamība pēc lielākas koordinācijas starp valstu integrācijas politikām un ES iniciatīvām šajā jomā. Tieslietu un iekšlietu padome 2004. gada 19. novembrī pieņēma secinājumus, kuros tika noteikti šādi kopējie pamatprincipi imigrantu integrācijas politikai Eiropas Savienībā.

1. Integrācija ir dinamisks divvirzienu abpusējas pieņemšanas process, kurā piedalās visi imigranti un dalībvalstu iedzīvotāji.
2. Integrācija nozīmē Eiropas Savienības pamatvērtību ievērošanu.
3. Nodarbinātība ir integrācijas procesa nozīmīga sastāvdaļa, tā ir būtiska imigrantu līdzdalības nodrošināšanai, imigrantu ieguldījumam uzņēmējvalsts sabiedrībā un tam, lai šis ieguldījums būtu redzams.

4. Pamatzināšanas par uzņēmējvalsts sabiedrības valodu, vēsturi un iestādēm ir integrācijas neatņemama sastāvdaļa; dot iespēju imigrantiem iegūt šīs pamatzināšanas ir svarīgs sekmīgas integrācijas elements.
5. Centieni izglītības jomā ir svarīgi, lai sagatavotu imigrantus un jo īpaši to pēcnācējus būt sekmīgākiem un aktīvākiem sabiedrības dalībniekiem.
6. Imigrantu ar attiecīgās valsts pilsoņiem līdztiesīga un bez jebkādas diskriminācijas piekļuve iestādēm, kā arī publiskām un privātām precēm un pakalpojumiem ir svarīgs pamats labākai integrācijai.
7. Integrācijas pamata mehānisms ir bieža imigrantu saskarsme ar attiecīgās dalībvalsts pilsoņiem. Kopīgi forumi, starpkultūru dialogs, izglītošana par imigrantiem un viņu kultūru, kā arī dzīves apstākļu uzlabošana pilsētas vidē sekmē imigrantu un attiecīgās dalībvalsts pilsoņu saskarsmi.
8. Dažādu kultūru un reliģiju piekopusu garantē Pamattiesību harta, un šis princips jāīsteno, ja vien tas nav pretrunā ar citām neaizskaramām Eiropas tiesībām vai valsts likumiem.
9. Imigrantu līdzdalība demokrātiskajos procesos un integrācijas politikas un pasākumu izstrādē, īpaši vietējā līmenī, sekmē viņu integrāciju.
10. Integrācijas politikas un pasākumu iekļaušanai visās attiecīgajās politikas jomās un pārvaldes un publisko pakalpojumu līmeņos ir būtisks apsvērums sabiedrības politikas veidošanā un īstenošanā.
11. Skaidru mērķu, rādītāju un novērtēšanas mehānismu izveide ir nepieciešama, lai pielāgotu politiku, izvērtētu sasniegto integrācijas jomā un padarītu efektīvāku informācijas apmaiņu.

Avots: A Common framework for the integration of third-country nationals, European Commission, Justice and Home Affairs. http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/immigration

ES imigrācijas un integrācijas pamatprincipi kopumā ir plaši un deklaratīvi, jo ES politiku visvairāk ierobežo pašas dalībvalstis. Kā liecina Francijas un Lielbritānijas piemēru apraksts, katrā valstī imigrācijas un integrācijas politikas saturs ir atšķirīgs. No tā izriet arī fakts, ka pagaidām ES dalībvalstīm ir savas iekšpolitiskās intereses un prioritātes, ko ES politika objektīvi nespēj mainīt. ES politiskajām vadlīnijām nav paredzēts politikas īstenošanas mehānisms un instrumenti.

ES politika ir vērsta divos virzienos, lai ilgtermiņā tos varētu tuvināt. No vienas puses, ES aizstāv imigrantu tiesības un īpašu nozīmi pievērš tam, lai dalībvalstis nodarbinātību uztvertu kā integrācijas procesa sastāvdaļu, jo tā ir būtiska imigrantu līdzdalības nodrošināšanai, imigrantu ieguldījumam uzņēmējvalsts sabiedrībā un tam, lai šis ieguldījums būtu redzams. No otras puses, ES politika aizstāv arī Eiropas valstu pilsoņu intereses. ES atzīst, ka imigrācijas un integrācijas jautājumu korelācija arvien vairāk dalībvalstīm rada iekšpolitiskas problēmas un potenciālas krīzes situācijas. Tādēļ tādi principi kā "pamatzināšanas par uzņēmējvalsts sabiedrības valodu, vēsturi un iestādēm ir integrācijas neatņemama sastāvdaļa; dot iespēju imigrantiem iegūt šīs pamatzināšanas ir svarīgs sekmīgas integrācijas elements" un "centieni izglītības jomā ir svarīgi, lai sagatavotu imigrantus un jo īpaši to pēcnācējus būt sekmīgākiem un aktīvākiem sabiedrības dalībniekiem" ir ES mēģinājums sekmēt dalībvalstu esošo un mantoto problēmu risināšanu pamatnāciju interesēs.

Eiropas ilgtermiņa nākotnes attīstība ir saistīta ar nepieciešamību pēc imigrantiem. To nosaka ne vien tirgus ekonomikas pieprasījums, bet arī Eiropas demogrāfiskā situācija un sabiedrības novecošanās problēma. Kā liecina Vācijas universitāšu pētījumi, labi funkcionējoši un atvērti darbaspēka tirgi piesaista augstāk kvalificētus migrantus, savukārt nekvalificētie strādnieki un tie, kas ir gatavi strādāt nelegāli, biežāk dodas uz valstīm, kurās ir spēkā stingrs nodarbinātības protekcionisms.⁵³ Darbaspēka migrācija rada izaicinājumus arī migrantu dzimtenei, jo mazina gados jauno un izglītoto darbinieku skaitu šajās valstīs. Tāpēc ES ir nepieciešams turpināt politikas formulēšanas un veidošanas procesu, lai dalībvalstis pakāpeniski atteiktos no

iekšpolitiskajiem ierobežojumiem un veidotu kopīgi funkcionējošu un atvērtu pieeju imigrācijas un integrācijas jautājumiem.

4. Imigrācija Latvijā: mantojums un pašreizējā situācija

Latvijai PSRS laikā ir nācies uzņemt padomju viesstrādniekus, kas nodrošināja lielvalsts industrializācijas politiku. Pēc neatkarības atjaunošanas bija svarīgi pārvarēt ilgstošās padomju okupācijas sekas un pārveidot valsts plānveida ekonomiku uz tirgus attiecībām. Privatizācijas un pārejas ekonomikas dēļ Latvijā bankrotēja lielākā daļa rūpniecības uzņēmumu, kuri pamatā nodarbināja bijušās PSRS pilsoņus. Tā rezultātā kopš deviņdesmito gadu sākuma Latviju atstāja vairāk nekā 150 tūkstoši jeb ap 18% bijušās PSRS pilsoņu. Tomēr joprojām Latvijā saglabājas augsts nepilsoņu skaits (apmēram 20%),⁵⁴ kas valsts līmenī līdz šim ir bijis galvenais sabiedrības integrācijas politikas objekts. 1999. gadā Latvijā tika pieņemta Sabiedrības integrācijas koncepcija un izstrādāta īpaša Integrācijas programma, kas aptvēra plašākās grupas, bet valsts līmenī faktiskā integrācija tika attiecināta tikai uz nepilsoņiem.

Imigrācija no ES trešajām valstīm pašlaik vēl nav Latvijas politikas prioritāte. Latvijā pagaidām nav pamata arī bažām, ka imigrantu ierašanās varētu izraisīt būtiskas izmaiņas sabiedrības etniskajā struktūrā, tādējādi veicinot etnisko spriedzi valstī. Taču Latvijas migrācijas politikai pašlaik ir jārisina virkne problēmjautājumu, kas saistās ar emigrācijas pieaugošo apjomu, darbaspēka deficītu, sabiedrības novecošanos un vispārējo valsts mērķi pēc iespējas ātrāk sasniegt ES vidējo dzīves līmeni, kā arī citus stratēģiskos mērķus, kas izriet no Nacionālā attīstības plāna.⁵⁵

Pēc LU Ģeogrāfijas fakultātes pētnieku aptaujām, kopš Latvijas pievienošanās ES 86 000 iedzīvotāju ir devušies darba meklējumos uz Rietumeiropu. Skaitlim ir tendence nemitīgi palielināties. Tikmēr Latvijas uzņēmējus arvien vairāk satrauc darbaspēka deficīts. Visvairāk

strādājošo trūkst būvniecībā, tirdzniecībā un veselības aprūpē. Pieprasījums šajās nozarēs pārsniedz piedāvājumu. Darbaspēka deficīts ir viens no faktoriem, kas var būtiski ierobežot valsts reģionālo attīstību, jo pat lielāko Latvijas pilsētu pašvaldības nespēj mobilizēt darbaspēka resursus saviem ekonomiskajiem projektiem. Kopumā darbaspēka deficīts var ievērojami aizkavēt ES vidējā dzīves līmeņa sasniegšanu.⁵⁶

Galvenās Latvijas darba tirgus problēmas ir liels nelegālo darbinieku īpatsvars un zems darba ražīgums, kā arī darbinieku nodarbinātība uz īsu laiku un darba tiesību ignorēšana. Kā atzīst Pasaules Banka, galvenie uzņēmumu izaugsmi kavējošie faktori Latvijā ir darbaspēka izmaksas. Latvijā uzņēmumos ar desmit un vairāk darbiniekiem 44,12% no darbaspēka izmaksām veido valstij maksājami nodokļi. Šajā jomā vēl lielāks nodokļu slogs ir tikai septiņās ES dalībvalstīs.⁵⁷

Pašreizējo stingro un uzņēmējus ierobežojošo imigrācijas politiku Latvijā atbalsta lielākā daļa valsts iedzīvotāju, kas izteikti negatīvi vērtē citu valstu viesstrādnieku potenciālo ierašanos Latvijā.⁵⁸ Šajā ziņā Latvija ir pret imigrāciju visnegatīvāk noskaņotā valsts ES. Negatīvisms atspoguļojas gan latviešu, gan cittautiešu atbildēs.⁵⁹ Šāda sabiedriskā doma ir saistāma ar padomju laika migrācijas politikas sekām, iekšējo nedrošību par savu identitāti un bailēm no konkurences. Pētījumi liecina, ka 32% latviešu un 39% cittautiešu uzskata, ka imigrantu skaita palielināšanās Latvijā saasinās etniskās problēmas, radīs lielāku spriedzi attiecībās starp dažādu tautību pārstāvjiem.⁶⁰ Latviešiem šīs bažas galvenokārt saistītas ar vēsturisko pieredzi. Savukārt lielai daļai cittautiešu, īpaši nepilsoņu (30%), ir bail no bezdarba un sociālās atstumtības.⁶¹

Kaut arī imigrācija nav politiskās dienaskārtības jautājums, tomēr nākotnē kā riska faktors ir jāvērtē rasisma izpausmes sabiedrībā. Sabiedrisko domu lielā mērā ietekmē masu mediji. Tajā pašā laikā tirgus pieprasījuma rezultātā mediji ir spiesti "atražot" tos mītus un stereotipus, kas raksturo pašu sabiedrību. Savu lomu šajos jautājumos būtu jāformulē politikas veidotājiem.

Imigrācijas politikas plānošanu un integrācijas mehānismu radīšanu Latvijā ietekmē izpildvaras atbildīgo institūciju koordinācijas

Vienoti daudzveidībā: imigrācija un integrācija 167**1. Imigrantu skaita palielināšanās Latvijā**

Atbilde	LR pilsoņi (%)	Nepilsoņi (%)
Saasināsies etniskas problēmas Latvijā, radīs lielāku spriedzi attiecībās starp dažādu tautību pārstāvjiem.	44	39
Veicinās Latvijas ekonomisko attīstību.	17	12
Palielinās starptautiskā terorisma draudus Latvijā.	11	14
Veicinās bezdarbu un sociālo neapmierinātību.	18	30
Grūti pateikt.	10	5

Avots: Imigrācijas ietekme uz etniskajām attiecībām ES paplašināšanās kontekstā. Rīga, Fridriha Eberta fonds un Latvijas Ārpolitikas institūts, 2004.

2. Risinot imigrācijas jautājumus, Latvijas valstij:

Atbilde	LR pilsoņi (%)	Nepilsoņi (%)
Jābūt stingrai nostājai, lai nepieļautu jaunu imigrantu pieplūdumu Latvijā.	58	41
Jābūt liberālai, jo tas var palīdzēt veicināt valsts ekonomikas attīstību.	15	12
Jāizvairās no potenciālajiem imigrantiem no Āzijas un Austrumu valstīm.	10	31
Jāizvairās no potenciālajiem imigrantiem no NVS valstīm.	10	11
Grūti pateikt.	7	5

Avots: Imigrācijas ietekme uz etniskajām attiecībām ES paplašināšanās kontekstā. Rīga, Fridriha Eberta fonds un Latvijas Ārpolitikas institūts, 2004.

trūkums. Imigrācijas politika ir saistīta ar piecu (Iekšlietu, Ārlietu, Labklājības, Sabiedrības integrācijas lietu un Tieslietu) ministriju darbības sfērām un līdz ar to saistīta ar darbības koordināciju. Piemērs neefektīvai starpministriju darbības koordinācijai ir jautājums par

imigrācijas un integrācijas saikni ES dalībvalstīs. Kā minēts iepriekš, ES valstu pieeja imigrācijai ir cieši saistīta ar sabiedrības integrācijas problēmām. Tieši tādēļ Eiropas Komisija, vadoties no dalībvalstu interesēm, ir sagatavojusi ikgadējo "Ziņojumu par migrāciju un integrāciju"⁶². Zīmīgi, ka vienīgā valsts, kas nepiedalījās ziņojuma veidošanā, bija Latvija. Tas liecina, ka šajā sadarbības posmā neviena valdības institūcija nav reaģējusi uz imigrācijas un integrācijas problemātikas un datu analīzi ES ietvaros.⁶³

Latvijas valdība līdz šim ir konsekventi aizstāvējusi ideju par stingras imigrācijas politikas nepieciešamību, tomēr, ieviešot ES Direktīvas 2003/109/EK par ilgtermiņa rezidenta statusu un 2003/86/EK par trešo valstu pilsoņu tiesībām uz ģimenes atkalapvienošanu, valsts nav izvirzījusi ierobežojumus imigrācijas vai integrācijas jomā.⁶⁴ Latvijas normatīvie akti šajā ziņā ir pat samērā liberāli, salīdzinot ar citām ES dalībvalstīm. Šogad īpaša valdības darba grupa ir izstrādājusi "Konceptiju par migrācijas politiku nodarbinātības kontekstā". Konceptija paredz par 60% samazināt ārvalstu darbaspēka ieviešanas vienreizējās izmaksas un atvieglot birokrātiskās procedūras, kas liecina par politikas pakāpenisku liberalizāciju. Tajā pašā laikā Īpašo uzdevumu ministrija sabiedrības integrācijas lietās līdz šim nav izstrādājusi jaunu un uz nākotni vērstu sabiedrības integrācijas programmu, kas noteiktu arī valstisko pieeju attiecībā uz imigrantiem, kuru skaits pēc valsts iestāžu aplēsēm būtu apmēram 3000 cilvēku gadā, bet pēc profesionālo nozaru ekspertu vērtējuma vairāki desmiti tūkstoši.⁶⁵ Taču, ja kopējās tendences liecina par imigrācijas politikas liberalizāciju, tam ir jāiet kopsolī ar integrācijas pasākumiem.

5. Imigrācijas un integrācijas perspektīvas Latvijā

Ekonomiskās attīstības rezultātā Latvijai īsākā vai ilgākā laika posmā nāksies rēķināties ar darbaspēka importa jautājumu.⁶⁶ Imigrācijas apjomus skaitliski precīzi ir grūti prognozēt, jo tas atkarīgs

no ekonomiskās attīstības konkrētās nozarēs un sektoros. Imigrācijas skaitliskais pieaugums Latvijā būs atkarīgs ne vien no valsts politikas, bet arī no darbaspēka mobilitātes un pieprasījuma vietējā darba tirgū, kā arī no demogrāfiskās situācijas izmaiņām.⁶⁷ Ja lielāka vai mazāka apjoma imigrācija ir neizbēgama, valsts un sabiedrības interesēs ir efektīvi pārvaldīt šos procesus. Pašlaik Latvijai ir stingra ārējās imigrācijas politika, kura, iespējams, laika gaitā tiks atvieglota, lai sekmētu vietējā biznesa attīstību. ES ietvaros Latvija ir liberālā veidā pārņēmusi trešo valstu pilsoņu direktīvas. Plašāka integrācijas politika pagaidām Latvijā nav izstrādāta. Iespējams, ka galvenais cēlonis saistās ar faktu, ka līdz šim imigrantu skaits ir bijis nenozīmīgs. Jo-projām Latvijas sabiedrības integrācijas centrālais jautājums ir par PSRS laika iebraucēju integrāciju Latvijā.

Tomēr, gan ņemot vērā Latvijas sabiedrības integrācijas pieredzi un pārbaudījumus, gan arī vērtējot imigrācijas un integrācijas problemātiku Eiropas mērogā, valsts politikai ir jābūt vērstai un plānotai uz imigrantu iesaistīšanu ekonomikā, kas cieši saistās ar citām dzīves jomām.⁶⁸ Pretējā gadījumā nekontrolēta un nepārvaldīta imigrācija vēl vairāk saasinās sabiedrības uztveri, radīs latentus vai atklātus konfliktus, kas sadala un radikalizē plašas sociālās grupas. Savukārt norobežošanās no imigrantiem vai stingri ierobežojoša politika var kaitēt valsts ilgtermiņa ekonomiskajām interesēm ES mērogā.

No integrācijas un Latvijas iedzīvotāju kultūras saglabāšanas viedokļa raugoties, problēmas varētu sagādāt iebraucēji, kas Latvijā ieradīsies no Krievijas, Baltkrievijas un Ukrainas. Šie cilvēki runā krieviski, līdz ar to, arī nezinot latviešu valodu, viņiem nebūs grūtību sazināties ar apkārtējiem. Valsts un pašvaldību institūcijām jāmeklē partneri starp mazākumtautību organizācijām, deleģējot tām funkcijas, kuru mērķis būtu integrēt ieceļotājus sabiedrībā. Ikviens cilvēks, ierodoties svešā valstī, meklē sev līdzīgos, savas tautības cilvēkus, jo cer, ka savējie palīdzēs atrast darbu un iekļauties apkārtējā vidē. Latvijā šādu palīdzību ar valsts atbalstu varētu sniegt vispirms krievu, baltkrievu un ukraiņu kopienas. Tiesa, šo kopienu organizācijas ir sašķeltas – no politiski radikālām līdz mērenām. Tas jāņem vērā, izvēloties

partnerorganizāciju, kas palīdzēs valsts institūcijām risināt imigrācijas/integrācijas jautājumus.

Integrācijas pamata mehānisms ir bieža imigrantu saskarsme ar attiecīgās dalībvalsts pilsoņiem. Imigrantu līdzdalība demokrātiskajos procesos un integrācijas politikas un pasākumu izstrādē, īpaši vietējā līmenī, sekmē to integrāciju. Integrācijas politikas un pasākumu iekļaušanai visās attiecīgajās politikas jomās un pārvaldes un publisko pakalpojumu līmeņos ir būtisks apsvērums sabiedrības politikas veidošanā un īstenošanā. Šajā ziņā īpaši pieaug politisko un sabiedrisko organizāciju, kā arī mediju nozīme. Latvijas politikajām partijām būtu svarīgi pozicionēt savu ideoloģisko skatījumu uz imigrācijas nepieciešamību un integrācijas līmeni, kas valsts politikā būtu jāievēro.

Latvijas politikas mērķis ilgtermiņā ir līdzsvarot imigrantu un pamatiedzīvotāju intereses, attiecīgi ietekmējot sabiedriskos procesus un vispārējo informētības līmeni. Latvijas etnopolitikas eksperti uzskata, ka līdz šim sabiedrības integrācijas procesā no plašiem un atklātiem konfliktiem ir izdevies izvairīties tāpēc, ka dažādās sabiedrības grupās un etniskajās kopienās dominē etnocentrisms.⁶⁹ Tas nodrošina etnisko grupu autonomiju un relatīvu stabilitāti. Tomēr nākotnes izaicinājumu kontekstā valsts politikai ir jābūt vērīgai uz sabiedrības grupu atvērtību, lai tādējādi mazinātu imigrācijas negatīvās sekas, veicinātu integrācijas procesus valsts un sabiedrības interesēs, kā arī nodrošinātu Latvijas ekonomisko izaugsmi ES mērogā.

Atsauces

¹ Raksts publicēšanai sagatavots 2007. gada aprīlī.

² REUTERS, BNS news agencies. "Eiropa nespēj vienoties par imigrācijas politiku" (Europe Unable to Reach Agreement on Immigration Policy), July 3, 2006.

³ Daniels Gross, Ekonomiskās politikas pētījumu centra direktors Briselē; Stefano Mikosi, biznesa asociācijas un analītiķu grupas Assonime ģenerāldirektors Romā, bijušais Eiropas Komisijas rūpniecības ģenerāldirektors. Publicēts sadarbībā ar Project Syndicate "Kā padarīt populāru integrāciju Eiropas Savienībā". Diena, 10.04.2007.

⁴ Turpat.

- ⁵ Turpat.
- ⁶ Manuels Medina Ortega, Eiropas Parlamenta deputāts, Sociālistu grupa (Spānija). Eiropas Parlamenta Informācijas biroja Latvijā un Eiropas Komisijas pārstāvniecības Latvijā konferences DARBASPĒKA MOBILITĀTE UN MIGRĀCIJAS POLITIKA ES UN LATVIJĀ materiāli. 20.04.2007.
- ⁷ Newsweek, The End of Europe, Special Report, May 3, 2006.
- ⁸ Daniels Gross, Ekonomiskās politikas pētījumu centra direktors Brisele; Stefano Mikosi, biznesa asociācijas un analītiķu grupas Assonime ģenerāldirektors Romā, bijušais Eiropas Komisijas rūpniecības ģenerāldirektors. Publicēts sadarbībā ar Project Syndicate "Kā padarīt populāru integrāciju Eiropas Savienībā". Diena, 10.04.2007.
- ⁹ Migrants Experiences of Racism and Xenophobia in 12 EU Member States. European Monitorin Centre on Rasism and Xenophobia, Pilot study. May 2006, http://fra.europa.eu/fra/material/pub/merx/Migrants_Experiences-web.pdf (Pēdējo reizi skatīts 01.04.2007.)
- ¹⁰ Reuters, BNS news agencies. "Eiropa nespēj vienoties par imigrācijas politiku" (Europe Unable to Reach Agreement on Immigration Policy", July 3, 2006.
- ¹¹ Dirty, dangerous, demanding (angl.) – netīrs, bīstams, prasīgs.
- ¹² Migration, Minorities and Employment: Exclusion, discrimination and anti-discrimination in 15 Member States of the European Union. Equality & Diversity for an inclusive Europe. EUMC Comparative study. Pieejams <http://fra.europa.eu/fra/material/pub/comparativestudy/CS-Employment-en.pdf> (Pēdējo reizi skatīts 08.04.2007.)
- ¹³ James A. Goldston, Holes in the Rights Framework: Racial Discrimination, Citizenship, and the Rights of Noncitizens. Ethics & International Affairs, Carnegie Council, 2006, Volume 20, Number 3, p. 322.
- ¹⁴ EC Second Annual Report on Migration and Integration 30.06.2006 SEC (2006) 892.
- ¹⁵ Ibid.
- ¹⁶ Reuters, BNS news agencies. "Eiropa nespēj vienoties par imigrācijas politiku" (Europe Unable to Reach Agreement on Immigration Policy", July 3, 2006.
- ¹⁷ Saczuk, K. A. (2003). Development and Critique of the Concept of Replacement Migration. CEFMR Working paper 4/2003, 22.
- ¹⁸ Heran, F. (2004). (Франсуа Эран. Пять предвзятых идей об иммиграции. Население и общество. No.80, Информативный бюллетень Центра демографии и экологии человека. РАН.)
- ¹⁹ Bauer, T. K., Haisken, J. P., Schmidt, C. M. (2005). *International labour migration, economic growth and labour markets: the current state of affairs*. The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses. United Nations, New York, Geneva, pp. 111–135.

- ²⁰ Imigrācijas ietekme uz etniskajām attiecībām ES paplašināšanās kontekstā. Rīga, Fridriha Eberta fonds un Latvijas Ārpolitikas institūts, 2004.
- ²¹ Immigration situation in Eastern Europe. Stefan Wagstyl. "Financial Times". 12.04.2006. Heikki Mattila, a researcher for the International Migration Organization, says "some Central and Eastern European countries – Poland, Hungary, the Czech Republic and Slovenia – already have been turning from mere emigration countries to countries of emigration, transit, and immigration at the same time."
- ²² Freedom House Report "Nations in Transit", 2007.
- ²³ Manuels Medina Ortega, Eiropas Parlamenta deputāts, Sociālistu grupa (Spānija). Eiropas Parlamenta Informācijas biroja Latvija un Eiropas Komisijas pārstāvniecības Latvijā konferences DARBASPĒKA MOBILITĀTE UN MIGRĀCIJAS POLITIKA ES UN LATVIJĀ materiāli. 20.04.2007.
- ²⁴ Atsaucoties uz savas Konstitūcijas 2. pantu, Francija, ratificējot Starptautisko paktu par pilsoniskām un politiskām tiesībām, deklarēja, ka Pakta 27. pants, kas paredz mazākumtautību aizsardzību, nav attiecināms uz Franciju. Deklarācijas tekstam skatīt http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/treaty5_asp.htm
- ²⁵ BNS/ REUTERS. Francija ievieš stingrāku imigrācijas politiku. 12.07.2006.
- ²⁶ James A. Goldston, Holes in the Rights Framework: Racial Discrimination, Citizenship, and the Rights of Noncitizens. Ethics & International Affairs, Carnegie Council, 2006, Volume 20, Number 3, pp. 325–326. BIG ISSUE IN WEST EUROPE. Gemany, UK, the Netherlands, where 3 foreign-born imams were ordered to leave for "contributing to the radicalization of Muslims in the Netherlands".
- ²⁷ BNS/ REUTERS. Francija ievieš stingrāku imigrācijas politiku. 12.07.2006.
- ²⁸ BNS/ REUTERS. Britus uztrauc imigrācija. 14.08.2006.
- ²⁹ Turpat.
- ³⁰ John Beggs, AIB Global Treasury galvenais ekonomists (Īrija). Eiropas Parlamenta Informācijas biroja Latvijā un Eiropas Komisijas pārstāvniecības Latvijā konferences DARBASPĒKA MOBILITĀTE UN MIGRĀCIJAS POLITIKA ES UN LATVIJĀ materiāli. 20.04.2007.
- ³¹ World Economic Forum. Wagstyl Stefan. Editor, Eastern Europe, Financial Times, United Kingdom. Financial Times International media group. 07.05.2006.
- ³² LETA/BBC. Dž. Rauntri Fonds izpētījis viesstrādnieku attieksmi par Lielbritāniju. 11.05.2007.
- ³³ Turpat.
- ³⁴ Turpat.
- ³⁵ LETA/RBC. "Christian Science Monitor". Lielbritānijā pieaug islāma kaujinieku popularitāte. 11.07.2007.
- ³⁶ Turpat.

- ³⁷ Pilnīgam uzskaitījumam skatīt http://ec.europa.eu/justice_home/news/information_dossiers/the_hague_2006/scoreboard_en.htm (Pēdējo reizi skatīts 29.08.2006.)
- ³⁸ Kā nozīmīgākās minamas SDO Konvencija par migrāciju nodarbinātības nolūkos (1949) un tās papildinājums (1975) par ļaunprātīgiem nosacījumiem un vienlīdzīgu iespēju un apiešanās veicināšanu attiecībā uz migrējošiem strādājošiem, kā arī ANO Starptautiskā konvencija Visu migrantu strādnieku un viņu ģimenes locekļu tiesību aizsardzībai (1990), kas stājas spēkā tikai 2003. gadā. Migrantu strādnieku konvenciju ratificējušas tās valstis, kuru iedzīvotāji lielākoties ir migranti (piem., Azerbaidžana, Bolīvija, Uganda, Urugvaja, Meksika). ANO ir pieņēmusi arī deklarāciju par Individu cilvēktiesībām, kuri nav tās valsts pilsoņi, kurā dzīvo (1985, rez. 40/144).
- ³⁹ Jaunās konvencijas faktiski atkārtō tās tiesības, kas ietvertas citās konvencijās, piem., spīdzināšanas aizliegums, apziņas un reliģijās brīvība u. tml. Nepastāvot efektīvai sistēmai, lai kontrolētu standartu monitoringu, konvencijas var radīt konfliktejošus standartus, kas neveicina efektīvu cilvēktiesību aizsardzību. Carmen Tiburcio, *The Human Rights of Aliens under International and Comparative Law*, Marinus Nijhoff Publishers, 2001.
- ⁴⁰ UN CERD, General Recommendation No. 30, Preamble.
- ⁴¹ Committee on the Elimination of Racial Discrimination, 64th session, summary record of the 1624th meeting. Thematic Discussion on Non-Citizens and Racial Discrimination. CERD/C/SR.1624, March 5, 2004.
- ⁴² Goldston, J. A. Holes in the Rights Framework: Racial Discrimination, Citizenship, and the Rights of Noncitizens. *Ethics & International Affairs*, Carnegie Council, 2006, Volume 20, Number 3.
- ⁴³ Franck, T. M. *The Empowered Self. Law and Society in the Age of Individualism*, Oxford University Press, 1999, pp. 98–99.
- ⁴⁴ Dunkerley, D., Hodgson, L., Konopacki, S., Spybey, T., Thompson, A. *Changing Europe. Identities, Nations and Citizens*, Routledge, 2002, pp. 40–41.
- ⁴⁵ Par suverenitātes definēšanu pārnacionālā limenī skatīt: Sarooshi, D. *International Organizations and their Exercise of Sovereign Powers*, Oxford University Press, 2007. Autors lieto terminu, kas precīzāk apzīmē šīs debates “*contestation of sovereignty*” (angl.).
- ⁴⁶ Tā cita starpā attiecas uz stratēģijām, kas saistītas ar šādiem elementiem: pamattiesības un pilsonība, patvēruma un imigrācija, integrācija, robežu pārvaldība, cīņa pret terorismu un organizēto noziedzību un to novēršana, tiesu iestāžu sadarbība civillietās un krimināllietās un policiju sadarbība. Skatīt uzskaitījumu gan *Scoreboard* lapā, gan arī http://ec.europa.eu/justice_home/fsj/immigration/fsj_immigration_intro_en.htm (Pēdējo reizi skatīts 29.08.2006.)

- ⁴⁷ Dunkerley, D., Hodgson, L., Konopacki, S., Spybey, T., Thompson, A. *Changing Europe. Identities, Nations and Citizens*, Routledge, 2002, p. 91.
- ⁴⁸ *Ibid*, p. 92.
- ⁴⁹ Skatīt: Directive 2000/43 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin, *OJL 180, 19/07/2000 P. 0022–0026* un Directive 2000/78 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation *OJ L 303, 02/12/2000 P. 0016–0022*.
- ⁵⁰ Halleskov, L. The Long-Term Residents Directive: A Fulfilment of the Tampere Objective of Near-Equality? *European Journal of Migration and Law*, 7, 2005, pp. 181–201.
- ⁵¹ Eiropas Komisijas pārstāvniecība Latvijā. Komisija rīkojas, lai panāktu, ka dažu dalībvalstu tiesību aktos novērstu trūkumus rasu vienlīdzības jomā. Brisele, IP/07/928. 29.06.2007.
- ⁵² Handbook on Integration for policy-makers and practitioners. European Commission. Directorate-General Justice, Freedom and Security. November, 2004.
- ⁵³ Daniels Gross, Ekonomiskās politikas pētījumu centra direktors Briseļē; Stefano Mikosi, biznesa asociācijas un analītiķu grupas Assonime ģenerāldirektors Romā, bijušais Eiropas Komisijas rūpniecības ģenerāldirektors. Publicēts sadarbībā ar Project Syndicate "Kā padarīt populāru integrāciju Eiropas Savienībā". *Diena*, 10.04.2007.
- ⁵⁴ Latvijas statistikas gadagrāmata. Rīga: LR Centrālā statistikas pārvalde, 2006.
- ⁵⁵ Karnītis E. (2004). Dzīves kvalitāte kā Latvijas nākotnes mērķis. *Nacionālās intereses: formulējuma meklējumos*. Stratēģiskās analīzes komisija. Zinātniski pētnieciskie raksti 1, 105.–120. lpp.
- ⁵⁶ Latvijas imigrācijas politika: problēmas un perspektīvas. K. Adenauera fonds un Latvijas Ārpolitikas institūts, 2006.
- ⁵⁷ Vai Latvijai darbaspēka imigrācija? Hansabankas analītiskās diskusijas. 12.06.2006.
- ⁵⁸ Arnis Kaktiņš, Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centra SKDS direktors. Eiropas Parlamenta Informācijas biroja Latvijā un Eiropas Komisijas pārstāvniecības Latvijā konferences DARBASPĒKA MOBILITĀTE UN MIGRĀCIJAS POLITIKA ES UN LATVIJĀ materiāli. 20.04.2007.
- ⁵⁹ Zaiga Krišjāne, Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas fakultāte. Eiropas Parlamenta Informācijas biroja Latvijā un Eiropas Komisijas pārstāvniecības Latvijā konferences DARBASPĒKA MOBILITĀTE UN MIGRĀCIJAS POLITIKA ES UN LATVIJĀ materiāli. 20.04.2007.
- ⁶⁰ Imigrācijas ietekme uz etniskajām attiecībām ES paplašināšanās kontekstā. Rīga, Fridriha Eberta fonds un Latvijas Ārpolitikas institūts, 2004.

Vienoti daudzveidībā: imigrācija un integrācija 175

- ⁶¹ Turpat.
- ⁶² EC Second Annual Report on Migration and Integration 30.06.2006 SEC (2006) 892.
- ⁶³ Imigrācijas politika un ES nākotne. Stratēģiskās Analīzes komisija, 2007.
- ⁶⁴ Integrācijas jomā Latvija ir izvirzījusi tikai valsts valodas zināšanu pārbaudi. Cilvekiem, kas vēlas iegūt ES pastāvīgā iedzīvotāja statusu, Valsts valodas eksaminācijas centrā jānokārto valsts valodas eksāmens, kam jāatbilst 1. līmeņa B pakāpei, kas ir otrā zemākā valodas prasmes pakāpe.
- ⁶⁵ Vai Latvijai darbaspēka imigrācija? Hansabankas analītiskās diskusijas. 12.06.2006.
- ⁶⁶ Oļegs Barānovs, LR Ekonomikas ministrijas Tautsaimniecības struktūrpolitikas departamenta direktors. Eiropas Parlamenta Informācijas biroja Latvijā un Eiropas Komisijas pārstāvniecības Latvijā konferences DARBASPĒKA MOBILITĀTE UN MIGRĀCIJAS POLITIKA ES UN LATVIJĀ materiāli. 20.04.2007.
- ⁶⁷ Elmar Römpczyk, Fr. Eberta fonds (Vācija). "ES darbaspēka mobilitātes saimnieciskie labumi un sociālās izmaksas". Eiropas Parlamenta Informācijas biroja Latvijā un Eiropas Komisijas pārstāvniecības Latvijā konferences DARBASPĒKA MOBILITĀTE UN MIGRĀCIJAS POLITIKA ES UN LATVIJĀ materiāli. 20.04.2007.
- ⁶⁸ Handbook on Integration for policy-makers and practitioners. European Commission. Directorate-General Justice, Freedom and Security, November, 2004.
- ⁶⁹ LZA "Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas", Sabiedrības integrācijas fonds, 2007.

ARTŪRS ALKSNIS

Starp republiku un pilsoni: radikalizācija Francijā imigrācijas un sabiedrības integrācijas kontekstā

“Mūžīgā uguns, tāda pati kā Triumfa arkā, kas deg par godu Nezināmajam imigrantam” – tā par “normālo” situāciju, kad katru nakti Francijā vidēji tiek aizdedzinātas septiņdesmit automašīnas¹, rakstīja Žans Brodrijārs (*Jean Baudrillard*)². Dažkārt šī “uguns” uzliesmo spēcīgāk, kā, piemēram, sagaidot Jauno gadu, kad Francijas pilsētās automašīnas deg kā tādas savdabīgas svētku eglītes – tā 2007. gads tika sagaidīts ar vairāk nekā četršimt degošām mašīnām.³ Tomēr, ja šī savdabīgā tradīcija, kas aizsākās jau 1997. gadā Strasbūrā, vairs netiek uztverta kā kaut kas ārkārtējs, tad trijās 2005. gada rudens nedēļās sadedzinātās teju vai 10 000 automašīnas, kam pievienojās daudzas sabiedriskās ēkas, skolas, policijas iecirkņi, satricināja visu Franciju, un kadri no degošo automašīnu liesmām izgaismotajām Francijas priekšpilsētām tika pārraidīti visos pasaules televīzijas ziņu kanālos.

Naksnīgie nemieri, kuru kopējais kaitējums sastādīja 200 miljonus eiro,⁴ aizsākās 2005. gada 27. oktobrī *Clichy-sous-Bois*, Parīzes ziemeļu priekšpilsētā, kad divi piecpadsmit un septiņpadsmit gadus veci jaunieši no tunisiešu un maliešu imigrantu ģimenēm no nāvīgām elektrotraumām mira elektrostacijā, kur viņi slēpās no policijas. Šis traģiskais notikums bija sākums trīs nedēļu ilgiem nemieriem, kas aptvēra gandrīz visus Francijas reģionus. Situācija bija ārkārtēja – ja arī tie nebūt nebija pirmie jauniešu nemieri Francijas pilsētās, tomēr tā bija pirmā reize, kad tie sasniedza tik plašus apmērus.

Par Francijas integrācijas problēmām daudz ir ticis rakstīts un rādīts, un šāda uzmanība ir tikai dabiska, ņemot vērā, ka Francijā

dzīvo Eiropā lielākā musulmaņu kopiena, kuras skaits tiek lēsts ap pieciem miljoniem. Pasaules un Latvijas ziņās samērā bieži parādās ziņas par kartējām ar imigrāciju un integrāciju saistītām problēmām – vai tas būtu attiecībā par aizliegumu skolās valkāt musulmaņu sievietu lakatu, par nelegālo imigrantu izsūtīšanu no valsts vai par kaut ko citu. Tomēr bieži vien šīs problēmas tiek raksturotas īstermiņa perspektīvā, skaidrojumu meklējot islāma radikalismā vai Francijas “atvienkāršotajā” integrācijas modelī, tādējādi neatklājot problēmsituācijas vēsturiskos cēloņus, kā arī nesniedzot pietiekami plašu ietvaru šābrīža problēmām. Šā raksta mērķis ir aplūkot jautājumu par Francijas sabiedrības integrāciju imigrācijas kontekstā ilgtermiņa perspektīvā, pievēršoties tam, kā gadsimtu laikā ir attīstīties franču republikāniskais sabiedrības modelis, īpašu uzmanību pievēršot tieši imigrācijai, kas to ir ietekmējusi jau kopš tā pirmsākumiem. Analizējot radikalizācijas tendences mūsdienu Francijā, rakstā tiks atspoguļots, kā vēsturiskie un filozofiskie franču republikānisma aspekti sajaucas ar imigrācijas radītajiem izaicinājumiem, kopā veidojot īpašu, tikai Francijai raksturīgu problēmu un izaicinājumu “sajaukumu”, uz kuriem arī atbildes tiek meklētas īpašā – franču – veidā.

1. Republika un tās pilsoņi – teorētiski vienlīdzīgi, praktiski (ne)vienlīdzīgi

1958. gadā pieņemtās Piektās republikas konstitūcijas 1. pants viennozīmīgi nosaka: “Francija ir nedalāma, laicīga (*laïque*), demokrātiska un sociāla republika. Tā nodrošina visu pilsoņu vienlīdzību likuma priekšā, neatkarīgi no to izcelsmes, rases vai reliģijas. Tā respektē visas ticības.” Šis pants būtībā kodolīgi atspoguļo visu Francijas republikāniskās pilsonības koncepciju, kas, definējot politisko kopienu, neņem vērā nedz rasi, nedz etnisko izcelsmi, nedz reliģiju. Tā paredz strikti nodalītu publisko telpu, kas ir akla pret jebkāda veida atšķirībām – tām vieta ir tikai un vienīgi privātajā telpā.

Jēdziens “republika” Francijā nenozīmē tikai politiska režīma formu, bet visupirms iemieso vērtību un principu sistēmu, kas nosaka ciešu un nepastarpinātu saikni starp pilsoni un republiku. Tieši pilsonis, nevis kāda nacionāla vai etniska grupa tiek uzskatīts par Republikas galveno elementu – pilsoņi veido franču politisko kopienu.⁵ Mūsdienā Francijas pilsonības likumdošana joprojām balstās uz principiem un normām, kas radušās jau Lielās Franču revolūcijas laikā, kad pilsonība tika saistīta ar suverenitātes kopīgu dalīšanu, ko noteica idejas par sabiedrisko līgumu (fr. *contrat social*) un kopējām interesēm. Franču republikānisms pēc būtības ir šāds “līgums”, kas idejiski sakņojas Apgaismības filozofijā, it īpaši jau Žana Žaka Ruso (*Jean-Jacques Rousseau*) idejās par vispārējo gribu (fr. *volonté générale*), kas ir pārāka pār individuālajām interesēm.⁶ Šā raksta ietvaros nebūt netiek izvirzīts mērķis izvērtēt Ž. Ž. Ruso politisko filozofiju, tomēr jānorāda – viņš uzskatīja, ka “vispārējai gribai” ir jābūt augstākai par individuālām tiesībām, vienlaikus uzsverot individu vienādās iespējas piedalīties kolektīvo lēmumu pieņemšanā – tā izpaudās brīvība sabiedriskā organisma ietvaros. Par Ž. Ž. Ruso ideju praktisku iemiesojumu kļuva šī jaunā, pēc revolūcijas radusies republika, it īpaši jakobiņu valdīšanas laikā. Tālaika sauklis par “vienu un nedalāmu” Franciju, par ko tiks runāts nākamajā nodaļā, līdz pat mūsdienām ir ietekmējis skatījumu uz imigrāciju un integrāciju. Ž. Ž. Ruso ideju iedvesmoti, jakobiņi uzskatīja, ka nekas nevar nostāties starp individu un republiku.⁷ Jakobiņu laikā “valsts nostājās pār sabiedrību, demokrātija pār konstitucionālismu, savukārt vienlīdzība augstāk pār brīvību” – jakobiņu režīms pat ir dēvēts par pirmo “totalitāro demokrātiju” pasaulē.⁸

Tieši vienlīdzība ir uzskatāma par republikānisma centrālo elementu. Te gan jānorāda, ka tā tiek tverta ļoti abstraktā veidā – te nav runa par iespēju vienlīdzību vai cīņu pret materiālo nevienlīdzību, bet gan par to, ka pilsoņi tiek uztverti kā abstrakti indivīdi, kas ir vienlīdzīgi to attiecībās ar republiku.⁹ Proti, neatkarīgi no tā, vai Francijas pilsonis ir dzimis kādā Francijas lauku ciematā vai Alžīrijas tuksnesī un pilsonību ieguvis pēc tam, viņa statuss ir pilnīgi identisks ar citiem pilsoņiem. Atšķirībā no ASV vai Lielbritānijas, kur dažādām

etniskām, lingvistiskām un reliģiskām grupām ir īpašas tiesības, balstoties uz to minoritātes statusu, ideja par šādu dalījumu par labu kādai kopienai, kas būtu starp republiku un pilsoni, ir klajā pretrunā ar republikāniskajiem principiem. Prakse gan, kā tiks izklāstīts turpmākajās nodaļās, ne vienmēr ir bijusi tik viennozīmīga, jo runa te ir tikai un vienīgi par vispārēju principu, nevis tiešu realitātes atainojumu.

2. Republikāniska pilsonības koncepcija – īss ekskurss cauri gadsimtiem

Kā jau minēts Kristīnes Krūmas un Ivara Indāna šajā krājumā iekļautajā rakstā, imigrācijas un integrācijas jautājumi Francijā ilgu laiku tika uztverti tikai saistībā ar nacionālo pilsonības politiku. Faktiski jau kopš Lielās Franču revolūcijas pilsonības koncepts un ar to saistītā likumdošana kļuva par nozīmīgāko elementu attiecībās starp individu un valsti. Tā kā republika bija idejiski balstīta uz universālām vērtībām, arī piederība pie franču politiskās kopienas ieguva universālu dimensiju. Franču nācija tika definēta izteikti politiski, kas idejiskā līmenī padarīja pieņemamu to, ka arī "citi" varētu pievienoties franču politiskajai nācijai – tiem tikai bija sevi jāsaista ar tās kopējām interesēm un politiskajām vērtībām. Attiecīgi Francijas pilsonība bija pieejama ne tikai frančiem, bet arī ārzemniekiem, kuri apliecināja atbalstu revolucionārajiem principiem un atbalstīja franču republikāniskās vērtības.¹⁰ Taču, tā kā šāda pašidentifikācija ar franču vērtībām un principiem varētu tikt sasniegta, tikai zinot valodu, kurā tās ir izteiktas, franču valodas zināšanas pakāpeniski kļuva par *sine qua non* priekšnoteikumu pilsonības iegūšanai.¹¹

Lai gan Francija tradicionāli tiek minēta kā piemērs *jus soli* pilsonības principam,¹² tā bija tieši Francija, kas 1803. gadā ar Napoleona Civilkodeksu ieviesa *jus sanguinis*.¹³ Vēlāk no Francijas uz *jus sanguinis* balstītās likumdošanas iedvesmojās daudzu Eiropas valstu, tajā skaitā Vācijas, Itālijas un Spānijas likumdevēji.¹⁴ Pati Francija gan pēcāk atgriezās pie *jus soli*, un šeit īpaši būtisks faktors bija apstākļi, ka

Francija no izteiktas emigrācijas zemes pakāpeniski kļuva par imigrācijas zemi: pieaugošais Francijā dzimušo ārzemnieku bērnu skaits lika pārskatīt pilsonības likumdošanu. Interesanti, ka tam par pamatu bija neapmierinātība, kas saistīta ar nevienlīdzīgo situāciju karadienestā. Francijā dzimušie ārzemnieku bērni, kas varēja pieprasīt Francijas pilsonību 21 gada vecumā, to ļoti bieži nedarīja, jo nevēlējās dienēt, kas ir visai saprotams, ja ņem vērā, ka karadienests (tiem, kuri tika noteikti izlozes ceļā) varēja ilgt pat astoņus gadus. Tādējādi armijā praktiski tika iesaukti tikai francūži. Kad 1872. gadā tika iedibināts obligātais karadienests, neapmierinātība ar šo "netaisnību" tikai pieauga. Turklāt tas tika uztvērts ne tikai kā nepieļaujama "privilēģija", bet arī kā kavēklis asimilācijai – tika uzskatīts, ka ārzemnieki dabiski "asociēsies ar citiem [...] un būs vienaldzīgi vai naidīgi pret franču nācijas varenību un labklājību".¹⁵ Tādēļ, lai atjaunotu vienlīdzību pienākumos starp visiem bērniem, kas dzimuši un auguši Francijā, 1889. gadā tika atjaunots *jus soli*.¹⁶

1889. gadā veiktās izmaiņas Francijas pilsonības likumdošanā bija saistītas ar vēl vienu imigrācijas izraisītu problēmu. 19. gadsimta astoņdesmitajos un deviņdesmitajos gados īpaši aktuāls bija kļuvis jautājums par "nacionālo darbavietu saglabāšanu", kad daudzo ārzemnieku klātbūtne (1886. gadā ārzemnieku skaits sastādīja 1 127 000 jeb 3% no kopējā iedzīvotāju skaita¹⁷) izraisīja franču strādnieku aktīvu naidīgumu pret imigrantiem, turklāt šī sabiedrības viedokļa radikalizācija nereti pārauga pat tiešās, bieži vien asiņainās sadursmēs.¹⁸ Pastāvot šādam sabiedrības spiedienam, tika skaidri nodalīti francūži no ārzemniekiem, pirmajiem piešķirot uz nacionāla pamata balstītas priekšrocības.¹⁹

Tomēr te atkal jānorāda uz kādu Francijai raksturīgu paradoks – šāda nacionāli republikāniska ideoloģija bija cieši saistīta ar pārliecību par ārzemnieku asimilācijas iespējamību un tās pozitīvo lomu – līdz pat Otrajam pasaules karam uz asimilāciju balstīta pieeja integrācijai sakņojās pārliecībā par "franču kultūras pārakumu".²⁰ Tika uzskatīts, ka naturalizējoties ārzemnieki pieņem arī franču civilizācijas mantojumu, viņu jaunajai piederībai "izdzēšot" to sākotnējo izcelsmi.

Centrālā vieta šajā procesā tika ierādīta valsts skolām, kas tika uzskatītas par iespēju vienlīdzības simbolu,²¹ un skolotājiem tika uzticēts veikt *mission civilisatrice* jeb civilizēšanas misiju.²² Tika uzskatīts, ka jebkurš cilvēks, lai kāda arī būtu viņa izcelsme vai ticība, var pilnvērtīgi iekļauties politiskajā kopienā, ja viņš saņēmis valsts nodrošinātu izglītību skolu sistēmas ietvaros, ar kuras starpniecību tik dažādie indivīdi visi kā viens kļūst par vienlīdzīgiem Francijas pilsoņiem. Šāda asimilēšanas ideoloģija galvenokārt attiecās uz ārzemnieku bērniem, bet ne tikai – tolaik joprojām aktuāls bija arī jautājums, kā Francijas tik atšķirīgo reģionu zemniekus “pārveidot francūžos”.²³

Republikāniskā skolu sistēma gan nekad nav izvairījusies no zināmas nacionālo noteikumu pielāgošanas vietējām vajadzībām vai no dialoga ar vietējiem aktieriem. Tā, piemēram, laicīgā Francija vienmēr ir vienojusies ar katoļu baznīcas institūcijām par brīvdienu datumiem vai arī par ceturtdienas un vēlāk trešdienas izbrīvēšanu katķismam.²⁴ To ir vērts paturēt prātā, kad vēlāk tiks iztirzāts mūsdienās aktuālais jautājums par valsts skolām un islāma lakatu valkāšanu tajās. Tāpat tā nav izvairījusies arī no ksenofobijas pret ārzemniekiem vai naturalizētajiem Francijas pilsoņiem. Vēl vairāk, liela daļa sabiedrības uzskatīja, ka imigranti nekad neintegresies, ka imigrantu vai ebreju bērni, lai kāda arī būtu to izglītība, tāpat “nesapratis Rasinu”.²⁵ Par šo Trešās Republikas laiku, kas daudziem joprojām izraisa nostalgiskas atmiņas, šobrīd ir pieejamas daudzas liecības, kas norāda uz skolotājiem – republikānisko vērtību nesējiem, kas bieži vien īpaši slikti izturējās tieši pret imigrantu bērniem. Tikmēr pati pilsoniskās audzināšanas programma tolaik skolotājus instruēja bērniem mācīt, ka Francija ir “vistaisnīgākā, visbrīvākā, viscilvēciskākā no zemēm”, kas netieši nozīmēja, ka citas ir mazāk taisnīgas, mazāk brivas un mazāk cilvēciskas. Patriotisms tolaik nereti saistījās ar ksenofobiju un “cita” noraidījumu.²⁶

Turklāt šī “vistaisnīgākā” republika, kas tolaik bija arīdzan otrā lielākā impērija pasaulē, savu vienlīdzīgo pilsonības koncepciju nebūt neattiecināja vienādi uz visiem saviem pavalstniekiem. Alžīrijā, kas tobrīd veidoja trīs Francijas departamentus, tātad *de jure* bija

Francijas teritorijas sastāvdaļa (atšķirībā no citām Francijas impērijas kolonijām), īpaši tika izdalīts musulmaņu tiesiskais statuss. Formāli viņiem bija piešķirta Francijas nacionalitāte, tomēr viņu statuss bija zemāks nekā citiem Francijas pilsoņiem. Lai pilnībā kļūtu par pilntiesīgiem Francijas pilsoņiem, viņiem vajadzēja iziet naturalizācijas procedūru, cita starpā atsakoties no islāma – laikā no 1865. līdz 1962. gadam to izdarīja tikai apmēram 7000 cilvēku.²⁷ Faktiski islāms tolaik tika izmantots kā politiska kultūras barjera Francijas pilsonības iegūšanai.

Būtiskas izmaiņas Francijas pilsonības likumdošanā notika 1927. gadā, un te atkal ļoti nozīmīgs faktors bija imigrācija. Pirmā pasaules kara rezultātā Francija bija zaudējusi lielu daļu darbaspējīgo vīriešu, tādēļ tai nācās veikt izmaiņas pilsonības politikā par labu imigrācijai. Piemēram, tika noslēgti īpaši līgumi ar Itāliju, Čehoslovākiju un Poliju par darbaspēka ieviešanu.²⁸ 1927. gada pilsonības likuma autori runāja par nepieciešamību gadā naturalizēt līdz pat 100 000 cilvēku. Tādējādi tika pieņemts liberālākais pilsonības likums Francijas vēsturē, kas noteica, ka pietiek tikai ar trīs gadu uzturēšanos Francijā, lai iegūtu tiesības naturalizēties.²⁹

Nozīmīgs pārrāvums Francijas pilsonības koncepcijas attīstībā notika Otrā pasaules kara laikā, kad pilsonības likumdošana tika būtiski mainīta Viši režīma laikā. Kaut arī 1927. gada likums netika atcelts, nesen naturalizētiem ebrejiem tika atņemta pilsonība un viņi masveidā tika deportēti uz Vāciju. Kopumā, balstoties uz 1940. gada jūlijā pieņemto likumu, kas paredzēja visu no 1927. gada piešķirto pilsonības statusu pārskatīšanu, tika "denaturalizēti" apmēram 15 000 Francijas pilsoņu.³⁰ Viši režīms gan ir uzskatāms par izņēmuma periodu Francijas pilsonības likumdošanas attīstības kontekstā, tomēr tas ir atstājis nozīmīgas pēdas vēsturiskajā apziņā, piemēram, nostiprinot politisko konsensu attiecībā uz aizliegumu vākt statistikas datus, balstoties uz jebkādiem etniskiem vai reliģiskiem nošķirumiem (tas tika aizliegts jau 1872. gadā – tāpēc arī līdz pat mūsdienām pilnīgi precīzi nav zināms, cik, piemēram, Francijā dzīvo musulmaņu – daudz maz ticami aprēķini variē no 3,7 līdz 5 miljoniem).³¹

Pēc Otrā pasaules kara Francijā daudz kas izmainījās. Vispirms jau citā gultnē ievirzījās ekonomiskā attīstība, valstij realizējot ambiciozu industriālās attīstības politiku. Trīsdesmit pēckara gados tika piedzīvota strauja ekonomiskā augšupeja, ne velti šis laiks ar zināmu nostalgiju tiek apzīmēts kā *Trente Glorieuses* jeb “Spožie trīsdesmit”.³² Tas radīja būtisku pieprasījumu pēc darbaspēka, kam vienīgais risinājums tāpat kā iepriekš bija darbaspēka imigrācija. Rezultātā arvien vairāk imigrantu sāka ierasties no kolonijām un bijušajām kolonijām Āfrikā un Āzijā. Visvairāk imigrantu ieceļoja no Magrebas valstīm: Alžīrijas, Marokas un Tunisijas, kā arī tādām Subsahāras valstīm kā Senegāla un Mali. Liels skaits šo imigrantu, plaši pielietojot *jus soli* principu, tika naturalizēti.³³ Kaut arī daudzi to uzskatīja par nevēlamu, lielākā daļa imigrantu iebrauca tieši no Alžīrijas. To veicināja fakts, ka 1947. gadā tai piešķirtais statuss atļāva brīvu iedzīvotāju migrāciju starp Alžīriju un Franciju. Pat asiņainais un traumatiskais Neatkarības karš (1954–1962) neapturēja alžīriešu imigrantu pieplūdumu Francijā. Tas to pat pastiprināja – kad Alžīrija 1962. gadā ieguva neatkarību, uz Franciju nācās bēgt tiem alžīriešiem, kas bija cīnījušies franču pusē.³⁴

Tomēr “spoži” bija tikai pirmie trīsdesmit pēckara gadi, un jau 20. gadsimta septiņdesmito gadu sākumā Franciju tāpat kā citas valstis skāra ekonomiskā krīze. Straujo pēckara industriālo attīstību nomainīja jauna ekonomiska konfigurācija, kuras pastāvīga iezīme līdz pat mūsdienām, tātad jau vairāk nekā trīsdesmit gadus, ir augsts strukturālā bezdarba līmenis un sociālā atstumtība. Šis pārmaiņas franču strādniekos radīja ksenofobisku attieksmi pret jau iebraukušajiem imigrantiem, vārdos tobrīd vēl skaidri neizteiktu, bet vēlāk Nacionālās frontes (*Front National*, dibināta 1972. gadā) formulētu neapmierinātību par viņu vietu un statusu Francijā.³⁵

1974. gadā valdība slēdza robežas darbaspēka imigrācijai, jo nu jau ne tikai nebija nepieciešamības pēc jaunām darbarokām, to bija kļuvis stipri par daudz. Liela daļa politiķu un jo īpaši sabiedrība gaidīja, ka pēc Otrā pasaules kara iebraukušie imigranti – galvenokārt vīrieši, kas vieni bija ieradušies Francijā, bieži vien mājās atstājot

sievas un bērnus, dosies atpakaļ, no kurienes nākuši. Tomēr vairākums šo imigrantu prom nebrauca un palika uz dzīvi Francijā, turklāt lielā skaitā sāka ierasties viņu ģimenes. Tas faktiski bija "pārsteigums" gan varas iestādēm, gan sabiedrībai kopumā. Vēl 20. gadsimta septiņdesmito gadu beigās toreizējais prezidents Valeri Žiskārs d'Estēns (*Valéry Giscard d'Estaing*) mēģināja īstenot imigrantu piespiedu repatriāciju, ko ne līdz tam, nedz arī vēlāk nebija darijusi neviena cita Eiropas valsts. Nebija runa par to, ka tiktu plānots no valsts izraidīt nelegālos imigrantus vai arī legālajiem imigrantiem tiktu piedāvāts izbraukt uz viņu dzimto zemi, piešķirot finansiālu palīdzību, kā to dažus gadus vēlāk darīja Vācija. Žiskārs d'Estēns vēlējās piespiedu kārtā repatriēt lielāko daļu alžīriešu, kas daudzu gadu garumā pilnīgi legāli bija iebraukuši un apmetušies Francijā, vienkārši neatjaunojot viņu uzturēšanās atļauju derīgumu. Balstīts uz priekšstatu par šo imigrantu "neasimilējamību", šis Žiskāra d'Estēna projekts tomēr netika īstenots, pateicoties baznīcu, arodbiedrību, kreiso partiju un citu organizāciju skatļajiem protestiem, kā arī diskrētiem iebildumiem no citu valstu puses.³⁶

Šāds franču "pārsteigums" bija samērā paradoksāls, ņemot vērā, ka Francija jau ilgstoši bijusi izteikta imigrācijas zeme. Kā jau minēts iepriekš, jau 19. gadsimta astoņdesmitajos gados aptuveni viens miljons no četrdesmit miljoniem Francijas iedzīvotāju bija imigranti. Imigranti no Ziemeļāfrikas Francijā sāka iebraukt jau kopš 1910. gada. 20. gadsimta trīsdesmitajos gados imigrācijas līmenis Francijā (6,58%) bija pat augstāks nekā ASV – tāpat augstākais pasaulē.³⁷ Un tomēr franči, pārņemti ar jakobīnisko mītu par "vienu un nedalāmu" nāciju, nekādi nevarēja samierināties ar domu, ka šie pēc Otrā pasaules kara iebraukušie "ārzemnieki" paliktu Francijā. Bija jāgaida līdz 1984. gadam, kamēr Francijā tika pieņemts tas, ko Lielbritānija jau bija akceptējusi 1962. gadā, bet Vācija 1972. gadā: visiem imigrantiem, kas legāli uzturas Francijā, ir tiesības tur palikt un integrēties sabiedrībā.³⁸

Tomēr tieši šo imigrantu integrācija kļuva par jautājumu, kas arvien vairāk satrauca lielu daļu sabiedrības: ja līdz pat astoņdesmitajiem gadiem Francijā runāt par integrāciju nozīmēja runāt par ārzemnieku transformēšanu pilsoņos, tos asimilējot, tad kopš tā laika integrācija

vairs neattiecās tikai uz ārzemniekiem, bet uz iedzīvotāju kopumu, kam jau bija piešķirta Francijas pilsonība, bet kas tomēr bija vai šķita esam atšķirīgi. Būtiski bija izmainījusies robeža starp "mums" un "viņiem", jo postkoloniālie imigranti, it īpaši jau alžīrieši, joprojām gan politiski, gan sociāli tika uztverti kā ārzemnieki, neskatoties uz to, ka viņi bija tādi paši pilsoņi kā citi francūži.³⁹

Kāpēc tā, ja reiz tika minēts, ka iepriekš pastāvēja ticība ārzemnieku asimilācijai? Atbilde slēpjas apstākļi, ka, sākot no 20. gadsimta astoņdesmitajiem gadiem, franču sabiedrība pakāpeniski sāka apziņāties, ka imigrācija sabiedrībai piešķir "jaunas krāsas", jo šoreiz tā bija imigrācija no *ne-Eiropas* valstīm, ko ar neapbruņotu aci varēja novērot lielpilsētu ielās. Atšķirīga bija gan jauno imigrantu āriene (ādas krāsa, sejas tips), gan ģērbšanās stils, gan uzvedība.⁴⁰ Šis "kaleidoskopiskais" imigrantu kopums⁴¹ Francijas sabiedrībā ieviesa līdz tam neredzētus vaibstus, vienos radot apjukumu, citos bailes un ksenofobiju, vēl citos atklātu rasismu. Ar īpašām bažām tika uztverta islāma jaunā vieta franču sabiedrībā – tas bija kļuvis par otro lielāko Francijas reliģiju. Turklāt musulmaņi bija kļuvuši "redzami" sabiedriskajā telpā – viens no tolaik uzmanību visvairāk piesaistījušajiem notikumiem bija 1983. gada streiks auto rūpnīcās, kad musulmaņu strādnieki pieprasīja lūgšanu telpas.⁴²

Sākot ar 1984. gadu, galēji labējās politiskās aprindas arvien aktīvāk pauda kritiku pret *jus soli*, lai gan jau teju gadsimtu Francijā otrās paaudzes imigranti automātiski bija kļuvuši par pilsoņiem. Nacionālā fronte paziņoja, ka "būt par francūzi – tas ir jānopelna" (fr. *être Français, cela se mérite*).⁴³ Tika izteiktas šaubas, vai maz iespējams apvienot Francijas pilsonību un politisko lojalitāti ar daudzajām "ekstotiskajām" kultūras identitātēm. Tika pausts satraukums par "francūžu uz papīra (*Français de papier*) ražošanu", kas Francijas pilsonību iegūstot tikai, lai izmantotu tās sniegtos labumus. Problēma tika saskatīta nevis sabiedrībā, kas nespēja pielāgoties jaunajai sociālajai realitātei tās ietvaros, nedz arī diskriminācijā un nevienlīdzīgajās iespējās, kādas bija šiem jaunajiem Francijas pilsoņiem. Kā galvenā problēma tika akcentēta pārāk liberālie pilsonības iegūšanas

noteikumi, uzsverot, ka daudzi cilvēki gluži vienkārši "nav pelnījuši būt par francūžiem".⁴⁴

Šī galēji labējo uzsāktā diskusija šķita samērā pievilcīga arī mērenākiem labējiem politiķiem. 1986. gadā jaunais premjerministrs Žaks Širaks (*Jacques Chirac*) paziņoja par plāniem reformēt pilsonības likumu – galvenokārt tika plānots aizstāt automātiskās tiesības uz pilsonību Francijā dzimušajiem imigrantu bērniem ar "gribas izrādīšanu", kas jauniešiem vecumā no 16 līdz 21 gadam būtu jāizsaka, lai iegūtu Francijas pilsonību. Tomēr šie plāni sastapās ar ievērojamu pretestību no pilsoniskajām imigrantu organizācijām, ko vēl vairāk pastiprināja kāda jauna imigranta nāve apšaudē ar policiju. Protestiem pievienojās arī studenti, kas jau tāpat tobrīd atradās uz ielām, protestējot pret izglītības reformām. Protestētāji reformas raksturoja kā uzbrukumu Francijas pilsonības universālajam raksturam.⁴⁵ Arī Valsts Padome (*Conseil d'État* – institūcija, kas Francijā ir pielīdzināma augstākajai administratīvajai tiesai) apšaubīja vairākus valdības projekta aspektus, kas bija pretrunā ar konstitūciju. Rezultātā projekts tika atsaukts.⁴⁶

Tomēr strīdi par šo jautājumu ar to nebūt nebeidzās. Kaut arī diskusiju par nacionalitāti un pilsonību uzsāka galēji labējie politiskie spēki, drīz tajā iesaistījās arī pārējie. 1987. gadā Ž. Širaks, paziņojot, ka, pirms grozīt likumu, ir jāpanāk nacionāls konsenss, izveidoja ekspertu komisiju nacionalitātes jautājumā (*Commission de la Nationalité*), kurā ietilpa ierēdņi, akadēmiķi un pilsoniskās sabiedrības pārstāvji. Apsverot, kādā veidā Francijas pilsonība varētu tikt pielāgota, lai tā atbilstu sabiedrības integrācijas jaunajiem izaicinājumiem, komisija rosināja paplašināt franču nācijas definīciju, saistot to ar apzinātu politiku, kas padarītu imigrantus par šīs nācijas daļu. Komisijas publicētajā ziņojumā⁴⁷ tika ieteikts, ka ir jāaglabā esošās pilsonības piešķiršanas metodes, vienlaikus norādot, ka automātiskā Francijā dzimušo ārzemnieku naturalizācija līdz ar pilngadības sasniegšanu būtu jāaizstāj ar īpašu pieteikumu. Tika paredzēts, ka pilsonība tiktu piešķirta bez sevišķām problēmām, ja pieteikuma iesniedzējs dzīvotu Francijā ilgāku laiku un brīvi runātu franciski.

Tomēr bez šiem ieteikumiem komisijas darbam bija vēl viena cita būtiska nozīme: desmit mēnešos komisija organizēja apmēram simt publiskas sēdes, kuras tika translētas nacionālajā televīzijā – Francijas politikā kaut kas tāds notika pirmo reizi. Šajās sēdēs tika uzaicināti cilvēktiesību un dažādu vietējo un imigrantu organizāciju pārstāvji, sociālie darbinieki, demogrāfi, sociologi, politologi un ierēdņi, kas darbojas ar pilsonību un imigrāciju saistītās politikas jomās, un katram no viņiem tika uzdots jautājums “Ko nozīmē būt francūzim šodien un nākotnē?” (*être Français, aujourd'hui et demain* – tāds bija arī ziņojuma galējais nosaukums).⁴⁸ Šīs sēdes atklāja jaunu dimensiju sabiedriskajās diskusijās saistībā ar imigrantu integrāciju – ja līdz tam sabiedrībā tika daudz diskutēts par “problēmām”, ko “viņi” rada “mums”, šī bija pirmā reize, kad plaši tika diskutēti jautājumi par imigrantu un to pēcnācēju darbu, dzīvokļu un izglītības problēmām, par diskrimināciju, ar ko viņi saskaras ikdienas dzīvē.⁴⁹

1989. gadā tika izveidota Integrācijas augstā padome (*Haut Conseil à l'Intégration*). Tās sastāvā tika iekļauti dažādu partiju politiķi, pilsetu mēri, ierēdņi un tiesneši, tās uzdevums bija informēt un sniegt padomus valdībai. Par pirmo tās vadītāju tika iecelts Marso Longs (*Marceau Long*), kas pirms tam bija vadījis iepriekš minēto ekspertu komisiju. Padome uzsvēra, ka sabiedrībā tiek integrēti tikai indivīdi, nevis grupas (tādējādi izslēdzot etniskos un minoritāšu jautājumus), un turpināja pieturēties pie abstraktās vienlīdzības koncepcijas (noraidot pretdiskriminācijas pasākumus). Citiem vārdiem sakot, pamatideja bija tāda, ka jau pats pilsonības piešķiršanas fakts ir pietiekams, lai ārzemniekus padarītu par pilsoņiem, kas ne ar ko neatšķiras no citiem.⁵⁰

Tikmēr sabiedrība tolaik piedzīvoja vairākus satricinājumus, kas pastiprināja politiskā diskursa un sabiedrības viedokļa radikalizāciju attiecībā uz imigrāciju un imigrantu integrāciju. Jau 1989. gadā sabiedrību pāršalca tā saucamā “lakatu lieta” (*affaire du foulard*) – jautājums, vai valsts skolās ir pieļaujama musulmaņu sievietes lakata jeb *hijab* valkāšana. Šis jautājums plašāk tiks aplūkots nākamajā nodaļā. Turklāt 1990. gadā parādījās fenomēns, ko pirmo reizi nodēvē

par "pilsētu nemieriem/sacelšanos" (*émeutes urbaines*). Tie tika saistīti ar idejām par franču sabiedrības "amerikanizāciju" un visām ar to saistītajām negācijām – geto, ielu bandām, narkotiku tirdzniecību, šaujamieroču izplatību u. c. Bailes no magrebiešu izcelsmes musulmaņu pārapdzīvotajām priekšpilsētām vēl vairāk palielināja 1991. gada Liča karš, kad Iekšlietu ministrija pauda bažas par imigrantu proarābisko un antifrancisko noskaņojumu.⁵¹

Uz šo tik dažādo, bet sabiedrības acīs saistīto notikumu fona jaunievēlētā labējā valdība beidzot īstenoja jau sen iepļānotās pilsonības likuma reformas. Atšķirībā no 1986. gada mēģinājuma, šoreiz reformas nesaskārās ar spēcīgu pretestību. Tika atcelts automātiskais *jus soli* princips, nosakot, ka ārzemnieku bērniem, kas dzimuši Francijā, ir jādeklarē sava vēlme kļūt par Francijas pilsoņiem, kad tie sasniedz vecumu no sešpadsmit līdz divdesmit vienam gadam.⁵² Daudzas no 1993. gada likumdošanas normām gan tika mainītas 1998. gadā, kad pie varas atkārtoti nāca sociālistu partija. Tad tika noteikts, ka, jau sasniedzot trīspadsmit gadu vecumu, jauniešus var deklarēt savu vēlmi kļūt par Francijas pilsoni un paredzēt tās iegūšanu, kas notiek automātiski astoņpadsmit gadu vecumā, ja vien viņš neizsaka preteju vēlmi. Kopš šā laika Francijā pastāv sava veida *jus soli* un *jus domicili* kombinācija, kas nosaka, ka pilsonība tiek piešķirta bērniem, kas Francijā dzimuši vecākiem, kas tur nodzīvojuši noteiktu laika posmu. Turklāt Francijā pastāv arī tā sauktais dubultais *jus soli* princips, saskaņā ar kuru ārzemnieku vecāku, no kuriem vismaz viens ir dzimis Francijā, bērni automātiski iegūst pilsonību. Tas nozīmē, ka trešās paaudzes imigranti automātiski kļūst par pilsoņiem, ja vien viņi, sasniedzot pilngadību, no tās neatsakās.⁵³ Šis tad arī ir pēdējās pilsonības likumdošanas izmaiņas, un kopš 1998. gada pilsonības jautājums zaudēja savu centrālo vietu diskusijās par sabiedrības integrāciju. Tā vietā galvenais kļuva jautājums par republikas sekulārismu iepretim musulmaņu integrācijai.

Šeit, pirms plašāk pievērsties sekulārisma jautājumam, ir būtiski uzsvērt, ka visām šīm gadsimtiem ilgajām diskusijām par pilsonību bija būtiskas sekas – 20. gadsimta astoņdesmitajos un deviņdesmitajos

gados izkristalizējušos pilsonības un integrācijas koncepciju lielā mērā noteica konservatīvi republikāniskā filozofija. Tika pieņemts, ka pilsonības iegūšana vien jau ir pietiekams pamats pilnvērtīgai dzīvei kā Francijas pilsonim. Diskriminācija, iespēju nevienlīdzība tika uzverta kā nepamatoti jautājumi republikāniskā pilsonības modeļa ietvaros – Francija joprojām tika uzverta kā “viena un nedalāma”.⁵⁴

3. Republika pret lakatiem

Kā jau norādīts iepriekš, integrācijas jautājuma kontekstā pilsonības likumdošanu pamazām nomainīja jautājums par islāmu iepretim sekulārajai republikai, kas visspilgtāk izpaudās jautājumā par musulmaņu sievietes lakatiem. Pirmo reizi sabiedrības uzmanības centrā tas nonāca jau 1989. gadā – laikā, kad visā Francijā plaši tika svinēta revolūcijas divsimtā gadadiena.

1989. gada oktobrī Ernests Šenjērs (*Ernest Chenière*), direktors vienā no Parīzes ziemeļu priekšpilsētas skolām, aizliedza trim magrebiešu izcelsmes meitenēm nākt uz skolu ar galvu apsedzošiem lakatiem jeb *hijab*, pamatojoties uz to, ka tas ir pretrunā ar republikāniskajiem principiem. Direktors apgalvoja, ka meitenes uzsver reliģiskās atšķirības uzkrītošā veidā, kas uzskatāms par centienu pievērst citus skolēnus viņu reliģijai.

Kā interpretēt šo lēmumu? Kā islāmafobiju – skolā, kur tobrīd bija gandrīz 900 skolēnu, kas pārstāvēja 25 dažādas tautības, un 500 no šiem skolēniem nāca no musulmaņu ģimenēm? Kā rasismu pret šīm meitenēm? Kā republikānisko principu aizstāvību? Daudzi tolaik E. Šenjēru uzskatīja par teju vai nacionālo varoni, kurš “beidzot” ieņēmis stingru nostāju pret sabiedrības multietniskošanos.⁵⁵ Lai nu kā, šis direktora lēmums aizsāka “nacionālu psihodramu”⁵⁶ piecpadsmit gadu garumā, tiesa, ar pārtraukumiem, kuru laikā musulmaņu kopiena sevi uzskatīja par institucionalizēta rasisma upuriem, savukārt lielākā daļa politiķu un skolotāju savienību

apgalvoja, ka problēmu rada islāma fundamentālisti, kas manipulē ar skolniecēm.

Šo un arī turpmāko diskusiju centrā atradās 1905. gada likums par valsts un baznīcas nošķirumu, kas tolaik tika pieņemts, lai pilsoņiem garantētu pilnīgu reliģisko brīvību. Šajā aspektā nepieciešams ieskicēt plašāku vēsturisko kontekstu, jo, kā uzsver Martina Bartelēmī (*Martine Barthélémy*) no Parīzes Politisko studiju institūta (*Institut d'études politiques de Paris, Sciences Po*), vēsturei ir ārkārtīgi liela loma, skaidrojot franču attieksmi pret reliģiju un politiku.⁵⁷ Vēl pirms revolūcijas gadsimtiem ilgi Franciju daudzkārt bija plosījuši reliģiski kari, savukārt pēc revolūcijas katoļu baznīca atteicās pieņemt jaunās republikas vērtības, radot sajūtu, ka valstij ir jāaizsargājas no reliģijas. Tas būtībā bija konflikts starp "divām Francijām" – viena bija katoliska un premoderna, otra bija revolucionāra un "apgaismota".⁵⁸ Tā visa rezultātā Francijā gadsimtu gaitā ir nostiprinājusies vēlme pēc strikta nošķiruma starp valsti un baznīcu. Arī 1905. gadā likumdevēju mērķis bija aizsargāt valsti no katoļu baznīcas, kas kā sociāli un politiski ietekmīgs spēks iestājās pret laicīgās demokrātijas izveidi – asas politiskas cīņas par šo jautājumu bija ilgušas visu Trešās Republikas sākumposmu no 1875. līdz 1905. gadam. Kopš tā laika jēdziens *laïcité*, ar kuru tiek apzīmēts balanss starp reliģisko brīvību un sabiedrisko kārtību, kļuva par vienu no centrālajiem franču republikānisma pamatelementiem. Īpaši jau valsts skolas ilgstoši ir tikušas uztvertas kā vieta, kur attīstīties jaunajai pilsoniskajai identitātei, tādēļ tām vajadzētu būt brīvām no antidemokrātiskās katoļu baznīcas ietekmes.⁶⁰ Pievēršoties Trešās Republikas skolām, Eižens Vēbers (*Eugen Weber*) raksta: "Katoļu Dievs [...] tika aizstāts ar sekulāro dievu: tēvzemi un tās simboliem, armiju un karogu. Katķismu aizstāja pilsoniskās mācības. Biblisko vēsturi [...] aizstāja svētītā Francijas vēsture."⁶¹ Ne velti, kad bijušais prezidents Žaks Širaks laicīgumu reiz nodēvēja par "republikāniska tempļa pilāru", daži to dēvēja par teju vai pašas valsts reliģiju.⁵⁹ Tas viss kopumā ir skaidrojums, kādēļ franči tik lielu uzsvaru liek uz striktu *laïcité* ievērošanu skolās, kas, skatoties no ārpusē, nereti var šķist pārspīlēts.

Pirmais par šo 1989. gada "lakatu lietu" ziņoja laikraksts *Libération* ar virsrakstu "Lakata nēsāšana saduras ar Kreijas koledžas sekulārismu".⁶² Šo stāstu ātri pārtvēra citi laikraksti. Lielākā daļa to atainoja kā zīmi, ka imigranti nespēj iekļauties kopējā franču izglītības sistēmā. Diskusijas nebūt neaprima,⁶³ un ar laiku tās kļuva arvien plašākas un radikālākas, pievēršoties islāma un musulmaņu arvien "problemātiskākai" vietai Francijas sabiedrībā.

Viedokļi šajā jautājumā bija ārkārtīgi atšķirīgi. Piecu labi pazīstamu kreiso intelektuāļu raksts *Nouvel Observateur* salīdzināja lakatu pieņemšanu republikas skolās ar Hitlera uznākšanu uz pasaules politiskās skatuves. Viņi apgalvoja, ka atsacīšanās no strikta sekulārisma skolās nozīmētu galu pašai republikai: "Nākotne rādis, vai revolūcijas divsimtajā gadadienā tiks piedzīvota republikāniskās skolas Mīnhene. [...] Republikas pamats ir tās skolas. Tāpēc skolu sistēmas iznīcināšana novedīs pie pašas republikas iznīcināšanas."⁶⁴ Atbildot uz šāda veida lakata nosodījumu, citi intelektuāļi uzsvēra, ka jaunie musulmaņi nemaz nevar tikt integrēti, ja viņus vienkārši izslēdz no skolas: "Diskusijas ap lakatu rada vēl nebijušu koncepciju: "tiesības būt atšķirīgam no savas atšķirības." Bravo! Mazajām magrebietēm, kas nevēlas valkāt lakatu, viņu apspiešanas instrumentu, būtu jāvar būt brīvām no vecāku jūga. Tikai, lūk, šis slavējamais apgalvojums tiks saistīts no institucionālās puses ar "disciplināru" izslēgšanu. [...] Tiesības pārtop pienākumā, tolerance pārtop apspiešanā."⁶⁵

Kamēr reakcija presē bija tūlītēja, politisko partiju viedokļi šajā jautājumā dalījās, un tām vajadzēja ilgāku laiku, lai ieņemtu konkrētu nostāju. Izņēmums bija Nacionāla fronte – tā momentāni paziņoja, ka šo meiteņu vēlme nēsāt lakatu ir skaidra zīme tam, ka notiek islāma "iebrukums" Francijā: "Mums sev pašiem ir jāuzdod jautājums: vai Francijai būtu jāpielāgo savi principi šiem imigrantiem vai arī imigrantiem savas paražas būtu jāpielāgo mūsu valsts likumiem? Jūs varat iedomāties mūsu atbildi."⁶⁶ Līdzīgi domāja liela franču sabiedrības daļa. 1989. gada novembrī *Le Monde* publicētā aptauja liecināja, ka 75% no aptaujātajiem bija pret ideju, ka meitenēm būtu jāatļauj skolās valkāt lakatus. Turklāt lielākā daļa iedzīvotāju islāmu saistīja galvenokārt

ar sieviešu apspiešanu, fanātismu, antimodernismu un vardarbību.⁶⁷ Līdzīgu attieksmi pret lakatu atspoguļoja arī daudzas citas aptaujas, tā kļuva arvien negatīvāka līdz ar diskusiju paplašināšanos.

Cenšoties risināt šo problēmu, toreizējais sociālistu izglītības ministrs Lionels Žospēns (*Lionel Jospin*) vērsās pēc padoma pie Valsts Padomes, kas nolēma, ka tas vien, ka skolā tiek nēsāta kāda reliģiska zīme, nav pietiekams iemesls, lai no tās izslēgtu. Padome tomēr norādīja – kaut arī lakata valkāšana pati par sevi nav likuma pārkāpums, skolu direktori zināmos apstākļos var aizliegt tā valkāšanu, ja tiktu novērots, ka tas traucē klases darbu vai arī liecinātu par spiedienu, propagandu vai klaju prozelītismu – centieniem pievērst savai ticībai.⁶⁸

Šis lēmums uz laiku izbeidza diskusijas, tās “pārnēsot” uz direktoru kabinetiem. Tomēr tūlītējais efekts, kādu šī lieta atstāja uz diskusijām par imigrāciju un integrāciju, neaprobežojās tikai ar jautājumu par lakatiem vien. Aptaujas liecināja, ka pēc šīs lietas imigrācija sabiedrības acīs kļūst par vienu no pašiem nozīmīgākajiem jautājumiem, pārvietojoties no astotās vietas uz otro – vairāk par imigrāciju francūžus tobrīd satrauca vienīgi bezdarba problēma. Pat prezidents F. Miterāns 1989. gada decembrī paziņoja, ka Francija attiecībā uz imigrantu skaitu jau septiņdesmitajos gados ir sasniegusi “tolerances sliekšni” un ka situācija kopš tā laika ir tikai pasliktinājusies.⁶⁹

Musulmaņu sieviešu lakati no jauna sabiedrības uzmanības centrā nonāca, kad 1994. gadā Fransuā Bairū (*François Bayrou*), tolaik labējās valdības izglītības ministrs, reaģējot uz arvien pieaugošajām sabiedrības bažām par islāma ietekmes palielināšanos, noteica, ka diskrētu zīmju nēsāšana, kas liecina par personisko reliģisko pārliecību, ir atļauta, bet “uzkrītošu” (*ostentatoire*) – ne. Lai gan ministrs konkrēti neminēja musulmaņu lakatus, bija skaidrs, ka tieši tie par tādiem tiek uzskatīti.⁷⁰

Bailes par islāma vietu franču sabiedrībā un draudiem, ko islāma fundamentālisms radīja šajā kontekstā, spilgti atspoguļojās tādos laikrakstu virsrakstos kā, piemēram, “Lakats. Sazvērestība. Kā islāmisti iefiltrējas mūsos.”⁷¹ Arī Iekšlietu ministrija jautājumu par *hijab* skatīja

nacionālās drošības kontekstā. Tā lēsa, ka no aptuveni 300 000 musulmaņu meitenēm vidusskolās aptuveni 15 000 nēsā *hijab*, to traktējot kā fundamentālisma apliecinājumu.⁷²

Vēl nebija norimušas F. Bairū lēmuma izraisītās diskusijas, kad Franciju satricināja virkne traģisku notikumu, kas tiešā veidā bija saistīti ar pilsoņu karu Alžīrijā. 1995. gada jūlijā tika noslepkavots labi pazīstams Parīzes mošejas imāms, kas pirms tam bija nosodījis islāma ekstrēmismu Alžīrijā. Tā paša gada vasarā Francija piedzīvoja teroristu uzbrukumu viļņus, kuros pavisam tika nogalināti deviņi cilvēki, bet simti tika ievainoti. Dramatiskākais no tiem bija 25. jūlijā notikušais sprādziens Parīzes *Saint-Michel* metro stacijā, par kuru atbildību uzņēmās Alžīrijā bāzētā Islāma bruņotā grupa (*Groupe islamique armé*), paziņojot, ka tā ir atmaksa par franču atbalstu Alžīrijas valdībai. Šie terora akti Francijā radīja paniku, un policija izjuta ārkārtīgu sabiedrības spiedienu atrast teroristus. 29. septembrī antiterorisma grupa kādā no Lionas industriālajām priekšpilsētām apšaudē nogalināja divdesmit četrus gadus vecu alžīrieti. Tas, ka nogalinātais terorists Khaleds Kelkals (*Khaled Kelkal*) bija uzaudzis Francijā, vairāja bailes par Alžīrijas radikāļu piekto kolonnu Francijā. Valdība uzstāja, ka šī vīrieša nāve atrisinājusi šos noziegumus, tomēr visu gadu turpinājās gan spridzināšanas, gan aresti.⁷³

Tā visa rezultātā arvien lielāka Francijas sabiedrības daļa musulmaņus saistīja ar nedrošību, kam papildu iemesls bija pieaugošais antisemitisko uzbrukumu skaits, kas praktiski vienmēr tika saistīti ar musulmaņiem.⁷⁴ Laikā, kad Francija pirmo reizi oficiāli atzina valsts pastrādātos noziegumus pret ebrejiem Otrā pasaules kara laikā, daļa arābu imigrantu "rehabilitēja" rasismu, apgānot sinagogas un uzbrūkot ebrejiem. Kaut arī vardarbīgais radikālisms skāra tikai ļoti marginālu šo iedzīvotāju daļu, robeža starp "musulmaņiem" un "islāmistiem" sabiedrības acīs pamazām izzuda vai vismaz vairs netika uzskatīta par būtisku, vienīgi par atšķirību radikālisma un ekstrēmisma pakāpē.⁷⁵ Daudzi to uztvēra kā tikai vienu papildu aspektu, kas, viņuprāt, ilustrēja "šo barbarismu, šo mežonību, šo morāles trūkumu jauniešu vidū, kam vairs ne pret ko nav respekta".⁷⁶

Daudzu skatījumā "imigrācija no neveiksmes bija kļuvusi par bistamu draudu".⁷⁷ Īpaši jau pēc 2001. gada 11. septembra, kad sabiedrība draudus starptautiskā līmenī sāka uztvert kā tieši saistītus ar draudiem iekšpolitiskā līmenī, piemēram, starptautisko terorismu saistot ar noteiktām noziedzības izpausmēm nacionālā līmenī. Tādējādi radās sava veida jauns "iekšējais ienaidnieks". Šī tēma ikreiz no jauna atgriežas sabiedriskajās diskusijās dažādu Francijas iekšpolitisko notikumu kontekstā, bet jo īpaši, ja ir runa par starptautiskiem notikumiem – situāciju Tuvajos Austrumos, karu Afganistānā un jo īpaši Irākā, terora aktiem Eiropā (Madridē, Londonā), ASV, Tuvajos Austrumos vai citviet pasaulē.⁷⁸

Šajā kontekstā ir būtiski pievērsties 2002. gada Francijas prezidenta vēlēšanām, kad otrajā kārtā līdzās Žakam Širakam iekļuva arī Žans Marī Lepens (*Jean-Marie Le Pen*), kuram jau ilgstoši ir bijusi īpaša loma sabiedrības attieksmes radikalizācijas kontekstā. Tiesa, arī citi politiķi ik pa laikam ir pievērsušies ksenofobiskiem argumentiem attiecībā pret imigrantiem. Pat Ž. Širaks, kurš noteikti nebūtu raksturojams kā rasistisks, reiz 1991. gadā piesauca imigrantu ēdienu "aromātus" (*odeurs*): "Franču strādnieks [...] kas redz [...] tēvu ar trim vai četrām sievietēm, pārdesmit bērniem, kas saņem sociālos pabalstus, nemaz nestrādājot [...] tam klāt vēl troksni un aromātus [...] šis strādnieks kļūst traks."⁷⁹ Ž. M. Lepenu visā Francijas politiskajā spektrā īpašu padara tas, ka viņš ir daudzkārt atkārtojis savu ksenofobisko ziņojumu jau kopš savas ienākšanas politikā – nedaudz vairāk nekā pirms pusgadsimta. 1956. gadā šis Francijas politiskās dzīves veterāns, tolaik vēl divdesmit septiņu gadu vecumā, kļuva par jaunāko Francijas parlamenta deputātu un jau 1974. gadā pirmo reizi kandidēja prezidenta vēlēšanās. Jau kopš tā laika viņš ir uzsvēris, ka teju pie visām Francijas problēmām ir vainojami Francijā iebraukušie ārzemnieki, tajā skaitā no citām Eiropas kaimiņvalstīm. Ž. M. Lepena skatījumā risinājums šīm problēmām būtu neļaut iebraukt ārzemniekiem, frančiem pašiem radīt vairāk bērnu, celt vairāk cietumu, samazināt nodokļus un izstāties no ES.⁸⁰ Reiz kādā intervijā viņš musulmaņu kopienu saistīja ar armiju, kas gatavojas neizbēgamai

kultūru sadursmei: "Viņi ienāca civilās drēbēs, džinsos. [Franču varas iestādes] nekad neļautu 6 miljoniem ar ieročiem ienākt mūsu teritorijā. Bet persona džinsos var kļūt par karavīru."⁸¹ Cita starpā, Ž. M. Lepena lietotais skaits "6 miljoni" ir labs piemērs tam, kā dažādi politiskie spēki pēc vajadzības var manipulēt ar skaitļiem, jo trūkst precīzu datu, cik īsti šobrīd Francijā ir musulmaņu – pētnieki lēš, ka to ir aptuveni 5 miljoni.⁸²

Rodas jautājums, kāpēc šī Ž. M. Lepena ilgstoši skandētā vēsts pēkšņi guva tādu atbalsi vēlētāju balss izvēlē, kas ļāva iekļūt otrajā kārtā (Lepens pirmajā vēlēšanu kārtā ieguva 16,86% balsu).⁸³ Atbilde nebūt neslēpjas apstākļi, ka vēlētāji būtu sākuši uzskatīt, ka Ž. M. Lepena radikālā programma tiešām būtu jāīsteno, viņam atrodoties prezidenta amatā. Tas bija vēlētāju protesta balsojums pret valdošo eliti, ko vienlīdz labi/slikti iemiesoja gan Žaks Širaks, gan Lionels Žospēns – balsojums pret eliti, kas nevēlējās vai neuzdrošinājās risināt iedzīvotājus satraucošos jautājumus. Kā reiz izteicās bijušais sociālistu premjerministrs Lorāns Fabiuss (*Laurent Fabius*): "Lepens uzdod labus jautājumus un piedāvā sliktus risinājumus."⁸⁴

Nākamajā gadā pēc vēlēšanām politiskajā dienaskārtībā no jauna parādījās jautājums par musulmaņu lakatiem skolās. Šoreiz tas aizsākās ar Protestantu federācijas ierosinājumu reformēt 1905. gada *laïcité* likumu, jo tā uzskatīja, ka šis likums kavē reliģijas, kas Francijā ienāca pēc 1905. gada, iegūt vienlīdzīgus nosacījumus attiecībā uz lūgšanu vietu celtniecību un uzturēšanu. Šī diskusija, kā *laïcité* būtu jādefinē gadsimtu pēc likuma pieņemšanas, no jauna ātri pārauga diskusijās par nesakritību starp franču musulmaņiem, viņu paražām un identitāti kā Francijas pilsoņiem.⁸⁵

Reaģējot uz sabiedrības satraukumu, Prezidents Ž. Širaks izveidoja komisiju, līdzīgu tai, kāda 1987. gadā darbojās jautājumā par pilsonību – ar publiskām sēdēm, daudzu ekspertu un iesaistīto pušu pārstāvju piedalīšanos. Saukta tās vadītāja Bernāra Stazi (*Bernard Stasi*) vārdā par Stazi komisiju, savu ziņojumu tā publicēja 2003. gada 11. decembrī. Rekomendācijas ietvēra reliģisko simbolu aizliegšanu, kā arī cīņu pret sociālo diskrimināciju, rasismu un antisemitismu.

Tika ieteikts nozīmēt musulmaņu garīdzniekus tādās sabiedriskās institūcijās kā slimnīcas, cietumi un armija, kā arī lika priekšā jaunu nacionālo brīvdienu noteikšanu, ņemot vērā ebreju un musulmaņu reliģiskos kalendārus, padarot par nacionālām brīvdienām arī musulmaņu un ebreju nozīmīgākos svētkus. Visbeidzot tika ieteikts radīt nacionālu islāma studiju skolu. B. Stazi ziņojumā tika uzsvērts, ka šīs ierosinātās likumdošanas izmaiņas attiecībā uz lakata nēsāšanu būtu jāuztver kā "iespēja integrācijai", jo tas noteiktu skaidrus kopdzīvošanas noteikumus.⁸⁶

Iespēja integrācijai? Varbūt, ka tā par tādu arī būtu izvērtusies, ja vien likumdevēji nebūtu ņēmuši vērā tikai šo vienu no B. Stazi komisijas ieteikumiem – par lakatiem. Daudzi politiķi ziņojumu uztvēra kā "zaļo gaismu" aizliegumam, īpaši jau tie, kas atbalstīja strauju likuma pieņemšanu. Rezultātā tas 2004. gada 10. februārī tika pieņemts Nacionālajā Asamblejā un jau 3. martā Senātā. Gan Nacionālajā Asamblejā, gan Senātā šo likumu atbalstīja vairākums – 494 deputāti balsoja par, 36 pret; 321 senators balsoja par, 20 pret. Tas liecināja, ka politiķi stingri atbalsta šādu striktu sekularisma interpretāciju. Bija vērojama vēlme reizi par visām reizēm izbeigt lakatu lietu, lai veicinātu lielāku musulmaņu integrāciju franču sabiedrībā un cīnītos pret to, kas tiek uztverts kā islāma fundamentālisma draudi. Līdz ar to likumā tika noteikts, ka no 2004. gada rudens katrs skolēns, kas skolā, koledžā vai licejā ieradīsies ar "islāma lakatu, lai kāds arī būtu tā nosaukums, ar *kippu* vai pārmērīgi lielu krustu", tiks aicināts to noņemt. Atteikuma gadījumā pēc vairākām pārrunu nedēļām skolēns tiks no mācību iestādes izslēgts.

Tikmēr Francijas sabiedrība kopumā atbalstīja jauno likumu. Aptaujā, ko vēl pirms likuma pieņemšanas veica *Le Figaro*, 55% no aptaujātajiem to atbalstīja, skaitam pieaugot līdz 62% starp labējo spēku atbalstītājiem.⁸⁷ Visi gan nebija vienisprātis, un tāpēc īpaši jāizceļ toreizējais iekšlietu ministrs Nikolā Sarkozy, kurš uzsvēra, ka ir pret jebkādu likumdošanu, kas aizliegtu lakata valkāšanu. N. Sarkozy norādīja: "Mums ir jācīnās pret lakatu, ja tas tiek lietots kā dominēšanas instruments. Pretējā gadījumā tas ir personisks lēmums, kas

iekļaujas privātā sfērā.” (*Libération*, 2003a).⁸⁸ Šāda nostāja bija daļa no viņa plašākiem centieniem integrēt musulmaņus caur publisku un institucionālu islāma atzīšanu. Tā kā islāms bija vienīgā reliģija Francijā bez nacionāli atzītas pārstāvniecības institūcijas, viņš radīja Francijas musulmaņu padomi (*Conseil Français du Culte Musulman*, CFCM), lai nodrošinātu oficiālu franču musulmaņu pārstāvniecību, tādējādi palīdzot tiem labāk integrēties franču sabiedrībā.⁸⁹ Bez šīs padomes izveides N. Sarkozy iestājās arī par to, ka valstij finansiāli jāpiepalīdz jaunu mošeju celtniecībā, ko aizliedz 1905. gada likums. “Nevis minareti ir bistami, bet garāžas un pagrabi, kas kļūst par slepenām lūgšanu telpām,” Sarkozy rakstīja savā grāmatā “Republika, reliģijas, cerība”.⁹⁰ Tiesa, jau priekšvēlēšanu kampaņas laikā N. Sarkozy mīkstināja savu nostāju, norādot, ka šajā jautājumā nepastāv konsenss, kas būtu priekšnoteikums jebkādam 1905. gada likuma reformām. Kā uzsvēra N. Sarkozy: “1905. gada likums ir pieminekļis. Pirms tam skarties klāt, ir jābūt ļoti uzmanīgiem.” Vienīgās izmaiņas, kas varētu tikt veiktas, ir attiecībā uz tehniskām detaļām, jo problēma nebūt nav mazinājusies. Kā uzsvēra N. Sarkozy: “Ko gan līdz teikt mūsu tautiešiem musulmaņiem, ka viņiem ir tādas pašas tiesības kā citiem, ja viņiem ir jālūdzas pagrabos vai garāžās? Terorisma problēmas, tās mēs rodam pagrabos un garāžās. Ne jau Parīzes vai Lionas lielajā mošejā!”⁹¹

Atgriežoties pie jautājuma par lakatiem skolās, jāmin, ka visās šajās debatēs viens no būtiskākajiem likuma aizstāvju argumentiem bija, ka šis aizliegums var aizsargāt tās meitenes, kuras vēlētos iet uz skolu bez lakata.⁹² Nenoliedzami, ka daudzām meitenēm lakata valkāšana bija vienīgi personiska brīva izvēle – vai tā būtu reliģisku vai kultūras motīvu vadīta. Par to liecināja savdabīgais protesta veids, kad meitenes galvu bija apsegušas ne tikai ar lakatu, bet arī ar Francijas karogu, tādējādi paužot vēstījumu, ka, neskatoties uz lakatu, kura nēsāšana ir viņu brīva izvēle, tās pilnībā grib integrēties Francijas sabiedrībā.⁹³ Tomēr likuma aizstāvji uzstāja, ka piekāpšanās šajā jautājumā radikālos musulmaņus varētu rosināt uz vēl citām prasībām, kas būtu pretrunā ar Francijas sekulāro tradīciju, piemēram,

nodalīt meitenes un zēnus sporta un peldēšanas nodarbībās vai arī atbrīvot meitenes no bioloģijas stundām.⁹⁴ Lai nu kā, šādas “sarkanās līnijas” novilkšana būtu daudz efektīvāka, ja tā tiktu veikta, vienlaikus sūtot pozitīvu signālu vairākamam franču mēreno musulmaņu. Šāda vienlaicīga rīcība demonstrētu, ka arī franču sabiedrība ir gatava nedaudz piekāpties un pielāgoties, atzīstot islāma klātesamību tajā. Bet vienīgā rekomendācija, kas tika izpildīta, bija saistībā ar lakatiem, kas dažiem komisijas locekļiem lika publiski izteikt neapmierinātību par šādu viņu darba interpretāciju. Viens no viņiem, Žans Bobero (*Jean Baubérot*), uzsvēra, ka šī skolas ietvaros notikušī privātā/publiskā robežas pārvietošana ilustrē sekulārismu, kas arvien mazāk ir balstīts pilsonības principos, bet arvien vairāk uz identitāti balstītos apsvērumos, kad “būt par francūzi nozīmē neizrādīt redzamas atšķirības”. Publiskā sfēra, kam vajadzētu būt neitrālai, pārveidojās par franciskās identitātes telpu.⁹⁵

Reakcija “musulmaņu pasaulē” (lai cik diskutabls šis apzīmējums arī būtu) bija asa, plašām demonstrācijām pret Francijas jauno likumu notiekot gan Kairā, gan Teherānā, Gazā un daudzviet citur. Oficiālā Parīze gan uzsvēra, ka tas nekādā veidā neietekmē tās draudzīgās attiecības ar musulmaņu zemēm. Tomēr neoficiāli franču varas iestādes bija ļoti nobažījušās, kā šo likumu uztver pasaulē – iekšpolitikai varēja būt ļoti nopietnas starptautiskas sekas.⁹⁶ Situāciju vēl problemātiskāku padarīja ķīlnieku krīze Irākā, kad 2004. gada augustā, tātad neilgi pirms jaunā mācību gada sākuma, gūstā tika saņemti divi franču žurnālisti. Kā prasību ķīlnieku atbrīvošanai teroristi izvirzīja likuma atcelšanu. Tas ne vien paspilgtināja šā konflikta starptautisko raksturu, bet arī būtiski izmainīja republikas attiecības ar tās musulmaņu kopienu: CFCM ievērojami palīdzēja Francijai sarunās par gūstekņu atbrīvošanu, tās delegācijai dodoties uz Bagdādi.⁹⁷ Tādējādi šai ķīlnieku krīzei bija pretējas sekas, kā bija cerējuši teroristi – tā vietā, lai uzjundītu debates par lakatu, tieši otrādi, tā šīs debates noklusināja. Pretējā gadījumā būtu grūti iedomāties, cik daudz konfliktsituāciju nāktos piedzīvot, sākoties 2004. mācību gadam. Rezultātā likums savā darbībā izrādījās efektīvs. Uzsākoties 2004. gada

rudens semestrim, tika konstatēti 639 gadījumi, kad skolēni valkāja reliģiskas zīmes – tas bija uz pusi mazāk nekā 2003./2004. mācību gadā. Mācību gada laikā lielākā daļa no šiem gadījumiem tika atrisināti, skolēniem galu galā atsakoties no savām reliģiskajām zīmēm.⁹⁸ 2005. mācību gada sākumā šādu problemātisku gadījumu skaits vairs bija tikai 12, bet 2006. gadā – tikai 5.⁹⁹

Šajā sakarā gan jānorāda – ja Francijā šīs debātes ir aprimušas, tad citviet Eiropā šis jautājums kļūst arvien aktuālāks. Piemēram, Lielbritānijā, kur norisinās plašas un asas debātes par musulmaņu lakatu nēsāšanu publiskās vietās – tikai tur, atšķirībā no Francijas, kur lielākās diskusijas saistījās ar galvas lakatu jeb *hijab*, musulmaņu sievietes arvien biežāk izvēlas sevi aizsegt no galvas līdz kājām ar *niqab*, redzamas atstājot vienīgi acis. Kaut arī tikai neliela daļa musulmaņu sieviešu valkā *niqab*, šobrīd tas ir kļuvis par būtisku izaicinājumu britu tolerancei, un ir bijuši vairāki mēģinājumi kavēt tā nēsāšanu. Tā, piemēram, kāds imigrācijas tiesnesis advokātei, kas nēsāja *niqab*, paziņoja, ka viņa nevar pārstāvēt savu klientu, jo tas nevarot sadzirdēt, ko viņa saka. Pēc šī incidenta tika nolemts, ka advokātes var valkāt islāma lakatus tiesās, kaut arī katrs gadījums tomēr būs jāizvērtē atsevišķi.¹⁰⁰ Arī politiķi ir izteikušies negatīvi pret *niqab*.¹⁰¹ Un tam ir zināms pamats: kā raksta *International Herald Tribune*, dažas no sievietēm, kas valkā *niqab*, it īpaši jaunākās, kas to darīt ir izvēlējušās nesen, atzīst, ka tā ir ārēja islāma identitātes izrādīšana, ko viņas pēc 2001. gada 11. septembra ir pieņēmušas kā pretošanās formu pret Tonija Blēra (*Tony Blair*) politiku gan Irākā, gan Lielbritānijā.¹⁰² 2007. gada martā britu skolās tika atļauts izvērtēt un, ja nepieciešams, aizliegt musulmaņiem raksturīgā apģērba vai jebkura cita reliģiska tērpa valkāšanu, ja skolas vadība uzskatīja, ka tas pasliktina skolēna sekmes vai traucē mācību procesu.¹⁰³

Atgriežoties pie Francijas gadījuma, jānorāda, ka skolas nebūt nav vienīgās, kur islāms “saduras” ar republiku – tikpat problemātiska situācija veidojas slimnīcās. It īpaši Parīzes reģiona un vairāku citu lielo pilsētu ginekologu kabinetos, kur islāma fundamentālisti atsakās, ka viņu sievas izmeklētu vai ārstētu vīrietis – šādu incidentu

skaits pēdējā laikā tikai pieaug, ir bijuši pat gadījumi, kad fiziski tiek uzbrukts praktizējošajam ārstam. 2006. gada oktobrī Francijas ginekologu apvienība publicēja satraukuma pilnu komunikē, kurā aicināja "aizsargāt sievietes no islāma fundamentālisma". Arī Parīzes Lielās Mošejas rektors Dalils Bubakers šajā kontekstā ir izteicies, ka nedrīkst pieļaut "Francijas islāma talibanizāciju".¹⁰⁴ Lai kaut kādā veidā risinātu šo problēmu, premjerministra Dominika de Vilepēna vadībā tika izstrādāta Laicīguma harta (*Charte de la laïcité dans les services publics*), kas tika izlikta redzamā vietā visās sabiedrisko pakalpojumu institūcijās – slimnīcās, cietumos, sociālās drošības organizācijās u. c. Šī harta ir kā labas uzvedības kods visiem šo iestāžu apmeklētājiem, kuriem "ir jāatturas no jebkāda veida prozelitisma" un kuri "nevar, balstoties uz savu pārliecību [...] prasīt sabiedrisko institūciju darbības īpašu pielāgošanu."¹⁰⁵ Tādējādi musulmaņu sievietes vairs nevar, aizbildinoties ar savu reliģiju, atteikties no vīriešu dzimuma mediķu veiktas izmeklēšanas. Tomēr, kā uzsver *Le Monde*, tas, ka ir nepieciešams kodificēt šādus kopdzīvošanas noteikumus, kuriem jābūt dabiskiem un pašsaprotamiem, atklāj "integrācijas politiku robežas arvien multikulturālākā zemē". Laikraksts secina: "Tas ir "vivre ensemble" (dzīvot kopā) izgāšanās, sava veida pilsoniska plaša, ko harta, kaut arī lietderīga, nespēs mazināt."¹⁰⁶

4. 2005. gada nemieri – cēloņi un sekas

Vēl viens šķietams apliecinājums tam, ka mēģinājumi "dzīvot kopā" ir izgāzušies, bija 2005. gada nemieri. Liela daļa sabiedrības un arī politiķu tieši tā to tulkoja, kaut arī šajā gadījumā jautājums nebūt nebija par islāma vietu Francijas sabiedrībā. Tiesa, daudzi no nemieros iesaistītajiem (tāpat kā daudzi materiāli cietušie) bija musulmaņi vai musulmaņu izcelsmes. Jaunie imigranti parasti apmetas pilsētu nabadzīgajos rajonos, un tieši tur arī norisinās lielākā daļa no naksnīgajiem nemieriem. Bet tas ir arī viss, kas šajā kontekstā ir sakāms par reliģijas lomu šajos notikumos – šie nemieri

nebija par reliģiju vai reliģijas dēļ. Tiem arī nebija izteiktu politisku mērķu – nekas netika minēts par Palestīnu vai Irāku. Sociologi un integrācijas politikas speciālisti nebija vienīgie, kas šo aspektu uzsvēra. 2005. gada decembrī policijas Politiskās drošības nodaļa (*renseignements généraux*) iekšlietu ministram iesniedza ziņojumu, kura secinājumi bija pretrunā ar politiķu un masu mediju pausto: musulmaņu identitāte, kas tika pierakstīta šo nemieru dalībniekiem, nevarēja izskaidrot notikušo – nemieru pamatā bija šo jauniešu izjustā diskriminācija, stigmatizācija un segregācija.¹⁰⁷ Tam piekrit arī *Clichy-sous-Bois* mērs: “Es pilnībā noraidu ideju, ka nemieri bija islāmistu sazvērestība. Nemieru laikā es ne reizi nedzirdēju par nevienu jauniešu, kas būtu dedzinājis automašīnu Allāha vārdā, bet es dzirdēju par daudziem musulmaņiem, kas teica “Allāha vārdā, ejiet mājās!”.”¹⁰⁸

Šajā kontekstā jānorāda – kaut arī 2005. gada nemieriem nebija tieša sakara ar islāma radikālismu, tas nenozīmē, ka Francija no tā būtu pasargāta. Gluži otrādi, priekšpilsētas tam ir auglīga augsne. Viena no lielākajām problēmām ir, ka nepietiekami daudz imāmu tiek apmācīti Francijā, tāpēc liela daļa iebrauc no citām zemēm. Visas iesaistītās puses, arī valdība, uzsver nepieciešamību attīstīt izglītošanās iespējas, lai izbeigtu anahronisko “imāmu importēšanas” praksi, kas rada būtiskus radikalizācijas draudus. Šobrīd Francijā praktizē no 1000 līdz 1500 imāmu, no kuriem 80 ir “piegādāti” no Alžīrijas, tikpat daudz no Turcijas. Ir arī tādi, kas, būdami radikālā islāma piekritēji, no Francijas dodas mācīties uz ārzemēm (Jemenu, Saūda Arābiju vai Sīriju), lai pēc tam atgrieztos Francijā. Abderahmans Ghoulis (*Abderrahmane Ghoul*), reģionālās musulmaņu organizācijas (*Conseil régional du culte musulman de la région Provence-Alpes-Côte-d’Azur*) prezidents, uzsver: “Lai islāms nekļūtu par darbavietu tiem, kam nav darba, un lai pasludinātie imāmi nevirzītu uz radikāliem novirzieniem, ir nepieciešams veicināt izglītošanu.”¹⁰⁹

Te gan jāsaņem, ka Francijā gadu gaitā ir izveidots spēcīgs iekšējās izlūkošanas dienests, ko pastiprina plašas juridiskas pilnvaras cīņai ar terorismu – tas viss kopumā ļauj cieši uzmanīt islāma radikāļu aktivitātes. Un N. Sarkozy nebūt nekavējas no Francijas izraidīt

kaujinieciski noskaņotos imāmus, turklāt, lai tā notiktu, pietiek būt tikai saistītam ar tiem, kas plāno terorisma aktus. Divas tendences tomēr ir īpaši satraucošas. Pirmā ir arvien pieaugošais cilvēku skaits, kas pievēršas dažādiem radikāliem islāma novirzieniem. Tieši šajās kustībās lielākoties arī rodas vieni no kareivīgākajiem džihadistiem, piemēram, Pjērs Robērs (*Pierre Robert*), tagad saukts par *Yacoub*, kurš šobrīd izcieš sodu Marokā par 2003. gadā veikto terora aktu Kasa-blankā.¹¹⁰ Otra satraucošā tendence ir radikālā islāma izplatīšanās cietumos. Vairāk nekā puse no Francijas cietumniekiem ir musulmaņi, un tā ir auglīga augsne radikālā islāma sludināšanai.¹¹¹ Kopumā franču preterorisma organizācijas esot identificējušas aptuveni 50–100 potenciālu teroristu, kam atbalstu sniedz vēl vairāki simti radikālu musulmaņu.¹¹²

Tomēr, atgriežoties pie 2005. gada nemieriem, rodas jautājums: ja reiz tie nebija saistīti ar reliģiskiem motīviem, kādi bija to patiesie iemesli? Kā nozīmīgākais faktors, pirmkārt, ir minama diskriminācija, ar ko ikdienā saskaras šo priekšpilsētu jaunieši, sākot ar darba iespējām un beidzot ar ieeju naktsklubos (ko īpaši uzsvēra daudzi nemieru dalībnieki).¹¹³ Šo sociālo situāciju iemieso jēdziens *banlieue*, kas latviski tiek tulkots kā priekšpilsēta. Tomēr šis tulkojums neatklāj visu vārda *banlieue* simbolisko nozīmi – dzīvot *banlieue* nozīmē saskarties ar dažādām diskriminācijas formām, kas izriet no nacionālās un etniskās izcelsmes vai reliģiskās piederības. Arī diskriminācijas, kas izriet no paša sociālā statusa, ko “uzspiež” *banlieue* – adrese, kas nepatīk darba devējiem (it sevišķi jau 93. pasta kods, kas sevī ietver Parīzes ziemeļu priekšpilsētas), skolas, pēc kuru beigšanas ir grūtības iestāties universitātēs, nemaz jau nerunājot par tā saucamajām *grandes ecoles* jeb elitārajām Francijas augstskolām.¹¹⁴ Rezultātā bezdarba līmenis dažās no 2005. gada nemieru pārņemtajām priekšpilsētām sasniedza pat 40%, turklāt bezdarbnieku vidējais vecums ir mazāks par trīsdesmit gadiem.¹¹⁵

Kā gan ir radusies šāda Francijas etnisko kopienu *de facto* getozācija? Liela nozīme šajā situācijā bijusi vēsturiskajai pilsētībūvniecībai un arhitektūrai. 20. gadsimta piecdesmitajos un sešdesmitajos gados

Franciju skāra smaga dzīvokļu krīze, un ap lielajām pilsētām sāka veidoties graustu, būdu un pagaidu māju rajoni. Valdība uz šo krīzi reaģēja ar strauju dzīvokļu celtniecības programmu, kuras ietvaros tika celtas daudzstāvu dzīvojamās mājas ar desmit vai vairāk stāviem, kas tolaik arhitektoniski šķita pat moderni, bet galvenais – tās varēja uzbūvēt ātri un lēti. Taču šis šķietamais krīzes atrisinājums ar laiku kļuva par daudzu pašreizējo nebūšanu cēloni. Pakāpeniski šos nemīļigos un drūmos dzelzsbetona rajonus jeb *cités* pameta visi, kas vien to varēja atļauties – sākumā franču strādnieki, vēlāk arī veiksmīgākie imigranti.¹¹⁶ Projektus pārvaldošās kompānijas tukšajos dzīvokļos izmitināja tikko kā jauniebraukušos imigrantus, tādējādi izjaucot valdības plānus paātrināt asimilāciju, izkaisot jaunpienācējus pa visu valsti. Tā rezultātā šie rajoni pamazām pārveidojās par imigrantu geto, un šī tendence ar laiku tikai pastiprinājās.¹¹⁷

Pēdējos gados tā sauktās “pilsētas politikas” (fr. *politique de la ville*) ietvaros daudzi no piecdesmitajos un sešdesmitajos gados celtajiem daudzstāvu namiem ir tikuši nojaukti, citi atjaunoti, kā arī tikuši uzcelti daudzi jauni, “cilvēciskāki” nami. Kā uzsver Žaks Donzelo (*Jacques Donzelot*): “Pilsētas politika varētu tikt saukta par integrācijas politiku. Bet Francijā, kā visiem zināms, nav integrācijas problēmu, tādēļ tā tiek saukta par “pilsētas politiku.”¹¹⁸ Bet “kāpņutelpu pārkrāsošana un liftu salabošana” vien, kā izteicies bijušais premjerministrs Mišels Rokārs (*Michel Rocard*), tomēr nevar atrisināt šo rajonu sociālās problēmas. Jaunieši, kas dzīvo šajās priekšpilsētās, to uztver kā “geto apzeltīšanu”, valstij viņus vēloties atstāt tajās pašās priekšpilsētās. Turklāt šo rajonu apmēri ir tik milzīgi, ka izmaiņas norisinās pārlietu lēni.¹¹⁹

Rezultātā *banlieue* turpina būt daudzu sociālo problēmu teritoriāls koncentrāts, kas cilvēku apziņā saistās ar lielāko daļu mūsdienu Francijas sabiedrības nebūšanām: nefrancisku kopienu veidošanos (jeb to, ko franciski mēdz dēvēt par *communautarisme*), terorismu, noziedzību, nabadzību, bezdarbu u. c. Un lielākajai daļai Francijas iedzīvotāju, kā uzsver Žoels Romāns (*Joël Roman*), žurnāla *Esprit* redaktors, sabiedrības attieksme pret šo priekšpilsētu iedzīvotājiem

ir kā pret "viņiem". Tas gan, kā jau izklāstīts iepriekš, nav nekas jauns. Bet *banlieue* šo nošķirumu vēl vairāk pastiprina. Turklāt tagad, pēc 2005. gada nemieriem, sabiedrības, un it īpaši jau politiķu, acīs, kā uzskata Ž. Romāns, šie "viņi" ir trīskārt vainīgi: 1) par nekārtībām, ko tie rada, 2) par pilsoniskās apziņas zudumu, ko tie šādā veidā apliecina, un 3) par radikalizāciju, ko tas rada "mūsos", ko apliecina atbalsts Nacionālajai fronteī. Šāda loģika, kā apgalvo Ž. Romāns, veicina elites populismu un neļauj saskatīt patiesos iemeslus plaisai starp valdību un iedzīvotājiem.¹²⁰

Faktiski tā vietā, lai pievērstos problēmai, kāda nozīme 2005. gada rudens notikumiem bija integrācijas politikas kontekstā, analīze tika vērsta uz to, kas tika pasniegts kā šo imigrantu "antirepublikāniska" un "antipilsoniska" attieksme, viņu nevēlēšanās integrēties.¹²¹ Tas atbilda izplatītajai tieksmei uztvert zināmu sabiedrības daļu kā "neintegrējamu, tāpēc, ka musulmaņi".¹²² Tomēr, kā uzskata Kristofs Bertosi (*Christophe Bertossi*), Francijas Starptautisko attiecību institūta (*Institut français des relations internationales*) pētnieks, šāda identitātes jautājuma izmantošana politisko mērķu sasniegšanai var novest pie savstarpēji pretrunīgo identitāšu nesaskaņu pastiprināšanās, pat radikalizēšanās. Šī politiski nozīmīgā semantiskā novirzīšanās no "imigrantiem" uz "musulmaņiem", kas ir notikusi pēdējo piecpadsmit gadu laikā, rada "musulmaņus" tur, kur viņi ne vienmēr ir. Kad "musulmaņu identitāte" tiek padarīta par vienīgo mainīgo, lai izskaidrotu bezdarba līmeni, pilsoniskas attieksmes trūkumu vai izglītības problēmas, pastāv risks, ka attiecīgā sociālā un vecuma grupa patiešām radīs patvērumu islāmā – tas kļūst par pasargājošu identitāti tiem, kas diskrimināciju izjūt kā kopēju likteni. Islāms tādējādi vairs nav identitāte, kas noliedz pilsonību un republikas vērtības, tas kļūst par alternatīvu pilsonības trūkumam ikdienas dzīvē, nevienlīdzīgām tiesībām un iespējām. Citiem vārdiem sakot, tie, kas šādā veidā skata integrācijas problēmas, paši rada situāciju, no kādas visvairāk baidās.¹²³

Šajā gadījumā jāpievēršas vēl vienai problēmai, kas izriet no Francijas abstraktās vienlīdzības koncepcijas: pret diskrimināciju vērstu politiku trūkums, lai gan diskriminācijas problēma ir ārkārtīgi

samilzusi. Piemēram, kaut vai darba tirgū, kur Samiram vai Samirai darbu dabūt ir daudzreiz grūtāk nekā Fransuā vai Fransuāzai, pat, ja viņiem visiem būtu pilnīgi vienāda izglītība.¹²⁴ Nemaz nerunājot par tādiem gadījumiem darba devēju vidē, kas būtu raksturojami kā klaja islāmofobija. Tā, piemēram, 2003. gadā atklātībā nonāca fakts, ka vienā no vadošajām franču menedžmenta kompānijām tika izdots konfidenciāls iekšējais memorands, kas noteica – lai sekmētu cīņu pret terorismu, viņi turpmāk nepieņems darbā nevienu arābu vai musulmaņu izcelsmes darbinieku.¹²⁵

Tomēr nepieciešamība pēc pret diskrimināciju vērstām politikām ilgstoši tika noraidīta, uzsverot, ka diskriminācija Francijā nav problēma, jo tajā nepastāv etniskas minoritātes un visi indivīdi ir vienlīdzīgi.¹²⁶ Kristofs Bertosi norāda: “Francijā pastāv ādas krāsas barjera, bet republikāniskais vienlīdzības koncepts ir akls pret šo realitāti. Tas nozīmē, ka jums nav konkrētu līdzekļu, lai cīnītos ar šo problēmu, jūs vienkārši to noliedzat.”¹²⁷ Ne viens vien apšaubā šo koncepciju, piemēram, Nikolā Bavrezs (*Nicolas Baverez*): “Aiz abstrakta “vienlīdzības” koncepta aizsega franču sabiedrība praktizē nežēlīgu apartheīda formu.”¹²⁸

Šāda “tiesiskas ignorances fikcija” balstās uz vienotu tiesisku politisku koncepciju, kas izriet no trim pamatprincipiem: republikas nedalāmība, nacionālā suverenitāte un vienlīdzība likumu priekšā. Konstitucionālā padome to skaidro šādi: “Konstitūcija atzīst tikai franču tautu (*peuple français*), ko veido visi Francijas pilsoņi neatkarīgi no to izcelsmes, rases vai reliģijas.” Šis franču tautas vienotības konstitucionālais princips nepieļauj, ka tiktu atzītas “kolektīvas tiesības kādai grupai, kas tiktu definēta pēc to vienotās izcelsmes, kultūras, valodas vai ticības”.¹²⁹ Citiem vārdiem sakot, raksta sākumā aprakstītais republikāniskais pilsonības modelis joprojām nav mainījies. Tas arī izskaidro, kāpēc Francija nekad neratificē Eiropas vai starptautiskos līgumus, piemēram, Eiropas reģionālo vai minoritāšu valodu hartu vai Vispārējo konvenciju par nacionālo minoritāšu aizsardzību, kas ir vēltīti, ja tā var teikt, “eksistējošām” jeb atzītām minoritātēm. Turpretim, kad uz tām attiecas tikai daļa teksta, Francijas

pievienošanās šiem tekstiem vienmēr ir saistīta ar atrunu, ar kuru tā deklarē, ka, ņemot vērā Francijas Republikas pirmo pantu, uz Franciju netiek attiecināts viens, otrs vai trešais pants. Attiecīgi cīņa pret diskrimināciju ir tikusi uzsākta salīdzinoši nesen un tā ir bijusi samērā neefektīva. Faktiski jautājums par diskrimināciju Francijas politikā dienaskārtībā lielā mērā nonāca, pateicoties Eiropas integrācijas procesiem – Amsterdamas līguma 13. pants un divas ES padomes 2000. gadā pieņemtās direktīvas¹³⁰ panāca, ka cīņa pret diskrimināciju tika iekļauta Francijas likumdošanā. 2004. gadā tika izveidota Augstā iestāde diskriminācijas apkarošanai un vienlīdzības nodrošināšanai (*Haute Autorité de lutte contre les discriminations et pour l'égalité*, HALDE).¹³¹ Pirmajā darbības gadā šī institūcija, kam tika uzdots cīnīties pret darba ņēmēju diskrimināciju, saņēma apmēram 800 sūdzības, bet uz tiesu tālāk tika virzītas mazāk par divdesmit.¹³² Pēc 2005. gada nemieriem cīņa pret diskrimināciju gan tika intensificēta, tajā skaitā stiprinot HALDE.¹³³ Tomēr tas ir tikai pats ceļa sākums šajā Francijai līdz šim “svešajā” jomā. Bet tieši no tā, cik veiksmīga būs cīņa pret diskrimināciju nākotnē, būs atkarīga sabiedrības integrācija kopumā. Beidzamā iniciatīva šajā jomā saistās ar 2007. gada 24. oktobrī pieņemtajiem grozījumiem imigrācijas likumdošanā (kas vēl šā raksta tapšanas laikā nebija apstiprināti Senātā), kuros tika atļauta statistikas datu vākšana par imigrantu etnisko izcelsmi. Tas ir uzskatāms par soli pretim tam, lai kaut daļēji būtu iespējams apzināt diskriminācijas apmērus. Komentējot šo pavērsienu valsts attieksmē pret statistiku, integrācijas ministrs Briss Orfē (*Brice Hortefeux*) uzsvēra: “Ja mēs vēlamies cīnīties pret diskrimināciju, kas saistīta ar izcelsmi, ir jāvar to izmērīt.”¹³⁴ Tomēr tas nebūt nenozīmē, ka Francija atsacītos no savas republikāniskās sabiedrības koncepcijas – republiku joprojām *de jure* veido tās “vienlīdzīgie” pilsoņi, kas, kā to šobrīd atzīst valdība, saskaras ar diskrimināciju, kas izriet no to etniskās izcelsmes.

Šajā aspektā gan jānorāda, ka Francija, protams, nav vienīgā valsts, kurā imigrantiem ikdienas dzīvē nākas saskarties ar diskrimināciju. Piemēram, arī Lielbritānija, kur, kā izklāstīts Kristīnes Krūmas un Ivara Indāna rakstā, attieksme pret minoritātēm ir būtiski atšķirīga

no Francijas, neraugoties uz trīs desmitgažu ilgajiem centieniem veidot multikulturālu sabiedrību, šobrīd saskaras ar smagām integrācijas problēmām. Par to liecina 2007. gada 19. septembrī publicētais Rasu vienlīdzības komisijas (*Council for Racial Equality*) ziņojums. Tajā tiek uzsvērts, ka plaša starp Lielbritānijas etniskajām grupām ir dziļāka nekā jebkad: "Gan politiskais, gan reliģiskais ekstrēmisms pieņemas spēkā, cilvēkiem viņoties citos un norobežojoties vienam no otra." Komisija brīdina, ka dažādība, kam vajadzētu būt sabiedrību stiprinošam faktoram, draud radīt situāciju, ka sabiedrība būs sašķelta, cilvēkiem dzīvojot "paralēlas dzīves". Netaisnība šādos apstākļos var radīt plašas un konfliktus, kas dažos gadījumos pāraug vardarbībā ielās, bet daudz biežāk rada "neredzamas barjeras", lai norobežotos no citiem. Lai gan mūsdienās par morāli nepieņemamām tiek uzskatītas vēl pirms dažām desmitgadēm redzamās zīmes pie viesu mājām, ka tajās ieeja aizliegta "melnajiem, iriem un suņiem" (*No blacks, no Irish, no dogs*), ziņojumā tiek uzsvērts, ka, neskatoties uz panākto progresu, joprojām etniskā mazākuma pārstāvji aizvien biežāk tiek pakļauti policijas pārbaudēm, spiesti pamest skolu, saņem sliktākus veselības aprūpes sistēmas pakalpojumus un spiesti samierināties ar sliktākiem mājokļiem – situācija, kas ir samērā līdzīga Francijas gadījumam. "Šī pastāvīgā, ilgstošā nevienlīdzība ir vienkārši negodīga un nepieņemama," tiek uzsvērts ziņojumā.¹³⁵

5. Sabiedrības un politiķu reakcija

Atgriežoties pie Francijas gadījuma, ir būtiski aplūkot, kā 2005. gada rudens nemieri ietekmējuši sabiedrības attieksmi – pret imigrāciju un imigrantiem, pret "viņu" integrāciju. Pamatjautājums ir, vai var runāt par sabiedrības viedokļa radikalizēšanos? Kā liecina *Sciences Po* Politisko pētījumu centra *Cevipof* 2006. gada beigās publicētais pētījums, divas trešdaļas iedzīvotāju uzskata, ka atbildība par nemieriem ir jāmeklē nevis sociālajā valsts krīzē, diskriminācijā vai bezdarbā, bet gan noteiktu musulmaņu grupu vēlmē izcelties pret

frančiem vērsta rasismā, bandu darbībā, noziedzībā vai arī vecāku nepietiekamā varā pār savām atvasēm. Šajā kontekstā, kā uzskata vairums iedzīvotāju, krīzes risinājums ir meklējams nevis izglītības sistēmas reformēšanā, cīņā pret diskrimināciju vai dzīvokļu jautājuma regulēšanā, bet gan imigrācijas politiku pastiprināšanā – vai tas būtu, nosakot stingrāku kontroli pār ģimeņu apvienošanu, vai arī ārzemju nemiernieku izsūtīšanu no Francijas.¹³⁶

Pētījumā arīdzan atklājās, ka nemieru rezultātā ļoti ir pieaudzis to cilvēku skaits, kas būtu raksturojami kā “asimilacionisti” (*assimilationnistes*). Viņi uzskata, ka tas ir imigrantu ziņā – integrēties bez īpašām prasībām pēc tiesībām. Šajā kategorijā attieksme pret imigrantiem ir visnegatīvākā, ir vērojama arī izteikti negatīva attieksme pret islāmu. Šiem aptaujātajiem nav šaubu, ka pastāv konkrēts franču sabiedrības modelis un imigrantiem tam ir jāpiemērojas. No 2005. gada aprīļa līdz 2006. gada decembrim “asimilacionistu” skaits palielinājies no 46% līdz 59%.¹³⁷ Līdz ar to lielākā daļa Francijas iedzīvotāju atbalsta striktu pieturēšanos pie republikāniskā pilsonības un sabiedrības integrācijas modeļa, kam tika veltīta šā raksta pirmā un otrā nodaļa.

2005. gada rudens nemieri Francijas sabiedrībā radīja ievērojamu spriedzi. Pret imigrāciju noskaņoto iedzīvotāju skaits no 47% pieauga līdz 65% (laikā no 2005. gada aprīļa līdz decembrim), kas skaidri liecina, ka šie notikumi sabiedrības acīs bija saistīti ar imigrāciju. Arī to cilvēku skaits, kas līdz tam bija labvēlīgi noskaņoti attiecībā uz valsts finansējuma piešķiršanu mošeju celtniecībai, šajā laikā uz pusi samazinājās, nokrītot no 27% uz 15%. Visbeidzot degošās automašīnas un klajā vardarbība atstāja tiešu iespaidu uz iedzīvotāju nedrošības sajūtu: sešos mēnešos iedzīvotāju skaits, kas jutās nedroši, pieauga no 35% līdz 47%.¹³⁸ Un, ja arī šī spriedze un negatīvā attieksme ar laiku mazinājās, tā tomēr palika stipri noraidošāka nekā pirms nemieriem: 2006. gada decembrī 55 % aptaujāto joprojām uzskatīja, ka Francijā ir “pārāk daudz imigrantu”, kas gan bija par 10% mazāk nekā 2005. gada decembrī, bet par 8% vairāk nekā 2005. gada aprīlī. Tas izskaidrojams ar “politiskās dienaskārtības efektu” – problēmas

nebūt nav pazudušas, bet mediji un politiķi tām pievērs mazāk uzmanības. Turklāt arī nedrošības sajūta francūžu vidū ir par 10% augstāka nekā 2005. gada aprīlī.¹³⁹

Pētījumā arīdzan tika konstatēts ne vien tas, ka negatīva attieksme ir samērā atšķirīga atkarībā no tā, no kurienes ieradušies imigranti, bet arī, un kas jo īpaši būtiski, uz situāciju Francijā skatoties no Latvijas viedokļa, ka vislielākās bažas attieksmē ir pret “kultūras ziņā vistuvāko”, bet arī visnesenāko imigrāciju – imigrāciju no Austrumeiropas. Tādējādi “poļu santehniķa” tēls, par ko daudz tika dzirdēts arī Latvijā, patiesi atbilst sabiedrības bažām. Attiecībā uz musulmaņu vietu sabiedrībā tika konstatēts, ka imigrācija no Magrebas valstīm rada lielākas bažas nekā imigrācija no citurienes, tas ir saistīts ar plašajām debatēm par islāmu.¹⁴⁰ Turklāt, kā redzams 1. tabulā, imigrācijas radītā apdraudējuma sajūta nemieru iespaidā ir pieaugusi.¹⁴¹

1. tabula

Iedzīvotāju skaits, kas jūtas imigrācijas “apdraudēti”, procentos (%)

Imigrācija no...	2005. g. aprīlis	2006. g. decembris	Attīstība
Āzijas	27%	38%	+11%
Ziemeļāfrikas	25%	40%	+15%
Austrumeiropas	41%	51%	+10%
Magrebas	35%	48%	+13%
Vidējais	32%	44%	+12%

Avots: Brouard, S., Tiberj, V. Les tensions autour de l'immigration dans l'opinion: crispation et polarisation. *Le Baromètre Politique Français (2006–2007)*, 3ème vague – Hiver, 2006. CEVIPOF – Centre de recherches politiques de Sciences Po, p. 8.

Kā norāda pētījuma autori, bailes no “civilizāciju sadursmes”, izsvīlptā Marseljēza Francijas stadionā,¹⁴² antisemītisko uzbrukumu pieaugums no 2002. līdz 2004. gadam, nemieri priekšpilsētās, pravieša

Muhameda karikatūras un tam sekojošais tiesas process pret *Charlie Hebdo*,¹⁴³ nāves draudi, kas izteikti Robēram Redekeram (*Robert Redeker*) pēc viņa klaji provocējošā, pret islāmu vērstajā raksta *Le Figaro*¹⁴⁴ – visi šie notikumi ir būtiski ietekmējuši diskusijas par izaicinājumiem republikāniskajam sabiedrības modelim un integrācijai *à la française*.¹⁴⁵

Uz viena viņa ar šādu sabiedrības attieksmi ir bijuši arī Francijas politiķi, 2005. gada nemieru iespaidā jo aktīvi pievēršoties imigrācijas regulējuma jautājumam un, kas interesanti, tādējādi atņemot labu tiesu elektorāta atbalsta Nacionālajai fronteī. No vienas puses, gan starptautiskie notikumi, gan iekšpolitiskās problēmas ir bijusi laba augsne Nacionālas frontes darbībai. 2006. gada aprīlī veiktā aptauja liecināja, ka trešdaļa francūžu (35%) uzskata, ka galēji labējie politiskie spēki “bagātina politisko debati”, savukārt aptuveni tikpat (34%) uzskatīja, ka tie ir “tuvi franču bažām”.¹⁴⁶ Tomēr laikā, kad pie varas jau labu laiku ir bijuši labējie politiskie spēki, Nacionālajai fronteī ir bijis samērā grūti aizsargāt savas pozīcijas, it sevišķi kopš N. Sarkozy drošības un imigrācijas jautājumos ir, kā viņš pats izteicies, “bez kompleksiem” istenojis stingru labējo politiku. “Ja dažiem cilvēkiem nepatīk Francija, viņiem nevajadzētu kavēties un braukt projām” – ar šādiem vārdiem (kas ļoti līdzinās bēdīgi slavenajam Nacionālas frontes sauklim “Mīliet to vai pametiet to!”) N. Sarkozy, vēl būdams iekšlietu ministrs, uzrunāja savus partijas biedrus.¹⁴⁷ Ne velti N. Sarkozy kā iekšlietu ministrs bija ārkārtīgi populārs Ž. M. Lepena atbalstītāju vidū – 72%.¹⁴⁸ Interesanti, ka N. Sarkozy pēc ievēlēšanas arī izbeidza prezidentālo “boikotu” attiecībā uz Ž. M. Lepenu, tiekoties ar viņu Elizejas pilī. Iepriekšējie prezidenti allaž bija atteikušies to darīt. Ž. M. Lepens, saprotams, izteicās atzinīgi par šādu N. Sarkozy “demokrātisko žestu”, pieņemot viņu oficiālajā prezidentu rezidencē, kurā viņš pēdējo reizi esot bijis 1974. gadā.¹⁴⁹

Tieši N. Sarkozy vadībā Francijā ir būtiski izmainīta imigrācijas politika. Pirmkārt, valdība, turpinot jau agrāk uzsāktu tendenci, centās samazināt imigrāciju, kas bija saistīta ar ģimeņu apvienošanu. 2006. gadā tika izmainīta imigrācijas likumdošana, pieprasot imigrantiem mācīties franču valodu un pilsonisko izglītību un pieprasot, lai

tie, kuri aicina ģimenes uz Franciju, var tās finansiāli nodrošināt. Tika noteikts, ka visiem ieobraucējiem (no valstīm ārpus Eiropas Savienības), kas piesakās uz ilgtermiņa vīzām (izņemot studentus un sezonas strādniekus), ir jāparaksta "uzņemšanas un integrācijas kontrakts". Rutīnas procedūras vīzas kandidātiem jau pirms tam noteica medicīnisku izmeklēšanu, interviju un valodas prasību novērtējumu. Bet šis kontrakts imigrantam pievienoja vēl vienu prasību – pilsoniskās apmācības dienu, kas tam jāapmeklē neatkarīgi no viņa valodas prasmes līmeņa un laika ilguma, ko tas jau varētu būt pavadījis Francijā.¹⁵⁰

Te gan jānorāda, ka šajā ziņā Francija nebūt nav vienīgā, kas ir ieviesusi līdzīgus pasākumus – tādas Eiropas valstis kā Nīderlande, Vācija un Lielbritānija ir noteikušas līdzīgus noteikumus, tajā skaitā valodas testus, pārbaudījumus par valsts kultūru un pamatprincipiem.¹⁵¹ Francijas gadījumā atšķirīgs ir N. Sarkozy liktais uzsvārs uz nacionālo identitāti un "franciskumu". N. Sarkozy jau priekšvēlēšanu kampaņas laikā paziņoja, ka viņš jautājumus, kas saistīti ar "imigrāciju un nacionālo identitāti" plāno uzticēt atsevišķai ministrijai, kas tika arī īstenots. Tā rezultātā tagad Francijā ir Imigrācijas, integrācijas, nacionālās identitātes un kopējās attīstības (*codéveloppement*) ministrija, kas sabiedrībā un akadēmiskajās aprindās ir izraisījusi ļoti pretrunīgas reakcijas.¹⁵²

Lai nu kā, jaunizveidotā ministrija ar lielu sparību sāka ķerties klāt N. Sarkozy politiskā kursa izpildei. Nebija pagājis ne gads kopš iepriekšējiem, pašā N. Sarkozy sagatavotajiem imigrācijas likumdošanas labojumiem, kad imigrācijas ministrs Briss Ortfē šā gada 18. septembrī parlamentā steidzamības kārtībā iesniedza jaunu likumprojektu – jau ceturto četru gadu laikā. Tā galvenais mērķis, tāpat kā iepriekš, bija padarīt stingrākus imigrācijas noteikumus. Uzstājoties Nacionālajā Asamblejā, ministrs atzina, ka "Francijas integrācijas sistēma ir izgāzusies", secinot, ka "ir jāatbild uz franču gaidām, kas mums prasa kontrolēt migrācijas plūsmu, lai saglabātu nacionālās kopienas līdzsvaru". Jaunās likuma normas ievieš stingrākus noteikumus attiecībā uz franču valodas apguvi (tās prasme, kā arī zināšanas par

republikas vērtībām, tiks pārbaudītas vēl pirms migranta izbraukšanas no viņa valsts), ģimeni aicinošā imigranta ienākumu līmeni u. c. jautājumiem. Īpaši asām diskusijām izvērsties par jautājumu, ka turpmāk imigrantu ģimenes locekļiem šaubu gadījumā varēs pieprasīt veikt DNS testu, izmaiņas likumdošanā tika apstiprinātas 23. oktobrī. Opozīcija, iebilstot pret DNS testu un statistikas datu vākšanu, balstoties uz etniskiem kritērijiem, iesniedza prasību izvērtēt jaunās likumdošanas atbilstību konstitūcijai, ko raksta tapšanas laikā Konstitucionālā padome vēl nebija izskatījusi.¹⁵³

Jāatzīmē, ka N. Sarkozy vēlas, lai lielākā daļa imigrantu Francijā iebrauktu, pamatojoties uz to spējām un prasmēm. N. Sarkozy parlamentā uzņēma ar aplausiem, kad viņš paziņoja: "Mēs nevēlamies tos, kurus nevēlas nekur citur pasaulē. Francija nevar būt vienīgā valsts, kas nelemj par to, kas ierodas tās teritorijā."¹⁵⁴ Aiz šīs retorikas, kas sasaucas ar iedzīvotāju bažām, ir arī praktisks politisks aprēķins par nepieciešamajām izmaiņām imigrācijas politikā, jo daudzās nozarēs Francijā ir vērojams būtisks darbaspēka deficīts. Faktiski Francijā demogrāfiskais spiediens pēc imigrācijas gan ir daudz mazāks nekā citviet Eiropā, dzimstības līmenim nodrošinot paaudžu atjaunošanos (2,0).¹⁵⁵ Tomēr tādās jomās kā celtniecība, viesnīcu business, restorāni, sezonas darbi lauksaimniecībā, kā arī zinātne trūkst darbaroku.¹⁵⁶ Tāpēc, kā uzskata N. Sarkozy, ir jābloķē situācija, kad, atrunājoties ar pašmāju darbavietu saglabāšanu, Francijā ielaiž tikai tos, kuriem nav nedz darba, nedz jēlcādu derīgu prasmju.¹⁵⁷ Statistika liecina, ka šobrīd tikai 7% uzturēšanās atļauju tiek izsniegtas, pamatojoties uz profesionāliem iemesliem.¹⁵⁸ Tādēļ N. Sarkozy jau 2006. gadā, vēl būdams iekšlietu ministrs, centās veicināt kvalificētu imigrantu rekrutēšanu, radot jaunu trīs gadus derīgu uzturēšanās karti, sauktu par "kompetences un talanti" (*compétences et talents*), kas būtu atjaunojama.¹⁵⁹ Šajā gadījumā gan jānorāda, ka tā vēl nav stājušies spēkā, jo ir būtiski aizkavējies saskaņošanas process ar profesionālajām organizācijām jautājumā, kas būtu tās profesijas un darbavietas, kā arī kurās ģeogrāfiskajās zonās darbaroku trūkums ir visakūtākais. Tiek plānots, ka pirmās šāda veida atļaujas varētu tikt

izsniegtas tikai šā gada beigās. Daudzējādā ziņā N. Sarkozy politika attīstās virzienā, kādā to vēlas redzēt arī ES. ES tieslietu un iekšlietu komisārs Franko Frattini (*Franco Frattini*) uzsver, ka "Eiropai ir jākonkurē ar Austrāliju, Kanādu, ASV un uzlecošajām Āzijas lielvarām", aicinot panākt lielāku "mobilitāti" imigrācijas jautājumos. Situācijā, kad 85% no nekvalificētā darbaspēka dodas uz Eiropas Savienību, bet tikai 5% uz ASV, kamēr aptuveni 55% no kvalificēto migrantu plūsmas dodas uz ASV, bet tikai 5% uz ES, komisārs plāno ierosināt ES "zilās kartes" izveidi, lai konkurētu ar ASV "zaļo karti".¹⁶⁰

N. Sarkozy imigrācijas ministram ir uzdevis panākt, lai ekonomiskā imigrācija sastādītu 50% no pastāvīgi iebraukušo skaita. Attiecīgi ministrs šo jauno 2007. gada likumu ir iecerējis kā pirmo soli šajā virzienā: sākumā ierobežot ģimeņu apvienošanas un paust stingru nostāju šajā jautājumā, pēc tam veicināt profesionālo imigrāciju, cerot piecu gadu laikā sasniegt prezidenta izvirzīto mērķi.¹⁶¹ Problēma gan ir tāda, ka bez mitas pastiprinātie noteikumi attiecībā uz ģimeņu apvienošanu rada risku, ka kvalificētie strādnieki, kurus valdība grib redzēt iebraucam Francijā, atturēsies to darīt. Kā norāda Katrīna Vihtola de Vendena (*Catherine Wihtol de Wenden*) no *Sciences Po*, ja valdība vēlas veicināt kvalificēta darbaspēka imigrāciju, tā nedrīkst ierobežot ģimenes imigrāciju. Pretējā gadījumā šie strādnieki starptautiskās konkurences apstākļos gluži vienkārši dosies strādāt uz citām valstīm. Rezultātā iebrauks tikai sezonas un mazkvalificētie strādnieki. Tādējādi pēc būtības ir pretrunīgi vēlēties selektīvu imigrāciju, sākotnēji ierobežojot ģimeņu apvienošanu.¹⁶²

Vēlme samazināt ģimeņu apvienošanu un centieni palielināt profesionālo imigrantu pieplūdumu ir tikai daļa no pašreizējās imigrācijas politikas. Ir tikusi pastiprināta arī cīņa pret nelegālo imigrāciju 2006. gadā, atceļot automātiskās tiesības palikt Francijā, kas agrāk tika piešķirtas pēc desmit Francijā nodzīvotiem gadiem. Par N. Sarkozy stingro nostāju imigrācijas jautājumos vislabāk liecina nelegālo imigrantu masveida izsūtīšana no valsts – no 2002. līdz 2006. gadam no Francijas izraidīto cilvēku skaits bija pieaudzis par 140%. Un valdība šajā jautājumā turpina būt ļoti strikta: 2007. gadam ir izvirzīts

mērķis – 25 000 nelegālo imigrantu “pavadīt uz izcelsmes zemi brīvprātīgi vai piespiedu kārtā”.¹⁶³ Tas viss kopumā liecina, ka politiķi ir ņēmuši vērā gan 2005. gada nemierus, gan to, kādu iespaidu tie atstāja sabiedrības attieksmē pret imigrāciju un integrāciju, kas raksturojama kā arvien radikālāka. Jautājums gan paliek spēkā – cik lielā mērā konkrētā rīcība spēs mazināt patiesos krīzes cēloņus.

Nobeigums

Nemieri Francijas pilsētu ielās arvien ir piesaistījuši pasaules uzmanību un tie katru reizi ir bijuši kā “liesmojošs” indikators tam, ka sabiedrībā pastāv kādas būtiskas problēmas – vai tās izpausies 1968. gadā vai 2005. gadā. Katru reizi šādi nemieri ir izraisījuši nozīmīgus pārmaiņu procesus. Tiesa, evolucionārus, nevis revolucionārus. Viktors Igo (*Victor Hugo*) savulaik rakstīja: “Pūlis var sarīkot tikai sacelšanos (*émeutes*). Lai īstenotu revolūciju, ir vajadzīga tauta.”¹⁶⁴ Mūsdienās, lai cik sasāpējušas arī būtu Francijas sociālas problēmas, gaidīt jaunu revolūciju būtu absurdi, turklāt Francijas sabiedrība savā ziņā līdz pat mūsdienām dzīvo 1789. gada Lielās franču revolūcijas “atskaņās”. Kā tika izklāstīts šā raksta sākumdaļā, tieši revolūcijas iedibinātie republikānisma pamatprincipi, kas laika gaitā gan ir attīstījušies un pielāgojušies dažādu laikmetu radītajiem izaicinājumiem, joprojām veido kopējo ietvaru, kurā norisinās ikdienas politiskie un sociālie procesi.

Republikas Francijā ir mainījušās daudzkārt, pašreizējā pēc skaita ir piektā un, kas zina, cik to būs vēl nākotnē. Taču vēsture liecina – lai arī kādas izmaiņas tiktu veiktas, pilsoņa attiecības ar republiku, vismaz līdz šim, pašos pamatos ir palikušas nemainīgas – tiešas un nepastarpinātas. Tomēr sabiedrība mūsdienās ir pavisam citādāka nekā 1789. gadā, citādāka nekā Trešās Republikas laikā, kuras vienu no nozīmīgākajiem likumiem – 1905. gada likumu – pat N. Sarkozy dēvē par “pieminekli”. Tik ļoti atšķirīgā un iekšēji daudzveidīgā sabiedrība, kā tika izklāstīts šajā rakstā, rada būtiskus izaicinājumus

šim gadsimtiem vecajam franču republikānismam – gan teorētiskus, gan praktiskus, no kuriem viens no būtiskākajiem ir jau ilgstoši vērojama radikalizācija saistībā ar imigrācijas jautājumiem.

Apkopojot visu iepriekš izklāstīto, nākas secināt, ka problēma nav vis pašā franču republikāniskajā sabiedrības modelī, ko mūsdienās atbalsta lielākā daļa franču sabiedrības, tajā skaitā imigranti,¹⁶⁵ bet gan nepietiekamajos centienos, lai šis modelis īstenotos realitātē. Arī 2005. gada nemieri ar degošajām automašīnām “izgaismoja” nesakritību starp modeli un realitāti un vēlmi pēc tā, lai tiktu pildīti solījumi, kurus republikāniskais pilsonības modelis paudis jau kopš tā rašanās pirms vairāk nekā diviem gadsimtiem – solījumi par visu pilsoņu vienlīdzību. Tieši nesakritība starp modeli un realitāti lielā mērā ir bijusi pamats dažāda veida radikalizācijai. Pēkšņa republikāniskā modeļa maiņa, piemēram, daļēji vai pilnībā pārņemot “multikulturālo” modeli, kurā minoritātes tiktu skatītas kā grupas ar atšķirīgām kolektīvām identitātēm un īpašām tiesībām, nebūt neatrisinātu tādas sociālas “slimības” kā ikdienas diskriminācija, bezdarbs un getozācija, kas faktiski ir pamatā pašreizējā Francijas integrācijas modeļa krīzei. Arī jautājumā par islāma vietu republikā, kā redzams no multikulturālās Lielbritānijas piemēra, sabiedrības integrācijas modeļa maiņa vien nebūt vēl negarantē veiksmīgāku integrāciju. Tiesa, līdzšinējam modelim ir nepieciešami būtiski uzlabojumi, it sevišķi jautājumā par diskriminācijas novēršanu. Tomēr jautājums joprojām ir par problēmām attiecībā **starp** republiku un pilsoni un tas neatrisināsies, ja kaut kas cits nostāsies **starp** tiem.

Atsauces un piezīmes

¹ Leclerc, J. M. Les émeutes dans les banlieues on fait flamber les statistiques. *Le Figaro*, 19 mai, 2006.

² Baudrillard, J. Nique ta mère! *Libération*, 18 novembre, 2005.

³ Leclerc, J. M., Negroni, A., Baldeweck, Y. Une nuit de Nouvel An au calme relative. *Le Figaro*, le 2 janvier, 2007.

⁴ Vaisse, J. *Unrest in France, November 2005: Immigration, Islam and the Challenge of Integration*. Presentation to Congressional Staff, January 10 and 12,

- 2006, Washington, DC. The Brookings Institution, p. 3. Pieejams internetā: <http://www.brookings.edu/views/testimony/fellows/vaisse20060112.pdf>
- ⁵ Rudelle, O. La République aujourd'hui. *Revue française de science politique*. Vol. 49, No. 3, 1999, p. 469.
- ⁶ Ruso par sabiedrisko līgumu rakstīja: "Katrs no mums liek kopā savu personu un visu savu spēku zem augstākas vispārējās gribas vadības, un mēs saņemam šai organismā (*en corps*) katru biedru kā nedalāmu visa daļu. Tajā mirkli katra līgumslēdzēja atsevišķās personas vietā šis asociācijas akts rada morālu un kolektīvu organismu (*un corps moral et collectif*), ko veido tiklab biedri, kā balsu kopums, kas ar šo pašu aktu iegūst savu vienotību, savu kopīgu *es*, savu dzīvi un savu gribu." [Rousseau, J. J. *Du contrat social*. Paris: Hachette, 1996, Livre 1, chapitre 6].
- ⁷ Hollifield, J. H. Migrants ou citoyens: la politique de l'immigration en France et aux Etats-Unis. *Revue européenne de migrations internationales*, Vol. 6, No. 6–1, 1990, p. 160.
- ⁸ Rozenvalds, J. Demokrātija: problēmas un perspektīvas. Grām.: Rozenvalds J. (zin. red.) *Cik demokrātiska ir Latvija. Demokrātijas audits*. Latvijas Universitāte, 2005, 10. lpp.
- ⁹ Bertossi, C. *Les Musulmans, la France, l'Europe: contre quelques faux-semblants en matière d'intégration*. Institut français des relations internationales, Fondation Friedrich-Ebert, mars 2007, p. 11.
- ¹⁰ Saskaņā ar 1790. gada 30. aprīļa likumu, ko pārņēma arī 1793. gada Konstitūcija, jau pats fakts, ka Francijā nodzīvoti pieci gadi (1790. gadā) vai viens gads (1793. gadā) un apprecēta francūziete, bija pietiekams, lai piešķirtu pilsonību. Šāda piešķiršana notika automātiski, neatkarīgi no tā, vai ārzemnieks to vēlas vai ne. Tomēr jau 1795. gadā naturalizācija kļuva par brīvprātīgu aktu, un 1809. gadā Napoleons noteica valsts pilnvaras akceptēt vai noraidīt naturalizācijas lūgumu.
- ¹¹ Weil, P. *Qu'est-ce qu'un Français? Histoire de la nationalité française depuis la Révolution*. Paris: Bernard Grasset, 2002, p. 39.
- ¹² Pilsonības likumdošana balstās uz diviem principiem: *jus sanguinis* (burtiski – asins likums), kas saista pilsonību ar radniecisku piederību nācijai, un *jus soli* (burtiski – zemes likums), kas pilsonību saista ar piedzimšanu konkrētā teritorijā. *Jus sanguinis* ir bieži saistīts ar etnisku vai nacionālas valsts kultūru modeli, savukārt *jus soli* parasti ir saistīts ar nacionālām valstīm, kas veidojušās, apvienojot atšķirīgas grupas vienā teritorijā. Praksē valstu pilsonības likumdošana parasti ir balstīta uz *jus sanguinis* un *jus soli* principu kombināciju, lai gan vai nu viens vai otrs no tiem var būt domnējošs. Piemēram, valstis, kuru pilsonības likumdošana balstās uz *jus soli*, var izmantot *jus sanguinis*, lai piešķirtu pilsonību to pilsoņu bērniem, kas

dzimuši ārvalstīs. Mūsdienās arvien lielāku lomu iegūst *jus domicili* (burģiski – dzīvesvietas likums), saskaņā ar kuru pilsonību ir iespējams iegūt, balstoties uz to, ka cilvēka dzīvesvieta ir kādā konkrētā valstī. [Castles, S., Davidson, A. *Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging*. London, New York: Macmillan, 2000, p. 85.]

¹³ Ja 1791. gada Konstitūcija ļāva ārzemēs dzimušiem bērniem, kuru tēvs ir francūzis, būt Francijas pilsoņiem, bet 1793., 1795. un 1799. gada Konstitūcijā Francijas pilsoņa statuss bija rezervēts indivīdam, kas dzimis un dzīvo Francijā, tad 1803. gadā pieņemtais Civilkodekss radīja būtiskas izmaiņas. Pilsonība kļuva par sava veida personas tiesībām: piešķirta kopš dzimšanas, tā saglabājās, pat ja persona izvēlējās dzīvesvietu ārzemēs, kas tā nebija nedz karaļa laikā, nedz arī revolūcijas laikā. Īpaši būtiski ir tas, ka pilsonība tika nodota filiācijas ceļā: francūzis ir tas, kura tēvs ir francūzis, neatkarīgi no tā, vai viņš dzīvo Francijā vai ārzemēs. Tādējādi *jus soli* tika aizstāts ar *jus sanguinis*. Tolaik vislielākajai Eiropas valstij šādā veidā nosakot pilsonības iegūšanu caur filiāciju, tika sarautas saites ar feodālo tradīciju, kad attiecīgajā zemē dzimis cilvēks tika uzskatīts par karaļa pavalstnieku jeb subjektu. Tomēr jāuzsver, ka šādas Francijas pilsonības likumdošanas pamatā nebija etniski apsvērumi, jo pamatideja bija tāda, ka nācija ir kā liela ģimene. Pilsonība kļuva par sava veida “uzvārdu” jeb personas atribūtu, kas jānodod tālāk tāpat kā uzvārds – caur tēvu. [Weil, P. *Qu'est-ce qu'un Français? Histoire de la nationalité française depuis la Révolution*. Paris: Bernard Grasset, 2002, pp. 37–39.]

¹⁴ Weil, P. *Qu'est-ce qu'un Français? Histoire de la nationalité française depuis la Révolution*. Paris: Bernard Grasset, 2002, p. 51.

¹⁵ Brubaker R. *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Harvard University Press, 1992, p. 108.

¹⁶ Tika noteikts, ka par Francijas pilsoni automātiski kļūst Francijā dzimis bērns, kura tēvs ir ārzemnieks, kas pats dzimis Francijā. Tādējādi tika iedibināts līdz mūsdienām pastāvošais princips, kas tiek saukts par dubulto *jus soli*. Turklāt, sasniedzot pilngadību, par Francijas pilsoņiem kļuva arī Francijā dzimušie bērni, kuru vecāki ir ārzemnieki, taču viņiem pastāvēja iespēja no pilsonības arī atteikties. [Noirel G. *Le creuset français: Histoire de l'immigration XIXe–XXe siècle*. Paris: Seuil, 1988, p. 83.]

¹⁷ Weil, P. *La république et sa diversité. Immigration, intégration, discriminations*. Paris: Seuil, 2005, p. 14.

¹⁸ Dornel, L. Vous avez dit “préférence nationale”? *L'Histoire*. No. 284, février 2004, pp. 23–24.

¹⁹ Uz ārzemju strādniekiem netika attiecināti vairāki no 19. gadsimta beigās izdotajiem sociālajiem likumiem, arī darbavietas publiskajā sektorā tika rezervētas tikai francūžiem.

218 ARTŪRS ALKSNIS

- ²⁰ Noirel, G. Immigration: Le fin mot de l'histoire. *Vingtième siècle. Revue d'histoire*. Vol. 7, No. 7, 1985, p. 146.
- ²¹ David, M. *Débats intellectuels et politiques publiques*. Commission "Islam et Laïcité", 26 novembre 2004, Pieejams internetā: <http://www.islamlaicite.org/article271.html>
- ²² Brubaker, R. *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Harvard University Press, 1992, p. 11.
- ²³ Weber, E. *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford University Press, 1976. Par skolu lomu šajā procesā skatīt pp. 303–339.
- ²⁴ Ir minami daudzi šādi piemēri un ne tikai attiecībā uz katoļticību. Starpkaru perioda skolu sistēmas izteiktais "jakobinisms" netraucēja skolotājiem ar inspektoru atļauju ievērot ebreju kalendāra vajadzības. Ebreju bērni nāca sestdienās uz skolu, neko nerakstot, un svētdienā visu pārrakstīja no saviem klases biedriem, ko skolotāji attiecīgi pirmsdien no rīta stingri pārbaudīja. [Schnapper, D. L'universel républicain revisité. *VEI Enjeux*, No. 121, juin 2000, pp. 11–12.]
- ²⁵ Schnapper D. L'universel républicain revisité. *VEI Enjeux*, No. 121, juin 2000, p. 14.
- ²⁶ Ibid, p. 12.
- ²⁷ Weil, P. *Qu'est-ce qu'un Français? Histoire de la nationalité française depuis la Révolution*. Paris: Bernard Grasset, 2002, p. 56.
- ²⁸ Ibid, p. 72.
- ²⁹ Ibid, pp. 77–78.
- ³⁰ Ibid, p. 119.
- ³¹ Gilbert, C., Lahouri, B. Les vrais chiffres: 3,7 millions de musulmans en France. *L'Express*, 4 décembre 2003.
- ³² Dormois, J. P. *The French Economy in the Twentieth Century*. Cambridge University Press, 2005, p. 17.
- ³³ Te jānorāda, ka Francijas pašreizējās pilsonības likumdošanas pamats ir 1945. gada likums, kurā kopumā tika saglabāts vairums no 1927. gada likuma normām. [Weil, P. *Qu'est-ce qu'un Français? Histoire de la nationalité française depuis la Révolution*. Paris: Bernard Grasset, 2002, p. 152.]
- ³⁴ Freedman, J. Secularism as a Barrier to Integration? The French Dilemma. *International Migration*, Vol. 42, No. 3, 2004, p. 7.
- ³⁵ David, M. *Débats intellectuels et politiques publiques*. Commission "Islam et Laïcité", 26 novembre 2004, Pieejams internetā: <http://www.islamlaicite.org/article271.html>
- ³⁶ Weil, P. *La république et sa diversité. Immigration, intégration, discriminations*. Paris: Seuil, 2005, pp. 17–18.
- ³⁷ Ibid, p. 14.

- ³⁸ Weil, P. *La république et sa diversité. Immigration, intégration, discriminations*. Paris: Seuil, 2005, p. 17.
- ³⁹ Bertossi, C. Distant Neighbours – Understanding How the French Deal with Ethnic and Religious Diversity. Runnymede, February 2007, p. 5.
- ⁴⁰ Mucchielli L. "La violence des jeunes": peur collective et paniques morales au tournant du 20ème et du 21ème siècles. Pieejams interneta: <http://www.islam-laicite.org/article320.html>
- ⁴¹ 1975. gadā tika veikta tautas skaitīšana, saskaņā ar kuru tobrīd Francijā bija 758 000 portugāļu, 710 000 alžīriešu, 497 000 spāņu, 462 000 itāļu, 260 000 marokaņu, 139 000 tunisiešu, kā arī daudzi dienvidslāvi, turki un imigranti no citām Āfrikas zemēm. Kopā tobrīd bija 3 442 000 ārzemnieku, kas sastādīja 6,2% no iedzīvotāju kopskaita. [Weil P. *La république et sa diversité. Immigration, intégration, discriminations*. Paris: Seuil, 2005, p. 16.]
- ⁴² Bertossi, C. French and British Models of Integration: Public Philosophies, Policies and State Institutions. Working Paper No.46, ESRC Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford, 2007, p. 23.
- ⁴³ Brubaker, R. *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Harvard University Press, 1992, p. 138.
- ⁴⁴ Bertossi, C. French and British Models of Integration: Public Philosophies, Policies and State Institutions. Working Paper No. 46, ESRC Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford, 2007, p. 24.
- ⁴⁵ Favell, A. *Philosophies of Integration: Immigration and the Idea of Citizenship in France and Britain*. New York: Palgrave, 2001, p. 54.
- ⁴⁶ Bertossi, C. Distant Neighbours – Understanding How the French Deal with Ethnic and Religious Diversity. Runnymede, February 2007, p. 6.
- ⁴⁷ Long, M. *Etre Français aujourd'hui et demain*. 2 volumes. Paris: La Documentation Française, 1988.
- ⁴⁸ Favell, A. *Philosophies of Integration: Immigration and the Idea of Citizenship in France and Britain*. New York: Palgrave, 2001, p. 42.
- ⁴⁹ Bertossi, C. French and British Models of Integration: Public Philosophies, Policies and State Institutions. Working Paper No.46, ESRC Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford, 2007, p. 27.
- ⁵⁰ Ibid, p. 27.
- ⁵¹ Ibid.
- ⁵² Bertossi, C. Distant Neighbours – Understanding How the French Deal with Ethnic and Religious Diversity. Runnymede, February 2007, p. 6.
- ⁵³ Castles, S., Davidson, A. *Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging*. London, New York: Macmillan, 2000, p. 92.
- ⁵⁴ Bertossi, C. Distant Neighbours – Understanding How the French Deal with Ethnic and Religious Diversity. Runnymede, February 2007, p. 6.

- ⁵⁵ Freedman, J. Secularism as a Barrier to Integration? The French Dilemma. *International Migration*. Vol. 42, No. 3, 2004, p. 12.
- ⁵⁶ L'intégration voilée. *Le Monde*, 15 mars 2005.
- ⁵⁷ Bennhold, K. After 100 Years, France Questions its Secularity: *International Herald Tribune*, December 19, 2005.
- ⁵⁸ Bertossi, C. Distant Neighbours – Understanding How the French Deal with Ethnic and Religious Diversity. Runnymede, February 2007, p. 15.
- ⁵⁹ Bennhold, K. After 100 Years, France Questions its Secularity: *International Herald Tribune*, December 19, 2005.
- ⁶⁰ Vaisse, J. *Veiled Meaning: The French Law Banning Religious Symbols in Public Schools*. The Brookings Institution, U.S.–France Analysis Series, March 2004. Pieejams internetā: http://www.vaisse.net/BiblioJustin/Articles/BiblioJustin-Briefvaise-religiousigns_mars2004.pdf
- ⁶¹ Weber, E. *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford University Press, 1976, p. 336.
- ⁶² Le port du voile heurte la laïcité du collège de Creil. *Libération*, 4 octobre 1989.
- ⁶³ Konkrētais strīds šķietami tika atrisināts pēc nedēļas, kad tika panākta vienošanās, ka meitenes var valkāt lakatus skolas pagalmā un gaitenās, bet tie bija jānolaiž līdz pleciem klasē. Tomēr šis kompromiss nebija ilgstošs – meitenes tam nepakļāvās un atkal tika izslēgtas no skolas, tādējādi no jauna uzjundot debates masu medijos. [Beski, C. 1997 Les femmes immigrées maghrébines: Objet ou sujet? *Migrations Société*, 1997, 9(52), pp. 37–46.]
- ⁶⁴ Debray, R., Badinter, E., Finkielkraut, A., de Fontenay, E., Kintzler, C. Profs, ne capitulons pas! *Le Nouvel Observateur*, 2 novembre 1989.
- ⁶⁵ Brunnerie-Kauffmann, J., Desir, H., Dumont, R., Perrault, G., Tourraine, A. Pour une laïcité ouverte. *Politis*, No. 79, 9–15 novembre 1989.
- ⁶⁶ Non au tchador. *Le Quotidien de Paris*, 18 octobre 1989.
- ⁶⁷ Sole, R., Tincq, H. Le rejet de l'Islam et l'attrait de la France. *Le Monde*, 30 novembre 1989.
- ⁶⁸ Le Conseil d'État. Assemblée générale (Section de l'intérieur) – No 346.892, 27 novembre 1989. Texte intégral de l'avis. Pieejams internetā: http://www.conseil-etat.fr/ce/missio/index_mi_cg03_01.shtml
- ⁶⁹ Déclarations: de Mitterrand à Sarkozy... *NouvelObs.com*. Pieejams internetā: <http://archquo.nouvelobs.com/cgi/articles?ad=politique/20060502.OBS6102.html&host=http://permanent.nouvelobs.com/>
- ⁷⁰ Circulaire Bayrou du 20/9/1994. *L'Express en ligne*. Pieejams internetā: <http://www.lexpress.fr/info/societe/dossier/foulard/dossier.asp?ida=407938>
- ⁷¹ Foulard. Le complot. Comment les islamistes nous infiltrent. *L'Express*, 17 novembre 1994.

Starp republiku un pilsoni: radikalizācija Francijā.. 221

- ⁷² Viorst, M. The Muslims of France. *Foreign Affairs*, September/October 1996, p. 86.
- ⁷³ Pontaut, J. M. Khaled Kelkal: Itinéraire d'un terroriste. *L'Express*, 26 septembre 1996.
- ⁷⁴ Girym, S. France and Its Muslims. *Foreign Affairs*, September/October 2006, Vol. 85, Issue 5, pp. 87–104.
- ⁷⁵ Bertossi, C. *Les Musulmans, la France, l'Europe: contre quelques faux-semblants en matière d'intégration*. Institut français des relations internationales, Fondation Friedrich-Ebert, mars 2007, p. 6.
- ⁷⁶ Mucchielli, L. "La violence des jeunes": peur collective et paniques morales au tournant du 20ème et du 21ème siècles. Pieejams internetā: <http://www.islamaicite.org/article320.html>
- ⁷⁷ Rigouste, M. L'immigré, mais qui a réussi... *Le Monde diplomatique*, Juillet 2005.
- ⁷⁸ Mucchielli, L. "La violence des jeunes": peur collective et paniques morales au tournant du 20ème et du 21ème siècles. Pieejams internetā: <http://www.islamaicite.org/article320.html>
- ⁷⁹ Déclarations: de Mitterrand à Sarkozy... *NouvelObs.com*. Pieejams internetā: <http://archquo.nouvelobs.com/cgi/articles?ad=politique/20060502.OBS6102.html&host=http://permanent.nouvelobs.com/>
- ⁸⁰ A Question of Colour, a Matter of Faith. *Economist*, November 16, 2002, pp. 5–9.
- ⁸¹ Citēts: Dickey, C., Marais, S., Valla, M. A New Fear Factor. *Newsweek*, May 6, 2002, p. 38.
- ⁸² Vaisse, J. *Unrest in France, November 2005: Immigration, Islam and the Challenge of Integration*. Presentation to Congressional Staff, January 10 and 12, 2006, Washington, DC. The Brookings Institution, pp. 1–2. Pieejams internetā: <http://www.brookings.edu/views/testimony/fellows/vaisse20060112.pdf>
- ⁸³ Conseil Constitutionnel. Élection présidentielle 2002, Résultats du 1er tour – 21 avril 2002. Pieejams internetā: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/dossier/presidentielles/2002/documents/tour1/resultat1.htm>
- ⁸⁴ A Question of Colour, a Matter of Faith. *Economist*, November 16, 2002, pp. 5–9.
- ⁸⁵ Bertossi, C. Distant Neighbours – Understanding How the French Deal with Ethnic and Religious Diversity. Runnymede, February 2007, p. 14.
- ⁸⁶ Commission de réflexion sur l'application du principe de laïcité dans la République. *Rapport au Président de la République*. 11 décembre 2003, p. 59. Pieejams internetā: <http://lesrapports.ladocumentationfrancaise.fr/BRP/034000725/0000.pdf>
- ⁸⁷ Voile islamique: le sondage qui éclaire. *Le Figaro*, 8 novembre 2003.
- ⁸⁸ On ne modifiera pas la loi de 1905. *Libération*, 21 février 2003.
- ⁸⁹ Te gan jānorāda, ka šīs institūcijas darbība praksē izvērtās visai sarežģīta, jo ietekmes sadalījums šajā organizācijā neizveidojās tāds, kādu bija cerējuši

sagaidīt politiķi. 2002. gada pavasarī notikušajās vēlēšanās lielākā daļa balsu tika Francijas Islāma organizāciju savienībai, kas tiek saistīta ar islāma fundamentālistu Musulmaņu brālību. Tas bija pilnīgi pretrunā ar cerēto, ka lielākā daļa balsu tiktu mērenajiem musulmaņu līderiem – par to liecināja fakts, ka jau pirms vēlēšanām par padomes vadītāju tika iecelts Parīzes Lielās Mošejas rektors Dalils Bubakers (*Dalil Boubakeur*). Kad kļuva zināma radikālo musulmaņu uzvara, Nikolā Sarkozy brīdināja, ka tai netiks ļauts Francija izplatīt islāma likumus. Bubakers pat draudēja atkāpties no amata, ja reiz šajā institūcijā bija fundamentālisti, kas vēlas atjaunot “viduslaiku islāmu” un šariata likumus stādīt augstāk par Francijas likumiem: “Tā vietā, lai radītu skaistu bērnu, mēs dabūjam mežonīgu dzīvnieku”. Ar laiku gan attiecības padomes ietvaros normalizējās, tomēr kritika pret to nenorima. [Islam in the West. *Economist*, September 13, 2003, pp. 13–15.]

⁹⁰ Sarkozy, N. *La République, les religions, l'espérance*. Paris: Cerf, 2004.

⁹¹ De Boissieu, L., de Royer, S., Kubler, M., Rouden, C. Nicolas Sarkozy: “La loi de 1905 est un monument”. *La Croix*, 4 avril 2007.

⁹² Weil, P. *La république et sa diversité. Immigration, intégration, discriminations*. Paris: Seuil, 2005, pp. 67–68.

⁹³ Abdelhadi, M. European Muslims Search for Identity. *BBC News*, 28 April, 2004. Pieejams internetā: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3665779.stm>

⁹⁴ Bennhold, K. After 100 Years, France Questions its Secularity: *International Herald Tribune*, December 19, 2005.

⁹⁵ Bertossi, C. *Les Musulmans, la France, l'Europe: contre quelques faux-semblants en matière d'intégration*. Institut français des relations internationales, Fondation Friedrich-Ebert, mars 2007, p. 11.

⁹⁶ Žaka Širaka runa, kurā tika ierosināts aizliegums, ļoti ātri tika iztulkota arābu un angļu valodā. Vēstniekiem tika uzdots izskaidrot, ka tas nav uzbrukums islāmam, bet Francijas iekšpolitikas jautājums. Iekšlietu ministrs Nikolā Sarkozy devās uz Kairu, kur panāca paziņojumu no Muhameda Sajeda Tantavi (*Mohammed Sayyed Tantawi*), ievērojama sunnitu reliģiskā līdera, ka sievietēm ne-musulmaņu valstīs būtu jāpakļaujas vietējiem likumiem. Premjerministrs Dominiks de Vilepens savukārt devās vizītē uz vairākām citām Tuvo Austrumu valstīm, lai skaidrotu, ka Francija neaizliedz lakatu kā tādu, bet tikai nostiprina savas sekulārās tradīcijas. [Veil of Tears. *Economist*, January 17, 2004, p. 44.]

⁹⁷ Bertossi, C. *Les Musulmans, la France, l'Europe: contre quelques faux-semblants en matière d'intégration*. Institut français des relations internationales, Fondation Friedrich-Ebert, mars 2007, p. 13.

⁹⁸ 143 skolēni gan pameta mācību iestādi – vai nu brīvprātīgi vai pēc lēmuma par izslēgšanu. No tiem 96 tika pārsūtīti uz citu mācību iestādi – privātām

skolām vai skolām ārzemēs, vai arī iekļauti tālmācības programmā. 47 atlikušie tika izslēgti no mācību iestādēm.

- ⁹⁹ Rollot, C. Signes religieux à l'école: le pari d'une loi. *Le Monde*, 13 mars 2007.
- ¹⁰⁰ Muslim Veil "Allowed in Courts". *BBC News*, 24 April 2007. Pieejams internetā: http://newsvote.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/6134804.stm
- ¹⁰¹ Tā, piemēram, Džeks Strovs (*Jack Straw*), bijušais Lielbritānijas ārlietu ministrs, pagājušā gada oktobrī izsauca asu reakciju, kad paziņoja, ka viņš labprāt nevēlētos pieņemt lakatos tērptas apmeklētājas savā vietējā ofisā kā parlamenta deputāts no *Blackburn*, kur viņa vēlēšanu apgabala dzīvo no 25 līdz 30 % musulmaņu. Viņš teica, ka tāda lakata forma, kas ļauj saskatīt tikai acis, apgrūtina cilvēcisko kontaktu un izskatās kā apzināts apliecinājums nošķirtībai no britu sabiedrības. Konservatīvo partijas augsta ranga politiķis paziņoja, ka daži musulmaņi, šķiet, ir nolēmuši praktizēt "brīvprātīgu aparteīdu", bet Gordons Brauns (*Gordon Brown*) ir izteicies, ka "Lielbritānijai būtu labāk, ja mazāk sieviešu valkātu lakatu". [Pfaff, W. Europe Glimpses Veiled Threats. *International Herald Tribune*, October 20, 2006.]
- ¹⁰² Perlez, J. Head-to-toe Muslim Veils Test Tolerance of Secular Britain. *International Herald Tribune*, June 21, 2007.
- ¹⁰³ Schools Allowed to Ban Face Veils. *BBC News*, 20 March, 2007. Pieejams internetā: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/education/6466221.stm
- ¹⁰⁴ Cojean, A. Hôpital, Laïcité et intégrisme s'affrontent. *Le Monde*, 28 janvier 2007.
- ¹⁰⁵ Le Premier Ministre. Charte de la laïcité dans les services publics. Paris, le 13 avril 2007. Pieejams internetā: http://www.fonction-publique.gouv.fr/IMG/Circulaire_PM_5209_20070413.pdf
- ¹⁰⁶ Editorial: Défendre la laïcité. *Le Monde*, 30 janvier 2007.
- ¹⁰⁷ Bertossi, C. *Les Musulmans, la France, l'Europe: contre quelques faux-semblants en matière d'intégration*. Institut français des relations internationales, Fondation Friedrich-Ebert, mars 2007, p. 9.
- ¹⁰⁸ Minority Report. *Economist*, October 28, 2006, pp. 11–12.
- ¹⁰⁹ Le Bars, S. Michèle Alliot-Marie veut améliorer la formation des imams en France. *Le Monde*, 7 juillet 2007.
- ¹¹⁰ Minority Report. *Economist*, October 28, 2006, pp. 11–12.
- ¹¹¹ Giry, S. France and Its Muslims. *Foreign Affairs*, September/October 2006, Vol. 85, Issue 5, pp. 87–104.
- ¹¹² Minority Report. *Economist*, October 28, 2006, pp. 11–12.
- ¹¹³ Vaisse, J. *Unrest in France, November 2005: Immigration, Islam and the Challenge of Integration*. Presentation to Congressional Staff, January 10 and 12, 2006, Washington, DC. The Brookings Institution, p. 4. Pieejams internetā: <http://www.brookings.edu/views/testimony/fellows/vaisse20060112.pdf>

- ¹¹⁴ Kā izņēmums te minams *Sciences Po* jeb Parīzes Politikas zinātņu institūts, kas līdzās citām *grandes écoles* ir uzskatāma par franču politiskās elites kalvi. 2001. gadā tas radīja speciālu uzņemšanas programmu nelielam skaitam studentu no tā saucamajām "prioritārajām izglītības zonām" jeb rajoniem, kur pamatskolu un vidusskolu audzēkņi uzrāda ievērojami sliktākus rezultātus nekā skolēni citviet Francijā. Tika noteikts, ka šiem studentiem atšķirībā no citiem ir jakārto mutisks, nevis rakstisks iestājesāmens un tajā tiek pārbaudītas nevis specifiskas zināšanas, bet gan kritiskas domašanas spējas un vispārējais potenciāls. Lai gan daudzos pašreizējos un bijušajos studentos šāds lēmums izraisīja sašutumu, *Sciences Po* tomēr turpināja uzņemt studentus no ZEP, un šie studenti studijās uzrādīja ārkārtīgi labus rezultātus šajā līdz tam izteikti elitārajā institūtā. [A Question of Colour, a Matter of Faith. *Economist*, November 16, 2002, pp. 5–9.]
- ¹¹⁵ Ash, T. G. This Is Not Only a French Crisis – All of Europe Must Heed the Flames. *The Guardian*, 10 November, 2005.
- ¹¹⁶ Laurence, J., Vaisse, J. Understanding Urban Riots in France. *NewEurope Review*, December 01, 2005.
- ¹¹⁷ Giry, S. France and Its Muslims. *Foreign Affairs*, September/October 2006, Vol. 85, Issue 5, pp. 87–104.
- ¹¹⁸ Donzelot, J. Les politiques de la ville: la France en miroir des Etats-Unis. Dans: Pélissier, M., Paecht, A. (dir.) *Les modèles d'intégration en questions*. Paris: PUF/IRIS, 2004, p. 179.
- ¹¹⁹ Laurence, J., Vaisse, J. Understanding Urban Riots in France. *NewEurope Review*, December 01, 2005.
- ¹²⁰ Johannès, F. Logique coloniale en banlieue. *Le Monde*, 11 janvier, 2007.
- ¹²¹ Bertossi, C. *Les Musulmans, la France, l'Europe: contre quelques faux-semblants en matière d'intégration*. Institut français des relations internationales, Fondation Friedrich-Ebert, mars 2007, p. 3.
- ¹²² Chérifi, H. Islam et intégration à l'école. *Revue européenne de migrations internationales*. Vol. 17, No. 17–2, 2001, p. 177.
- ¹²³ Bertossi, C. *Les Musulmans, la France, l'Europe: contre quelques faux-semblants en matière d'intégration*. Institut français des relations internationales, Fondation Friedrich-Ebert, mars 2007, p. 10.
- ¹²⁴ Parīzes I Universitātes paspārnē esošs pētījumu centrs veica izmēģinājumu, izsūtot identiskus CV uz reāliem darba piedāvājumiem. Tika konstatēts, ka CV ar magrebiešu izcelsmes personas vārdu un uzvārdu saņem sešas reizes mazāk pozitīvu atbilžu nekā tad, ja vārds ir franču izcelsmes. No sešiem faktoriem, kas tika mērīti, tikai invaliditāte atstāja negatīvāku ietekmi uz kandidāta izredzēm dabūt darbu nekā Ziemeļāfrikas izcelsme. [Amadiou, J. F. *Enquête "Testing" sur CV*. Adia / Paris I – Observatoire des

- discriminations, 2004. Pieejams internetā: <http://www.adia.fr/pdf/Enquete-Discrimination2004.pdf>
- ¹²⁵ Les acquis de l'islamophobie. *Libération*, 30 octobre, 2003.
- ¹²⁶ Bertossi, C. *Les Musulmans, la France, l'Europe: contre quelques faux-semblants en matière d'intégration*. Institut français des relations internationales, Fondation Friedrich-Ebert, mars 2007, p. 12.
- ¹²⁷ Bennhold, K. Racist Incidents Jarring the French. *International Herald Tribune*, February 24, 2005.
- ¹²⁸ Minority Report. *Economist*, October 28, 2006, pp. 11–12.
- ¹²⁹ Calvès, G. "Il n'y pas de race ici": Le modèle français à l'épreuve de l'intégration européenne. *Critique internationale*, No. 17, octobre 2002, p. 174.
- ¹³⁰ Padomes 2000. gada 29. jūnija Direktīva 2000/43/EC, kas ievieš vienādas attieksmes principu pret personām neatkarīgi no rasu vai etniskās piederības, un Padomes 2000. gada 27. novembra Direktīva 2000/78/EC, kas nosaka kopēju sistēmu vienādei attieksmei pret nodarbinātību un profesiju.
- ¹³¹ Bertossi, C. *Les Musulmans, la France, l'Europe: contre quelques faux-semblants en matière d'intégration*. Institut français des relations internationales, Fondation Friedrich-Ebert, mars 2007, p. 12.
- ¹³² Giry, S. France and Its Muslims. *Foreign Affairs*, September/October 2006, Vol. 85, Issue 5, pp. 87–104.
- ¹³³ Vaisse, J. *Unrest in France, November 2005: Immigration, Islam and the Challenge of Integration*. Presentation to Congressional Staff, January 10 and 12, 2006, Washington, DC. The Brookings Institution, p. 5. Pieejams internetā: <http://www.brookings.edu/views/testimony/fellows/vaisse20060112.pdf>
- ¹³⁴ Perrault, G. Test ADN: le "oui, mais..." du gouvernement. *Le Figaro*, 19 septembre, 2007.
- ¹³⁵ Commission for Racial Equality. *A Lot Done, a Lot to Do: Our Vision for an Integrated Britain*. September 2007, pp. 1–2. Pieejams internetā: http://www.cre.gov.uk/downloads/a_lot_done_a_lot_to_do.pdf
- ¹³⁶ Brouard, S., Tiberj, V. Les tensions autour de l'immigration dans l'opinion: crispation et polarisation. *Le Baromètre Politique Français (2006–2007)*, 3ème vague – Hiver 2006. CEVIPOF – Centre de recherches politiques de Sciences Po, p. 1. Pieejams internetā: http://www.cevipof.msh-paris.fr/bpf/barometre/vague3/v3-synthese/SB_VT-rapport_BPF_V3.pdf
- ¹³⁷ Ibid, pp. 16–19.
- ¹³⁸ Ibid, p. 2.
- ¹³⁹ Ibid, p. 4.
- ¹⁴⁰ Ibid, p. 8.
- ¹⁴¹ Ibid, p. 8.

- ¹⁴² 2001. gada 6. oktobrī Francijas stadionā (*Stade de France*) tikās Francijas un Alžīrijas futbola izlases. Kad pēc spēles tika atskaņota Francijas himna, tribīnēs atskanēja masveidīgi svilpieni, uz valdības ložu sviesti dažādi priekšmeti, šokējot kā klātesošos politiķus, tā sabiedrību kopumā. [Depuis, J., Mandonnet, E., Dekeirel, S. Match France-Algérie: Contre-enquête sur un fiasco. *L'Express*, 14 février 2002.]
- ¹⁴³ Dāņu *Jyllands-Posten* 2005. gada septembrī publicētās karikatūras plašu rezonansi ieguva arī Francijā, īpaši jau saistībā ar tiesas procesu pret *Charlie Hebdo*, kuru par to pārpublicēšanu tiesā iesūdzēja Parīzes Lielā Mošeja, Francijas islāma organizāciju savienība un Pasauls islāma liga. Šis tiesas process turklāt norisinājās spraigā priekšvēlēšanu gaisotnē – kad tajā par labu *Charlie Hebdo* jau bija liecinājuši Fransuā Olands (*François Hollande*) un Fransuā Bairū, atbalstu rakstiskā veidā izteica arī Nikolā Sarkozy, kuru gan to darīt atšķirībā no pirmajiem diviem neviens nebija lūdzis. Tiesas procesa laikā, kā to atspoguļoja *Le Monde*, viens no *Charlie Hebdo* advokātiem esot lūdzis vārdu, lai nolasītu vēstuli, kas tikko esot pienākusi viņa klientam: “Es skaidri paužu savu atbalstu jūsu laikrakstam, kas savā veidā pauž senu franču tradīciju: satīras, izzobošanas un nepakļāvības (*insubordination*) tradīciju (...) Es tomēr varu saprast, ka daži no šiem zīmējumiem varētu būt aizskāruši mūsu musulmaņu līdzpilsoņu reliģisko pārliecību (...) Neraugoties uz to, es dodu priekšroku pārmērīgumam karikatūrā, nevis karikatūras neesamībai.” Pēc dažām sekojošām frāzēm advokāts ar īpašu patiku esot piebūris: “Vēstuli ir parakstījis... Nikolā Sarkozy.” Tam zālē sekojuši smieklī un aplausi. Visbeidzot Parīzes Mošejas advokāts Francis Szpinērs (*Francis Szpiner*) esot sev raksturīgajā veidā atdarinājis Žaku Širaku, zemā balsī nosakot: “Ahhh, šis Nikolā!” [Robert-Diard, P. *Charlie Hebdo: Caricatures, religion et politique. Le Monde*, 9 février, 2007.]
- ¹⁴⁴ Robērs Redekers, filozofijas pasniedzējs, savā 2006. gada 19. septembra rakstā, nodēvējot Korānu par “neticami vardarbīgu grāmatu”, rakstīja, ka pravietis Muhameds bija “nežēlīgs karotājs, izlaupītājs, ebreju slepkavotājs un poligāmits”. Tās dienas *Le Figaro* izdevums tika aizliegts Ēģiptē un Tunisijā. Drīz pēc tam viņš sāka saņemt nāves draudus gan pa telefonu, gan e-pastu. Kādā interneta forumā tika publicēta viņa fotogrāfija, dzīvesvietas adrese, norādes, kā turp nokļūt, un telefona nummurs. Pēcāk aicinājumi viņu nogalināt ir parādījušies simtām reižu, kā rezultātā Redekers joprojām policijas aizsardzībā regulāri maina dzīvesvietu. [Perrignon J. *Il paie cache. Libération*, 24 janvier, 2007.]
- ¹⁴⁵ Brouard, S., Tiberj, V. Les tensions autour de l’immigration dans l’opinion: crispation et polarisation. *Le Baromètre Politique Français (2006–2007)*, 3ème vague – Hiver 2006. CEVIPOF – Centre de recherches politiques de Sciences

- Po, p. 15. Pieejams internetā: http://www.cevipof.msh-paris.fr/bpf/barometre/vague3/v3-synthese/SB_VT-rapport_BPF_V3.pdf
- ¹⁴⁶ Sondage Ifop. *Les Français et l'extrême droite*. 21 avril 2006. Pieejams internetā: <http://www.ifop.com/europe/sondages/opinionf/extremedte.asp>
- ¹⁴⁷ Chombeau, C. "LA France, aimez-là ou quittez-là", bataille pour un slogan. *Le Monde*, 24 mai, 2006.
- ¹⁴⁸ Lamy, P. Le Front national et l'élection présidentielle 2007 "Le Pen 2007: le tournant". Ligue des droits de l'Homme, 23 mars 2007, p. 2. Pieejams internetā: <http://www.ldh-france.org/media/actualites/Le%20Pen%202007%20B.pdf>
- ¹⁴⁹ Sarkozy Pledges France to a Bold Path of Reforms. *The Associated Press*, June 20, 2007.
- ¹⁵⁰ Fontaine, A. La nation est de retour. *Le Monde*, 30 mai, 2007.
- ¹⁵¹ Frosch, J. Would-be migrants must undergo classes in what it means to be French. *International Herald Tribune*, August 9, 2007.
- ¹⁵² Fontaine, A. La nation est de retour. *Le Monde*, 30 mai, 2007.
- ¹⁵³ Coroller, C. L'opposition dépose un recours contre l'ensemble de la loi Hortefeux. *Libération*, 26 octobre 2007.
- ¹⁵⁴ Assemblée nationale. Questions au Gouvernement. Deuxième séance du mardi 29 novembre 2005, 82e séance de la session ordinaire 2005-2006. Compte rendu intégral. Pieejams internetā: <http://www.assemblee-nationale.fr/12/cr/2005-2006/20060082.asp>
- ¹⁵⁵ Richet-Mastain, L. Bilan démographique 2006: un excédent naturel record. Insee, janvier 2007. Pieejams internetā: http://www.insee.fr/fr/ffc/ficdoc_frame.asp?ref_id=ip1118
- ¹⁵⁶ Immigration: Brice Hortefeux s'explique. *Le Figaro*, 1 juin, 2007.
- ¹⁵⁷ Let the Skilled Come. *Economist*, May 6, 2006.
- ¹⁵⁸ 2005. gada tika izsniegtas 94 500 uzturēšanās atļaujas imigrantu ģimenes locekļiem un 14 000 ārzemniekiem tika izsniegtas darba vīzas. [Bennhold, K. Sarkozy Moves Quickly to Tighten Immigration Laws. *International Herald Tribune*, June 12, 2007.]
- ¹⁵⁹ Coroller, C. Le Sénat vote la carte "compétences et talents". *Libération*, 10 juin, 2006.
- ¹⁶⁰ Bounds, A. EU Told to Accept 20m Migrant Workers. *Financial Times*, September 12, 2007.
- ¹⁶¹ Van Eeckhout, L. La nouvelle loi sur l'entrée des étrangers oublie l'objectif de relance de l'immigration de travail. *Le Monde*, 17 septembre, 2007.
- ¹⁶² Van Eeckhout, L. Quand on ferme trop, on provoque des détournements. *Le Monde*, 18. septembre, 2007.
- ¹⁶³ Immigration: Brice Hortefeux s'explique. *Le Figaro*, 1 juin, 2007.
- ¹⁶⁴ Hugo, V. *Choses vues*. Paris: Robert Laffont, 1987, p. 837.

228 ARTŪRS ALKSNIS

¹⁶⁵ Kad 2005. gadā ASV Valsts departaments aptaujāja Francijas musulmaņus, 95% izteica pozitīvu attieksmi. [Kuper, S. Europe Can Feel at Home With 16m Muslims. *Financial Times*, September 17, 2006.] Vēl vairāk, teju vai puse no Francijas musulmaņiem sevi vispirms identificē kā savas valsts pilsoni (42%) un pēc tam kā musulmani, kas viņus būtiski atšķir no citu Eiropas valstu musulmaņiem, no kuriem lielākā daļa sevi vispirms identificē kā musulmaņus (Vācijā tikai 13% sevi vispirms identificē kā pilsoni, Lielbritānijā – 7%, bet Spānijā tikai 3%). [Muslims in Europe: Economic Worries Top Concerns About Religious and Cultural Identity. Pew Global Attitudes Project, 11 August, 2006. Pieejams internetā: <http://yaleglobal.yale.edu/display.article?id=7986>] Vairāk nekā 90% Francijas musulmaņu apgalvo, ka "dzimumu vienlīdzība un citas franču republikāniskās vērtības viņiem ir svarīgas". [Pfaff, W. Europe Glimpses Veiled Threats. *International Herald Tribune*, October 20, 2006.] Vairākums (78%) atbalsta *laïcité*, jo uzskata, ka tas atbalsta reliģisko brīvību. [IPSOS Poll of April 2003. Pieejams internetā: <http://www.ipsos.fr/Canallpsos/poll/7756.asp>; <http://www.csa-fr.com/fra/dataset/data2004/opi20040121b.htm>]

AIJA LULLE

Jaunā latviešu emigranta tēla konstruēšana publiskajā telpā

Šā raksta mērķis ir izskaidrot, kā emigrācijas jautājums kļuva publisks, nonāca mediju un politiķu dienaskārtībā; norādīt uz uzbāzīgiem un atkārtoto modeļiem, kas tiek lietoti, runājot par sensitīviem jautājumiem, kāds, nenoliedzami, ir migrācija. Mediju ietekme migrācijas jomā spēlē nozīmīgu mobilizējošu lomu, kas arī ietekmē migrācijas politiku veidošanu un maiņu.

Diskusijās par emigrāciju ir saskatāmas paralēles ar jebkura cita jūtīga vai pretrunīga jautājuma stereotipisku atspoguļojumu, kā arī līdzības ar rasu diskursu viedokļu sadursmēs starp vienas valsts iedzīvotājiem – aizbraucējiem, aizbraukušajiem un varas pārstāvjiem.

Ievads

Darbspēka aizplūšana no Latvijas 2005. gadā, gadu pēc Latvijas iestāšanās ES, īsā laikā kļuva par vienu no visaktuālākajām tēmām Latvijas publiskajā telpā: emigranti, darba migranti, latvieši Īrijā, Lielbritānijā u. c. kļuva par teju ikviena medija ikdienas dienas kārtības jautājumiem. Mediju aktualizēta, tā kļuva arī par varas pārstāvju bieži pieminētu tēmu, manifestējoties 9. Saeimas priekšvēlēšanu cīņās 2006. gadā, un tika iekļauta arī partiju programmās. Taču drīz pēc tam emigrācijas tēma zaudēja asumu, tās atspoguļojums vairs nebija tik intensīvs, un 2007. gadā Latvijas publiskajās diskusijās jau iezīmējās cita – darbspēka piesaistes un plašākā mērā – imigrācijas tēma.

Emigrācija Latvijā nav jauna tēma: līdz pat 20. gadsimta deviņdesmitajiem gadiem vārdi “emigrācija” un “emigrants” galvenokārt tika saistīti ar trimdas latviešiem, kas brīvprātīgi vai piespiedu kārtā

emigrēja no valsts jau kopš 19. gadsimta beigām, un jo īpaši – Otrā pasaules kara laikā vai drīz pēc kara beigām.

Šos emigrācijas viļņus – gan skaitliski lielo apmēru, gan arī pietiekamās laika distances (latviešu diasporas ilgstoša pastāvēšana citas nācijas vidē), ir pētījuši gan Latvijas zinātnieki, gan arī svešumā dzīvojošie latvieši. Vairāki autori ir aprakstījuši latviešu kolonijas, ir pierakstīti cilvēku dzīvesstāsti, pētīti bagātīgie preses, sabiedriskās dzīves u. c. materiāli.¹ Pašu emigrantu augstais intelektuālais potenciāls un nepieciešamība izkopt nacionālo identitāti ilgstošas prombūtnes laikā, ideoloģiskie apsvērumi (vēlme panākt starptautisku Latvijas okupācijas fakta atzīšanu un nacionāli politisku virsmērķi – neatkarības atjaunošanu Latvijā) īpaši Rietumvalstīs veidoja pamatu daudzveidīgai sabiedriskajai dzīvei, latviešu biedrību veidošanai un pastāvēšanai, kā arī emigrantu identitātes pētīšanai.

Kā secina Ilga Apine, pirmās daudzskaitlīgās emigrācijas plūsmas no Latvijas (1888–1915) visos virzienos sakrīt ar industriālā kapitalisma uzplaukumu, uzsverot, ka "latvieši nacionālās atmodas, kā arī sociālisma ideju izplatības ietekmē kļūst **pašapzinīgāki** un **mobilāki**."²

Latviešu spējas adaptēties un integrēties mītnes zemēs pētnieki vērtējuši kā augstas. To noteica, pirmkārt, latviešu rakstura īpatnības: darba spējas, mērķtiecība u. c. Latvieši bija viegli apmācāmi un disciplinēti. Otrkārt, adaptēšanos sekmēja latviešu pašorganizācijas spējas. Gan latviešu kolonijās Krievijā, gan Brazīlijā un Amerikas pilsetās visas emigrantu paaudzes veidoja atbalsta struktūras – politiskās, sabiedriskās, kultūras un reliģiskās organizācijas. Emigrācijas viļņi vienā zemē saglabā zināmu savrupību un **nesaplūst** ar nākamajiem. To nosaka piederība **sociālai videi**.

Ambivalence kā reakcija uz sociālām pārmaiņām

Visaptverošas pārmaiņas sabiedrībā parasti rada neskaidrību, neapjaustas kolektīvas bailes un apdraudētības sajūtu.

Arī jaunā emigrācija, kas aizsākās deviņdesmitajos gados un īpaši aktivizējās saistībā ar Latvijas pievienošanos ES, Latvijas sabiedrībai bija jauns, zināmā mērā negaidīts process. Pirmsiestāšanās periodā presē vairāk dominēja tā dēvēto veco ES valstu nosodījums tādēļ, ka tās plānoja veikt ierobežojumus brīva darbaspēka kustībai, taču netika paredzēts, ka aizplūšana būs tik masveidīga un būtiski skars pašu Latviju.

Pēc Padomju Savienības sabrukuma straujajā pārejas periodā uz tirgus ekonomiku Latvijas sabiedrība piedzīvoja dramatiskas pārmaiņas, tajā skaitā arī indivīdu un mājsaimniecību stratēģijas iztikas līdzekļu nodrošināšanā. Piemēram, Padomju Savienības laikā neformālās ekonomikas sektors, kas nebija indivīda darbs valsts institūciju labā, piemēram, lauku mājās audzēti dārzeņi, ziedi un to pārdošana tirgū, papildu gadījuma darbi, tika ignorēti, nepievēršot tiem lielu uzmanību. Taču šis sektors daudziem iedzīvotājiem sagādāja pat lielāko daļu iztikas līdzekļu un daļēji tika saglabāts arī pēc neatkarības atjaunošanas.

Deviņdesmito gadu oficiālā statistika parāda, ka cilvēki Latvijā dzīvoja ar ļoti niecīgiem ienākumiem. Tomēr tas bija iespējams, pateicoties neformālajai ekonomikai. Taču šis sektors lielo strukturālo pārmaiņu dēļ saruka, atdeve no šāda veida neformālās ekonomikas kļuva mazāka vai iznīka pavisam un nelielu oficiālo ienākumu un bezdarba apstākļos tas kļuva par spēcīgu spiediena faktoru citu stratēģiju meklēšanai, kuru būtiska komponente bija mobilitāte – došanās darba meklējumos uz pilsētām vai, parādoties jaunām iespējām, uz ārvalstīm. Daudzo faktoru kopums, ekonomikai kļūstot atvērtākai, parādoties iespējām ne tikai ceļot, bet arī doties strādāt uz citām valstīm, ir atsevišķu plašu pētījumu vērti temati, jo tie veido kontekstu darba emigrācijai, tajā pašā laikā novārtā atstājot emigrācijas potenču prognozēšanas un izvērtējuma jautājumus.

Darbs ir kļuvis par centrālo cilvēka sociālās identitātes, sociālā stāvokļa noteicēju un sociālās drošības garantu³. Šādi traktēta darba loma un nozīme ir acīmredzama emigrācijas iemeslu skaidrojumā.

Mobilitātes nepieciešamība daudzkārt analizēta socioloģiskajos pētījumos, piemēram, Ralfs Dārendorfs⁴ uzsver, ka sociālā mobilitāte

ir nepieciešama, jo tā mazina sociālo konfliktu intensitāti un stiprina sociālās kārtības leģitimitāti. Sociālā mobilitāte mūsdienu apstākļos ir tieši attiecināma ne tikai uz augšupvērsto mobilitāti vienas valsts ietvaros, bet arī uz migrāciju, neatkarīgi no šķiriskās piederības vai sociālās un ekonomiskās pozīcijas, jo mobilitātes iespējas vairs nav tikai augstākās šķiras priekšrocība.

Jaunās migrācijas kā sociālu pārmaiņu centrālā iezīme ir ģeopolitikas un ekonomikas dinamiskas attiecības, tās ir pamatā robežu starp Austrumiem un Rietumiem atvēršanai. Kaut arī dažādu pētījumu dati atšķiras, kopējās aplēses par migrācijas apmēriem kopš būtiskajām politiskajām pārmaiņām 20. gadsimta astoņdesmito gadu beigās parāda, ka šīs migrācijas vilnis ir raksturojams kā jauns un vērienīgs, jo apmēra ziņā pārsniedz visas līdzšinējās migrācijas plūsmas kopš Otrā pasaules kara.

Stereotipu producēšana

Kaut arī jau iepriekš vairākkārt presē bija aprakstīta darbaspēka aizplūšana, plašu rezonansi guva rakstnieces Laimas Muktupāvelas grāmata *Šampinjonu Derība*⁵ par Latvijas iedzīvotāju došanos strādāt uz Īriju, īpaši plaši emigrācijas tēma parādījās 2005. gadā – lielās reportāžās elektroniskajos medijos un rakstu sērijās presē. Tēmas atspoguļojumā no 2005. līdz 2007. gadam Latvijā ir saskatāmas vairākas fāzes: sākotnēji tā bija iepazīstināšana ar jauno tēmu, tās intensīva atspoguļošana, radot speciālus ziņu izlaidumus medijos un īpašas, vizuāli izceltas rubrikas presē – *Mūsējie ārzemēs*, *Latvieši Īrijā*, *Latvieši svešumā* u. c., kā arī biežas atsauces uz emigrācijas tēmu politiskajās runās. Turpmāk sekoja tēmas personificēšana, atspoguļojot daudzu konkrētu indivīdu pieredzi, kas no deskriptīva un bieži vien valsti apsūdzīga diskursa ievirzījās risinājumu meklēšanā reemigrācijai. Līdz ar to mazinājās stereotipu reproducēšana un pakāpeniskas intensitātes kritums, kam sekoja akcentu pārvirze uz citu notikumu – valsti paredzamo imigrāciju.

Migrantu sociālās konstrukcijas pamatā ir diferenciācijas process. Emigrantu tēla konstruēšanā būtiska ir **stereotipizācija** un **kategorizācija**, kas vienkāršotā veidā palīdz radīt izpratni par migrācijas fenomenu un sociālo realitāti kopumā. Kā nozīmīgas kategorijas parādās gan materiālais stāvoklis, gan nodarbinātība, gan līdzšinējā dzīvesvieta, arī dzimums un vecums.

Emigrantu heterogēnās grupas apzīmēšanai pārsvarā tiek lietoti stereotipiski, metaforiski apzīmējumi: *ekonomiskie bēgļi, sēņu lasītāji, izstumtie trimdinieki, ekonomiskie gājputni* u. c.

“Lielbritānijā apciemotie latvieši nejūt, ka Latvijas Republikai būtu interese par saviem pilsoņiem, kurus valsts faktiski ir aizdzinusi ekonomiskajā trimdā.” (Republika. Savas valsts izstumtie. 23.02. – 03.03.2007.)⁶

Spilgts stereotips ir Latvijas emigranta kā *sēņu lasītāja* tēls visdažādākajos kontekstos. Šis stereotips sevī ietver vispārināšanu un kategorizēšanu, kas saistīta ar strādāšanu izglītībai un kvalifikācijai neatbilstošā, neperspektīvā, nicināmā darbā, kas tiek darīts vienīgi naudas dēļ.

“.. cilvēkam, kurš nav parūpējies par savu izglītību un profesionālo kvalifikāciju, nereti ir pilnīgi vienalga, kur strādāt, ja vien maksā, tad var arī Īrijā sēnes lasīt.” (Mājas Viesis. Kāpēc strādāt Latvijā? 07.09.2007.)

“.. var cerēt, ka tie, kas tagad lasa sēnes Īrijā, atbraucot uz Latviju, dibinās paši savus uzņēmumus, taču – cik daudz būs šādu cilvēku?” (Diena (Lietišķā Diena). Lielā tautu staigāšana 30.07.2007.)

“Ja daudzas Latvijas kūrvietas nebūtu nolaistas līdz kliņķim, varbūt daļa mediķu nebrauktu uz Īriju lasīt sēnes vai laimi meklēt citviet pasaulē.” (Delfi. Versijas. Gribējam taču kā labāk, bet iznāca... 09.01.2007.)

Uzsverot savu, savas grupas pārākumu pār stereotipizēto masu, tiek izmantots pretstats, taču šādā veidā attiecībā uz citu grupu tik un tā tiek reproducēts *sēņu lasītāju* stereotips.

“Mūsu jūrnieki tiek sertificēti un saņem starptautiski atzītus sertifikātus, un viņiem ir tiesības strādāt uz jebkuras valsts karoga kuģiem. Viņi

nebrauc uz Īriju, piemēram, sēnes lasīt, bet veic savu profesionālo darbu reālas konkurences apstākļos." (Delfi. Ažiotāža ap *Irish Ferries* var traucēt Latvijas jūrniekiem. 30.11.2005.)

Stereotipi ir vienkāršoti vispārinājumi par indivīdiem vai noteiktām sabiedrības grupām. Medijiem pieder centrālā loma stereotipu veidošanā un reproducēšanā – gan pašu žurnālistu kā sabiedrības pārstāvju reproducēti stereotipi, gan – atsevišķos gadījumos –, iespējams, arī ideoloģisku, politisku vai ekonomisku iemeslu dēļ⁷. Arī mediji seko līdzī citi cita dienaskārtībai un ietekmējas no tās, tādējādi pārproducejot tēmas, viedokļus un stereotipus. Mediju sekošana līdzī citu izdevumu un redakciju aktualitātēm un to pārņemšana arī ir skaidrojums, kādēļ 2005. gadā jautājums par darbaspēka aizplūšanu kļuva tik intensīvs daudzos medijos.

Stereotipu veidošanās ir acīmredzami saistīta ar atsaukšanos uz kopiju, nevis oriģinālu – paša emigranta pieredzi. Pat viņa paša teiktajā nereti tiek reproducēti stereotipi vai arī, mēģinot atspēkot vecos, radīti jauni.

Dažādi indivīdi un aģenti emigranta konceptu var konstruēt atšķirīgi. Piemēram, emigrācijas apjoma noteikšanai nav pieejami un arī nav reāli iegūt precīzus statistikas datus, jo notiek cirkulāra migrācija, cilvēki brīva darbaspēka kustības apstākļos periodiski dodas no vienas valsts uz citu un atpakaļ un viņiem nav jāziņo par savu atrašanās vietu valsts institūcijām, kas nodarbojas ar statistiskās informācijas apkopošanu. Tādējādi aprēķini par emigrantu skaitu atšķiras: 2005. gada nogalē veiktās Ekonomikas ministrijas aplēses bija, ka ārvalstīs strādā apmēram 50 000 Latvijas iedzīvotāju, 2006. gadā veiktais un gadu vēlāk publicētais Latvijas Universitātes pētījums *Darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte*, balstoties uz reprezentatīvas aptaujas datiem, aplēsa, ka ārpus Latvijas varētu strādāt ap 86 000 cilvēku.

Saasinoties viedokļiem emigrācijas jautājumā, parādījās arī nekritiski pieņemti un nepamatoti viedokļi. Atkarībā no mērķa, kādu komunikācijas aģents vēlējas sasniegt, portretējot emigrāciju kā nenovēršamu, taču ne unikālu un ar citām Eiropas valstīm salīdzināmu procesu,

tika minētas oficiālās aplēses, savukārt, lai saasināti atspoguļotu emigrācijas procesu un apjomu, piešķirot tam dramatisku nokrāsu, aplēses tika voluntāri palielinātas. Turklāt aizbraucēju skaita noteikšanai tiek piesaukti arī avoti un aplēses, kas nav pārbaudāmas.

“Vakar papļāpāju ar vienu sievas radnieku, kurš atbraucis no Īrijas Ziemassvētku atvaļinājumā. Janvārī brauks atpakaļ uz Īriju un līdzī nems ģimeni. Viens paziņa sestdien–svētdien gāja pārgājienā no Murmastienes uz Atašieni. Trešā daļa lauku māju esot pamestas. Tā ka nevajag te laist rāini par 100 000 aizbraukušo. Pēc Īrijā dzīvojošo aplēsēm, tikai Lielbritānijā un Īrijā patlaban ir 150 000 iebraucēju no Latvijas.” (Delfi. Komentārs. 27.12.2005.)

Emigranta tēla konstruēšana

Šā raksta tematiskajā analizē izmantoti citāti no emigrācijas tēmai veltītajām publikācijām presē, politiskajām runām un interneta komentāriem. Attieksmes paudēji ir oficiālās varas pārstāvji, žurnālisti, kā arī plašāka sabiedrība – vietējie iedzīvotāji, emigranti, potenciālie emigranti un viltvārži, kas uzdodas par emigrantiem vai ar emigrācijas tēmu cieši saistītiem aģentiem, lai gan patiesībā pieļaujams, ka šo tēmu viņi izmanto tikai viedokļu saasināšanai. Anonimitātes un interaktivitātes dēļ šī viltvāržu grupa pārsvarā ir sastopama tikai interneta vidē.

Visbiežāk viedokļu sadursme, stereotipu un nicīgu viedokļu paušana notiek starp šādiem aģentiem vai grupām: valsts, emigranti un vietējās sabiedrības locekļi, kas nav migrējuši un neapsver šādu iespēju.

Jaunā emigranta tēla konstruēšanā būtiskas kontekstuālas iezīmes ir ekonomiskā spiediena faktori sabiedrībā, kā arī varas un sabiedrības atsvešināšanās, kas nereti arī ievirza viedokli un diskusiju no emigrācijas tematikas plašākā kontekstā. Kopējā iezīme ir emigrācijas kā problēmas konstruēšana.

Saasinoties diskusijām par darbaspēka aizplūšanu, izgaismojas grupu mēs – viņi pretnostatišana, neiecietības vairošanās, kas sevī ietver cita

viedokļa brīvības noliegšanu, cita tiesību būt atšķirīgam vai rīkoties citādi noliegšanu, kā arī pārlieku prasīgumu un/vai aizspriedumu demonstrēšanu pret citu individu, kas kādam ir nepatīkams.⁸

Atkarībā no runātāja piederības noteiktai grupai un indivīda paša nostājas mainās arī viedokļi, ko uztvert kā **normas pārstāvi** (vai to, kas ir palicis Latvijā, kurš nemigrē vai arī individu, kas izmanto darbu ārzemēs kā individuālu stratēģiju savas un savas ģimenes sociālā stāvokļa uzlabošanai un sociālās drošības stiprināšanai). Mūsdienų realitātē normāli ir būt mobilam, taču šīs jaunās realitātes tiek uzlūkotas ar aizdomām un šaubām, tas skaidrojams ar neapzinātām bailēm no sociālām pārmaiņām un neierastas rīcības.

“Aija atceras savas mammas skarbos vārdus: “Mēs pārdzīvojām karu, bija visādas grūtības, bet kas jums par grūtībām?” Bet vai šis nav ekonomiskais karš, kad ir jāpamet bērni un mazbērni un jābrauc uz citu valsti pelnīt naudu – sāpīgi jautā Aija.” (Republika. Savas valsts izstumtie. 23.02.–01.03.2007.)

Grupām veidojas atšķirīga pārlicība par to identitāti: piemēram, aizbraucēji biežāk sevi raksturo kā normu, kā *Latvijas vidusslāni* (Republika. Savas valsts izstumtie. 23.02.–01.03.2007.), savukārt vietējo sabiedrību kā tādus, *“kuri vairs nav strādnieki vai arī ir naudas maisi.”* (Turpat.)

Taču citai grupai, palicējiem, šāda pozitīva sevis un negatīva otra raksturošana ir aizvainojoša.

“Nav jau neviena vairs, kas strādā. Darbaspējīgie aizbraukuši peļņā uz Īriju, antiņi vien palikuši, kas nevar un negrib sadūšoties lielai naudai. Mani, piemēram, tāds vērtējums sāpina. Ja es un daudzi mani paziņas nepelna pustūkstoti eiro nedēļā darbos ārpus Latvijas, tad esam pamuļķīši?” (Mājas Viesis. Palicēji. 23.03.2007.)

Meklējot risinājumus, kā izkļūt no saasināto un stereotipisko viedokļu apļa, paši viedokļa paudēji, atkārtodami stereotipus, aicina meklēt racionālus argumentus, nevis turpināt *mēs – viņi* diskursu.

Veids, kā publiskajā telpā tiek uztverta, producēta un reproducēta emigrācijas tēma, var tikt raksturots ne tikai kā interpretējošs, deskriptīvs, argumentējošs un tāds, kā līdz tam bija pierasts runāt par migrāciju un migrantiem, bet arī kā diskursīvs resurss, kas veic tādas sociālās darbības kā nosodījums, attaisnošana, racionalizēšana un specifisku sociālo identitāšu konstruēšana. Tas ir sakāms gan par pašiem viedokļa paudējiem, gan arī tiem, kas šajos viedokļos tiek raksturoti kā citai grupai piederīgi.⁹

Šajā ziņā publiskās telpas diskursīvais repertuārs ietver sekojošus elementus:

- 1) aizspriedumu noliegšana;
- 2) savu viedokļu pamatošana kā tādu, kas atspoguļo sabiedrībā dominējošos, nevis kā specifiskus, subjektīvus viedokļus;
- 3) pozitīva sevis un negatīva otra/citas grupas prezentēšana;
- 4) diskursīva iracionalizācija;
- 5) liberālu argumentu lietošana antiliberālu viedokļu pamatošanai.

Van Dijks¹⁰ ir pierādījis, ka aizspriedumu noliegšana mūsdienu rasu diskursā ir uzkrītoša iezīme, kas bieži vien parādās tādās atrunās kā "Man nav nekas pret migrantiem, bet..." pieļāvumu vai jautājumu formā. Tie, kas vēlas izteikt negatīvu vai aizspriedumainu viedokli par citu grupu, savu nostāju cenšas formulēt iespējami pamatoti un racionāli. Šādi noliegumi ne tikai kalpo par pamatu viedokļa paudēja pozitīvai pašizteiksmi, bet arī ļauj pateikt kaut ko tādu, kas citādi nebūtu akceptējams.

"Mēs izpētījām, ka uz Īriju no pagastiem brauc daudz dzērāju, un pagastu vadītājus tas priecē. Īrijā šie cilvēki labi strādā, iri pat brīnās, kā tik labi strādnieki atstāj savu valsti." (Lasītāja viedoklis. Latvijas Avīze. Secinājumi par gada notikumiem 02.01.2007.)

"Tagad jādomā – kā nākas, ka šie cilvēki svešatnē atrod savu vietu, izmācās, tiek cienīti, bet šeit par grašiem, plānas aploksnes kabatās ģurcīdami, cilāja kastes un dēļus. Vai te bija nekur liekami, bet tur pēkšņi

saņēmās un **kļūva derīgi**? Pazinu viņus – ar dažiem izņēmumiem –, nu nebija ne tizli, ne dzērāji. Un uzņēmības arī, redz', pietika – doties uz svešām valstīm, bez valodas zināšanas, nezināmā nākotnē." (Komersanta Vēstnesis. Spogulīt, spogulīt, saki man... 15.08.2007.)

"Nu jau visā Eiropā kļūst runas par čaklajiem, strādīgajiem, godīgajiem un centīgajiem latviešiem. Tāds viedoklis valda Īrijā, Anglijā, Vācijā un daudzās citās vietās Eiropā. Bet vai jūs esat dzirdējuši tādas runas Latvijā? Eiropā darba devēji slavē mūsu labos strādniekus, bet Latvijā dzird tikai žēlabas, ka neviens negrib strādāt, ka visi dzer un slinko." (Valsts amatpersona, 2005. gada 31. decembris.)

Citā rakursā parādās aizspriedumu pret valsti kā pāridarītāju noliegšana un vienlaicīga šo aizspriedumu apliecināšana no jauna.

"Es ļoti **mīlu** šo valsti, **bet diemžēl nevaru šeit izdzīvot**. [...] Valsts tikai **cīnās** ar nepilsoņiem, gejiem un lesbietēm, azartspēlēm utt., bet aizmirst par vienkāršu pilsoņu minimālajām vajadzībām." (Delfi. Latvijas pilsoņa bēdu stāsts jeb Vai emigranti sagraus Latvijas nācijas nākotni? 23.11.2005.)

Vispārējā aizspriedumu lietošana tiek saistīta ar iracionālu attieksmi, vājām spriešanas spējām un nepārbaudītiem viedokļiem.¹¹

"**Latvieši ir lētticīgi**, jo viņi joprojām domā, ka tādās valstī kā, piemēram, Īrija, nauda aug kokos. **Attopies latvieti!** Nav jābrauc uz Īriju lasīt sēnes vai kartupeļus, ja tepat Latvijā daudzviet **darbavietu piedāvājums pārsniedz pieprasījumu**." (Neatkarīgā Rīta Avīze. Pabeigšu skolu un braukšu uz Īriju... laimi meklēt? 11.02.2006.)

"**Muļķīši brauc strādāt uz Īriju par melnstrādniekiem, gudrie ir firmu īpašnieki Ukrainā, Krievijā un citur Austrumos!**" (Delfi. Interneta komentārs. 27.12.2005.)

Pozitīva sevis attēlošana bieži vien ir saistīta arī ar negatīvu citu attēlošanu, kas ir arī centrālais jautājums *mēs un viņi* diskursa kontrasta pamatā. Nacionalitātes un nacionālās identitātes diskursi bieži vien ir klātesoši arī diskusijās par emigrāciju.

Jaunā latviešu emigranta tēla konstruēšana publiskajā telpā 239

“Vai emigranti sagraus Latvijas nācijas nākotni? Nezinu, vai emigranti – austrumu un rietumu latvieši, kuru darbības sekas mēs redzējām un redzam šodien, grāva/grauj Latvijas nācijas nākotni, neņemot spriest, bet Latvijas brīvvalsts tautsaimnieciskās un kultūras idejas viņi nodeval nodod.” (Delfi. Komentārs. 23.11.2005.)

Raksturīga pazīme ir sava viedokļa pamatošana ar it kā plaši izplatītu viedokli un/vai praksi.

“21. gadsimta Latvijas lielo emigrantu skaits ir mazāk saistīts ar to, lai meklētu laimi un veiksmīgi atrastu kādu ērtu vietīņu. Patiesība skan skarbāk: šeit vienkārši daudzi nespēj izdzīvot, labākajā gadījumā tikai eksistēt. Tā ir patiesa sajūta, ka valstij tu neesi vajadzīgs. [...] Ja nevaru mācīties tālāk, strādāt tepat neko nespēju, tad lasīt sēnes Rietumeiropā nav tik slihta perspektīva. Tāpat zinu, ka valsts neko manā labā nedarīs, un to, pēc manām domām, apzinās visi uz Īriju aizbraukušie.” (Neatkarīgā Rīta Avīze. Pabeigšu skolu un braukšu uz Īriju... laimi meklēt? 11.02.2006.)

Tematiskajā diskursa analīzē iezīmējas identitātes konstruēšana, pozitīvi izceļot savu grupu un pretstatot to citas grupas negatīvajām īpašībām, arī norādot uz netaisnību, kas radusies vai varētu rasties citu dēļ¹². Galvenie stereotipu cirkulēšanas tēmu loki ir saistīti ar viktimizāciju un vainīgā meklēšanu. Kas ir vainojams un kurš ir vainīgs emigrācijas apjoma būtiskā pieaugumā? Gan emigranti, gan arī vietējā sabiedrība kā vainojamo objektu nosauc **valsti**, norādot uz tās kļūdām, kas ir sekmējusi vietējā darbaspēka došanos projām no valsts. Atsevišķos gadījumos tiek vainoti paši aizbraucēji, tos kauninot par vieglāka ceļa meklējumiem un materialistisku mērķu izvirzīšanu pār patriotisku rīcību un grūtu darbu dzimtenē.

Politiskajās priekšvēlēšanu cīņās pārspilētais viedoklis izskan skaļāk un gūst lielāku rezonansi.

“Mēs nevēlamies dzīvot valstī, kas eksportē lētas darbarokas un smadzenes.” (Saskaņas centra 9. Saeimas priekšvēlēšanu programma.)

Pretstatā vispārinātam viedoklim:

“Ar visu savu ekonomisko un sociālo darbību vēlamies mazināt to faktoru iespaidu, kuru dēļ aizbraucēji uzskata savas dzīves kvalitāti Latvijā par neapmierinošu, savu dzīvi par nepietiekami pārticīgu, stabilu, drošu, sakārtotu, uz katra indivīda interesēm vērstu. Aicinām visas valsts un pašvaldību institūcijas, darba devējus un nevalstiskās organizācijas aktīvi iekļauties darbībā, kas varētu mazināt emigrāciju.” (Tautas partijas 9. Saeimas priekšvēlēšanu programma.)

Neitrāls, vispārināts, plašāku kontekstu meklējošs viedoklis tiek diskreditēts kā neadekvāts, negūst rezonansi vai vienkārši tiek izsmiets. Lidzīga attieksme tika vērsta arī pret pētījumu veikšanu par emigrācijas jautājumiem, kā arī valsts mēroga dokumentu un rīcības programmu izstrādi.

“Kaut arī svešumā, toties daudzi latvieši un valsts krievvalodīgie iedzīvotāji varēs nopelnīt pārtikai un dzīvoklim. Tādēļ Latvijai jāskatās reāli uz tuvāko gadu perspektīvu – cilvēki brauks projām un viņus nevar apturēt. Savukārt valdošie politiķi un ierēdņi, kuri dziļdomīgi apspriež, kā pārliecināt cilvēkus palikt Latvijā – labākajā gadījumā izskatās neētiski. Jo viņi piedāvā cilvēkiem turpināt badoties.” (Delfi. Katra trešā māja šeit ir tukša... 26. 12.2005.)

“Ekonomiskie bēgļi tikai nosmīn, klausoties par komisijām, kas pēta aizbraukšanas iemeslus un izstrādā programmas, lai veicinātu atgriešanos.” (Republika. Savas valsts izstumtie. 23.02.–01.03.2007.)

Vēl viens jautājumu loks, ap kuru notikusi viedokļu radikalizēšanās, ir cieņa: kuram ir tiesības uz cieņu – palicējiem vai aizbraucējiem.

“Īstenībā mēs varam būt tikai pateicīgi visiem tiem, kuri vēl strādā Latvijas labā, nevis ir aizdevušies uz tām zemēm, kur ne tikai cenas, bet arī darba algas ir slavenajā Eiropas līmenī. Interesanti, cik ilgi palikušie vēl cietīsies un pirks preces par Eiropas cenu, saņemot Latvijas algu.” (Delfi. Komentārs. 24.08.2007.)

Interneta komentāru vide, ko daudz plašāk rakstā šajā grāmatā skar V. Valtenbergs, ir specifiska, tas atspoguļojas arī komentāros par emigrācijas tēmu. Anonimitāte rada telpu pārspilējumiem. Jāuzsver, ka interneta komentārus nedrīkst interpretēt kā *vox populi*, jo nav iespējams noteikt, cik un kādi indivīdi tajos pauž viedokli. Taču komentāros spilgtāk nekā citviet presē un politiskajās runās var vērot viedokļu polarizēšanos, agresivitātes, neiecietības saasināšanos, viedokļu radikalizēšanos draudīgā vai groteskā formā. Turklāt nekritiska sākotnējā iespaids, viedokļa paušana tieši sasaucas ar stereotipiskas attieksmes reproducēšanu. Lingvistiskajā diskursa analizē, kas veido stereotipisku attieksmi pret emigrantiem un emigrācijas tematiku kopumā, ir raksturīgi gan ekspresīvi izteiksmes līdzekļi (*aizlaidās, meklē laimi, Īrijā dzīvo zaļi*), gan pārspilējumi valodas līdzekļu izmantojumā, faktoloģiski pārspilējumi (gan par aizbraucēju skaitu, gan par materiālo stāvokli dzimtenē un mītnes zemē utt.), eifēmismi, nepamatota verbālā agresija, kā arī apvainojumi, nevis argumenti, uzbrukumi personai.

Nereti adresāts ir pats runātājs un viņa grupas biedri, nevis oponenti, notiek pašatspoguļošanās.

Interneta komentāru vidē īpaši izceļas iracionāli mudinājumi protestēt pret valsti notiekošo, pamatot Latviju. Valsts tiek personificēta ar valsts augstākajām amatpersonām, ierēdņiem, pastāvošo likumdošanu un ekonomisko procesu virzību. Turklāt komentāri bieži vien parādās pie visdažādāko tēmu rakstiem un viedokļiem, jo ir ērta, iracionāla, argumentus neprasoša atbilde, rada ilūziju par citu līdzīgu savas grupas locekļu mobilizēšanu, tādējādi atdarot *pāridarītājam* – valstij.

“Kaķim zem astes ir visi šie plāni un ziņojumi [...] brāļi un māsas, lāpstas pār pleciem un prom no šīs zemes, kur laimi neatrast!” (Delfi. Komentārs. 24.08.2007.)

“Viss loģiski – risinājuma nav un tuvoākajā laikā arī nebūs. Tā ka jātaisās tik prom no Latvijas, citu neko autoram ieteikt nevaru.” (TVNET. Komentārs. 23.11.2005.)

Nobeigums

Emigrācijas tēmas aktualizēšanā mediji ir galvenais mobilizējošais aģents. Mediju pamata loma ir informēt un atspoguļot, arī provocēt, veicināt diskusiju, arī konfrontāciju. Tolerances jomā jūtīgos jautājumos praktiski vienmēr notiek radikālu attieksmju konfrontācija.

Medijus nevar vainot neiecietības veicināšanā jautājumā par emigrāciju – mediji bija tie, kas šo tematu aktualizēja, meklēja ceļus, centās izziņāt priekšnosacījumus atgriešanās procesam, savukārt turpmākajās fāzēs, kad oficiālās institūcijas iesaistījās konkrētu dokumentu izstrādē un uzsāka akcentu pārvirzi uz imigrācijas aktualizēšanu, mediji vairumā gadījumu sekoja politiķu dienaskārtībai. Tādēļ centrālais izaicinājums emigrācijas pragmatiskai un racionālai apspriešanai ir šo sociālo konstrukciju nošķiršana no sociālajām realitātēm, kā arī izvērtēšana – kad emigrācijas akcentēšana ir nozīmīga un kad tā var kļūt par traucēkli.

Kā redzams, emigrācijas tēmas intensitāte ir mazinājusies, viedokļu sadursmes apsīkušas, diskusijās iesaistītajām pusēm pārtraucot stereotipizētu, radikalizētu viedokļu loku, neatbildot uz izaicinošiem viedokļiem. Savukārt darba devēju spiediena rezultātā priekšplānā sāk izvirzīties imigrācijas tēma.

Krasu viedokļu apmaiņu par emigrācijas tēmu saasinājās tādēļ, ka tajos dominēja stereotipu producēšana un pārproducēšana, kas savā ziņā sakrīt ar Georgija Počeptsova norādītajiem veidiem, kā neitralizēt pret *ienaidnieku* vērstas informācijas kampaņas¹³, respektīvi, pašam atturēties paust stereotipizētu viedokli, neatbildēt uz izaicinošu, jaunu aizspriedumainu viedokli un mainīt dienaskārtību – apspriešanai piedāvāt jaunu notikumu.

Pārmaiņas sabiedrībā vienmēr ir bijusi viena no socioloģijas centrālajām tēmām. Pirmie mēģinājumi skaidrot un analizēt sociālās pārmaiņas notika 19. gadsimta vidū. Tos veicināja nepieciešamība izskaidrot divus nozīmīgākos pārmaiņu viļņus Rietumu sabiedrībās, proti, industrializāciju un demokrātijas izplešanos, ietverot arī

cilvēktiesību jautājumus. 20. gadsimtā sociālo pārmaiņu teorijas izplatījās, kļuva aizvien kompleksākas, nostiprinājās atziņa, ka sabiedrība nekad nav statiska un nepārtraukti notiek sociālas, politiskas, ekonomiskas un kultūras izmaiņas. Nacionālās valdības vai supranacionālās institūcijas var iniciēt izmaiņas likumdošanas vai administratīvā veidā, piemēram, Eiropas Savienības dalībvalstis, vienojoties par brīva darbaspēka kustību, izmaiņas var īstenot ar sociālām kustībām, kuru pamatā ir pilsoniskas iniciatīvas, kā arī kultūrām izplatoties pāri nacionālajām robežām, piemēram, migrācijas ceļā, strauju vides pārmaiņu, tehnoloģiju attīstības rezultātā utt.

Viedokļu ziņā polarizētās emigrācijas diskusijas norimšanas iemesls ir arī brīva darbaspēka pārvietošanās kā jaunas realitātes apzināšanās un akceptēšana, tādējādi vājinot kontrastus starp *mēs un viņi* grupām. Tomēr jaunais emigrācijas vilnis ir vēl maz pētīts fenomens, pašlaik notiek sākotnējā emigrantu adaptācija mītnes zemēs, iezīmējas reemigrācijas, cirkulārās migrācijas procesi, vēl tikai veidojas ārvalstīs dzīvojošo Latvijas iedzīvotāju pašorganizācijas procesu aizmetņi. Procesa nesensais aizsākums vēl nav devis impulsu longitudināliem, etnogrāfiskiem pētījumiem, kas sniegtu jaunus datus un jaunas zināšanas emigrācijas zinātniskai analīzei.

Ja sabiedrība tiek uzlūkota kā kompleksi funkcionējoša, kurā pārmaiņas vienā jomā izraisa pavērsienus citās, izmaiņas var tikt skaidrotas kā nepārtraukta līdzsvara meklējumu epifenomens, savukārt sociālās pārmaiņas – kā procesi, kas norāda uz noteiktu likumu vai prakses normu, veselās jomas utt. disfunkciju un nepieciešamajām korekcijām tajās. Piemēram, masu emigrācija var radīt nozīmīgas pārmaiņas sociālajā sistēmā un darba tirgū, rasisms un diskriminācija – antirasisma likumdošanas nostiprināšanu utt. Tādēļ pētniekiem un politikas veidotājiem ir būtiski identificēt un izmantot radikalizētu viedokļu sadursmes laikā atklātās kļūdas un nepilnības un turpināt politiku pilnveidošanu. Viedokļu saasinātā sadursmē nereti zūd vai tīši tiek devalvēta apspriežamā jautājuma jēga, tā izšķīst neiecietīgu un radikālu attieksmju vidē: galvenajiem jautājumam vajadzētu būt – kāds zaudējums valstij ir darbaspēka aizplūšanas gadījumā un kā to

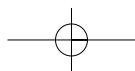
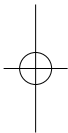
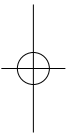
mazināt. Uzmanība noteikti pievēršama arī radikalizētu viedokļu par emigrāciju līdzībai ar rasu diskursu. Tas var kalpot kā savlaicīgs signāls ar iespējamu darbaspēka imigrācijas Latvijā jautājumu tīšu saasināšanu un attieksmju veidošanu. Demogrāfiskie procesi nepārprotami signalizē, ka Latvijai ir aktīvi jādarbojas aizbraukušā darbaspēka reemigrācijā un jāapsver dažādu migrācijas modeļu iespējamie risinājumi tieši Latvijas apstākļos, ņemot vērā ne tikai ekonomiskos, bet arī sociālos, kultūras un politiskos apsvērumus.

Emigranti savu identitāti subjektīvi bieži vien identificē ar vidusšķiru – vairāk nekā eventuālu piederību vidusšķirai, pārsvarā balstītu uz vienu ekonomisko rādītāju – ienākumiem, lai gan nozīmīga loma ir arī citiem, parasti neuzsvērtiem rādītājiem – dzīves stilu, brīvā laika pavadīšanu, ģimenes stāvokli utt. Iespējams, ja emigrācija nebūtu notikusi, Latvijā šobrīd būtu daudz polarizētākas sociālās attiecības, daudz lielāka plaisa starp turīgajiem un nabadzīgajiem, starp tiem, kam ir darbs, un tiem, kuriem darba nav. Reemigrācijas procesa veicināšanā viens no lielākajiem izaicinājumiem ir formālu priekšnocījumu radīšana un nostiprināšana spēcīgas vidusšķiras veidošanai Latvijā.

Atsauces un izmantotā literatūra

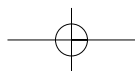
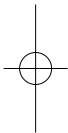
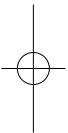
- ¹ Piemēram, sociālantropologu Roberta Ķīļa un Baibas Belas pētījumi.
- ² Apine I. Latvieši svešumā: sociālpsiholoģiskais aspekts. *Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XII Zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture*. VI sējums, I daļa. Daugavpils: Daugavpils Universitātes izdevniecība "Saule", 2003. 7.–13. lpp.
- ³ Beck, U. & Willms, J. *Conversations with Ulrich Beck*, Polity press, 2004. Pp. 153–176.
- ⁴ Dahrendorf, R. *Class and class conflict in industrial society*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1959. P. 336.
- ⁵ Laima Muktupāvela. *Šampinjonu derība*. R., Daugava, 2002. 370 lpp.
- ⁶ Šeit un turpmāk aiz citētā teksta norādīts avots.
- ⁷ Brants, M. Referāts konferencē "Mediju loma sabiedrības integrācijā Baltijā un Eiropā" 2001. g. 17. un 18. decembrī Rīgā. *Formation and Reproduction of Stereotypes in Latvian Mass Media*. Skatīt: <http://www.politika.lv/index.php?id=6858> (Pēdējo reizi skatīts 12.09.2007.)

- ⁸ Šulmane I. un Kruks S. Neiecietības izpausmes un iecietības veicināšana Latvijā. Laikrakstu publikāciju analīze (2006). ĪUMSILS, Pētījums veikts Nacionālās programmas iecietības veicināšanai 2005.–2009. g. ietvaros. Skatīt: <http://www.politika.lv/index.php?id=6786> (Pēdējo reizi skatīts 03.09.2007.)
- ⁹ Potter, J., & Wetherell, M. (1987). *Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behaviour*. Newbury Park, CA: Sage.
- ¹⁰ Van Dijk, T. A. (1992). Discourse and the denial of racism. *Discourse & Society*, 3, pp. 87–118.
- ¹¹ Billig, M. (1988). The notion of “prejudice”: Some rhetorical and ideological aspects. Pp. 91–110.
- ¹² Tajfel, H. (ed.) (1978) *Social Identity and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press. Pp. 15.– 40.
- ¹³ Почечев, Г. “Информационные войны”. Москва: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 2000. Citēts pēc Brants, M. Formation and Reproduction of Stereotypes in Latvian Mass Media. Konfernce “Mediju loma sabiedrības integrācijā Baltijā un Eiropā”. 2001. gada 17. un 18. decembrī Rīgā. Skatīt: <http://www.politika.lv/index.php?id=6786> (Pēdējo reizi skatīts 03.09.2007.)

4. NODAĻA

Agresivitāte mediju diskursā

VISVALDIS VALTENBERGS

Politiskā radikālisma izpausmes virtuālajā telpā

Jau kopš tīmekļa pirmsākumiem indivīdi, organizācijas un sociālās kustības lieto informācijas un komunikāciju tehnoloģijas (IKT) kā informēšanas, saziņas, mobilizācijas, finansēšanas un atbalstītāju piesaistīšanas līdzekļus. Internets ir izdevīgs medijs radikālām organizācijām, jo tā izkliedētā un vāji pārvaldāmā struktūra ļauj aktīvistiem tieši informēt sabiedrību par saviem mērķiem, piesaistīt lojālus atbalstītājus, efektīvi mobilizēties, pārgrupēties un pat izvairīties no likuma un kārtības sargu modrības. Šis raksts sniedz ieskatu interneta protesta attīstībā, iepazīstina lasītājus ar izplatītākajām interneta protesta formām un apkopo galvenos pētījumu secinājumus par interneta ietekmi uz sociālajām kustībām un radikālajām grupām.

Ievads

Politiskās komunikācijas pētnieki apgalvo, ka internets ir īpaši piemērots politiskā un sociālā protesta paušanai un protesta akciju globalizācijai pasaules mērogā, jo tas veicina dažādas tiešās protesta formas un uztur formālus un neformālus tīklus.¹ Interneta protests saskan ar tām vērtībām, kuras iemieso virtuālā telpa. Tas simbolizē mūsdienu cilvēka vēlmi izvairīties no materiālās pasaules un migrēt uz iztēlotām kopienām, atstājot aiz sevis ķermeniskās pasaules ierobežojumus. Par virtuālās utopijas savdabīgu turpinājumu var uzskatīt IKT izplatīšanos globālajos protestu tīklos, kuros, pateicoties interneta un mobilo komunikāciju sistēmu attīstībai, tiek organizētas masu demonstrācijas un publicitātes kampaņas pret korporācijām un attīstības organizācijām. Aktīvistu bieži vien pārsteidz ar savām radošajām kampaņām, aktīvu iedzīvotāju līdzdalību un milzīgu sabiedriskās

domas rezonansi.² Diezin vai antiglobalizācijas, miera kustības un *Live 8* kampaņas būtu iespējamās bez globālās komunikatīvās platformas.³ Kāda ir jauno mediju loma sociālajā mobilizācijā un kā tie maina priekšstatus par politisko protestu un radikālismu?

Raksta sākumā ir sniegts ieskats sociālās mobilizācijas teorijās, kuras skaidro sabiedrisko kustību rašanos no politisko iespēju, resursu un idejiskā viedokļa. Izrādās, ka jaunie mediji ne tikai veicina dažādas politiskā protesta izpausmes, bet arī maina organizācijas tēlu un identitāti, iekšējo dažādību, mobilizācijas taktikas un sadarbību ar citām organizācijām. Apkopojot nozīmīgāko pētījumu secinājumus, var teikt, ka internets ne vien nodrošina papildu kanālus plašākai politiskajai līdzdalībai, bet arī paplašina mūsu priekšstatus par politiku kā monolītu teritoriālu sfēru, kuru aizņem institucionāli veidojumi un partiju saukļi.

Mūsu priekšstati par interneta aktīvistiem vēl kavējas laikā, kad interneta protesta vienīgā forma bija uzbrukumu veikšana datorsistēmām, tādēļ savā rakstā es iepazīstinu ar dažādām interneta protesta formām, parādot, ka interneta protests aizvien vairāk atgādina stratēģisku spēli un "simbolu krusta karu", kurā ideoloģiskie pretinieki sacenšas – kurš dominēs sabiedriskajā dienaskārtībā. Šobrīd interneta aktīvistu aizvien vairāk izmanto interneta komunikācijas simbolisko potenciālu, lai izsmietu korporatīvā sektora un mediju radītos ziņojumus un visā pasaulē pazīstamus zīmolus. Šā raksta ietvaros nav iespējams aptvert visus jauno mediju un sociālā protesta mijiedarbības aspektus, tāpēc es ceru, ka tas būs noderīgs ievads tiem, kuri vēlas dziļāk izprast jauno mediju ietekmi uz organizācijām un politisko līdzdalību.

Vai mobilizācijas teorijas palīdzēs izprast tīmekli?*

Jauno mediju sociālās ietekmes izziņas laukā ir veikts intensīvs izpētes darbs. Tā teorētiskie pamati lielā mērā izriet no

* Autors pateicas Andrejam Berdņikovam par palīdzību šīs sadaļas tapšanā.

alternatīvo līdzdalības formu pētniecības, kas aizsākās 20. gadsimta sešdesmitajos gados, kad pētnieki mēģināja izprast interešu aizstāvības grupu un jauno sociālo kustību pieaugošās aktivitātes cēloņus.⁴ Sabiedrisko procesu novērotāji izteica minējumu, ka protesti pret ASV iebrukumu Vjetnamā, vides kustību kampaņas pret vides piesārņojumu, kodolieroču izplatību, kā arī globālā pretkara kustība 21. gadsimta sākumā liecina, ka politiskā līdzdalība mūsdienās iziet ārpus tradicionālo organizāciju konteksta, valodas un ideoloģijas formām, tādējādi daļēji iemiesojoties jaunajās sociālajās kustībās. Pazīstamākās kustības ir miera kustība, ekoloģiskā kustība, geju kustība, sievietu kustība un citas. Pētnieki novēroja, ka šajās kustībās ietilpstošās organizācijas ir decentralizētas, bez vienas izteiktas ideoloģijas un ar zemu institucionalizācijas pakāpi, tomēr tās īsā laikā spēja mobilizēt savus biedrus un atbalstītājus. Šobrīd sociālo kustību teorētiskais ietvars ļauj mums analizēt arī interneta protesta izpausmes no *politisko iespēju, resursu un idejiskā viedokļa*.

Agrīnās sociālo kustību teorijas lielu nozīmi piešķir ārējiem sociālajiem, institucionālajiem un politiskajiem faktoriem, kas ietekmēja sabiedrisko kustību veidošanos. Šīs tā saucamās *politisko iespēju struktūru teorijas* spilgtākie pārstāvji Čārlzs Tilijs (*Charles Tilly*), Sidnijs Tarrovs (*Sidney Tarrow*), Hanspeters Kresī (*Hanspeter Kriesi*) un citi uzskatīja, ka sabiedrisko kustību veiksmē vai neveiksmē slēpjas politiskās sistēmas atvērtībā.⁵ Sabiedrisko kustību politiskās iespējas nosaka vispārējās politiskās situācijas labvēlīgums kustības darbībai, opozīcijas sašķeltība, sabiedrotie elites pārstāvju un masu mediju pārstāvju vidū. Tomēr sabiedrisko kustību dzīves ciklu ietekmē arī globālie notikumi, tāpēc mūsdienās šo teoriju kritizē, jo globalizācijas procesi radījuši arī jaunas politiskās iespējas, kuras vairs nav tieši saistītas ar valsti un tās institūcijām.⁶

Otra pieeja – *resursu mobilizācijas teorija* – izveidojās kā atbilde 20. gadsimta septiņdesmitajos gados populārajai relatīvā zaudējuma teorijai, kas apgalvoja, ka sabiedrisko kustību rašanās ir cieši saistīta ar konkrētu cilvēku vai cilvēku grupu kopīgiem aizvainojumiem un ticību stāvokļa uzlabošanai.⁷ Relatīvā zaudējuma teorija balstījās uz

psiholoģiskajiem un emocionālajiem skaidrojumiem, taču neņēma vērā rūpīgi plānoto mobilizācijas aktivitāšu nozīmi kustības dzīvē. Lai gan resursu mobilizācijas teorētiķi piekrita, ka liela daļa cilvēku izjūt neapmierinātību, ar to ne vienmēr pietiek, lai viņi piedalītos protesta aktivitātēs.⁸ Resursu mobilizācijas nozīmīgākais faktors, pēc teorētiķu domām, ir nepieciešamo resursu pieejamība, jo sabiedriskās kustības pastāvēšana vienmēr prasa noteiktu organizatorisku struktūru, līderus, aktīvistus, komunikācijas tīklus, pieeju masu informācijas līdzekļiem, kā arī citus cilvēku un materiālos resursus. Svarīgākais resursu mobilizācijas teorijas elements ir tieši organizācijas loma sabiedriskās kustības veidošanā un tās darbības nodrošināšanā.⁹ Organizācijas resursus veido tās spēja radīt un iesaistīties koalīcijās, kā arī dažādos formālajos un neformālajos tīklos. Resursu mobilizācijas teorijas galvenie trūkumi bija politiskā konteksta ignorēšana, kā arī nepietiekams neformālo mobilizējošo struktūru (draugu tīkli, kaimiņattiecību tīkli, darbavieta) aplūkojums, turklāt sākotnēji resursu mobilizācijas teorijas piešķīra nepelnīti maz uzmanības harizmātisku līderu nozīmei sociālajās kustībās.

Līdz ar interneta un jauno mediju augošo popularitāti resursu mobilizācijas teorijas piedzīvo pamatīgu revizionismu, jo, pēc dažādu autoru domām, IKT: 1) vājina tradicionālo sociālo tīklu, piemēram, darbavietas un kaimiņattiecību konsolidējošo efektu;¹⁰ 2) iedibina decentralizētāku, plurālistiskāku un fragmentētāku iekšējo organizācijas struktūru;¹¹ 3) paplašina organizāciju komunikāciju tīklus un atvieglo aktivitāšu koordināciju, ļaujot arī organizācijām ar maziem resursiem sasniegt savus mērķus;¹² 4) paplašina starptautisko sadarbību starp kustībām, organizācijām un indivīdiem, tajā skaitā arī pie organizācijām formāli nepiederošiem indivīdiem.¹³ Resursu mobilizācijas teorijas zināmākie pārstāvji ir Džons Makartijs (*John McCarthy*), Meijers Zelds (*Mayer Zald*) un Dugs Makadams (*Doug McAdam*).

Sociālos mobilizācijas procesus nevar aplūkot atrauti no kultūras un simboliskajiem faktoriem, kas saistīti ar indivīda tieksmi pēc piederības. Lai mobilizējošās struktūras darbotos efektīvi, aktīvistiem jāspēj idejiski tās pamatot un saistīt ar organizācijas mērķiem, tāpēc

svarīgāki par materiālajiem resursiem ir kustības garīgie un idejiskie resursi.

Kopīgo identitāšu veidošanas procesus apskata *kolektīvās uzvedības teorijas* un *jauno sabiedrisko kustību teorijas*. Šo teorētisko virzienu pārstāvji uzskata, ka sabiedrisko kustību veidošanās pamatā ir vienojošas idejas, kopējas identitātes un līdzīgas sociālās realitātes izpratnes. Ja relatīvā zaudējuma teorētiski domāja, ka indivīdi mobilizējas tāpēc, ka izjūt aizvainojumu un neapmierinātību, tad jauno sabiedrisko kustību teorētiski uzskata, ka indivīdi mobilizējas tāpēc, lai aktualizētu savas vērtības un tieksmes kontaktēties ar indivīdiem, kuriem ir līdzīgas identitātes un līdzīgas idejas. Lielu uzmanību jauno sabiedrisko kustību teorijas piešķir organizējošo ideju jeb *rāmējumu* veidošanai. Rāmējumi palīdz interpretēt sociālo realitāti, konkrētu jautājumu vai problēmu, lai veicinātu indivīdu apvienošanos, kopīgu identitāšu stiprināšanu un mobilizēšanos kopīgām aktivitātēm.¹⁴ Jauno sabiedrisko kustību teoriju nozīmīgākie pārstāvji ir Devids Snovs (*David Snow*), Ronalds Inglehārts (*Ronald Inglehart*), Alberto Meluci (*Alberto Melucci*) un citi.¹⁵

Aplūkojot interneta aktīvistu vietnes, redzams, ka kopīgu ideju un pasaules uzskata veidošana caur tekstu, attēlu un skaņu ir nozīmīga pat tajās organizācijās, kuru vietnes nav vērstas uz mērķauditorijas mobilizāciju un līdzdalību.¹⁶ Interneta vietnes palīdz radīt un nostiprināt pievilcīgu organizācijas tēlu un aizkavēt negatīvu priekšstatu izplatīšanos par organizāciju. Tās var efektīvāk leģitimēt organizāciju aktivitātes, stiprinot kontaktus ar medijiem vai arī veidojot alternatīvus medijus. Dažos gadījumos organizāciju vai aktīvistu veidotie interneta mediji pārtop virtuālajās sabiedriskajās organizācijās un nodrošina forumu aktīvistu savstarpējo attiecību attīstībai.

Apkopojot galvenās atziņas no sociālās mobilizācijas teorijām, var teikt, ka informācijas un komunikāciju tehnoloģijas (IKT) palīdz uzturēt sabiedrības mobilizējošās struktūras un nodrošina telpu kopīgu ideju un identitāšu veidošanai. Mūsdienās pētnieki kombinē augstākminētās pieejas, ņemot vērā gan kustību politiskās iespējas, gan resursus, gan ideju rāmēšanas procesus. Kombinējot strukturālos

un psiholoģiskos faktoros, iespējams rast skaidrojumus aktivistu mobilizācijai virtuālajā un reālajā telpā. Turpinājumā aplūkosim jauno mediju funkcijas sociālajā un politiskajā protestā.

Jauno mediju loma sociālajā un politiskajā protestā

Pazīstamie sociālo kustību pētnieki Donatella Della Porta (*Donatella Della Porta*) un Lorenzo Moska (*Lorenzo Mosca*), pētot interneta komunikāciju Eiropas sociālā foruma (ESF) rīkotajos pasākumos Florencē, nonāca pie secinājuma, ka interneta komunikācijai sociālo kustību dzīvē ir četras galvenās funkcijas – *loģistikas, mobilizācijas, identitātes un kognitīvā funkcija*.¹⁷ Aplūkosim sīkāk katru no šīm funkcijām.

1. *Internets ievērojami atvieglo informācijas izplatīšanu un samazina informācijas izplatīšanas un mobilizācijas izmaksas*. Interneta vietnes palīdz risināt loģistikas jautājumus. Tā, piemēram, pasākumu vietnēs var atrast kartes ar instrukcijām, kā nokļūt pasākuma norises vietā. Autori min, ka aktivisti, kas piedalījās ESF pasākumos Florencē, varēja sameklēt naktsmītnes, izmantojot pasākuma vietnē atrodošos meklētāju.¹⁸ Tīmekļa vietnēs atrodami arī pasākumu plāni, kalendāri un preses relīzes lielākajās Eiropas valodās, savukārt aktivistiem nereti tiek izsūtītas vienotas norādes, kā rīkoties pasākuma gaitā. Ļoti populāra ir arī dažādu uzlīmju, brošūru un trafaretu izplatīšana tīmekļa vietnē. Vietnes apmeklētājs var pats izdrukāt kampaņas materiālus un izplatīt tos savā dzīvesvietā. Uzskatāms piemērs bija biedrības *Nopride* uzlīme, kuru organizācijas vietnes apmeklētāji varēja lejupielādēt un izlīmēt apdzīvotajās vietās.

Tā kā internets ļauj uzturēt komunikāciju ar zemām izmaksām, mazinās vajadzība veikt daudzas rutinizētas organizatoriskas un saimnieciskas aktivitātes. Līdz ar to sabiedriskās kustības dzīvotspējas uzturēšanai pietiek ar pavisam nelielu aktivistu skaitu.¹⁹

2. *Internets palīdz īstenot dažādas tiešās protesta formas un elektroniskās interešu aizstāvības formas.* Pazīstamākās interneta protesta izpausmes ir: parakstu vākšana jeb petīciju parakstīšana, timekļa vietņu sagrābšana, tikla streiki, vēstuļu bombardēšana un *Google* bombardēšana. Interneta dažādās protesta formas dēvē arī par haktīvismu (angl. *hactivism*).

Elektroniskā parakstu vākšana (angl. *petitions*) ir viena no izplatītākajām interneta protesta formām. Aicinājumus parakstīties parasti izplata organizācijas ar lielām atbalstītāju un biedru e-pastu datu bāzēm. Latvijā plašāku ievēribu ir guvušas sabiedrības par atklātību *Delna* un *LGBT* un viņu draugu apvienības *Mozaika* rīkotās virtuālās parakstu vākšanas kampaņas. *Mozaikas* rīkotajā akcijā "Uzraksti prezidentei, lai pateiktu "NĒ" homofobijai!" piecu dienu laikā sadarbībā ar portālu *Gay.lv* tika savākti turpat 2000 paraksti, kas tika iesniegti prezidentei. Pēdējā laikā efektīvākai parakstu savākšanai interneta aktīvistu izmanto virtuālo sociālo tīklu portālus. Interesanti, ka dažās valstīs interneta aktīvistu iedvesmotās parakstu vākšanas kampaņas ir rosinājušas valsts iestādes izveidot īpašus parakstu vākšanas interneta portālus, tādējādi institucionizējot interneta parakstu vākšanas praksi. Tā, piemēram, Lielbritānijas premjera birojs 2006. gada novembrī izveidoja īpašu parakstu vākšanas vietni, kurā iedzīvotāji var parakstīties par priekšlikumu vai arī paši ierosināt priekšlikumu.²⁰ Parakstu vākšana internetā par nāvessoda atcelšanu un cilvēktiesību pārkāpumu apturēšanu ir kļuvusi par starptautisku fenomenu, tomēr vienlaikus lielāku tīklojumu parakstu vākšanas kampaņas ar laiku kļūst arī grūtāk vadāmas un koordinējamas – tās kļūst grūtāk aši "ieslēgt" un "izslēgt."²¹

Timekļa vietņu sagrābšana (angl. *squat*) arī ir populāra un efektīva interneta protesta metode. Parasti interneta aktīvistu rada pazīstamu domēnu virtuālos klonus ar līdzīgiem nosaukumiem, lai kariķētu valstis, institūcijas un starptautiskās organizācijas, piemēram, www.whitehouse.org un www.whirledbank.org. Šīs vietnes vizuāli līdzinās oficiālajām vietnēm, taču to saturs ir izsmejošs vai diskreditējošs. Tuvojoties starptautisku organizāciju sanāksmēm, tiek izveidotas

vietnes, kuru nosaukums ir līdzīgs oficiālajām sanāksmju vietnēm, lai tādējādi maldinātu vietņu apmeklētājus.²² No vietņu dublikātiem Latvijā var minēt partijas "Visu Latvijai!" izsmejošo vietni "Apvienība – nacionālās kokles" (www.nacionalisti.info), kura veidota partijas krāsās un kurā var pamanīt līdzīgas, taču sagrozītas un kariķētas sabiedrības uzrunas formas. Dažkārt interneta aktīvisti izveido atsevišķas izsmejošas tīmekļa vietnes par sev netikamiem politiķiem vai politiskajiem spēkiem. Latvijas interneta lietotājiem labi pazīstama vietne www.lembergs.lv, kurā var uzcelt pieminēkli Aivaram Lembergam. Atrodamas arī dažas valsts prezidentam Valdim Zatleram veltītas izsmejošas lapas. Ja vietne www.zatlers.lv ir vienkārša anekdošu lapa ar atrunu "visas sakritības ar reālām personām un notikumiem ir nejaušas", tad otra – <http://www.zatlers.blogspot.com/>, dēvēta par "Vatlera draugu kopu", ir attīstītāka un veidota klasiskā emulācijas stilā, ar video materiāliem un personu fotogrāfiju grafiskajām manipulācijām.²³

Ja vietņu sagrābšana un izsmējeju vietņu veidošana reizēm kļūst par izklaidi gan veidotājiem, gan upuriem un sliktākajā gadījumā samaitā sabiedrisko tēlu, tad tīkla uzbrukumi (angl. *netstrikes*) var nodarīt reālu kaitējumu. Tīkla uzbrukumi ir radikāla interneta protesta forma. Tīkla uzbrukumos vietnēm vienlaicīgi pieslēdzas daudzi lietotāji un uz laiku paralizē vietņu darbību. Pirmie aktīvistu tīkla uzbrukumi notika Pasaules Tirdzniecības organizācijas sanāksmē Sietlā 1999. gadā. Drīz pēc tam aktīvisti radīja īpašas vietnes tērzesšanas istabās un vēstkopās, lai koordinētu uzbrukumus no datoriem visā pasaulē. Populārākā no šādām vietnēm bija Itālijā izvietotā www.netstrike.it, kurā interesenti varēja lejup lādēt programmas, kas veic uzbrukumu tīklam. Kaut arī 2001. gadā Itālijas varas iestādes šo vietni slēdza, tās saturs tika pārnests uz citu valstu spoguļserveriem, kur tā nebija pakļauta Itālijas likumdošanai.²⁴ Par laimi daudzi interneta aktīvistu tīmekļa uzbrukumi ir iepriekš paredzami, tāpēc potenciālie tīmekļa uzbrukumu upuri var laikus uzstādīt aizsardzības programmas vai noālgot datoru drošības ekspertus.

Tīkla uzbrukuma draudus daudzkārt palielina to automatizācija. Automatizēti tīmekļa uzbrukumi vairs neprasa tiešu cilvēku līdzdalību

pieprasījumu veikšanā, jo tos uz upuru vietnēm sūta īpašas programmas, kas iefiltrējas datorsistēmās. Ikviens neaizsargāts dators var kļūt par potenciālu interneta uzbrukuma veicēju, pašam saimniekam to nezinot. 2007. gada pavasarī pēc Bronzas kareivja pieminekļa pārvietošanas Igaunija un Somija piedzīvoja vērienīgu interneta uzbrukumu, tas aktualizēja jautājumus par valstu kiberdrošību arī NATO līguma 5. panta kontekstā. Tas noteic, ka uzbrukums vienai valstij ir uzbrukums visai aliansei. Igaunijas aizsardzības ministrs izteicās, ka interneta uzbrukumi vairs netiks uzskatīti par huligānismu, bet gan par ļaunprātīgu uzbrukumu Igaunijas valstij.²⁵ Arvien biežāk interneta uzbrukumi no huligāniskiem aktiem pārtop par krimināli sodāmiem uzbrukumiem.

Vēstuļu bumbu sūtīšana (angl. *mail-bombing*) ir līdzīgi interneta uzbrukumiem, tikai šajā gadījumā protestētāji "aplaimo" organizāciju ar e-pastu plūdiem tik ilgi, kamēr "uzkaras" tās e-pasta serveris. Gan tīkla uzbrukumos, gan vēstuļu bumbošanā interneta aktīvistu vēstījuma spēks ir nevis vēstījuma saturā, bet gan apjomā. Interneta uzbrukumi un vēstuļu bombas ir populāri interneta protesta paveidi, jo tos var veikt anonīmi, tomēr to ietekme ir atkarīga no tā, cik daudz uzmanības tie gūst masu medijos. No sabiedriskās dienaskārtības izolēts interneta protests būs kā vientuļa saucēja balss tuksnesī, savukārt tiekšanās pēc anonimitātes liks interneta aktīvistiem "slēpt savu seju" publiskajā telpā un galu galā izdzēsīs viskarstākā interneta protesta liesmas.²⁶

Nemot vērā interneta meklētāja *Google* lielo popularitāti, pēdējos gados interneta aktīvistu ir iemīļojuši tā saucamo *Google bombardēšanu* (angl. *google bombing*). *Google* bumbu izveido, saliekot milzum daudz timekļa saišu uz aktīvistu izveidotās vietnes internetā. Šai vietnei parasti ir provocējošs saturs un tā satur populārus meklēšanas atslēgvārdus. Vietne "satver" *Google* meklētāju, jo tas vadās pēc principa – jo vairāk saišu norāda uz meklējamo vietni, jo svarīgāka tā ir. Ja interneta lietotājs *Google* meklētājā ieraksta meklētos atslēgvārdus, *Google* meklētājs lielo saišu skaitu uz konkrēto vietni interpretē kā populāru un "paceļ" šo vietni uz augšu savā rezultātu sarakstā.

Tādā veidā var manipulēt ar *Google* meklēšanas rezultātiem un palielināt apmeklētību aktivistu izveidotajām vietnēm. *Google* bumbas bieži vien lieto politisko un ideoloģisko oponentu nomelnošanai. No *Google* bumbām īpaši cietis Tonija Blēra un Džordža Buša tēls, jo, meklējot šo vīru biogrāfijas, rezultātu saraksta augšgalā nereti atrodas viltus vietnes ar vārdiem "melis," "nodevējs" utt. 2007. gada janvārī kompānija *Google* paziņoja par izmaiņām savā meklēšanas algoritmā, kas mazina *Google* bumbu izvietošanas iespējas.²⁷

3. *Interneta komunikācijai sociālajās kustībās ir simboliska nozīme, jo tā ietekmē kolektīvo identitāšu veidošanās procesus.* Interneta aktivistu izveidotās virtuālās diskusiju telpas, ziņu laidieni un emulatori palīdz uzturēt virtuālās kopienas vietējā, reģionālā un globālā līmenī. Internetā tiek rakstīti un apspriesti publiskie paziņojumi. Daudzas interneta aktivistu vietnes uztur forumus, kuros diskutē par gaidāmajām protesta akcijām un tiek noskaidrota biedru attieksme pret dažādām protestu formām vai cīņas taktikām. Šādas diskusijas notika arī biedrības *Nopride* vietnē www.nopride.lv biedrības *Mozaika* rīkoto 2007. gada "Draudzības dienu" priekšvakarā. Aktivisti un aktivistu grupas var veidot kampaņas vietējā, reģionālā un transnacionālā līmenī un efektīvi iesaistīties viņus interesējošajās aktivitātēs un pasākumos. Arī aktivitātes vietējā līmenī var gūt plašu sabiedrisko rezonansi un pārtapt globālās kampaņas. Daudzi interneta protesta projekti ir iesākušies vietējā mērogā, bet ar laiku guvuši starptautisku rezonansi, tādēļ, pēc dažu pētnieku domām, internets paplašina vietējos un globālos kontaktus, veicinot "globalizācijas procesus."²⁸ Par to liecina arī literatūrā daudzkārt analizētais Meksikas Zapatistu kustības gadījums.

1994. gadā pēc *NAFTA* līguma stāšanās spēkā Meksikas Dienvidaustrumos Čiapas reģionā sākās vietējo iedzīvotāju protesti, kas pārauga bruņotās sadursmēs. Vietējie iedzīvotāji uzskatīja, ka ASV masveidā ražotā lauksaimniecības produkcija izkonkurēs vietējos tirgus dalībniekus un apdraudēs zemnieku tradicionālo dzīvesveidu. Zapatistu kustības protestus pret neoliberalisma ideoloģiskajiem

principiem papildināja arī prasība veidot jaunu – daudz iekļaujošāku, politiku, kas ņemtu vērā arī Meksikas nabadzīgo kopienu intereses. Izmantojot pārsūtāmos ķēžu e-pastus, Zapatistu kustības dalībnieki un atbalstītāji izveidoja koalīciju ar vietējās pilsoniskās sabiedrības grupām un ietekmīgiem elites pārstāvjiem ārzemēs, tāpēc Meksika bija spiesta reaģēt uz sabiedriskās domas mobilizēšanu ārzemēs un pārtraukt represijas pret Zapatistu kustību.²⁹

Elektroniskā komunikācija nodrošina kopdarba formas, tādējādi veicinot esošo un potenciālo aktīvistu iesaistīšanos. Interneta sociologi uzskata, ka interneta protesta formas ļauj efektīvāk izpaust arī aktīvistu individuālās un kolektīvās identitātes – gan materiāla radīšanas un izplatīšanas, gan informācijas patērēšanas procesā. Internetā vietnes veidotāji var brīvi dokumentēt un izplatīt savu pozīciju, savukārt vietnes apmeklētāji var izvēlēties sev tikamo informācijas saņemšanas un iesaistīšanās veidu.

Apcievojot aktīvistu vietnes, var redzēt, ka interneta komunikācija tiešām palīdz dažādot iesaistīšanās veidus, piedāvājot katram vietnes apmeklētājam konkrētu rīcību, kas pieskaņota viņa interesēm un spējām. Attīstītās interneta aktīvistu vietnes ir kā līdzdalības ceļveži, kas informē par pasākumiem, kuros var iesaistīties “viegli” un “tūlīt.” Tā, piemēram, *Greenpeace* organizācijas vietnes sadaļā “Iesaisties” var uzzināt par desmit veidiem, kā iesaistīties dažādās aktivitātēs, sākot no iknedēļas ziņu laidiena saņemšanas un ziedošanas, beidzot ar pieteikšanos ekspedīcijā, brīvprātīgo darbu un interneta protesta metodēm: e-pastu izplatīšanu, ekrānsaudzētāju un datorspēju izstrādāšanu un izplatīšanu.³⁰ Turklāt vietnes apmeklētājiem ir iespēja tieši iesaistīties kādā no *Greenpeace* kampaņām, piemēram, spert septiņus soļus, lai glābtu pasaules klimatu, aicināt elektronikas industriju uzbūvēt videi draudzīgu datoru, cīnīties par taisnību noslepkavotā meža aizstāvja lietā, efektīvāk izmantot enerģiju un nomainīt parastās elektrības spuldzītes ar taupīgākiem apgaismes līdzekļiem.³¹ Līdzdalības ceļveži top, ņemot vērā vietnes mērķa grupas, to intereses, rīcības modeļus un instrumentus, ko šīs grupas varētu lietot, lai īstenotu noteiktas aktivitātes. Tādēļ iesaistīšanās

iespējas organizāciju vietnēs var uzlūkot kā organizācijas centienus modelēt vēlamos aktivistu rīcības modeļus un veidot viņu kolektīvo identitāti.

4. *Interneta komunikācijai ir nozīmīga kognitīvā funkcija*, jo, pateicoties bagātīgajām informācijas attēlošanas un uzglabāšanas iespējām, internets palīdz informēt sabiedrību un ietekmēt sabiedrisko domu.³² Interneta mediji ievērojami paplašina informācijas un komunikācijas satura attēlošanas iespējas, pieskaņojot informāciju dažādiem uztveres veidiem un nodrošinot efektīvu informācijas pārvaldību. Bagātais interneta aktivistu vietņu klāsts ir izziņas avots tiem, kas interesējas par globālām tēmām. Tomēr informācijas pārpilnība rada grūtības to pārvaldīt, tādēļ aizvien nozīmīgāki kļūst interneta portāli jeb vārtejas (angl. *gateway*). Vārtejas kārtu milzīgo informācijas apjomu un padara to efektīvāk pārvaldāmu. Ir organizācijas, kas specializējas tieši informācijas pārvaldīšanā, nodrošinot tiklošanās iespējas starp dažādām vietnēm un apvienojot tās tematiskos tīklos. Pazīstamākie piemēri sociālo kustību pasaulē ir Globālās komunikācijas institūts, Progresīvās komunikācijas asociācija un interneta portāls *Oneworld* (www.oneworld.net). Donatella Della Porta un Lorenzo Moska uzskata, ka GKI vietne ir kā "tīklu tīkls," kas apvieno vairākas nevalstiskās organizācijas vairākos tematiskos portālos, piemēram, *PeaceNet*, *EcoNet*, *WomensNet*, *AntiRacismNet* un *LaborNet*.³³ Savukārt *Oneworld* paspārnē darbojas portāli www.aidschannel.org, www.learningchannel.org, www.digitalopportunity.org un citi. Šie portāli ir milzīgas informācijas krātuves, kas integrē un nostiprina tīklus starp dažādām organizācijām un kopienām, padziļinot izpratni par sarežģītajām globālās attīstības problēmām un veicinot zināšanu un pieredzes apmaiņu starp aktivistiem, ekspertiem un citām ieinteresētajām pusēm.³⁴

Interneta protesta izpausmes var aplūkot kā politiskās sistēmas sniegto iespēju un tehnoloģisko inovāciju simptomus, kas izpaužas, mijiedarbojoties formālajām un neformālajām mobilizējošajām struktūrām un ideju definēšanas procesiem. Pirms iezīmējam interneta

radikālisma izziņas teorētisko ietvaru, nedaudz pakavēsimies pie interneta radikālisma attīstības nozīmīgākajiem pagrieziena punktiem.

No hakeriem līdz gudrajiem pūļiem. Ekskurss interneta radikālisma evolūcijā

Interneta radikālisma izpausmes ir saistītas ar informācijas tehnoloģiju evolūciju, savukārt sociālā mobilizācija nevar notikt bez aktīva cilvēku atbalsta un līdzdarbības. Jau divdesmit gadu interneta protesta taktikas ir nebeidzams iedvesmas avots IT izmantošanā un dažādu mērķa grupu iesaistīšanā. Mūsdienās sociologi un psihologi nav vienīgie, kas vēlas labāk izprast virtuālās pasaules. Mobilo telefonu izstrādātāji uzlabo saskarnes, lai protesta pasākumu dalībnieki varētu ērtāk apmainīties ar īsziņām, attēliem un videoklipiem masu pasākumu laikā, savukārt lietojumprogrammu izstrādātāji aizvien vairāk vadās pēc principa "tīmeklis kā platforma," kas atļauj lietotājam strādāt tieši caur interneta pārlūkotāja programmu, tādējādi nodrošinot vispārēju piekļuvi un iespēju sadarboties vairākiem lietotājiem. Kā piemēru var minēt dažādās Wiki atvērtās sadarbības vietnes un teksta un tiešsaistes tabulu redaktorus *Google Docs and Spreadsheets*, *Zoho Writer*, *ThinkFree Office* u. c. Tīmekļa satura veidošana, izplatīšana un tiklošana atvērtā komunikācijā veicina jauna veida virtuālo kopienu veidošanos. Šīm kopienām ir egocentrisks raksturs, jo katrs lietotājs tās veido pats. Atšķirībā no pirmatnējām virtuālajām kopienām, piemēram, *Usenet* ziņu grupām, mūsdienu virtuālās kopienas izaug nevis no kopējām tematiskajām interesēm, bet gan no katra lietotāja izveidotajām kopienām. Par to liecina *Draugiem.lv* līdzīgie visā pasaulē populārie draugu portāli – *MySpace*, *Facebook*, *Friendster* un citi. Jaunās virtuālās kopienas veicina arī tīmekļa satura kārtošanu atbilstoši lietotāju interesēm. Tam piemērs ir "grāmatzīmju portāls" *del.icio.us*, bilžu portāls *Flickr*, videoportāls *YouTube*, emulatoru meklētājs *Technorati*, ziņu un emulatoru lasītājs *Bloglines* un citi informācijas kārtošanas un sistematizēšanas portāli.

Interneta radikālisma pirmsākumi meklējami Rietumeiropā 20. gadsimta astoņdesmito gadu beigās, kad vides aktivistu un sociālā taisnīguma grupas sazinājās ar e-pastiem un īsināja laiku ziņu grupās. Deviņdesmito gadu sākumā aktivistu grupas sevi jau pieteica ar vienkāršām mājaslapām, bet arī tad jau varēja manīt radošu pieeju. Tā, piemēram, Lielbritānijas organizācija *Friends of Earth* savā vietnē izveidoja rūpnīcu datu bāzi. Ja lietotājs ievadīja savu pasta indeksu, viņš varēja uzzināt par apkārtnē atrodošos rūpnīcu radīto piesārņojuma līmeni un vai tas pārsniedz pieļautās normas.³⁵ Interneta sociālo kustību pētniece Dženija Pikerilla (*Jenny Pickerill*) savā pārskatā par politiskā radikālisma izpausmēm internetā arī min piemērus no agrīnajām interešu aizstāvības vietnēm. Viena no tām ir *McSpotlight* (www.mcspotlight.org). Šī vietne aizstāvēja aktivistus, kurus kompānija *McDonalds* apsūdzēja nepatiesu ziņu sniegšanā. *McSpotlight* joprojām kalpo kā paraugs citām līdzīgām vietnēm, jo tajā varēja smelties idejas informēšanas kampaņām un nevardarbīgām protesta metodēm.³⁶ Tā, piemēram, akcija "Adoptē Makdonaldu," kurā iedzīvotāji varēja aplimēt ar uzlīmēm savu vietējo Makdonaldu, joprojām ir iedvesmas avots daudziem interneta aktīvistiem visā pasaulē.³⁷

Pēc masu demonstrācijām un ielu grautiņiem Pasaules Tirdzniecības organizācijas rīkotajā sanāksmē ASV pilsētā Sietlā 1999. gadā daudzi interneta aktīvistu pārcēlās uz virtuālo telpu, jo viņu ielu protestus un grautiņus uzskatīja par nepieņemamiem vai bezjēdzīgiem. Daudz spēcīgāk par pūli pilsētas centrā sabiedrisko dienaskārtību var ietekmēt koordinēti protesta pasākumi dažādās vietās. 2005. gadā, kad Skotijā Pertširā notika G8 valstu līderu sanāksme, plašākās protesta akcijas notika Skotijas lielākajās pilsētās, nevis sanāksmes norises vietā.³⁸ Interneta radikāļi nereti maldina drošību sargājošās iestādes, pēdējā brīdī pārceļot savas pulcēšanās vietas. No radikālākajām metodēm aktivistu arsenālā joprojām ir tā saucamās *haktīvisma* formas – tīmekļa uzbrukumi, e-pastu bumbas un tīmekļa lapu sagrašanās vai izkropļošana.

Sietlas demonstrāciju laikā internetā izveidojās arī neatkarīgais mediju centrs – portāls *Indymedia* (www.indymedia.org), kura uzdevums bija operatīvi pārraidīt ziņas, audio un videomateriālu no protestu

dalībnieka redzes punkta. *Indymedia* bija atvērtās žurnālistikas portāls, kurā ikviens var iesūtīt savu materiālu un tikt publicēts. *Indymedia* mērķis bija decentralizēt ziņu avotus, radot mediju modeli, kurā "daudzi vēsta daudziem", pretstatā klasiskajam masu mediju modelim, kurā "viens ziņu avots vēsta daudziem". Šī filozofija bija svarīgs pagrieziena punkts interneta protesta attīstībā. Šobrīd darbojas vairāk nekā simt *Indymedia* vietejo biroju un daudzi citi *Indymedia* līdzīgi interneta mediji, taču vairākums no tiem nemaz fiziski neeksistē. Arī galvenajam *Indymedia* portālam nav īsta biroja. Portāla vadības grupas savu darbību pilnībā koordinē, izmantojot tērēšanas istabas, atvērtās sadarbības sistēmas dokumentu izveidei un interneta telefoniju.

Mūsdienās interneta radikāļi aizvien vairāk izmanto interneta komunikācijas simbolisko potenciālu, lai izsmietu korporatīvā sektora un mediju radītos ziņojumus un visā pasaulē pazīstamus zīmolus. Jaunie mediji ir kļuvuši par ieročiem tā sauktajam *kultūras džemmingam* (angl. *cultural jamming*) jeb hegemoniskās kultūras sajaukšanai. Kultūras *džemminga* mērķis ir parādīt kontrastu starp masu mediju radītajiem tēliem un realitāti vai arī mediju un korporāciju darbības ēnas pusēm. *Džemmeri* uzskata, ka industrializētā sabiedrībā ir grūti izpausties ārpus reklāmas un sabiedrisko attiecību diskursiem, tāpēc efektīvākā atbilde simbolam arī ir simbols. Svarīgi, lai jaunradītais simbols būtu *antisimbols* un parodētu *popa ikonu*, parādot tās negatīvos efektus, atklātu tās mākslīgumu un visbeidzot to iznīcinātu. Jaunie mediji un internets palīdz radīt simbolus un arī kariķēt tos. Virtuālajā telpā var novērot "simbolu krusta karus," kuros masu mediju uzturētie simboli sacenšas ar aktivistu radītajiem simboliem.³⁹ Kultūras *džemminga* izpausmes kā pazīstamu zīmolu kariķēšana, tā saucamais *edbastings* (angl. *adbusting*) – kā dažādas performances, grafiti zīmējumi, trafareti, spēles un jau minētās haktīvisma tehnikas, gan arī kā saukļu un reklāmu parodijas jeb antireklāmas (angl. *subadvertising*). Tā, piemēram, viena no firmas *Nike* interneta antireklāmas kampaņām, kura vērsās pret lētā darbaspēka izmantošanu attīstības valstīs, papildināja firmas pazīstamo saukli "tikai izdari to" (angl. *just do it*) ar piebildi – "vai arī". Sanāca: "tikai izdari to vai

arī...⁴⁰ Urbānajā vidē labi pazīstamas uzlīmes “izbeidziet karu,” “neēd dzīvniekus” u. c. Dažkārt uz ēkām un sienām var pamanīt tā saucamā *burbuļprojekta* pēdas. *Burbuļprojektā* (angl. *the bubble project*) firmu reklāmas transparentus aplīmē ar tukšiem komiksu domu un runas mākonīšiem, kuros var ierakstīt reklāmās redzamo cilvēku izteikumus. Pēc tam transparentus nofotografē un ievieto projekta vietnē – www.thebubbleproject.com. *Burbuļprojekta* mērķis bija “pārvērst korporatīvo monologu atvērtā dialogā”, kurā var iesaistīties jebkurš.⁴¹ No kultūras *džemminga* paveidiem vēl noteikti jāmin interneta spēles. Šīm spēlēm ir politisks saturs un tās izsmej pazīstamos simbolus. Spēles ir kā lime rotaļīgajiem vietnes apmeklētājam – tās piesaista uzmanību, raisa emocijas un mudina uz rīcību. Ja spēle ir interesanta, to var pārsūtīt citiem, tādējādi palielinot vietnes popularitāti. Politisko spēļu vietnes, piemēram, www.urban75.com, novirza rotaļīgos lietotājus uz nopietnām kampaņu vietnēm, kurās iespējams uzzināt vairāk par sabiedriskajām kampaņām. Politiskās spēles neformalizē politisko diskursu, pietuvinot to noteiktam uztveres līmenim, tādēļ pastāv uzskats, ka tās varētu veicināt jaunu cilvēku iesaistīšanos sabiedriskajās aktivitātēs.⁴²

Īpaša kultūras *džemminga* forma ir arī *gudrie pūļi* (angl. *smart mobs*) vai zibšņu pūļi (angl. *flash mobs*). *Gudrie pūļi* var izveidoties spontānās interneta un mobilo telefonu kampaņās. Dažu stundu laikā simtiem cilvēku sapulcējas uz ielas stūra, pilsētas parkā vai arī katrs pie sava datora. Gudro pūļu pulcēšanos virtuālajā telpā var salīdzināt ar spontāniem riteņbraucēju, skrituļslidotāju un skeiteru salidojumiem, kuros tie pēkšņi, it kā iepriekš būtu vienojušies, sarodas vienkopus un dodas kopīgos izbraucienos. Savā 2002. gadā iznākušajā grāmatā “Gudrais pūlis – nākamā sociālā revolūcija” tehnoloģiju vērotājs Horvards Reingolds *gudro pūli* redz kā kolektīvas inteliģences formu, kas veidojas, attīstoties bezvadu komunikāciju tehnoloģijām.⁴³ H. Reingolds uzskata, ka *gudrais pūlis* ir savdabīgs virtuālās kopienas turpinājums. Jāatgādina, ka viņa agrāk aprakstītajai virtuālajai kopienai galvenokārt bija utilitāra nozīme, un šī kopiena sekmēja informācijas apmaiņu starp līdzīgi domājošiem cilvēkiem, palīdzot viņiem risināt

dažādus ikdienišķus jautājumus. *Gudrais pūlis* ir plašāks, mērķtiecīgāks, organizētāks un izsmalcinātāks tehnoloģiju un taktiku izvēlē.⁴⁴ Pirmie *gudrie pūļi* parādījās lielveikalos, kur tie pārsteidza veikala administrāciju un pircējus ar savu spontāno, dažkārt arī dīvaino uzvedību.⁴⁵ Arī slavenību izsekošana ar mobilo telefonu īsziņām ir *gudrais pūlis*.⁴⁶ Savdabīgs *gudrā pūļa* paveids ir populārā iepirkšanās un izsoļu vietne *E-bay*. Tas atšķiras no citiem ar savu augsto pašorganizācijas pakāpi, jo *E-bay* pircēji palīdz viens otram veikt gudrāko pirkumu, uzturot pārdevēju un pircēju reputācijas sistēmu. Visiem zināms, cik lojālas savienības izveidojuši failu apmaiņas programmu lietotāji. Daži *gudrie pūļi* ir arī politiski motivēti. 2001. gadā Filipīnās iedzīvotāju grupa veica masveida īsziņu sūtīšanas kampaņu ar vēstījumu "Terpies melnā un sēro par demokrātijas bojāeju". Šī kampaņa pārauga masu demonstrācijās un noveda pie Filipīnu prezidenta Jozefa Estradas demisijas saistībā ar viņam izvirzītajām apsūdzībām korupcijā. 2005. gadā Francijas policijas pārstāvis atzina, ka Parīzes nemieros iesaistītie jaunieši organizējas un brīdina viens otru par policijas reidiem, izmantojot īsziņas un emulatorus.⁴⁷ H. Reingolds brīdina, ka *gudrie pūļi* var kļūt arī par populāru teroristisko organizāciju taktiku.⁴⁸

Latvijā plašāk pazīstamais *gudrais pūlis* bija sabiedrības par atklātību "Delna" rīkotā protesta akcija pret Ingridas Ūdres izvirzīšanu Eiropas Savienības komisāra amatam 2004. gada 10. augustā pie Saeimas. Tā kā pikets nebija laicīgi saskaņots, pasākuma rīkotāji to nodēvēja par "kopēju pastaigu". Tajā sapulcējas "Delnas", Eiropas kustības Latvijā un kluba "Māja. Jaunatne vienotai Eiropai" pārstāvji un citi aktīvisti, lai pieprasītu viņas atkāpšanos no Saeimas priekšsēdētājas amata. Viņi turēja rokās plakātus un iesaistījās debatēs ar iedzīvotājiem.⁴⁹ Daži no šiem aktīvistiem pastaigā bija devušies pēc uzaicinājuma uz e-pastu saņemšanas. Citi bija dzirdējuši ziņu pa radio.

Jaunas iespējas, jauni izaicinājumi

Augošā interneta protesta formu dažādība ir ievērojami paplašinājusi pilsoniskās līdzdalības iespēju spektru, savukārt virtuālā

telpa ar tās līdzdalības rīkiem ir pieejamāka cilvēkiem bez tehniskām zināšanām. Ja agrāk interneta radikālisms nozīmēja tieša kaitējuma nodarīšanu datorsistēmām, šobrīd interneta aktīvisti izpauž sevi kādā no mazāk "kaitīgām" *haktīvisma* tehnikām, iesaistās alternatīvas publicitātes veidošanas un kultūras *džemminga* kampaņās. Jaunie mediji veicina politisko protestu migrāciju uz virtuālo telpu, jo daļai aktīvistu masu protesti ielās vairs neliekas pieņemami. Interneta radikāļu trumpis ir spontānums un pēkšņums, tāpēc viņu atbilde masu pasākumiem ir *gudro pūļu* radītie "pārsteigumi".

Interneta aktīvistu reālās un virtuālās dzīves telpas viena otru papildina, nodrošinot informācijas, ideju, simbolu un sociālo kontaktu apmaiņu. Pētnieki noskaidrojuši, ka interneta aktīvisti pārsvarā ir regulāri interneta lietotāji, kas labi pārzina dažādus IKT lietojumus un apmeklē protesta kampaņas vietnes, tāpēc var apgalvot, ka interneta protests patiešām būtiski paplašina radikāļu izpausmes. Pētot antiglobalizācijas interneta aktīvistu identitātes, D. Della Porta un L. Moska novēroja, ka kampaņu vietnes vairāk apmeklē tie, kuri paši pieder noteiktām organizācijām vai tīkliem un identificējas ar tiem. Viņi secina, ka virtuālās un reālās dzīves protesta telpas ir cieši saistītas, jo indivīdi, kuri ir aktīvi internetā, piedalās arī protesta aktivitātēs reālajā dzīvē, tādēļ: "Dažādās protesta formas tikai papildina viena otru."⁵⁰ Otrkārt, internets uzlabo arī indivīdu spējas veidot vājās sociālās saites, jo tas ļauj vieglāk uzsākt draudzību ar draugu paziņām. To apliecina virtuālās draudzības portālu lielā popularitāte un to lietojums dažādās sociālajās kampaņās. Treškārt, indivīdu līdzdalība virtuālajās kopienās var stiprināt viņu kolektīvās identitātes.⁵¹ D. Della Porta un L. Moska apgalvo, ka interešu grupas un sociālās kustības socializē savus dalībniekus "interneta kultūrā", mudinot viņus lietot dažādas jauno mediju sniegtās iespējas.⁵²

Tomēr, palielinoties interneta radikālisma izpausmju un sociālo kustību iekšējai dažādībai, interneta aktīvistu spēks var arī sarukt. Masu mediji vairs nepievērš tādu uzmanību interneta aktīvistu kampaņām, savukārt sabiedrība par tām uzzina mazāk. Daudzo emulatoru un simbolu jūkli pazūd nošķirums starp draugu un ienaidnieku, un

sociālā kustība nonāk identitātes krīzē. No vienas puses, jaunie mediji palielina indivīdu, organizāciju un sociālo kustību iespējas publiskajā telpā, no otras puses, tie rada izaicinājumus pašām organizācijām.

Jauno mediju lietojumus var pieskaņot dažādām sociālās mobilizācijas stratēģijām un taktikām, tomēr dažādu instrumentu pieejamība vēl nenozīmē, ka organizācijas šos instrumentus efektīvi lietos kā iesaistišanas un mobilizācijas instrumentu, lai mainītu attiecības ar savām mērķa grupām un sabiedrību kopumā.⁵³ Novērojumi liecina, ka interneta lietojums tradicionālajās politiskajās organizācijās ir diezgan konservatīvs un vietņu veidotāji nevēlas eksperimentēt ar jaunām informācijas prezentācijas formām un iedzīvotāju iesaistišanu.⁵⁴ Tajā pašā laikā interneta lietojums radikālajās kustībās ir šo kustību eksistenciāls priekšnoteikums. Jaunās sociālās kustības, transnacionālie tīkli, globālās koalīcijas ir galvenie ieguvēji no dažādiem IKT lietojumiem, jo to iespējas iesaistīt un mobilizēt savus atbalstītājus ir no tiem atkarīgas. Politiskās komunikācijas pētniece Pippa Norris (*Pippa Norris*) uzskata, ka jauno mediju lietojumu attīstība pamatā noris pēc *pieprasījuma–piedāvājuma* principa, kurā IKT radīto pilsoniskās iesaistīšanās iespēju izmantošana ir atkarīga no noteiktu sabiedrības grupu pieprasījuma pēc tām. Viņsprāt, jauno sociālo kustību, transnacionālo tīklu un globālo koalīciju aktīvisti ir galvenie pieprasījuma radītāji.⁵⁵

Kādēļ vērojamas atšķirības starp IKT lietojumiem dažādās organizācijās? Lai atbildētu uz šo jautājumu, jāapzinās, ka katrs gadījums ir unikāls. Ir jānoskaidro, kāds ir indivīdu redzējums un motivācija lietot jaunus medijus, viņa zināšanas par to, kādas ir mobilizācijas un interešu aizstāvības taktikas, un vai organizācijas konteksts veicina IKT efektīvu lietošanu? Aplūkojot konkrētu organizāciju tīklu vai virtuālu kopienu, ir jāuzzina, kas un kādā veidā nosaka organizācijas elektronisko diskusiju dienaskārtību, kā tiek nodrošināta pieeja informācijas tehnoloģijām un dažādiem lietojumiem (e-pastiem, iekštīklam, virtuālajām darba vidēm, diskusiju portāliem utt). Svarīgi ir arī tas, vai organizācijas noteikumi paredz dažādas elektronisko saziņas kanālu lietošanas iespējas un vai biedru līdzdalība internetā tiek vērtēta kā nozīmīga.⁵⁶

JAUNO MEDIJU IESPĒJAS UN IZACINĀJUMI POLITISKAJĀ PROTESTĀ

Demokratizācija

Iespējas	Izaicinājumi
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Tiešā demokrātija. IKT paver tiešas līdzdalības iespējas lēmumu pieņemšanā. ▪ Decentralizācija. IKT ļauj uzturēt nehierarhiskas un decentralizētas organizāciju formas.⁵⁷ ▪ Iesaistīšana. Inovatīvas informācijas pasniegšanas formas, piemēram, politiskais humors, var rosināt marginālo sabiedrības grupu interesi par politikas problēmām. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Hiperlīdzdalība. Augsta līdzdalība, it īpaši lielās organizācijās, kavē lēmumu pieņemšanu un apgrūtina organizācijas darbu.⁵⁸ ▪ Informācijas pieejamība vēl nenozīmē līdzdalību. Informācijas pieejamība internetā pati par sevi nerosina politisko aktivitāti un neveicina politisko līdzdalību. ▪ "Tīklotais individualisms". Internets sekmē dažādu sociālo tīklu un identitāšu veidošanos, tādēļ indivīds vairs nejut lojalitāti pret vienu noteiktu kopienu. Līdz ar to viņam neveidojas uzticība, kas ir nepieciešama kolektīvas rīcības un atbildības īstenošanai. Pēc sociologa Manuela Kastela (<i>Manual Castells</i>) domām, IKT nostiprina "tīklotu individualismu".⁵⁹

Mobilizācija un kontrole

Iespējas	Izaicinājumi
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Pēkšņums un anonimitāte. Internets palīdz rīkot spontānas pilsoniskās akcijas, nodrošinot operatīvu informācijas apmaiņu un dalībnieku anonimitāti. ▪ Līdzdalības formu paplašināšana. Virtuālā protesta izpausmes paplašina nevardarbigās pretošanās un pilsoniskās nepakļaušanās formas un ļauj tajās iesaistīties cilvēkiem, kas citkārt neiesaistītos. ▪ Brīvības telpa. Interneta komunikācija nodrošina īslaicīgu brīvības telpu radikālām politikas izpausmēm. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ "Bruņojuma" sacensība. Interneta uzbrukumi nereti atspēlējas pašiem to īstenotājiem. Katrs uzbrukums var izsaukt pretuzbrukumu. Karojošās puses iesaistās virtuālajā bruņojuma sacensībā, līdz konflikti tās novājina. ▪ Komunikācijas kontrole. Vajadzīga efektīva kriminālo tīklu un teroristisko organizāciju interneta komunikācijas uzraudzība.

Tēls un identitāte

Iespējas	Izaicinājumi
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Simboliskā politika. Jaunie mediji veicina dažādas "identitātes politikas" un "simboliskās politikas" izpausmes, paužot to indivīdu un grupu prasības, kas dažādu iemeslu dēļ neiekļaujas politiskajā sistēmā.⁶⁰ ▪ Alternatīvā publicitāte. Jaunie mediji palīdz līdzsvarot masu mediju radīto negatīvo publicitāti. Aktivisti var veidot savus interneta medijus, kuros viņiem ir lielāka kontrole pār ziņas saturu. ▪ Simbolu dekonstruēšana. Interneta aktivistu rokās jaunie mediji ir spēcīgi ieroči dominejošās kultūras simbolu dekonstruēšanā un hegemoniskās kultūras deformēšanā. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Jaunu simbolu radīšana. Jaunie mediji ne vien iznīcina dominējošās kultūras simbolus, bet arī rada jaunus. ▪ Konkurence par publicitāti. Tiekšanās pēc masu mediju un sabiedrības uzmanības liek aktivistiem īstenot aizvien radošākas taktikas, jo bez masu publicitātes viņi kļūst aizvien grūtāk pamanāmi. ▪ Tendenciozs vēstījums. Interneta aktivistu radītais vēstījums var būt tendenciozs. Tas vienkāršo sarežģītas problēmas, nereti radot izkropļotu realitātes ainu. Interneta aktivisti izmanto atpazīstamus simbolus, lai parādītu problēmu savai mērķa auditorijai vēlāmā gaismā.⁶¹ ▪ Maza mērķauditorija. Atšķirībā no televīzijas un radio interneta mediji nespēj aptvert lielu sabiedrības daļu un tiem ir sekundāra loma sabiedriskās dienaskārtības veidošanā. ▪ Satura pārvaldīšana. Lielais informācijas avotu skaits, vājā satura kontrole un ātrā informācijas plūsma var izjaukt kampaņas tematisko fokusu un radīt vispārēju sajukumu kampaņas vai organizācijas mērķu sasniegšanā.⁶²

Transnacionālisms un solidaritāte

Iespējas	Izaicinājumi
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Internacionalizācija. Internets veicina sociālo kustību internacionalizāciju. ▪ Transnacionālo organizāciju decentralizācija. Internets veicina transnacionālo organizāciju decentralizāciju, saistot vietējās iniciatīvas dažādās pasaules valstīs un palīdzot vietējiem aktivistiem saskatīt savas problēmas nozīmi globālā mērogā. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Informācijas izkliede. Globālā informācijas plūsma ir grūti pārvaldāma un daudzās kampaņu vietnes ir grūti sasaistīt. Pat ja tas izdodas, lietotājs ne vienmēr spēj orientēties milzīgajā informācijas apjomā.

Ciņas vietējā līmenī palīdz pamatot globāla mēroga prasības, tādēļ interneta komunikācija var būt īpaši nozīmīga izolēto protesta akciju efektivitātes celšanai.⁶³

- **Tiklošanas potenciāls.** Interneta tiklošanas potenciāls ļauj koncentrēt daudzas izklaidētas kampaņas kopēju mērķu sasniegšanai. Kaut arī atsevišķo kampaņu mērķi un aktivitātes var būt atšķirīgas, interneta komunikācija un saites starp dažādām vietnēm palīdz veidot vienotu redzējumu un ideoloģisko pamatu.

- **Noziedzības migrācija.** Globālo organizāciju un tīklu decentralizācija ļauj teroristiskajām organizācijām un kriminālajiem tīkliem veiksmīgāk izvairīties no likumu sargājošo iestāžu sankcijām, jo tās spēj operatīvāk "pārcelt" savas aktivitātes no vienas ģeogrāfiskas vietas uz citu.

Dažādība

Iespējas	Izaicinājumi
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Dažādības pārvaldība. IKT ļauj efektīvi pārvaldīt organizācijas ar lielu iekšējo dažādību. Neautoritāri pārvaldes modeļi palīdz uzturēt kampaņu taktisko un ideoloģisko dažādību un nodrošina individu un grupu autonomiju. ▪ Politiskā protesta paplašināta izpratne. Interneta protests paplašina izpratni par politisko aktivistu. Par prioritāti interneta protestā kļūst rīcība, kamēr formālā piederība organizācijai un uzticība mērķiem un ideoloģijai vairs nav noteicoša. Virtuālajā telpā par aktivistu var kļūt ikviens – neatkarīgi no piederības noteiktai sociālajai grupai vai organizācijai. ▪ Jaunas asinis. Virtuālajās kampaņās nepārtraukti iesaistās jauni cilvēki ar dažādām zināšanām, prasmēm un interesēm. Tāpēc kampaņām visu laiku pieplūst "jaunas asinis". Rezultātā tās kļūst spontānākas, atvērtākas un radošākas. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ "Izplūdušās kampaņas". Interneta aktivistu kustības iekšējā sociālā un ideoloģiskā dažādība paplašina kampaņu tematisko fokusu, nereti vājinot to kopējo efektivitāti. ▪ Vai dažādība ir vērtība? Dažādības pārvaldīšana organizācijās atšķiras. Dažas aktivistu grupas vēlas panākt dalībnieku iekšējo konsensu, saskaņojot viedokļus apaļo galdu diskusijās, konsultatīvajās padomēs un konferencēs. Citām organizācijām iekšējā konsensa panākšana ir sekundāra, jo to galvenais mērķis ir piesaistīt lielāku mediju un sabiedrības uzmanību, tādēļ tās piekopj agresīvākas interneta protesta taktikas, piemēram, inscenē <i>gudros pūļus</i>, veido <i>subadvertaizinga</i> un <i>edbastinga</i> kampaņas. ▪ Oligarhijas dzelzs likums. Palielinoties organizācijas apmēriem, rodas nepieciešamība pēc noteiktākas organizācijas struktūras un kontroles formu daudzveidības. Visas organizācijas nespēj pretoties šai tendencei, tādēļ tās kļūst arvien hierarhiskākas un centralizētākas.⁶⁴

- **Balkanizācija.** Internets veicina savienību līdzīgi domājošo vidū, jo aktivistu vietnes biežāk satur saites uz domubiedru vietnēm, nevis uz oponentu informācijas resursiem. Var teikt, ka internets ne vienmēr veicina viedokļu dažādību, drīzāk biedrošanos līdzīgi domājošo starpā.⁶⁵

Adaptēts no: Pickerill, J. (2006). Radical Politics on the Net. Parliamentary Affairs. 59 (2).

Nobeigums

Interneta komunikācijai līdzīgi kā jebkurai citai informācijas komunikācijas formai būtiskākais ir komunikācijas mērķis un saturs.⁶⁶ Mūsdienās diskusijās par interneta ietekmi uz politiku dominē pragmatisks utilitārisms, kas ir piesardzīgi optimistisks, tomēr ne utopisks.⁶⁷ Saskaņā ar šo redzējumu internets nodrošina papildu kanālus plašākai un efektīvākai politiskajai līdzdalībai pastāvošo varas attiecību modeļos. Tas nozīmē arī interneta komunikāciju potenciāla ievirzīšanu konstruktīvākā gultnē, piešķirot virtuālajām komunikācijas formām normatīvu ietvaru un izplatot sarunas dalībnieku vidū noteiktu komunikatīvo kultūru. Tomēr nevar noliegt, ka konkrētu noteikumu neesamība vai arī iespējas tos viegli apiet un mainīt, joprojām internetam un citiem jaunajiem medijiem piešķir apbrīnojamu vitalitāti. Jauno mediju tehnoloģijas pašas par sevi ir neitrālas. Tikai nonākot saskarē ar konkrētu sociālo realitāti, dažādām grupu un indivīdu prasībām, tehnoloģijas iegūst noteiktu ideoloģisko nokrāsu. Jaunie mediji var kalpot radikālu un teroristisku organizāciju darbības koordinācijai. Savukārt nebrīvos režīmos internets un jaunie mediji veicina publiskās pretsfēras, kas palīdz pretoties valsts represīvajām darbībām, kā arī vairojot viedokļu un identitāšu daudzveidību un dažādu publisko sfēru pārklāšanos.⁶⁸ Neatkarīgi no izmantošanas

mērķa, jaunajiem medijiem ir kopējas iekšējās dilemmas, piemēram, kolektīvo identitāšu nenoturīgums, ko vairo virtuālo komunikāciju sfēru lielā sašķeltība un fragmentācija.⁶⁹

Jauno mediju straujā attīstība paplašina mūsu izpratni par politiku un politisko. Interneta un mobilo komunikāciju tehnoloģiju lietojums pilsoniskajā radikālismā atklāj dažādas politikas izpausmes, pārceļot politiku pāri valstu robežām un izšķīdinot to sociālo kustību, interešu grupu un transnacionālo tīklu mozaikā. Apskatot interneta radikālisma piemērus, varam pārlicināties par politiskās dimensijas fragmentāciju un individualizāciju, kas izpaužas daudzveidīgās publiskās sfēras struktūru, reprezentācijas un mijiedarbības modeļu transformācijās.⁷⁰ Tas, vai pārstāvnieciskās demokrātijas institūcijas spēs pielāgoties jaunajai informācijas videi, ir cits stāsts, tomēr jau šobrīd ir skaidrs, ka, attīstoties dažādām interneta radikālisma izpausmēm, būs jārosina papildinājumi latviešu valodas terminoloģijas vārdnīcā.

Atsauces

- ¹ Pickerill, J. (2003). Rethinking Political Participation: Experiments in Internet Activism in Australia and Britain. In Gibson, R., Römmele, A. and Ward, S. (eds.), *Electronic Democracy*, pp. 182–183. London: Routledge.
- ² Benett, L. (2003). New Media Power: The Internet and Global Activism. In Couldry, N. and Curran, J. (eds.), *Contesting Media Power: Alternative Media in a Networked World*. New York: Rowman and Littlefield Publishers.
- ³ Daži pētnieki uzskata, ka internets un jaunie mediji ir globālo sociālo kustību obligāts nosacījums. Skat. Diani, M. (2000). Social Movement Networks Virtual and Real. *Information, Communication and Society*, 3(3), pp. 386–401. Tomēr citi uzskata, ka IKT ir svarīgs, bet ne vienīgais priekšnoteikums sociālo kustību globalizācijai, skat. Keck, M. E., Sikkink, K. (1998). *Activists beyond borders: advocacy networks in international politics*. Ithaca: Cornell University Press.
- ⁴ Kriesi, H. P. et. al. (1995). *New Social Movements in Western Europe*. Minneapolis: University of Minneapolis; Fuchs, D., Klingemann, H. D. (1995). Citizens and the State: A Relationship Transformed. In Klingemann, H. D. and Fuchs, D. (eds.), *Citizens and the State* Oxford: Oxford University Press.

- ⁵ McAdam, D., McCarthy, J. D., Zald, M. N. eds. (1996). *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, pp. 1–20.
- ⁶ Ayres, J. M. (1999). From the Streets to the Internet: The Cyber–Diffusion of Contention. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 566, pp. 135–136.
- ⁷ McCarthy, J. D., Zald, M. N. (1977). Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. *The American Journal of Sociology*, 82(6), pp. 1212–1241.
- ⁸ Watanabe, T. (2003). Where theory and reality meet: using the full potential of QCA by exploiting the intersection function of the QCA software. International comparison analysis about the occurrence of social movement. Paper presented at COMPASSS Research Group launching conference, Louvain-la Neuve and Leuven, Belgium, 2003, 16–17 Sept., p. 5. Skatit: <http://smalln.spri.ucl.ac.be/watanabe.PDF> (Pēdējo reizi skatīts 13.08.2007.)
- ⁹ G. Marshall, G. ed. (1994). *The Concise Oxford Dictionary of Sociology*. Oxford: Oxford University Press, pp. 490–491.
- ¹⁰ Carnoy, M., Castells, M. (2001). Globalization, the knowledge society, and the Network State: Poulantzas at the millennium. *Global Networks*, 1(1), pp. 1–18.
- ¹¹ Bimber, B. (1998). The Internet and Political Transformation: Populism, Community, and Accelerated Pluralism. *Polity*, 31(1), pp. 133–160.
- ¹² Garrett, R. K. (2006). Protest in an Information Society: A Review of Literature on Social Movements and New ICTs. *Information, Communication and Society*, 9(2), pp. 202–224.
- ¹³ Keck, M. E., Sikkink, K. (1998). *Activists beyond borders: advocacy networks in international politics*. Ithaca: Cornell University Press.
- ¹⁴ Snow, D. A., Benford, R. D. (1988). Ideology, frame resonance, and participant mobilization. *International Social Movement Research*, 1, pp. 197–217.
- ¹⁵ McAdam, D., McCarthy, J. D., Zald, M. N. eds. (1996). *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, pp. 1–20.
- ¹⁶ Laraña, E., Johnston, H., Gusfield, J. R. eds. (1994). *New Social Movements: From Ideology to Identity*. Philadelphia: Temple University Press, p. 10.
- ¹⁷ Della Porta, D., Mosca, L. (2005). Global-net for Global Movements? A Network of Networks for a Movement of Movements. *Journal of Public Policy*, 25(1), pp. 165–190.
- ¹⁸ Ibid, p. 170. Autori savā pētījumā analizē Eiropas sociālā foruma tīmekļa vietni <http://www.fse-esf.org/>.
- ¹⁹ Garrett, R. K. (2006). Protest in an Information Society: A Review of Literature on Social Movements and New ICTs. *Information, Communication and Society*, 9 (2), pp. 202–224.

- ²⁰ Interneta parakstu vākšanas portāls pie Lielbritānijas premjerministra kabineta ir <http://petitions.pm.gov.uk/> (Pēdējo reizi skatīts 20.06.2007.) Vietnē pieejamā informācija liecina, ka kopš portāla izveidošanas 2001. gada novembrī ir iesniegtas vairāk nekā 22 000 dažādu petīciju, par kurām saņemti 4,4 miljoni parakstu no 3,2 miljoniem dažādām e-pasta adresēm. Iesniegtās petīcijas tiek vērtas, par nederīgām atzītas nedaudz vairāk nekā 10 000 petīciju.
- ²¹ Bennett, W. L. (2003). Communicating global activism: strengths and vulnerabilities of networked politics. *Information, Communication & Society*, 6 (2), pp. 143–168.
- ²² Vegh, S. (2003). Classifying forms of online activism. In M. McCaughey and M. D. Ayers (eds.), *Cyberactivism. Online Activism in Theory and Practice*, pp. 71–96. New York and London: Routledge.
- ²³ Antonevičs, M. (04.08.2007.). Politiskās ķēngas internetā. <http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/article.php?id=508396> (Pēdējo reizi skatīts 05.08.2007.) “Nacionālās kokles – ortodoksāli nacionāla organizācija”, www.nacionalisti.info, “Iembergs.lv”, www.lembergs.lv, “Zatlers.lv”, www.zatlers.lv, “Vatlera draugu kopa”, www.zatlers.blogspot.com/ (Pēdējo reizi skatīts 05.08.2007.)
- ²⁴ Della Porta, D., Mosca, L. (2005). Global-net for Global Movements? A Network of Networks for a Movement of Movements. *Journal of Public Policy*, 25(1), p. 176.
- ²⁵ Aizupe L. (2007, 2. jūlijs). E-vēlēšanas – ātri, bet vai droši? *Diena*.
- ²⁶ Gurak, L. J., Logie, J. (2003). Internet protests, from text to web. In M. McCaughey and M. D. Ayers (eds.), *Cyberactivism. Online Activism in Theory and Practice*, pp. 25–46. New York and London: Routledge.
- ²⁷ Cheng, J. (2007). Google defuses Googlebombs. *ARS Technica*. <http://arstechnica.com/news.ars/post/20070126-8714.html> (Pēdējo reizi skatīts 26.07.2007.)
- ²⁸ Par interneta “glokālizācijas” efektu skat. Hampton, K. and Wellman, B. (2001) Long distance community in network society: contact and support beyond Netville. *American Behavioral Scientist*, 45(3), pp. 476–495.
- ²⁹ Rucht, D. (2004). The quadruple ‘A’: Media strategies of protest movements since the 1960s. In W. Van de Donk, B. D. Loader, P. G. Nixon, D. Rucht (eds). *Cyberprotest: New Media, Citizens and Social Movements* (p. 50). New York: Routledge.
- ³⁰ Skat. “Get Involved,” <http://www.greenpeace.org/international/getinvolved> (Pēdējo reizi skatīts 23.07.2007.)
- ³¹ Ibid.
- ³² Della Porta, D., Mosca, L. (2005). Global-net for Global Movements? A Network of Networks for a Movement of Movements. *Journal of Public Policy*, 25(1), p. 165.
- ³³ Ibid, p. 182.

- ³⁴ Par sociālo kustību interneta portāliem skat. Keck, M. E. and Sikkink, K. (1998). *Activists beyond Borders*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press.
- ³⁵ Friends of Earth vietne ir www.foe.co.uk/. Diemžēl datu bāze vair nav pieejama tīmeklī.
- ³⁶ Pickerill, J. (2006). Radical Politics on the Net. *Parliamentary Affairs*. 59(2), p. 267.
- ³⁷ "Adopt-a-store," www.mcspotlight.org/campaigns/current/adopt/index.html (Pēdējo reizi skatīts 27.07.2007.)
- ³⁸ Ibid, p. 268.
- ³⁹ Ibid, p. 275.
- ⁴⁰ Vairāk par Nike adbastinga kampaņām skat. <http://www.culture-jamming.de/interviewIle.html> (Pēdējo reizi skatīts 27.07.2007.) Lai parādītu sporta kurpju ražošanas alternatīvas, organizācija "Adbusters" veica "melnā punkta kampaņu" skat.: <http://adbusters.org/metaspotspotshoes/info.php> (Pēdējo reizi skatīts 27.07.2007.)
- ⁴¹ Burbuļprojekta vietni skat. <http://thebubbleproject.com/> (Pēdējo reizi skatīts 28.07.2007.) Citas kultūras džemmingam veltītas vietnes: www.adbusters.org, <http://www.culture-jamming.de/> (Pēdējo reizi skatīts 27.07.2007.)
- ⁴² Pickerill, J. (2006). Radical Politics on the Net. *Parliamentary Affairs*. 59(2), 270; Ward, S., Vedel, T. (2006). Introduction: The Potential of the Internet Revisited. *Parliamentary Affairs*, 59(2), p. 224.
- ⁴³ Rheingold, H. (2002). *Smart mobs: the next social revolution*. Cambridge: Perseus Publishing.
- ⁴⁴ Rheingold, H. (1993). *The virtual community: homesteading on the electronic frontier*. Reading: Addison-Wesley Publishing.
- ⁴⁵ Goldstein, L. (2003, August 10). The Mob Rules. *Time*, <http://205.188.238.109/time/magazine/article/0,9171,474547,00.html> (Pēdējo reizi skatīts 09.08.2007.)
- ⁴⁶ Taylor, C. (2003, March 3). Day of the smart mobs. *CNN*, <http://www.cnn.com/2003/ALLPOLITICS/03/03/timep.smart.mobs.tm/> (Pēdējo reizi skatīts 09.08.2007.)
- ⁴⁷ "Smart Mob", http://en.wikipedia.org/wiki/Smart_mob (Pēdējo reizi skatīts 11.08.2007.)
- ⁴⁸ Rheingold, H. (2002). *Smart mobs: the next social revolution*. Cambridge: Perseus Publishing.
- ⁴⁹ LETA (10.08.2004.). Pie Saeimas protestētāji pieprasa Ūdres atkāpšanos.
- ⁵⁰ Della Porta, D., Mosca, L. (2005). Global-net for Global Movements? A Network of Networks for a Movement of Movements. *Journal of Public Policy*, 25(1), p. 186.
- ⁵¹ Gurak, L. J. & Logie, J. (3003). Internet protests, from text to web. In M. McCaughey and M. D. Ayers (eds.), *Cyberactivism. Online Activism in Theory and Practice* (pp. 25–46). New York and London: Routledge.

- ⁵² Della, P. D., Mosca, L. (2005). Global-net for Global Movements? A Network of Networks for a Movement of Movements. *Journal of Public Policy*, 25(1), p. 186.
- ⁵³ Gibson, R. et al. (2003). *Political parties and the internet: Net gain?* London: Routledge.
- ⁵⁴ Ward, S., Vedel, T. (2006). Introduction: The Potential of the Internet Revisited. *Parliamentary Affairs*, 59 (2), p. 210.
- ⁵⁵ Norris, P. (2004). *Building Knowledge Societies: The renewal of democratic practices in knowledge societies*. UNESCO World Report.
- ⁵⁶ Ward, S., Vedel, T. (2006). Introduction: The Potential of the Internet Revisited. *Parliamentary Affairs*, 59(2), p. 217.
- ⁵⁷ Morris, D. (1999). *Vote. com*. New York: Reinessance Books.
- ⁵⁸ Pickerill, J. (2006). Radical Politics on the Net. *Parliamentary Affairs*. 59(2).
- ⁵⁹ Castells, M. (2001). *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society*. Oxford: Oxford University Press.
- ⁶⁰ Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Cambridge, MA: Blackwell, p. 352.
- ⁶¹ Le Grignou, B., Paton, C. (2004). ATTAC(k)ing Expertise: Does the Internet Really Democratize Knowledge? In W. van den Donk et al. (eds.), *Cyberprotest: New Media, Citizens and Social Movements* (pp. 164–179). London: Routledge.
- ⁶² Clark, J. Themundo, N. (2003). The age of protest: Internet-based 'Dot Causes' and the 'Anti-Globalization' movement. In J. Clark (ed.), *Globalizing Civic Engagement. Civil Society and Transnational Action* (pp. 109–26). London: Earthscan.
- ⁶³ Capling, A., Nosal, K. R. (2001). Death of distance or tyranny of distance? The internet, deterritorialization, and the Anti-Globalization movement in Australia. *The Pacific Review*. 14, pp. 443–465.
- ⁶⁴ Michels, R. (1999). *Political parties: a sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- ⁶⁵ Sunstein, C. (2001). *Republic.com*. Princeton. Oxford: Oxford University Press.
- ⁶⁶ Skat. Steyaert, J. (2000). Local governments online and the role of the resident. Government shop versus electronic community. *Social Science Computer Review*, 18, pp. 3–16.
- ⁶⁷ Hall, M. (1999). Virtual colonization. *Journal of Material Culture*, 4, pp. 39–55.
- ⁶⁸ Plake, K., Jansen, D., Schuhmacher, B. (2001). *Öffentlichkeit und Gegenöffentlichkeit im Internet. Politische Potenziale der Medienentwicklung*. Wiesbaden, Westdeutscher Verlag, s. 4 and Downey, J., Fenton, N. (2003). New media, counter publicity and the public sphere. *New Media and Society*, 5(2), pp. 185–202.

- ⁶⁹ Becker, B., Wehner, J. (2001). Electronic networks and civil society: Reflections on structural changes in the public sphere. *Culture, technology, communication* (pp. 67–85). Charles Ess. Albany, State University of New York Press; Buchstein, H. (1997). Bytes that Bite: The Internet and Deliberative Democracy. *Constellations*, 4(2), pp. 248–263; Sunstein, C. (2001) *republic.com*. Princeton & Oxford, Princeton University Press.
- ⁷⁰ Dahlgren, P. (2005). The Internet, Public Spheres, and Political Communication: Dispersion and Deliberation. *Political Communication*, 22(2), pp. 147–62.

SOLVITA DENISA

Vēsture, kura šķir: Latvijas mediju analīze

Mediji ir instruments, ar kura palīdzību veidojas “iedomātas sabiedrības”, proti, tā saucamās etniskās, nacionālās un pārējās sociālās telpas. Vairākos pētījumos par Latviju ir norādīts, ka mūsu valstī pastāv divas informatīvās telpas un tajās piedāvātās vēstures atšķirīgās interpretācijas ir viens no sabiedrību šķeļošajiem elementiem. Mūsdienās “vēstures diskurss” ir kļuvis aktuāls, vēstures skaidrošana ir viena no valdošās elites prioritātēm. Vēsturei ir ļoti liela nozīme arī sociālās telpas kontekstā. Tā var gan šķelt, gan vienot sabiedrību. Vēstures fakti var pārtapt par mītu, kas iekļaujas kolektīvajās sociālajās identitātēs, un piešķirt notikumam īpašu nozīmi. Ja noteikts mīts ir apdraudēts jeb notiek demitoloģizācija no ārienes, sabiedrība to var uztvert ļoti sāpīgi.

Ilgu laiku Latvijā, precīzāk, – Padomju Latvijā, runājot par Otro pasaules karu, tika lietots vienots apzīmējums: “Lielais Tēvijas karš”. Arī šobrīd šis jēdziens funkcionē, taču tikai vienā sabiedrības daļā. Jaunajā valstiskajā diskursā 20. gadsimta četrdesmito gadu vidus notikumi vairs netiek dēvēti tikai par “Latvijas atbrīvošanu no nacistiskās okupācijas”, bet gan par “otro padomju okupāciju”. Tādējādi tiek laužts viens no galvenajiem padomju tautas, uzvarētājas, mītiem. Dažādos pētījumos ir norādīts, ka šis mīts ir pārdzīvojis Padomju Savienības sabrukšanu un joprojām ir viens no, precīzēšu, krievu tautas pašnovērtējuma galvenajiem kritērijiem. Kaislības virmo arī ap (at)jauno(to) mītu kompleksu, proti, sabiedriskajā diskursā agrākie (padomju varas) ienaidnieki pārtapuši par Latvijas brīvības cīņtājiem un iemantojuši varoņu statusu valstī dominējošajā vēstures naratīvā.

Mediju diskursā, skarot kara tēmas, bieži vien saskatāmas agresijas izpausmes, respektīvi, tā saucamā verbālā agresija jeb *hate speech*. Daudzos pētījumos ir aprakstīta verbālā agresija, taču instrumentu kopums, ar kura palīdzību iespējams pētīt mediju tekstus, nav atrodams. Ir definīcijas, klasifikācijas, piemēri... Un ir arī norādes, ka agresijas konstatēšana tekstā ir ļoti subjektīva. Tieši tāpēc šajā rakstā tika izvirzīts mērķis vēlreiz palūkoties uz samērā tradicionālajām mediju pētīšanas metodēm un "pielāgot" tās verbālās agresijas teorijai.

Starpdisciplinārā pieeja šā temata apskatā padara iespējamu kompleksās analīzes lietošanu. Ņemot vērā konkrētās tēmas izpētei atlasīto rakstu daudzumu, tika nolemts izmantot īpašu metodiku – kritisko diskursa analīzes pieeju sintēzi, kas tajā pašā laikā ļautu daudz dziļāk aplūkot agresijas izpausmi tekstā. Analīzes gaitā tika nolemts aprobežoties ar makro līmeņa pētījumu, tas ir, pamatojoties uz Rutas Vodakas priekšstatiem par grupu "mēs"–"viņi" formēšanos.

Agresija sociālās iemācīšanās teorijas rāmējumā

Sociālā iemācīšanās nozīmē izmaiņas uzvedībā, balstoties uz gūto pieredzi. Termins "iemācīšanās teorija" un "uzvedības teorija" bieži vien tiek lietoti kā sinonīmi.¹

Sociālās iemācīšanās teorijas shēma darbībā:

pieredze → iemācīšanās → izmaiņas uzvedībā.

Pieredze: saskarsme ar svarīgām ārējām vai iekšējām norisēm, kā arī dalība tajās un konflikti ar tām.

Iemācīšanās: visas potenciālās nosacīti pastāvīgās izmaiņas uzvedībā, kas tiek realizētas gūtās pieredzes rezultātā.

Rīcība (izmaiņas uzvedībā): pieredzes rezultātā gūtās reālās vai potenciāli pieejamās izmaiņas.²

Sociālās iemācīšanās teorijā tiek runāts par vardarbībai piemītošo tā saucamo infekciozo dabu, turklāt pētījumi apliecina masu saziņas

līdzekļu ietekmi uz šo procesu. L. Berkovics uzsver, ka vardarbība no masu medijiem (var) pāriet dzīvē. Proti, masu saziņas līdzekļos gūtās informācijas par vardarbību ietekme var būt gan ilglaicīga, gan arī īslaicīga, psihologu pētījumos detalizēti tiek analizētas situācijas, kad “agresīvas filmas” producē agresivitāti “ārpus ekrāna”.

L. Berkovics analizē masu saziņas līdzekļu efektus.

1. **Praiminga efekts**, kas izriet no agresijas skatiem: cilvēki aizraujas/ saindējas ar idejām, iedarbība ir ātra un īslaicīga. Pats *praimings* nozīmē, ka cilvēks saskaras ar kādu ideju, to pārņem, inficējas ar agresivitāti, kuru var arī pielietot.

2. **Novērojamās vardarbības efekts**: redzētais tiek traktēts kā agresija, aculieciniekiem veidojas izpratne, ka redzētais ir/bijis agresija.

3. **Informācijas saglabāšana par vardarbības ietekmi**: informācijas par vardarbību ietekme ne vienmēr ir pārejoša. L. Berkovics uzskata, ka masu saziņas līdzekļi ir tikai daļēji atbildīgi par agresijas ilglaicīgu ietekmi uz cilvēkiem.³

Agresīvās uzvedības varbūtība pastiprinās noteiktos apstākļos: 1) ja cietušie un aculiecinieki neredz, ka agresors ir sodīts vai cietis kādā citā veidā; 2) ja viņi agresiju uzskata par pieņemamu vai attaisnojamu; 3) ja viņi sevi identificē ar agresoriem, iedomājoties sevi viņu vietā; 4) ja viņi fokusē savu uzmanību tikai uz pašu agresiju, nevis uz citiem konkrētās situācijas aspektiem; 5) ja viņi psiholoģiski nedistancējas no redzētā vai dzirdētā, piemēram, nesaka sev, ka viss ekrānā redzētais ir meli.⁴

Dž. Rotlera pieejas pamatā ir cilvēka rīcības prognoze sarežģītās situācijās. Viņš uzskata, ka nepieciešams precīzi analizēt četru mainīgo lielumu – uzvedības potenciāla, palīgspēku vērtīguma, gaidu un psiholoģiskās situācijas – savstarpējo interakciju.⁵ Dž. Rotlers piedāvā iespējamās bīstamās situācijas prognozes formulu:

$$\text{uzvedības potenciāls} = \text{cerības} + \text{palīgspēku vērtīgums}.$$
⁶

Dž. Rotlera teorija no citām atšķiras ar to, ka agresija tiek uztverta kā socializācijas procesā ar novērojumu starpniecību iegūta uzvedība, proti, noteiktas rīcības veida apgūšana. Šo problēmu loku iztīrāja

arī R. Berons un D. Ričardsons. Viņi, parādot vardarbīgas rīcības ietekmi uz aculieciniekiem, piedāvāja aplūkot četrus ietekmes veidus.

1. Jaunu agresīvas uzvedības robežu definēšana, jaunu verbālu un fizisku reakciju iemācīšanās, kuras agrāk vienkārši nebija cilvēka uzvedības repertuārā un ar kurām ir iespējams kaitēt apkārtējiem.

2. Saprotot, ka vieniem ir iespējams nesodīti paust agresiju, rodas pārliecība, ka kardināli pārskatāmi līdzšinējie agresīvas uzvedības ierobežojumi. Tādējādi pastāvošo aizliegumu atcelšana var palielināt agresīvās rīcības izpausmes novērotāju vidū.

3. Pastāvīga un ilgstoša vardarbības ainu vērošana veicina pakāpenisku agresijas un sāpju emocionālās uztveres mazināšanos un pat zudumu. Rezultātā novērotājam veidojas ieradums vardarbību un tās sekas neuztvert kā īpašu/nepieņemamu uzvedības formu. Līdz ar to zūd dalības agresijā iekšējās barjeras.

4. Pastāvīga agresijas vērošana var izmainīt indivīda realitātes tēlu. Tas nozīmē, ka cilvēki, kas bieži ir bijuši vardarbīgas rīcības aculiecinieki, sliecas uz tās atkārtojuma normu un apkārtējo pasauli uztvert kā agresīvi noskaņotu attiecībā pret sevi. Turklāt pastiprinās ārējās pasaules draudu izjūta, veidojas agresīvas reakcijas tendence.

Agresiju "iemācīties" var netieši, proti, redzētais, dzirdētais vai lasītais provocē tās izpausmes. Agresiju ietekmē arī soda/apbalvojuma gaidas, tās inducē vai apspiež noteiktas uzvedības izpausmes.⁷

Dž. Rovens (*Rowan*) norāda, ka savu "cerību absolūtas bloķēšanas" sajūtas ir mūsdienu masu nekārtību, nemieru un dumpju pamatā. Jo ilgāk pastāv šī sajūta, jo situācija ir sliktāka un tās atrisinājums sarežģītāks. Sociālpсихологс D. Oļšanskis (*Ольшанский*) raksta, ka, zaudējot iespējas sevi aizsargāt/aizstāvēt (piemēram, tādas situācijas nereti tiek radītas nacionālajām minoritātēm), rodas agresija. Agresijas rezultātā cilvēks laužas varas vai prestižā sfērā, cita cilvēka teritorijā un mēģina sagrābt visu, kas vien iespējams. Ja arī agresija tiek bloķēta, pieaug vardarbības sprādziena iespējamība.⁸

D. Oļšanskis min vairākus agresijas rašanās nosacījumus: 1) fizioloģiskie (piemēram, alkohols, narkotikas); 2) psiholoģiskie (piemēram, frustrācija, bezcerība); 3) situācijas (piemēram, ir spēcīgi līderi,

pastāv agresijas izpausmes līdzekļi); 4) varas vai varas pārstāvju istenotas provokatīvas darbības, kas spēj izprovocēt agresiju.⁹ Pētnieks nosauc arī agresijas attīstības priekšnoteikumus: 1) kāds konkrēts iemesls, kas vēl vairāk akcentē noteiktas cilvēku grupas situācijas bezcerību; 2) cilvēki, kas uztur šo bezcerības sajūtu un vienlaikus "šūpo" pūli, lai tas kļūtu naidīgs pret iespējamajiem viņu bezcerīgās situācijas radītājiem; 3) konkrēts agresijas objekts, galvenokārt vara, kas realizē vairākuma apspiešanu, vai kāds varas institūcijas simbols.¹⁰

Pūļa agresīvā uzvedība klasificējama: 1) **ekspresīvā** agresija, kas ietver biedējoši agresīvu uzvedību (rituālās dejas, militārās parādes, masu demonstrācijas un gājieni¹¹), kuras mērķis ir demonstrēt savu agresīvo centienu potenciālu un iebiedēt pretiniekus; 2) **impulsīvā** agresija, kuru izprovocē kāds spēji radies iegāns; 3) **afektīvā** agresija, kas uzskatāma par izteikti emocionālu parādību, turklāt tā ir visiespaidīgākais un vienlaikus visabsurdākais agresijas veids (piemēram, neapmierināta pūļa uzbrukums ievērojamam pretspēkam, kā rezultātā upuri un zaudējumi vienmēr pārsniedz ieguvumus); 4) **naidīgā** agresija, kuru raksturo mērķtiecīgi un apzināti centieni nodarīt citam kaitējumu; 5) **instrumentālā** agresija, kas ir instruments kāda mērķa sasniegšanai.¹²

D. Oļšanskis uzsver, ka masu uzvedības spilgtākās stihiskās formas nosaka īpaši psiholoģiskie mehānismi. No tiem svarīgākais ir tā saucamā cirkulārā reakcija, proti, viens vai cits emocionālais stāvoklis vai masu pārdzīvojumi "riņķo pa apli", atkārtojas un uztur cilvēku emocionālo kopību. Cirkulārā reakcija nodrošina "emocionālo riņķošānu", proti, noteiktas grupas locekļi inficē cits citu ar vienu un to pašu emocionālo stāvokli. D. Oļšanskis norāda, ka cirkulārā reakcija un "emocionālā riņķošāna" agrāk vai vēlāk veido noteiktus domāšanas un darbības veidus.¹³

Masu rašanās pamatā ir emocijas, jūtas un noskaņojums, kam ir pāri individuālajam stāvošs raksturs. "Mēs" veidojas cilvēku savstarpējas vienādošanās ceļā, tas ir, atdarināšanas un inficēšanās mehānismu darbības rezultātā. Individuālais "es" izzūd, saliedējoties kolektīvajam "mēs" *versus* "viņi". Masas spēj sakausēt dažādus individus pret noteiktiem "viņi" un radīt varenu emocionālo "mēs" izjūtu. D. Oļšanskis

raksta: "Nav tāda "mēs", kas atklāti vai slēpti nebūtu pret kādu "viņi", un otrādi."¹⁴

Izmantojot "mēs"/"viņi" attiecību konstrukciju, iespējams aplūkot emociju izmantojumu sabiedrības ietekmēšanā. Cilvēkiem ir svarīgi būt piederīgiem grupai un apzināties, ka neesi viens – par to plaši runāts I. Vasariņas rakstā šajā grāmatā. Šī kopības sajūta tiek izmantota, strukturējot un apzinoties pasauli, radot stereotipus un aizspriedumus. Tie, kas neietilpst grupā, faktiski tiek dehumanizēti, viņiem parasti tiek piešķirti pazemojoši apzīmējumi (piemēram, *lauķis*, *melngīmis*, *žids* u. tml.). Piederība sociālai grupai kalpo par "pašlepnuma" avotu, uzturot šo sajūtu, grupas locekļi veido un sargā savus simbolus, realizē rituālus un kultivē ticību.¹⁵

Svarīga vieta ir arī "vainai", jo vainas sajūta mudina piekāpties un izpildīt prasības. Vaina pārliecina, jo 1) pret upuri rodas simpātijas un nožēla; 2) veidojas restitūcija, vajadzība atlīdzināt radītos zaudējumus; 3) tā tiek vispārināta, rodas vēlme atjaunot pozitīvo "es" tēlu.¹⁶ Par viktimizācijas nozīmi radikalizācijas procesos runāts arī A. Lulles rakstā šajā grāmatā.

Ietekmīgs psiholoģiskais spēks ir arī bailes. Tās spēj virzīt visu mūsu enerģiju un domas vienīgi uz to, lai vieni vai citi draudi tiktu likvidēti. Baiļu iespaidā cilvēki rikojas daudz ātrāk. Kā liecina psihologu pētījumi, lielas bailes/izbīlis biežāk piespiež rīkoties cilvēkus ar augstu, nevis ar zemu pašnovērtējumu. Cilvēkiem, kas par sevi nav augstās domās, bailes rada vēlēšanos noslēpties, "pārvilkt segu pāri galvai". Arī cilvēkus ar augstu pašnovērtējumu iespējams pārliecināt, ka labāk ir nepieļaut baiļu iedarbību un tātējādi arī neko nedarīt, lai novērstu draudu situāciju.¹⁷

Cilvēkiem piemīt vēlme apvienoties, izvairīties no netīkamām situācijām. Tādēļ ir svarīgi savlaicīgi novērst agresiju. Psihologs A. Bass piedāvā astoņas agresijas noteikšanas skalas:

- 1) **fiziskā agresija** – viena cilvēka fiziskā spēka izmantošana pret otru cilvēku;
- 2) **verbālā agresija** – pret citām personām vērsta, pēc satura un formas negatīvu emociju izteikšana;

3) **netiešā agresija** – netieši vērsta agresija pret citu cilvēku, kā arī agresija, kas nav konkrēti vērsta ne pret vienu (piemēram, galdā uzsista dūre);

4) **negatīvisms** – opozīcijā esošā uzvedības forma, vērsta pret autoritātēm un vadību; tā no pasīvas sajūtas var pāraugt aktīvā pret-darbībā;

5) **uzbudināmība, uzbudinājuma pakāpe;**

6) **aizspriedumi, neuzticēšanās citiem, sajūta, ka pārējie ir noskaņoti pret tevi;**

7) **aizvainojums** – vēlme izrādīt neapmierinātību ar apkārtesoša-jiem, kas ir aizvainojuši, var izpausties arī kā apvainošanās “uz visu pasauli”. Tā pamatā var būt reāli vai izdomāti pārdzīvojumi.

8) **vainas sajūta**, proti, cilvēks ir pārliecināts, ka viņš ir slikts.¹⁸

Hate speech (naida runa)

Vienots skaidrojums terminam *naida runa* jeb *hate speech* nepastāv, tomēr daudzie mēģinājumi rast vienotu kopsaucēju ir vainagojušies ar pamatjēdziena kopīgu izpratni. Sociologs un psihologs S. Volkers (*Walker*) atzīmē, ka parasti ar šo jēdzienu tiek saprasta kādas noteiktas rases, nacionālas, seksuālas vai etniskas grupas pazemošana un apvainošana.¹⁹ 20. gadsimta astoņdesmito gadu pētījumi liecina, ka *hate speech* tiek vērsta pret grupām, kas tiek diskriminētas dzimuma, veselības stāvokļa, ārējā izskata u. c. faktoru dēļ. Organizācija *Human Rights Watch* par naida runu uzskata jebkuru etniska, rases, dzimuma u. c. motīvu noteiktu uzbrukuma izpausmes formu.²⁰

Filozofe Dž. Batlere (*Butler*) šo jēdzienu paplašina, nevis nosaucot jaunas diskriminēto grupas, bet gan rodot jaunas verbālās darbības, kas vērstas pret kādu grupu. Proti, runas veids var iekodēt sevī aicinājumus uz pazemošanu, iebaidīšanu, vardarbību u. c.²¹

Hate speech analizē, kā norāda B. Badmajevs un A. Mališevs, ir svarīgi izdalīt tās komponentus. Vadoties pēc ārējā raksturojuma, naida valoda ir iedalāma rakstiskajā un mutiskajā, ko savukārt var raksturot kā monologu vai dialogu.²²

Naidīgums runā var izpausties runasveida kontekstā, kas ļauj nošķirt pieļaujamo un nepieļaujamo. Viena cilvēka/grupas uztvertās nauda konotācijas citiem var palikt pat nepamanītas.

Hate speech izpratnē svarīgi ir: 1) aplūkot, kāds spēks ir izteikumiem, vai runasveids kalpo vienīgi sava viedokļa paušanai vai ir pret citiem vērsta akcijas forma; 2) atklāta diskusija par vienā vai citā izteicienā ietvertu naidīgumu; 3) sapratne, vai ir nepieciešams noteikt zināmu individu vai sociālo grupu aizstāvību.

S. Volkers atzīmē, ka īpašu nozīmi *hate speech* pētījumi ieguva tikai 20. gadsimta astoņdesmitajos gados. Tolaik vairākās ASV universitātēs parādījās tā saucamie runas kodu (angl. *speech codes*) pētījumi. Diskusijas par šiem kodiem veidoja turpmāko pētījumu bāzi, kur naidīgs runasveids tika aplūkots no sociālā un kultūras skata punkta, mazāku vērību veltot tā komunikācijas funkcijām.²³ *Hate speech* noteikšana saistās arī ar vārda brīvības problemātiku. Tieši vēlēšanās nepieļaut cenzūru ir galvenais leģitīmais nauda valodas ierobežojuma arguments masu informācijas līdzekļos.

Etniskas, reliģiskas grupas un tām piederīgo pieminēšana/nosaukšana pazemojošā vai aizvainojošā kontekstā (tostarp arī kriminālchronikā), aicinājumi nepieļaut migrantu ieplūšanu/nostiprināšanos kādā reģionā un citas līdzīga satura parādības iekļaujas *naida runā*.²⁴ Rasisma izpausmju pētījumi balstās uz divu grupu – *in-group* un *out-group* – pētījumiem.²⁵ Bieži vien ar runas agresiju tiek apzīmēta jebkura veida diskriminācija, ko nosaka dalījums pēc rases vai, piemēram, reliģiskās pārliecības.²⁶

Neatkarīgi no tā, vai runa ir par “runasveida”, “vārda”, “verbālo” vai “valodas” agresiju, faktiski tās ir ļoti līdzīgas agresijas izpausmes formas. Instruments, ar kura palīdzību tiek realizēta agresija, ir nevis fiziskais spēks, bet gan vārds. Tieši ar vārda starpniecību var panākt sabiedrības agresivizāciju. Verbālā agresija nereti tiek uzskatīta par mazāk bīstamu nekā fiziskā, jo tās graužošais spēks pirmajā mirklī nav tik uzskatāms, taču tā spēj radīt fizisko agresiju.

No sociālās komunikācijas viedokļa verbālā agresija tiek aplūkota kā komunikatīvi konfliktējošas darbības produkts. Runas agresijas

definējumi atšķiras ar verbālas agresijas spēka skaidrojumiem. B. Šarifullins raksta, ka runā vērojamā agresija negatīvi ietekmē cilvēku savstarpējo komunikatīvo mijiedarbību, jo tā vienmēr ir vērsta uz adresāta personības vērtības mazināšanu un pat destrūkciju, viņa pakļaušanu un izmantošanu savās manipulācijās.²⁷ Verbālo agresiju definē arī kā runasveida formu, kas ir vērsta uz cilvēka, cilvēku grupas, organizācijas vai sabiedrības kopumā aizvainošanu vai apzinātu pāridarījumu tai.²⁸ Verbālās agresijas apzīmēšanai izmanto arī jau minēto vārdkopu – *hate speech*.

Verbālā agresija var ietvert atklātu aicinājumu uz agresīvu darbību, tā arī spēj veidot un uzturēt noteiktu auditoriju agresivitātes stāvokli.²⁹ A. Mihaļska piedāvā runas agresijas veidu iedalījumu, balstoties uz: 1) konkrēta agresijas objekta pastāvēšanu vai neesamību, 2) agresijas objekta klātbūtni vai neesamību noteiktā runas situācijā; 3) agresijas objekta konkrētību vai tā abstrakciju.³⁰

Savukārt J. Šeigals, pētot verbālās agresijas izpausmes politiskajā diskursā, izšķir vairākus verbālās agresijas veidus.

1. **Eksplīcītā agresija** – vistiešākā, asa, impulsīvi emocionālākā verbālās agresijas forma, tajā ietilpst arī lamu vārdi, ekspresīvi izteicieni, draudi, kategoriskas prasības un aicinājumi.

2. **Manipulatīvā agresija** – racionāli apzināta verbālās agresijas forma, kas ideoloģiski transformē runas sākotnējo jēgu.

3. **Implicītā agresija**, kas aizplīvurotā veidā realizē agresīvus nolūkus (netiešie runas akti, mājiieni, ironija).³¹

Atklātās agresijas uzskatāmākās pazīmes ir darbības vārdi ar destruktīvu semantiku (iznīcināšana, graušana), semantiski nolieģumu apvērsumi, nenormatīva leksika. Ne-atklāto/slēpto agresiju iespējams vērot pseidoimperatīvu lietošanā, lai izteiktu draudus; hiperbolu izmantošanā, izsakot adresāta rīcības negatīvu vērtējumu; vārdu formās iekļaujot priedēkļus un piedēkļus, kas izsaka nosodījumu, neuzticēšanos, pārmetumus.

Pētījumus par agresijas izpausmēm masu informācijas līdzekļu tekstos var veikt, analizējot objektu, pret kuru agresija tiek vērsta, un noskaidrojot agresijas avotu (piemēram, tas var būt žurnālists, inter-

vētais u. c.). Masu saziņas līdzekļu tekstos sastopamā agresija var ietekmēt sabiedrības agresivitātes pakāpi kopumā. Tekstu analītiķis D. Žmurovs (*Жмуров*) izdala vairākas agresijas pastāvēšanas formas, kuru ietekme uz tekstu lietotājiem ir tieša vai netieša:

- 1) **vardarbības adaptācija**, proti, agresija tiek pasniegta kā ikdienišķa sadzīves parādība;
- 2) **vardarbības attaisnošana**, proti, tā ne vien tiek izskaidrota, bet pat leģitimizēta;
- 3) **heroizācija**, proti, agresijas slavinājumi;
- 4) **sankcija**, proti, atļaujas došana, agresijas pieļaušana;
- 5) **propaganda**;
- 6) **piesavināšanās**, proti, pienākuma izpilde;
- 7) **provokācija**.

D. Žmurovs, aplūkojot agresijas provocēšanu, min vairākus veidus, kā šo provokāciju veic masu saziņas līdzekļi.

1) **pārliekas informētības metode** (noteiktas informācijas paaugstināts līmenis rada ne vien šīs informācijas uztveri un adaptāciju, bet arī tās noliegumu);

2) **asociatīvās domāšanas metode** (kāda noteikta grupa atkārtoti tiek ietverta negatīvā kontekstā, kā rezultātā rodas noturīga nepatika);

3) **psiholoģiskā šoka metode** (šausminoši stāsti par kādu cilvēku grupu, to zvēribu tiražēšana utt.).³²

D. Žmurovs raksta, ka agresiju var panākt ar īpašu vārdu palīdzību. Savukārt tie kļūst par vienu no agresijas modeļa posmiem.

Agresijas modelis

Informatīvie kodi atribūcijas	Fiziskais kods darbība/bezdarbība (kreatīvais akts un rezultāts, ar to saistītā vardarbība u. tml.)
--	--

Masu saziņas līdzekļu pētījumi par naidīgumu vai verbālo agresiju tiek bieži veikti ar nolūku izzināt tolerances pakāpi. Tomēr

jāatzīst, ka visi šāda rakstura pētījumi ir diezgan subjektīvi, jo, nepastāvot universālam agresijas izziņāšanas instrumentārijam, tiek noteikta vienīgi iespējamās agresijas zona.

Viena Latvija – divas mediju telpas – divi kari: Lielais Tēvijas karš un Otrais pasaules karš

Pedējais Latvijas teritorijā notikušais lielais karš vēl nesen oficiālajā Latvijas PSR vēstures diskursā tika dēvēts par “Lielo Tēvijas karu”. *Perestroikas* laikā 1988. gadā Latvijas skolēniem tika piedāvāta jauna, eksperimentāla mācību grāmata, kuras lietojumu mācību stundās gan tūlīt aizliedza, jo vēstures naratīvu maiņas attīstība apsteidza profesionālo vēsturnieku spēju radīt laikmetam atbilstošus vēstures stāstus un grāmatizdevēju prasmi operatīvi izdot mācību līdzekļus. Šī 1988. gadā iznākusi grāmata vēl piedāvāja nodaļas, kuru virsraksti bija padomju ideoloģijas marķēti, piemēram:

“Latvija imperiālisma laikmetā”;

“Latvija Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas un cīņas par padomju varu periodā (1917. gada marts – 1919. gads)”;

*“Latvijas PSR Lielā Tēvijas kara gados (1941–1945)”.*³³

Līdz ar Latvijas neatkarības atgūšanu/iegūšanu, “neatkarīga”/citāda kļūst arī valsts vēsture. Jaunajās mācību grāmatās vairs netiek stāstīts par Lielo Tēvijas karu, bet par Otro pasaules karu. Piemēram, jau 2000. gadā izdotajā eksperimentālajā mācību grāmatā tiek rakstīts par PSRS un Vācijas vienošanos, PSRS okupācijas varu Latvijā, vācu okupācijas varu Latvijā, latviešu karavīriem okupācijas varu armijās un latviešu tautas pretestību okupācijas varām.³⁴ Stāsts par Otro pasaules karu sākas ar Latvijas Valsts prezidenta Kārļa Ulmaņa 1939. gada septembrī parakstītās Latvijas neitralitātes deklarācijas teksta publicēšanu.

Turpmākajā desmitgadē klajā nāca ne viena vien jauna mācību grāmata un, lūk, arī 2005. gadā – gluži jauns izdevums. Neparasts

kaut vai tā iemesla dēļ, ka ievadvārdus ir rakstījusi Valsts prezidente un ārlietu ministrs. Grāmatā pirmajā plānā tiek izvirzīts nevis Otrais pasaules karš, bet gan padomju un vācu okupācijas un padomju re-okupācijas apraksts. No mācību grāmatas izriet redzējums, ka Otrais pasaules karš ir uzskatāms par PSRS un hitleriskās Vācijas savstarpējo attiecību kārtošanu un ka Otrais pasaules karš turpinājies līdz pagājušā gadsimta deviņdesmitajiem gadiem.³⁵

Jauno Latvijas vēstures traktējumu pieņem nebūt ne visi valsts iedzīvotāji. Liela daļa Otro pasaules karu vēl joprojām uzskata vienīgi par "Lielo Tēvijas karu" un Padomju armiju dēvē nevis par "okupantiem", bet gan par "atbrīvotājiem". Šā pētījuma uzdevumos ietilpst mediju satura mērījums. Lai būtu iespējams veikt salīdzinošo analīzi, autore izšķirās par divu mūsdienu notikumu – vēsturisko norišu atceres dienu – atšķirīgo interpretāciju Latvijas masu saziņas līdzekļos pētniecību. Abus notikumus vieno to vēsturiskā izcelsme, kas sakņojas Otrajā pasaules karā. Izvēlētas norises ir 16. marts – latviešu leģiona izveides diena, un 9. maijs – Padomju Savienības uzvaras Lielajā Tēvijas karā diena. Mūsdienu oficiālajā neatkarīgās Latvijas kalendārā 9. maijs tiek apzīmēts kā Eiropas diena, tomēr daudzu cilvēku apziņā, tāpat kā padomju gados un mūsdienu Krievijā, tā ir Uzvaras diena.

Attieksme pret abiem šiem datumiem Latvijā nav viennozīmīga, kārtējo reizi norādot uz sabiedrības daudzšķautņainību. Šo vēstures atceres dienu uztvere ir saasināta un principiāla, jo katra no pusēm īpaši asi uzstājas par savām tiesībām uz savas vēstures "pareizumu" un uz sava redzējuma vienīgo patiesumu. Lūkojoties uz šo problēmu no sociāli etniskā skata punkta, kļūst saprotams, kā/kādā veidā jau otro gadu desmitu tiek šķeltas/šķēļas ne vien atsevišķas kopienas, bet arī sabiedrība kopumā.

Veidojot analogiju ar politologa un vēsturnieka Miroslava Hroha (*Hroch*) lietoto terminu "ģeogrāfijas psiholoģija"³⁶, kuras ietvaros skolēni tiek iepazīstināti ar nacionālajām robežām, Latvijas situācijā var runāt par vēstures psiholoģiju. Proti, vēstures kopīgā izpratne ir viena no identitātes un pašnoteikšanās svarīgākajām sastāvdaļām. Tā ir kopīgā vēsture, kas rada savus, īpašus simbolus, mītus un analogijas.³⁷

Krievijas vēstures skolu mācību grāmatu pētnieks V. Buharajevs (*Бухарев*) raksta, ka vēstures mācību grāmatas politiskā un sociālā loma nevar tikt izprasta, ja tā netiek uzlūkota kā valsts politiski ideoloģiskais instruments.

Daudzi autori ir uzsvēruši, ka vēsture ir pagātnes politika. Kā atzīmē etnosociologs Ž. Toščenko (*Тощенко*), vēsture plaši tiek izmantota politiskās interesēs, īpaši spilgti tas redzams etnokrātisko režīmu varas praksē. Viņš ieskicē dažus vēstures politiskā lietojuma metus: pirmkārt, tā ir tieksme pierādīt savas tautas sakņu dziļumu un to sākotni tālā pagātnē. Otrkārt, iecienīts ir kļuvis paņēmiens pierādīt, kurš pirmais sāka apdzīvot to vai citu teritoriju, tāpēc pirmatnācējiem pienākas lielākas tiesības uz tās apdzīvošanu. Treškārt, pilnā mērā uzplaukst vēsturisko faktu falsifikācija, piezīmes, ekvilibristika. Ceturtkārt, etnokrātiskie režīmi bieži vien grēko, uzsākot vēstures procesu (pār)preparēšanu, – vienu faktu akcentēšanu, citu noklusēšanu. Piektkārt, etnokrātiskie režīmi stimulē tautas vērtības noniecinošu, patiesībā neeksistējošu ienaidnieku radīšanu. Sestkārt, vēstures fakti tiek aizstāti ar mītiem un leģendām.³⁸

Vēsture un vēstures rakstīšana, uzsver sociologs Entonijs Smits (*Smith*), nacionālo sabiedrību veidošanā ieņem centrālo lomu.³⁹ Viņš uzskata, ka simboli ir svarīgi, lai saglabātu etnisko identifikāciju, jo tie darbojas kā “robežsargi”, kas atdala “mūs” no “viņiem”. Simboli ir arī signāli svešiniekiem un savējiem, jo simboliskā mijiedarbība ir komunikācijas veids gan satura, gan saziņas kvalitātē. Šajā komunikācijā simboli kļūst darbīgi/aktīvi.⁴⁰ Abi analīzei izvēlētie Latvijas vēstures simboliskie datumi neapšaubāmi iekļaujas E. Smita piedāvātajā raksturojumā.

Par nozīmīgāko iepriekšējā gadsimta notikumu Krievijas iedzīvotāju lielākā daļa uzskata uzvaru Lielajā Tēvijas karā.⁴¹ Tas ir galvenais nacionālais simbols, kas arī nākamajam krievu paaudzēm ļaus sevi dēvēt par “tautu uzvarētāju”. Faktiski tas ir vienīgais pozitīvais atskaites punkts Krievijas pēcpadomju sabiedrības nacionālajā pašapziņā. “Uzvara ne tikai vaināgo, bet arī it kā attīra un attaisno karu, tādējādi liedzot darboties kara tēmas racionālai izpratnei, skaidrojumiem, analīzei, kā arī apslēpjot paša simbola divdomību,” raksta

sociologs Levs Gudkovs (Гудков).⁴² Viņš norāda, ka tas ir paradokss – laikā, kad Eiropa svin Otrā pasaules kara beigas un piemin upurus, Krievija svin savu personīgo uzvaru karā. Kā liecina pētījumi, laika gaitā krievu tauta sākusi aizvien mazāk aizdomāties par uzvaras “cenu”. Atmiņas par karu tiek “ieslēgtas tikai ar sociālā veseluma, sociālās kārtības tradicionalizācijas un saglabāšanas mehānismu”.⁴³ Redzami kļūst vienīgi atsevišķi simboli un mīti.⁴⁴

Oficiālajā Latvijas diskursā “uzvarētāji” vai “okupanti” (kā tos dēvē daļa Latvijas iedzīvotāju) joprojām sevi identificē ar “tautu uzvarētāju” un izjūt diskomfortu, ja tiek apdraudēts viņuprāt tik svarīgais mīts par Padomju Savienības uzvaru karā.

Demitoloģizācija jeb mītu izjaukšana, tāpat kā cīņa par to saglabāšanu, noved pie agresivizācijas. Savukārt vēstures transformēšana nereti kalpo par īpašu mērķu sasniegšanas ieroci, uzver Braiens Levins (Levin).⁴⁵

Tieši atšķirīgo vēstures faktu interpretēšanu nesēn Latvijā veiktā pētījuma “Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi” dalībnieki nosauca par vienu no etniskās nošķiršanās iemesliem. Pētījums norāda, ka latviešu un *nelatviešu* vidū pastāv būtiska atšķirība arī vēstures faktu interpretēšanā. Vislielākā atšķirība ir vērojama Latvijas okupācijas tēmas skaidrojumos.⁴⁶

Etnosociologs Ž. Toščenko piedāvā, viņuprāt, universālus ieteikumus, kas varētu novērst ar vēstures interpretāciju saistītās spekulācijas. Viņš uzskata, ka ir nepieciešams veicināt tādu vēstures faktu izplatīšanu, kas skaidro, ka šobrīd neviena nācija nevar pretendēt uz “mūžīgu pastāvēšanu”, “nemainīgumu” un “privileģijām noteiktas teritorijas pārvaldīšanā”.⁴⁷ Ž. Toščenko aicina nosodīt politiskos spēkus, kas vēstures notikumus un parādības izmanto savu egoistisko mērķu sasniegšanai, dažkārt pat noziedzīgu interešu realizācijai. Vēsture ir visu kopīgais īpašums. Tādēļ īpaša nozīme piešķirama zinātnieku un pirmām kārtām vēsturnieku atbildībai, viņu pilsoniskajai stājai un zinātniskajai principālībai.⁴⁸

Šajā rakstā tiek analizēti Latvijas lielākie preses izdevumi gan latviešu, gan krievu valodā, kas iznāca 2000. un 2005. gadā. Tika izvēlēti

tirāžas ziņā vislielākie laikraksti un lasītāju vidū populārākie izdevumi (pēc *BMF* un *"Latvijas fakti"* datiem) – *"Diena"*, *"Lauku Avīze"/"Latvijas Avīze"*, *"Вести сегодня"* un *"Час"*.

Ikdienā Latvijas iedzīvotāju izvēli lasīt noteiktus laikrakstus nosaka galvenokārt viņu etniskā piederība. No pētījumiem, ko veicis Baltijas sociālo zinātņu institūts, izriet, ka krievi un citu tautību pārstāvji dot priekšroku laikrakstiem *"Вести сегодня"* un *"Час"*, tajā pašā laikā latviešu auditorijas vidū populāra ir *"Diena"* un *"Latvijas Avīze"*.⁴⁹ Tikai vienam no minētajiem laikrakstiem, proti, *"Dienai"*, kā liecina pētījumi, ir etniski jaukta auditorija. To lasa 35% latviešu, 7% krievu un 8% citām tautībām piederīgo. *"Latvijas Avīzes"* faktiskā auditorija ir 23% latviešu, 1% krievu un 3% citu tautību lasītāju. Savukārt *"Вести сегодня"* lasa tikai 3% latviešu, 24% krievu un 16% citu tautību pārstāvju. Spriežot pēc pētījuma datiem, laikrakstu *"Час"* latviešu auditorija nelasa vispār, nelasa 14% krievu un 9% citu tautību pārstāvju. Šo preses izdevumu popularitāti savas mērķauditorijas vidū apliecina arī *BMF* apkopotā statistika.⁵⁰

Preses izdevumu auditorijas raksturojums allaž ir diezgan sarežģīts process, jo reālās auditorijas apjoms un sastāvs atsevišķās izdevniecībās tiek uzskatīts par konfidenciālu informāciju. Tomēr, kā domā R. Favlers (*Fowler*), preses izdevuma auditoriju var noteikt pēc izdevumā lietotās valodas.⁵¹ Šis paņēmieni, protams, ir subjektīvs, tomēr tas ļauj modelēt preses izdevuma un auditorijas attiecības. Piemēram, spriežot pēc redakcijas attieksmes pret lasītājiem, *"Lauku Avīzes"/"Latvijas Avīzes"* potenciālā auditorija ir visa Latvija, tomēr, domājams, ka vairākums no viņiem ir lauksaimnieki. Jāpiebilst, ka laikraksta *"Lauku Avīze"* nosaukums 2005. gadā tika mainīts uz *"Latvijas Avīze"*.⁵²

"Dienas" auditoriju veido politiski un ekonomiski aktīvākā Latvijas iedzīvotāju daļa. Savukārt *"Час"* un *"Вести сегодня"* faktiski vērsas pie vienas un tās pašas auditorijas, proti, krievvalodīgajiem, kas cīnās par savām tiesībām. To apliecina arī *"Вести сегодня"* 2000. gada 3. maijā publicētais redakcijas "zvērests"⁵³ un *"Час"* redakcijas paustie īpašie aicinājumi.

Laikrakstu auditorijas

Laikraksts	2000. gada maijs	2005. gada maijs
"Diena"	56 413–84 220 ⁵⁴	54 900–71 800 ⁵⁵
"Lauku Avīze"/ "Latvijas Avīze"	69 100	53 500
"Вести сегодня"	18 760	30 735
"Час"	16 010	16 050 ⁵⁶ –22 000 ⁵⁷ –17 000 ⁵⁸

Savā pētījumā minētajos četros laikrakstos autore analizē Otrā pasaules kara diskursa atainojumu. Pētījumā ietverti četri laikposmi:

- 2000. gada marts;
- 2000. gada maijs;
- 2005. gada marts;
- 2005. gada maijs.

Šie mēneši tika izvēlēti Otrajā pasaules kara tematam veltītās informācijas piesātinājuma dēļ, jo tieši martā un maijā šī vēstures tēma nokļuva īpašā masu informācijas līdzekļu uzmanības lokā. Šie mēneši ietver divas nozīmīgas atceres dienas: 16. martu, kad daļa Latvijas sabiedrības piemin latviešu leģionārus, un 9. maiju, kad cita Latvijas sabiedrības daļa svin Uzvaras dienu.

Lai iegūtu plašāku kopainu, analizēti ne tikai tie laikrakstu numuri, kas iznāca 16. martā un 9. maijā, bet arī numuri nedēļu pirms un nedēļu pēc šiem notikumiem. Tālab pētījuma empīriskā bāze veido 16 datu kopas, kuras savstarpēji var korelēt un salīdzināt iznākšanas datumu, atspoguļoto notikumu, valodas, laika u. c. dimensijas.

Analīzei paredzēto publikāciju atlases pamatkritērijs – Otrā pasaules kara diskursa klātesamība tajās. Otrajam pasaules karam nevajadzēja obligāti būt minētam "tieši", jo tika skatītas arī netiešas atsaucis uz pagātni un to saistība ar mūsdienām. Analīzei paredzēto materiālu atlasī apgrūtināja fakts, ka 2005. gadā daudzi notikumi, kas bija saistīti ar Otrā pasaules karu, tika aplūkoti caur Latvijas

okupācijas prizmu. Šādos gadījumos rūpīgi tika analizētas publikāciju teksta nianse, izsvērti argumenti, izskatīti konteksti.

Šīs analīzes rezultātā tika atlasītas 800 publikācijas, kas atbilst Otrā pasaules kara tematikai un kalpo par šā pētījuma avotiem.

Analīze

Latvijas laikrakstu lappusēs var sastapt dažādus verbālās agresijas veidu piemērus, to amplitūda svārstās no sarkasma līdz gandrīz aicinājumiem uz vardarbīgu rīcību, arī fizisku pretošanos. Analizētajā periodā, īpaši 2005. gada laikā, acīmredzama ir agresijas pieauguma tendence. 2005. gadā tieši maija notikumi veicināja aizvien lielāku verbālās agresijas pieaugumu, kas, pieņemot citas formas, var izplatīties arī tālāk. Jāpiebilst, ka martu un maiju vieno Otrā pasaules kara tematika. Tās uzplaukums saistāms arī ar Dž. Buša vizīti Latvijā, V. Viķes-Freibergas vizīti Maskavā un Saeimas pieņemto totalitāro un komunistisko režīmu nosodījuma deklarāciju. Turklāt maija hronoloģiskajā ietvarā ietilpst arī 4. maijs, kad oficiālo svinību laikā pie Brīvības pieminekļa tika nolikti violeti ziedi – nepilsoņu pasas simbols – ar sēru lentām. Agresīvākas protesta formas uzspiež agresivitāti arī to aprakstam masu medijos.

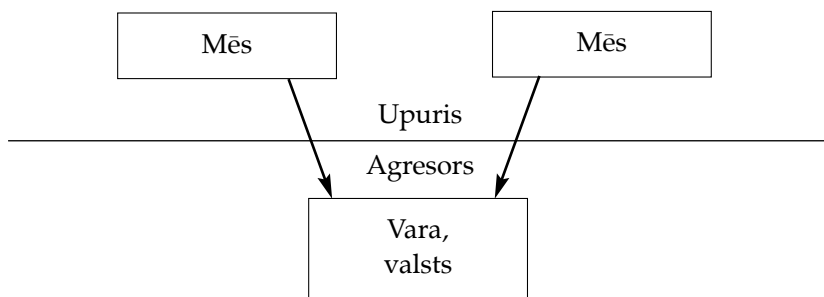
Upuri un agresori

Latvijas presē vērojamā agresija raksturojama pēc kopīgas shēmas. Agresijas objekts tiek pozicionēts/aplūkots kā agresors. Tajā pašā laikā "savejie" tiek pasniegti kā upuri. Tālab tieši agresors ir uzskatāms par noteiktu baiļu, nestabilitātes, draudu iemeslu. Baires iespējams arī uzkurināt, vieniem piedraudot ar atgriešanos PSRS sastāvā, otriem – ar deportācijām; tās arī veicina grupu saliedēšanos cīņai pret kopīgo ienaidnieku.

Latvijas preses materiālu analīze pierādīja, ka "viņu" tēls tiek konstruēts, savu "mēs" transformējot upura tēlā, – šeit spilgti vērojams

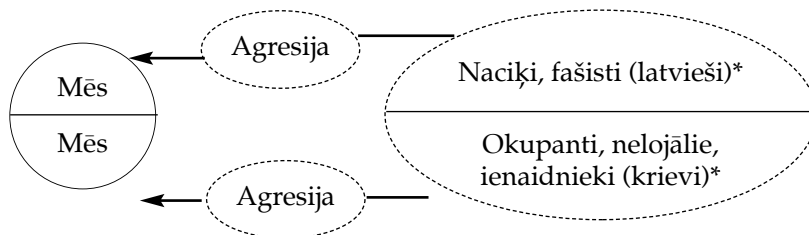
viktimizācijas process. Shēma "mēs"–"viņi", kurā biežāk tiek uzsvērts elements "mēs", tiek veidota agresora-upura interakcija. Izmantojot dažādas diskursīvās stratēģijas, tiek radīts elastīgs negatīvais tēls, kas kavē grupu pašidentifikāciju un savstarpējo saskarsmi. Vēstures dažādā izpratnē/uztverē tikai nostiprina robežu starp "mēs" un "viņi".

Savas grupas paustā verbālā un fiziskā agresija tiek attaisnota ar "aizsardzības" funkciju. Tās uzdevums tiešām ir aizsardzība, jo ir skaidri saredzams agresors un tā darbības. Jāpiebilst, ka abām grupām ir viens kopīgs agresors, proti, vara vai pat valsts.

Šajā kopējā apzīmējumā *vara–valsts* tiek iekļauts plašs savstarpējo attiecību spektrs. Piemēram, makrolīmenī tā ir neapmierinātība ar valsts politiku kopumā, mikrolīmenī – neapmierinātība ar atsevišķiem politiķiem.

Laikrakstos vērojamo agresiju iespējams iekļaut šādā shēmā:

* Šādi latviešu un krievu apzīmējumi sastopami Latvijas krieviski un latviski iznākošajos laikrakstos.

Agresijas motivācija ir *ne jau "mēs" esam pret viņiem, bet gan "viņi" – pret mums*. Šīm grupām ir ļoti elastīgas, mainīgas robežas. Piemēram, shēma – *okupanti, nelojālie, ienaidnieki* – mediju telpā pārvērtās starptautiskajās attiecībās:

"fašisti, naciķi (latvieši)" pret "mēs";

"okupanti, nelojālie, ienaidnieki (krievi) – KRIEVIJA" pret "mēs".

Valsts (bez)rīcība

Varai vienmēr tiek izvirzītas dažādas, pat diametrāli pretējās prasības. Piemēram, 2000. gada martā latviešu valodā iznākošajos laikrakstos (īpaši "Lauku Avīzē") izskanēja neapmierinātība, ka leģionāru piemiņas diena tiks izslēgta no oficiāli atzīmējamo dienu saraksta, savukārt krievu valodā iznākošie laikraksti puda neapmierinātību, ka leģionāriem atļauts iziet ielās. Abas neapmierinātības izpausmes atkārtojās arī 2005. gadā. To nomināciju līmenī papildina verbālā agresija, kas pāraug jau noteiktā argumentācijā. Faktiski valsts vienlaicīgi tiek nosodīta gan par savu rīcību, gan par to, ka nav rīkojusies.

Leģionāru atcere. Valsts rīcība un bezrīcība – mediju analīze

Valsts bezrīcība – pasivitāte	Valsts rīcība – aktivitāte
Man kauns par mūsu valsts vadītājiem, kas noliedz paši savu tautu un vēsturi. ⁵⁹	Латвийские власти зомбируют свой национально-озабоченный электорат на ненависти к русским. ⁶⁸
Otrās republikas varas elite izrādījusies nespējīga risināt Latvijas valstij eksistenciālus jautājumus? Varbūt pilsoņu karu pēc Krievijas prezidenta tik bieži piesauktā Maķedonijas scenārija? ⁶⁰	Правящие этнократы. ⁶⁹ Пронацисты. ⁷⁰
Latvijas valsts oficiālā integrācijas politika izrādījusies impotenta, labākajā gadījumā noziedzīga, bet ļaunākajā – kļūdaina. ⁶¹	Националистический Сейм. ⁷¹
Iznāk, ka valsts vadītāji atbalsta vēršanos pret Latvijas valsti un tās cilvēkiem. ⁶²	Подонки из Сейма еще далеко не латышский народ! ⁷²

Valsts bezrīcība – pasivitāte	Valsts rīcība – aktivitāte
<p>Norobežošanās no 16. marta leģionāru piemiņas dienas ir zaimošana.⁶³</p> <p>Vara mierīgi noskatījās, kā PCTVL veido štābu cīņai pret izglītības reformu (starp citu, tas joprojām darbojas kā neregistrēta organizācija)...⁶⁴</p> <p>Pretvalstiskās ķengas un mītiņi, pret valsti vērstās publikācijas krievu presē ministrija neuzskata par pietiekami nopietnu iemeslu, lai šai lietai ķertos klāt stingrāk.⁶⁵</p> <p>Iekšlietu ministrija laikam gaida upurus, lai sāktu rīkoties un beigtu "monitorēt".⁶⁶</p> <p>Jā, kur bija deputāti Dobelis, Straume, Grīnblats, Tabūns – un es nemaz nesaukšu pēc citiem. Redziet, lai ko pārņemtu un kā gribētu dunkot Jakovu Plineri – viņš atradās pie saviem vēlētājiem! Pie tādiem, kādi viņam tie ir. Pliners pilnīgi pareizi uzsvēris savas likumīgās tiesības atrasties jebkurā citā vietā, kur, kad un kā viņš grib. Jāizdara secinājums, ka latviešiem vis nav sava Plinera.⁶⁷</p>	<p>Нужно совершенно "не врубаться" в политическую конъюнктуру, чтобы предполагать оправдаться за это какими-то мечтами легионеров о "восстановлении Латвийской Республики".⁷³</p>

Rīcības un *bezzrīcības* attiecību shēma uzskatāmi redzama 16. marta notikumu atainojumā. Tajā tiek novērota agresijas objekta pārņemšana no leģionāriem uz valsti, kas ieņem neiejaukšanās pozīciju – akceptē, pieļauj tāda veida gājienus, detalizēti tiek uzskaitītas akcijas, kuras laikraksta "Вести сегодня" autors vērtē par augstāk minētās agresijas elementiem no valsts puses:

Силовой разгон протестующих (runa ir par 16. martu).
 .. Далее. Захлопывание(!) в научных (!) дебатах академика и командира партизанского соединения...⁷⁴

Мстительный выпад ученой дамы и чиновницы можно истолковать так: русские должны знать свое место!⁷⁶

Laikraksti *"Latvijas Avīze"* un *"Diena"* nenosūķir krievu partijas – to oficiālie nosaukumi ziņu materiālos vispār neparādās. Tās nedēvē arī par *"kreisajām"*, bet gan par *"krievu"*. Attieksmi atspoguļo arī bieži vien pieļautās krievu uzvārdu rakstības kļūdas.

Latviešu valodā iznākošajos laikrakstos partijas tiek iedalītas pēc nacionālās piederības, faktiski priekšstats par politiskajiem spēkiem tiek unificēts: latviešu un krievu jeb pareizās un nepareizās partijas. Jāatzīst, ka šajā gadījumā darbojas *"spoguļimidža"* efekts:

"Krievu sarakstu" nenoliedzamais panākums pašvaldību vēlēšanās, 16. marta etniskās sadursmes pie Brīvības pieminekļa.

Rotaļšanās ar etniskajiem bubuļiem bija ērtākais un lētākais politiskās propagandas veids, lai dažādo partiju *"vecie zagļi"* ar neremdināto nacionālās buržuāzijas apetīti un mainīgie *"jaunie"* politiskās telpas asenizatori pielabinātu latviešu vēlētajus, cerot uz viņu balsīm.

Medijos sastopamie politisko spēku apzīmējumi

Kreiso politisko spēku apzīmējumi	Labējo politisko spēku apzīmējumi
Tā saucamie tumšie spēki, prokrieviskas partijas. ⁷⁸	Это наша страна, и мы должны иметь все права человека и гражданина в этой стране по волеизлиянию, а не по бредовым законам латышских националистов реваншистов. Эта страна нелегима с 15 октября 1991 года. ⁸⁶
Prokrieviski spēki ir demagoģiski, stāsta nepatiesību, savu politiku balsta uz politiskiem lozungiem, kas bieži vien radušies ārpus Latvijas un kuriem nav nekāda sakara ar nelatviešu labklājību. ⁷⁹	Латвийские власти зомбируют свой национально-озабоченный электорат на ненависти к русским. ⁸⁷
..visādi ģilmani, cilevieši, plineri, buzajevi, golubevi un jurkāni un kādi vēl tur apspļauda Latvijas valsti un tās tautu. ⁸⁰	Правящие этнократы. ⁸⁸
Kārtējo reizi visādi ģilmani un plineri, jūtot klusējošo ārvalstu atbalstu, bezkaunīgi izrāda nicinājumu valstij,	

Kreiso politisko spēku apzīmējumi	Labējo politisko spēku apzīmējumi
<p>kurā ne tikai dzīvo, bet pat darbojas tās pārvaldē. Kā Latvijas pilsonis, bijušais barikāžu un brīvprātīgo vienības dalībnieks pieprasu Saeimai pieņemt likumu par pilsonības atņemšanu un izraidīšanu no valsts par vēršanos pret Latvijas valsti un tās neatkarību, jo līdzšinējā likumdošana to acimredzot nenodrošina.⁸²</p> <p>9. maija svinēšanā piedalījās visu promaskavisko partiju pārstāvji.⁸³</p> <p>Ar manu nosodījumu jau nekas nemainīsies. No vienas puses, paši esam vainīgi, ka viņus ievēlēja, jo pārāk maz latviešu gāja uz vēlēšanām.⁸⁴</p> <p>Ar kādām tiesībās šie iebraucēji te rīko tādus tračus? Vai ir vēl kāda valsts, kur kaut kam tādām ļautu notikt?! Protams, šos deputātus vajadzētu sodīt. Viņus nekādi nevar dēvēt par antifaišiem, tie ir vienkārši izlēcēji.⁸⁵</p>	<p>Пронацисты.⁸⁹</p> <p>Большинство латышей не радикалы. Но проблема в том, что латыши, несмотря на вопли русофобов “Тут один хозяин – латыши!”, не чувствуют себя хозяевами: они ругают “правлящих уродов”, но отказываются признать, что сами и поставили их к власти. Недовольный жизнью латыш продолжает считать, что выборы – просто игра. Нечто вроде спорта, где чем жесчче, тем интереснее.⁹⁰</p> <p>Национал-радикалы попадают в ими же созданный круг, когда нельзя сказать: “Хватит плакать на краю могилы истории”. Можно только отодвигать сроки окончания Второй мировой войны. Категорически не принимая общепринятую дату её завершения (в Европе) 8–9 мая, они для начала объявили окончательной датой 4 мая 1990 года...⁹¹</p>

Latviski iznākošie preses izdevumi, rakstot par “prokrievisko” partiju faktoru, to aktivitātēm un “draudiem”, apspriežas ar citiem (t. i., “latviešu”) politiskajiem spēkiem. Piemēram, žurnālista saruna ar partijas TB/LNNK pārstāvjiem:

M. Grīnblats: Manuprāt, mēs esam pārāk demokrātiski. Esam pārāk mīkstāulīgi. Aizmirstam, ka arī demokrātijā jābūt zināmai kārtībai.

– Mūsu lasītāji ir uztraukušies, jo prokrieviskie nemitīgi stāsta, ka jāiegūst vara, ka to iegūsim. Un jūs uz to mierīgi noskatāties, stāstot, ka vēl jau viņiem nekas nesanāks. Bet, ja kāda “latviska” partija piekritīs sadarboties ar šiem “kreisajiem”, tad viņi tiks pie varas.

– Domāju, ka esošās latviskās partijas diez vai būs uz to gatavas. Cita lieta, ka tāda latviska partija var nodibināties īsi pirms vēlēšanām...⁹²

“Latvijas Avīze” kļūst agresīva pret Latvijas Pirmo partiju, jo vairāki tās biedri nav nobalsojuši par totalitāro režīmu nosodošās deklarācijas pieņemšanu Saeimā. Tie, kas nebalsoja, tiek pielīdzināti PCTVL un TSP. Attieksme pret deklarāciju laikrakstam kalpo par sava veida lakmusa papīru:

Skaidrs, ka pret šo dokumentu brēks Krievija, jo niknāk tāpēc, ka tieši tajā pašā dienā komunisma noziegumus nosodīja arī Eiroparlaments. Bet ko nu par Krieviju, mums pašiem netrūkst avīžu un politiķu, kas Krievijas interesēs gatavi “list uz ambrazūras”. Par “PCTVL” un Tautas saskaņas partiju skaidrs, taču ceturtdien Saeimas sēdē “āža kāja” izlida vēl vienai Saeimā plaši pārstāvētai partijai. Latvijas Pirmās partijas pārstāvji [...] Ak, jā, lielākā daļa no šiem “pret” balsotājiem taču ir savulaik pārbēgušie jurkānieši, kuri toreiz teicās esot sapratuši savu kristīgo būtību.⁹³

“Lauku Avīzē”/“Latvijas Avīzē” lietotā argumentācijas tehnika akcentē “slepenās vienošanās” konceptu, kas ir noderīgs, pierādot “krievu” partiju “promaskaviskumu”. Laikraksts arī norāda/biedē, ka kreisās partijas faktiski ir gatavas izšķirošām aktivitātēm. Piemēram, tiek sacīts, ka Saeimas deputāts J. Pliners 9. maija pasākumos aicina ja ne gluži uz asinsizliešanu, tad vismaz uz aktīvu rīcību:

“Kosovā ir ap 25% cittautiešu un viņi ar asinīm ir izcīnījuši sev tiesības, bet Latvijā ir vairāk nekā 40% cittautieši, bet esam panākuši mazāk. Ir jācīnās,” mudināja Pliners. Atbalsts Plineram nebija mazs.⁹⁴

Pie Uzvaras pieminēkļu sanākušo agresija atainojas ne vien “Latvijas Avīzes” tekstos, bet arī plakātos, lozungos un konfliktos par to izvietošānu.

Latviešu valodā iznākošajos laikrakstos vēribu izpelnās arī “dziesmu kari” – tajos konfrontējošā puse ar savu kara laika muzikālo reperetuāru cenšas pārkliegt cits citu un nonāk līdz mutiskiem apvainojumiem:

“Antifašistiskajiem” – asas, brīžiem pat rupjas, vārdu apmaiņas, emocionāli vēstures skaidrojumi, mudinājumi “okupantiem” posties mājās vai uz Čečeniju.⁹⁵

Šis izteikums savā ziņā ataino Otrā pasaules kara atspoguļojuma koncepciju "Dienā". 16. marta vietējo notikumu apraksta fons pastiprina savstarpējo attiecību ar Krieviju pasliktināšanos. Laikrakstā vērojama izteikta agresivizācija, "Dienas" izpratnē galvenais agresors un agresijas avots ir Krievija. Laikraksta tekstu makro un mikroanalīze liecina, ka publikāciju teksti un to virsraksti veido īpašu "Krievijas" tēlu. Arī ziņās ievijas komentāriem raksturīgie izteikumi:

Leģionāru gājiens sanikno Krieviju.⁹⁶

Krievijas izteiktie asie pārmēti un apmelojumi par V. Kononova tiesāšanu aizskāruši daudzus latviešus.⁹⁷

Kononova dēļ Maskava var nesodīti apspļaut mūsu valsti, un tas tikai liecina, ka ienaidnieks mums ir tas pats.⁹⁸

Īpaši skarba Krievijas potenciālā reakcija.⁹⁹

Niknie Krievijas pārmēti par sarkanā partizāna Vasilija Kononova tiesāšanu un huligāniskajiem izlēcieniem pie Latvijas vēstniecības Maskavā.¹⁰⁰

Citētie izteikumi ir rodami ziņu žanrā. Savukārt komentāros "Diena" konkretizē savu attieksmi pret Krieviju. Piemēram, Aivars Ozoliņš raksta:

Droši vien Kremļa kliķei Latvija arī turpmāk derēs ienaidnieka tēlam, tāpēc varbūt arī nākamgad Latvijas leģiona veterānus turienes valdošie atkal mēģinās izmantot kā aizbildinājumu savai nespējai tikt gala ar pašu saviesto haosu.¹⁰¹

2005. gada pavasarī Otrā pasaules kara tēma latviešu laikrakstos ietver ne tikai verbālo agresiju, bet arī primitīvu, taču spilgtu sasaisti ar mūsdienām, reizēm arī tiešus aicinājumus uz agresiju.

Krievu valodā iznākošajos laikrakstos saskatāmi gan agresijas objekti, gan agresīvo aicinājumu mērķi. Jāpiebilst, ka preses izdevumu redakcijas oficiāli no tiem norobežojas. Publicējot interviju ar V. Anpilovu, ir pievienota piezīme, ka politiķu viedokļi ne vienmēr atspoguļo redakcijas viedokli. Komentējot Latvijā notiekošo V. Kononova tiesas procesu, laikraksta "Вести сегодня" lappusēs viens no Krievijas politiķiem pavēsta:

302 SOLVITA DENISA

Необходимы жесткие меры: введение экономических санкций и даже можно пойти на разрыв дипломатических отношений. Зачем нам поддерживать отношения с врагом?¹⁰²

Parādās tiešs aicinājums lietot spēku, fizisko agresiju:

Если эти меры не дадут эффекта, то ветерана войны нужно вызволять силой.¹⁰³

Laikrakstā pat izskan priekšlikums sagūstīt Latvijas vēstnieku Krievijā:

От того, что мы захватим этого бюрократа – посла Латвии, никому хуже не будет.¹⁰⁴

Россия для освобождения антифашиста должна прислать в Латвию спецназ.¹⁰⁵

V. Anpilovs norāda, ka notiek Latvijas “fašistizācija”, un aicina Krieviju kā antihitleriskās koalīcijas locekli dot pretsparu šim procesam. Interdiskursīvi izskan arī Eiropas nosodījums par “acu aizvēršanu”.

Aicinājums uz fizisku izrēķināšanos vērojams arī 2000. gada marta piketā pie Latvijas vēstniecības Krievijā, īpaši fotogrāfijās fiksētajos plakātu tekstos:

Смерть латвийским фашистам!¹⁰⁶

Наши МИГи сядут в Риге!¹⁰⁷

Verbālā agresija izpaužas arī vārdu (tiešā un netiešā nozīmē) izvēlē rakstu nosaukumos, piemēram, *Maskava nenogurusi cīnās par Konoнову*.

16. marta notikumu apraksti laikrakstā “*Вести сегодня*” sniedz ne tikai informāciju, bet arī slavē pie Brīvības pieminekļa atnākušos “antifašistus”, uzteic viņu drosmi un varonību. Atbildība par radušos situāciju tiek uzvelta varai, tā ir arī vainīga pie Brīvības pieminekļa vērojamajā agresijā.

Par agresijas pieaugumu liecina arī publicētās lasītāju vēstules. Tā, piemēram, kāds lasītājs piedāvā aizliegt marta pasākumu organizēšanu Rīgas centrā un atvēlēt to norisei nomaļās vietas:

Скажем. В курляндских лесах, где этим “ваффэнам” окончательно выпустили кишки в 45-ом.¹⁰⁸

Tādā veidā krievvalodīgās preses pārstāvjiem un televīzijas skatītājiem radot iespaidu, ka latviešiem 16. marts tiešām ir svētku, nevis tautas likteņa piemiņas diena, un onkuliši maršē.¹⁰⁹

Prese īpaši cenšas pievērst lasītāju uzmanību Rīgas domes un Saeimas deputātu klātbūtnei 16. marta pasākumus. Turklāt 2005. gadā šo klātbūtni pastiprina fakts, ka Saeimas deputāts ir iedevis kādam no piketa dalībniekiem naudu. Pēc “Dienas” lasītāju domām, tā bija “Maskavas nauda”. Krievijas un tās politikas loma, pēc laikraksta “Diena” žurnālistu, lasītāju un aptaujāto ekspertu domām, 16. marta notikumos bijusi vistiešākā. Tiek uzsvērts, ka aiz visām “antifašistu” akcijām stāv Maskava un ka tā realizē sev izdevīgu politiku. Krievija, izmantojot pastiprinājuma diskursīvo stratēģiju, tiek tēlota kā agresors:

Ja kādam nepatīk Staļins, viņš pilnīgi noteikti ir Hitlera piekritējs – aptuveni šāda, patiesībā ļoti primitīva, taču tieši tāpēc iedarbīga nostādne iezīmējusies Maskavā, un tā rod atbalsi arī pie mums.¹¹⁰

Krievijas Ārlietu ministrija dienas otrajā pusē laida pasaulē Rīgas notikumiem veltītu komentāru, kurā apsūdz Latviju centienos “pārskatīt Otrā pasaules kara un Nirnbergas tribunāla iznākumu”. Ņemot vērā Latvijas prezidentes veiksmīgos centienus skaidrot Baltijas valstu vēsturi, Kremļa nelaidīs garām nevienu mūsu nomelnošanas ieganstu.¹¹¹

Krievijas mediji notikumus pie pieminējamā ataino sakāpināti.¹¹²

Arī Krievijas Ārlietu ministrija (KĀM), kas pēdējā laikā nelaiž garām nevienu iespēju kritizēt Latviju, trešdien izplatījusi kārtējo ar krāšņiem epitetiem bagāto paziņojumu, kurā šos notikumus nodēvējusi par amorāliem un nepieļaujamiem.¹¹³

Pret “mums” – aizsardzības labākais līdzeklis

Latvijas preses izteikumos skaidri iezīmējas unifikācijas rezultāts – dalījums “krievos” un “latviešos”. Tālā var sacīt, ka sabiedrībā (iz)veidojies saspīlējums. Sabiedrība (ie)dalās “mēs” un “viņi”.

Turklāt prese (īpaši krievu valodā iznākošā) arī atzīst, ka sabiedrībai pašai šķiet, ka savstarpējās attiecības nekad nav bijušas tik sliktas:

Хуже чем сегодня уже не будет.¹¹⁴

Krievu valodā iznākošo laikrakstu veidotājā diskursā nedaudz atainojas arī "krievu" puses piedāvātā izlīguma meklējumi, daudz izteiktāk gan izskan savas klātesamības Latvijas telpā leģitimitātes pamatojums:

Да, мы не белые и пушистые. Но мы ничем не хуже латышей. И от сталинских репрессий пострадали не меньше, просто об этом как-то не принято говорить. В 40-м году сколько русской интеллигенции, купеческого сословия, промышленников из Латвии было сослано в Сибирь!¹¹⁵

Мы, русские Латвии, хоть и здесь родились, но с некоторых пор фактически живем в эмиграции. Недобровольной. Думаю, латыши никогда не позволят нам чувствовать себя в Латвии как в русской стране, как мы себя чувствовали, когда жили в Советском Союзе. И ничего нам не поможет. Все равно мы будем в эмиграции. Латышская власть будет делать все, как посчитает для себя верным. Можем ли мы что-то изменить? Боюсь, что ничего. Реально вернуть нам старые и до сих пор привычные ощущения может только возвращение сюда России и русской армии. Другого варианта нет.¹¹⁶

Latviešu presē, liekot rakstam nosaukumu "Notikumi pie Brīvības pieminekļa aizvairo latviešus", tiek piedāvāts unificēts latviešu viedoklis. Citos rakstos parādās apgalvojumi, ka latvieši ir gatavi sevi aizstāvēt.

16. marta notikumi pie Brīvības pieminekļa ir spļāviens sejā visai latviešu tautai.¹¹⁷

Ja vajadzēs, latviešu var atkal sabraukt pilna Rīga.¹¹⁸

Latviešu valodā iznākošajos laikrakstos parādās gatavība realizēt dekolonizāciju, kā arī izskan konkrēti priekšlikumi, kā to izdarīt.

Latvijai ir pretinieki un ne mazums. Tie pretēji Latvijas patriotiem organizējas, tiem ir savas avīzes, visas citas taures. Uzsaukumā saviem piekritējiem zināmais štābs kļiedz: "Priekš mums "brīvā" Latvija – tā ir

garīga koncentrācijas nometne, kas iznīcina mūsu kultūru, mūsu valodu, pazemo mūsu cilvēcisko cieņu. [...] Pietiek!" Vai mums vēl nepietiek? Tālāk štābs pieprasa krievu valsts valodu, ielu un ģeogrāfiskos (!) nosaukumus krievu valodā. [...] Pūlis ir nekaunīgs, tikai nejuzdams pretsparu. Ar to es nedomāju policijas kustības, bet Latvijas patriotu slēgšanos.¹¹⁹

Laipni lūdzam tos, kuri dzīvodami latviešu zemē, latviešus uzskata par saviem ienaidniekiem, atgriezties savā etniskajā dzimtenē vai Krievijā, kur runā tikai dzimtajā krievu valodā. Agrāk vai vēlāk dekolonizācija notiks tik un tā. Lūgums atgriezties nav varmācīgā sēdināšana lopu vaņonos, deportējot tā, kā tas notika ar latviešiem. Krievvalodīgie, kurus "apspiež" briesmīgie latvieši, lūdzu, brauciet mājas un baudiet savu kultūru.¹²⁰

Gan latviešu, gan krievu valodā iznākošie laikraksti bieži vien piemin notikumus bijušajā Dienvidslāvijā, kur etniskais konflikts ieguva bruņotu formu. Abas puses pārstāvošie masu saziņas līdzekļi uzrunā/aicina "savējos" rīkoties, lai "citi"/"viņi" Latvijā neradītu Balkānu situāciju. Gan latviešu, gan krievu valodā iznākošie laikraksti faktiski aicina uzsākt nacionālo mobilizēšanos, lai būtu gatavībā sevi aizstāvēt. Faktiski no laikrakstu lappusēm skan aicinājumi uz sabiedrības mobilizēšanos pēc nacionālās piederības. Aicinājumi uz aizstāvēšanos.

Noslēguma vietā

Nacionālā naida (ie)kurināšana: analīzes "koncentrāts"

No Rīgas līdz Belgradai ir gandrīz divi tūkstoši kilometru. Balkānu un Latvijas tuvinājuma/līdzības jēdziens aplūkojams nevis no ģeogrāfiskā, bet gan no vēstures skata punkta. Vēl samērā nesen bijusī Dienvidslāvija bija pasaules "karstais punkts", par kuru vēstīja arī Latvijas masu saziņas līdzekļi un skaidroja šīs zemes "mēs"–"viņi" attiecību spektru.

Pašreiz Latvijas masu saziņas līdzekļi fiksē, ka ir izveidojušās problēmas pašu valstī, un secina, ka pašreizējo situāciju var uzskatīt

par strupceļu, bezizeju. Iespējams, ka sabiedrību varētu vienot kopējas vērtības. Tomēr šobrīd Latvijas masu saziņas līdzekļos abām "iedomātajām" kopienām ir sava atšķirīga dzīve, interešu loks, vēsture un naratīvi. Šajā pētījumā ir analizēts viens no Latvijas sabiedrības sašķelšanās aspektiem – Otrā pasaules kara vēstures redzējums.

Pētījumā aplūkotojos laikposmos (2000. gada martā un maijā un 2005. gada martā un maijā) Latvijas masu saziņas līdzekļos publikācijas par Otro pasaules karu lasāmas bieži. Turklāt 2005. gadā to jau ir daudz vairāk nekā iepriekšējo piecu gadu laikā. Otrā pasaules kara tēma parādās faktiski visās preses izdevumu rubrikās, visos publikāciju žanros. Domājams, ka laika ziņu aile ir vienīgā, kurā nav vēstījumu par Otro pasaules karu.

Nenoliedzami, šā pētījuma rezultāti ir uzskatāmi par "koncentrātu". Taču masu saziņas līdzekļu publikāciju analīze šajā salīdzinoši īsajā posmā, kas ir galēji piesātināts ar Otrajam pasaules karam veltītajām publikācijām, ļauj atsegt Otrā pasaules kara vēstures mūsdienu diskursu latviešu un krievu valodā iznākošajos preses izdevumos. Turklāt šis materiāls rāda, kā piecu gadu laikā ir aktualizējies šī vēstures tēma, kā mainījušies vēstures izpratnes kontekstā "mēs" un "viņi" tēli.

Pētījuma rezultāti ļauj secināt, ka vēsturei veltītajās publikācijās samērā bieži ir novērojama verbālā agresija, dažkārt parādās arī izteikumi, kuros tiešākā vai netiešākā veidā jaušami aicinājumi uz fizisku agresiju. Nacionālā naida (ie)kurināšana vērojama visā Otrajam pasaules karam veltīto publikāciju tematiskajā spektrā, kaut arī presē neparādās raksti, kurus varētu klasificēt kā absolūti tiešus nacionālā naida kurinātājus. Otrā pasaules kara vēsture savā veidā ir pielīdzināma iekuram, kurš, nokļūstot ugunskurā, var arī uzliesmot.

Gan latviešu, gan krievu valodā iznākošo laikrakstu publikāciju saturs nav pretrunā ar pastāvošajiem juridiskajiem aktiem. Turklāt masu saziņas līdzekļiem neapšaubāmi ir tiesības īstenot vārda brīvības principu. Jāatzīst, ka Otrā pasaules kara tematikas publikāciju analīze liecina, ka preses izdevumos lielākā vai mazākā mērā tiek provocēta nacionālā neiecietība, kas nekādā ziņā neveicina sabiedrības

integrāciju. Vienlaikus jāuzsver sabiedrībā notiekošo procesu nozīmi – agresīvākas protesta formas uzspiež agresivitāti arī to aprakstam masu medijos.

Robežu starp abām Latvijas sabiedrības daļām veido valoda. Valodas lietojums arī sadala vēstures aktierus “labajos” un “sliktajos”, nošķir mītus un “pareizo” vēsturi no “nepareizās”. Vienā vēstures telpā ir tie, kas cīnījās pret padomju varu un par Latvijas neatkarību leģiona sastāvā, savukārt otrā – “padomju armija atbrīvotāja”, kas deva Latvijai neatkarību no fašisma. Protams, šis iedalījums ir primitīvs un vienkāršots. Tomēr Latvijas masu saziņas līdzekļos tas eksistē, turklāt Otrā pasaules kara atsegumā vērojama atteikšanās no pustoņu lietošanas. Faktiski vēstures izpratnes ziņā nav izlīguma un savstarpējas samierināšanās.

Aizstāvot savas tiesības uz patiesību, tiek diskreditēts pretējais viedoklis un tā paudēji, līdz ar to faktiski nonākot pie mediju telpas agresivizācijas. Savā ziņā mediju telpa pārtapusi par mītu kaujas lauku.

Izmantojot dažādas diskursīvās stratēģijas, preses izdevumi īsteno savu “iedomāto” sabiedrību un vēstures skaidrojumu nošķiršanas taktiku. Unifikācija iegūst kategoriskumu. Preses izdevumiem ir skaidrs, ka ir “latvieši un ir “krievi”.

Gan latviešu, gan krievu valodā iznākošie laikraksti konstruē spilgtus ienaidnieka tēlus. Kādi ir šie tēli? Vienā mediju telpas pusē atrodas tie, kas vēlas ne vien no jauna pie saviem svārkus atlokiem piespraust ordenus, bet arī “atgriezt” Latviju Padomju Savienībā. Viņi tāpat ir nelojāli šābrīža Latvijas valstij un ir uzticami Krievijai. Turklāt viņi gandrīz visi ir nelatvieši, tāpat krievvalodīgie, krievi. Otrā pusē mediju telpā ir tie, kas Otrā pasaules kara laikā bija kopā ar nacistiem. Versija, ka viņi cīnījās par Latvijas neatkarību, daudziem nav pieņemama. Saistība (kaut vai netieša) ar holokaustu neļauj leģionārus uztvert kā *ne-ienaidniekus* un varoņus.

Abās mediju telpās izmantotais vēstures fakti materiāls ir stipri līdzīgs, tomēr to interpretācija – absolūti atšķirīga. Masu saziņas līdzekļos pastāv divas vēstures. Pētījums liecina, ka vēstures tēmas izklāstā masu saziņas līdzekļu agresivizācijas tendence pieaug. Šķiet,

ka Otrais pasaules karš latviešu un krievu valodā iznākošajos laikrakstos ir atdzivojies, ir novilkta frontes līnija, izbūvētas tranšējas un ierakumi, ir noskaidrots arī ienaidnieks. Turklāt mediju diskursā ir vērojama pieaugošu baiļu reproducēšana – ka viena vai otra puse (ie)kurs kara pirmo lāpu.

Atsauces

- ¹ Лефрансуа, Г. *Теории научения. Формирование поведения человека*. Санкт-Петербург: Прайм: ЕВРОЗНАК, 2003. С. 29.
- ² Там же. С. 19.
- ³ Берковиц, Л. *Агрессия: причины, последствия и контроль*. С. 250–265.
- ⁴ Там же. С. 279.
- ⁵ Rotter, J. B. *Generalized Expectancies for Internal versus External Control of Reinforcement*. 1966. Skat.: http://www.socioego.ru/teoriya/teor_lich/ch6.html (Pēdējo reizi skatīts 05.05.2005.)
- ⁶ Ibid.
- ⁷ Зимбадо, Ф., Ляйппе, М. *Социальное влияние*. Санкт-Петербург: ПИТЕР, 2001. С. 69.
- ⁸ Ольшанский, Д. В. *Психология масс*. Санкт-Петербург: Питер, 2001. С. 65–66.
- ⁹ Там же. С. 66.
- ¹⁰ Turpat. Piemēram, šāda situācija bija 2000. gadā Belgradā, kad konstitucionālā tiesa par nelikumīgām atzina vēlēšanas, kurās bija zaudējis S. Miloševics. Sākotnēji mierīgais opozīcijas pārstāvju pūlis, kas bija sanācis pie parlamenta, strauji kļuva agresīvs, noslaucīja no ceļa visus policijas uzstādītos norobežojumus un faktiski realizēja revolūciju.
- ¹¹ Īpaši labi šim nolūkam kalpo lāpu gājieni nakts laikā.
- ¹² Ольшанский, Д. В. *Психология масс*. С. 66.
- ¹³ Там же. С. 69.
- ¹⁴ Там же. С. 45.
- ¹⁵ Аронсон, Э., Пратканис, Э. *Эпоха пропаганды: механизмы убеждения*. Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак. 2003. С. 234–235.
- ¹⁶ Там же. С. 247.
- ¹⁷ Там же. С. 228–230.
- ¹⁸ Басс, А. Диагностика агрессии. В кн.: *Основы психодиагностики*. Москва, 1996. Citēts pēc: Gulāne Valentīna. *Vardarbība ekrānos un agresija*. Rīga: RaKa, 2002. 13. lpp.

- ¹⁹ Walker, S. *The History of an American Controversy*. Lincoln, NE.: University of Nebraska Press, 1996. P. 9.
- ²⁰ Ibid.
- ²¹ Butler, J. *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. New York: Routledge, 1997.
- ²² Бадмаев, Б., Малышев, А. *Психология обучения речевому мастерству*. Москва: Гуманитарный изд. центр ВЛАДОС, 1999. С. 29.
- ²³ Lee, Jae-Jin. *Understanding hate speech as a communication phenomenon: another view on campus speech code issues*. <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=5001519734> (Pēdējo reizi skatīts 15.05.2005.)
- ²⁴ *Язык мой... Проблема этнической и религиозной нетерпимости в российских СМИ*. <http://tolerance.ngo.ru/hs/book/> (Pēdējo reizi skatīts 05.05.2005.)
- ²⁵ Leets, L. Explaining perceptions of racist speech. *Communication Research*. 2001. 28: pp. 676–706.
- ²⁶ Asquith, N. In terrorem. 'with their bombs, and their bombs and their guns, in your head.' *Journal of Sociology*. 2004. 40(4): pp. 400–416.
- ²⁷ Шарифуллин, Б. Я. *Языковая агрессия и языковое насилие в свете юрислингвистики: проблема инвективы*. <http://irbis.asu.ru/mmc/juris5/12.ru.shtml#12> (Pēdējo reizi skatīts 05.05.2005.)
- ²⁸ Быкова, О. Н. Речевая (языковая, вербальная) агрессия: Материалы к энциклопедическому словарю "Культура русской речи". *Теоретические и прикладные аспекты речевого общения*. Красноярск, 1999. С. 96.
- ²⁹ Дзялошинский, И. Кому выгодно тиражирование нетерпимости. В кн.: *Язык мой... Проблема этнической и религиозной нетерпимости в российских СМИ*.
- ³⁰ Михальская, А. К. *Русский Сократ: лекции по сравнительно-исторической риторике*. Москва: Академия, 1996. С. 23.
- ³¹ Шейгал, Е. И. Вербальная агрессия в политическом дискурсе. В кн.: *Вопросы стилистики*. Саратов, 1999. С. 220.
- ³² Жмуров, Д. *Насилие (агрессия) и литература*. <http://www.psyfactor.org/agress.htm> (Pēdējo reizi skatīts 05.05.2005.)
- ³³ Drīzulis A. (red.). *Latvijas PSR vēsture vidusskolām*. Rīga. Zvaigzne, 1988. 293. lpp.
- ³⁴ Kurlovičs G., Tomašūns A. *Latvijas vēsture vidusskolām, 2. daļa*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2000. 189.–260. lpp.
- ³⁵ Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava, 2005. 231.–303. lpp.
- ³⁶ Хрох, М. От национальных движений к сформировавшейся нации. В кн.: *Нации и национализм*. Москва: Праксис. 2002. С. 121–145.
- ³⁷ Бухараев, В. Что такое наш учебник истории. В кн.: *Идеология и назида*

ние в языке и образе учебных текстов. *Историки читают учебники*. Москва: АИРО – XX, 2000. С. 13.

³⁸ Тощенко, Ж. *Этнократия: история и современность (социологические очерки)*. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2003. С. 322–341. Ž. Toščenko arī piemin manipulācijas ar vēsturi Latvijas un Krievijas attiecībās.

³⁹ Смит, Э. *Национализм и модернизм*. Москва: Праксис, 2004. С. 411.

⁴⁰ Там же. С. 333.

⁴¹ Гудков, Л. Победа в войне. В кн.: Гудков, Л. *К социологии национального символа. Негативная идентичность*. С. 21.

⁴² Там же. С. 25–26.

⁴³ Там же. С. 41.

⁴⁴ Сенявская, Е. *Психология войны в XX веке: исторический опыт России*. Москва: Российская политическая энциклопедия, 1999. С. 214–237.

⁴⁵ Levin, B. History as Weapon. *American Behavioral Scientist*. 2001. 44(6): pp. 1001–1031.

⁴⁶ Zera V., Šūpule I., Kļave E., Krastiņa L., Krišāne J., Tomsone I. *Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi*. Rīga. Baltic Institute of Social Sciences, 2005. 44.–45. lpp.

⁴⁷ Тощенко, Ж. *Этнократия: история и современность (социологические очерки)*. С. 337.

⁴⁸ Там же. С. 337–338.

⁴⁹ Zera V., Šūpule I., Kļave E., Krastiņa L., Krišāne J., Tomsone I. *Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi*. 30. lpp.

⁵⁰ Preses auditorijas pētījuma rezultāti Zieme 2004–2005. *TNS.BMF*. <http://www.bmf.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=2117> (Pēdējo reizi skatīts 25.05.2005.)

⁵¹ Fowler, R. *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*. London and New York: Routledge, 1999.

⁵² Mainijās arī "Latvijas Avīzes" periodiskums; 2000. gadā laikraksts iznāca tikai dažas reizes nedēļā, 2005. gadā – sešas reizes nedēļā. Laikraksta pielikumus savā pētījumā neanalizēju.

⁵³ Честное слово. *Вести*. 2000. 3 мая. С. 1.

⁵⁴ Sestdienās.

⁵⁵ Sestdienās.

⁵⁶ Darbdienās.

⁵⁷ Piektdienās.

⁵⁸ Sestdienās.

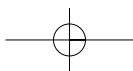
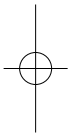
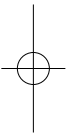
⁵⁹ Vēstures lasītāji internetā par rakstu "Nākotnē vēlas nepieļaut legionāru atceres gājienus". *Diena*. 2005. 19. marts. 2. lpp.

- ⁶⁰ Vēstures lasītāji internetā par rakstu "Nākotnē vēlas nepieļaut legionāru atceres gājienus". *Diena*. 2005. 19. marts. 2. lpp.
- ⁶¹ Turpat.
- ⁶² Turpat.
- ⁶³ Leitāne S. 16. marts ir un paliks leģionāru piemiņas svētki (vēstules apskats). *Latvijas Avīze*. 2005. 23. marts. 24. lpp.
- ⁶⁴ Antoņevičs M. Ekstrēmisti no Rīgas Domes. *Latvijas Avīze*. 2005. 18. marts. 3. lpp.
- ⁶⁵ Lībeka M. Štābs politiķu "karstais kartupelis". *Latvijas Avīze*. 2006. 19. marts. 1.(4.) lpp.
- ⁶⁶ Turpat.
- ⁶⁷ Līcītis E. Kur bija latviešu deputāti. *Latvijas Avīze*. 2005. 19. marts. 3. lpp.
- ⁶⁸ Глас народа. *Час*. 2005. 16 марта. С. 1.
- ⁶⁹ Бузаев, В. Скажите правду: это против русских. *Час*. 2005. 13 марта. С. 2.
- ⁷⁰ Вместе мы – сила! (Читатель Сергей Николаевич, инвалид второй группы). *Час*. 2005. 13 марта. С. 4.
- ⁷¹ Газета–читатель–газета. *Час*. 2005. 13 марта. С. 4.
- ⁷² Глас народа. *Час*. 2005. 16 марта. С. 1.
- ⁷³ Кабанов, Н. Вот и помаршировали. *Вести сегодня*. 2005. 18 марта. С. 2.
- ⁷⁴ Кабанов, Н. 16 марта. Момент истины. *Вести сегодня*. 2005. 18 марта. С. 4.
- ⁷⁵ Runa ir par Inu Druvieti.
- ⁷⁶ Кабанов, Н. 16 марта. Момент истины. *Вести сегодня*. 2005. 18 марта. С. 4.
- ⁷⁷ Vēstures lasītāji internetā par rakstu "Nākotnē vēlas nepieļaut legionāru atceres gājienus". *Diena*. 2005. 19. marts. 2. lpp.
- ⁷⁸ Kuzmina I. Tēvzemieši būs nacionāli un sociāli. *Latvijas Avīze*. 2005. 5. maijs. 7., 8. lpp.
- ⁷⁹ Turpat.
- ⁸⁰ Golubovs.
- ⁸¹ Sārnis J. Paldies Igaunijai. *Latvijas Avīze*. 2005. 10. maijs. 32. lpp.
- ⁸² Ziemeļis J. Nepazemojiet manu valsti! *Latvijas Avīze*. 2005. 11. maijs. 32. lpp.
- ⁸³ Dzintars R. Pārdaugava svin sarkano uzvaru. *Latvijas Avīze*. 2005. 10. maijs. 4. lpp.
- ⁸⁴ Krališa J. "PCTVL" deputāti jāsoda. *Latvijas Avīze*. 2005. gads. 18. marts. 2. lpp.
- ⁸⁵ Turpat.
- ⁸⁶ Газета–читатель–газета. *Час*. 2005. 13 марта. С. 4.
- ⁸⁷ Глас народа. *Час*. 2005. 16 марта. С. 1.
- ⁸⁸ Владимир. Скажите правду: это против русских. – *Час*. 2005. 13 марта. С. 2.

312 SOLVITA DENISA

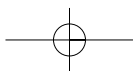
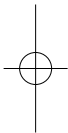
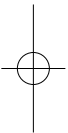
- ⁸⁹ Вместе мы – сила! (Читатель Сергей Николаевич, инвалид второй группы). *Час*. 2005. 13 марта. С. 4.
- ⁹⁰ Федосеев, Л. Больное общество. *Час*. 2005. 12 мая. С. 2.
- ⁹¹ Викторов, И. Оккупация сознания. *Вести сегодня*. 2005. 10 марта. С. 7.
- ⁹² Kuzmina I. Tēvzemieši būs nacionāli un sociāli. *Latvijas Avīze*. 2005. 5. maijs. 7., 8. lpp.
- ⁹³ Antonevičs M. Dažas “āža kājas”. *Latvijas Avīze*. 2005. 14. maijs. 3. lpp.
- ⁹⁴ Dzintars R. Pārdaugava svin sarkano uzvaru. *Latvijas Avīze*. 2005. 10. maijs. 4. lpp.
- ⁹⁵ Ločmele N., Galzons E. Leģionārus piemin mierīgi. *Diena*. 2000. 14. marts. 1., 4. lpp.
- ⁹⁶ Ločmele N. Leģionāru gājiens sanikno Krieviju. *Diena*. 2000. 18. marts. 1. lpp.
- ⁹⁷ Ločmele N. Augstākās valsts amatpersonas neatbalsta leģionāru gājienu. *Diena*. 2000. 14. marts. 1., 4. lpp.
- ⁹⁸ Turpat.
- ⁹⁹ Turpat.
- ¹⁰⁰ Turpat.
- ¹⁰¹ Ozoliņš A. Miers mītiem. *Diena*. 2000. 17. marts. 2. lpp.
- ¹⁰² Элкин, А. Ампилов: “Чтобы спасти Кононова, мы можем захватить посла Латвии.” *Вести сегодня*. 2000. 23 марта. С. 1, 2.
- ¹⁰³ Там же.
- ¹⁰⁴ Там же.
- ¹⁰⁵ LETA, BNS. Ампилов собрался партизанить в Латвии. *Вести сегодня*. 2000. 22 марта. С. 1.
- ¹⁰⁶ LETA, BNS. Москва неотступно борется за Кононова. *Вести сегодня*. 2000. 20 марта. С. 1.
- ¹⁰⁷ Там же.
- ¹⁰⁸ Соколов, Ю. По поводу статьи “Waffen SS на марше”. *Вести сегодня*. 2000. 20 марта. С. 1.
- ¹⁰⁹ Politīķi skaidrojas par 16. martu. *Lauku Avīze*. 2000. 21. marts. 27. lpp.
- ¹¹⁰ Rodins A. Leģions – tā ir vēsture. *Diena*. 2005. 16. marts. 2. lpp.
- ¹¹¹ Rodins A. Izrāde Krievijas televīzijai. *Diena*. 2005. 17. marts. 2. lpp.
- ¹¹² Sloga G. Krievijas mediji notikumus pie pieminēkļa ataino sakāpināti. *Diena*. 2005. 17. marts. 3. lpp.
- ¹¹³ Turpat.
- ¹¹⁴ Казаков, А. Отпор. *Вести сегодня*. 2005. 17 марта. С. 1.
- ¹¹⁵ Глас народа. 2005. 16 марта. *Час*. С. 1.
- ¹¹⁶ Там же.
- ¹¹⁷ Notikumi pie Brīvības pieminēkļa aizvairo latviešus. *Latvijas Avīze*. 2005. 23. marts. 26. lpp.

- ¹¹⁸ Cālīte A. Mērķēja Latvijai, trāpīja Krievijai. *Latvijas Avīze*. 2005. 17. marts. 6. lpp.
- ¹¹⁹ Krustiņš V. 4. maija cīņas turpinās. *Latvijas Avīze*. 2005. 6. maijs. 3. lpp.
- ¹²⁰ Treice L. Aicinājums. *Latvijas Avīze*. 2005. 12. maijs. 24. lpp.

5. NODAĻA

Neiecietība un *naida runa*: tiesisko risinājumu iespējas

SANDIJA NOVICKA

Tiesību aizsardzības līdzekļi *naida runas*¹ gadījumā

Hate speech is a discriminatory form of aggression that destroys the dignity of those in the group under attack. It creates a lesser status not only in the eyes of the group members themselves but also in the eyes of others who perceive and treat them as less than human. The denigration of persons on the basis of their ethnic identity or other group membership in and of itself, as well as in its other consequences, can be an irreversible harm².

Ievads

Pēdējo gadu laikā Latvijas sabiedrība piedzīvo dažādas neiecietības izpausmes. Regulāri tiek pretnostatītas Latvijā dzīvojošo latviešu un krievu tautības cilvēku intereses un tiesības, tiek pausti dažādi viedokļi par ebreju tautības cilvēkiem, cilvēkiem ar citu ādas krāsu, kā arī atšķirīgu seksuālo orientāciju. Gan Latvijas, gan starptautisko tiesu praksē Latvijas sabiedrība arvien tiek mācīta, kur atrodas robeža starp atļautu un sabiedrībā nepieciešamu brīvu viedokļa paušanu un runu, viedokli, kas aizskar citas personas godu un cieņu vai pat veicina neiecietību un naidu. Apspriests ticis arī jautājums, vai Latvijas tiesību akti ir pietiekami, lai aizsargātu personas goda un cieņas aizskaršanas, neiecietību veicinošas vai *naida runas* gadījumā. Arī Latvijas tiesām ir nācies saskarties ar šiem jautājumiem.

Nav šaubu, ka šī problēma Latvijai vēl ir jauna, un visticamāk, ka dažādas neiecietības izpausmes vēl ir tikai attīstības stadijā. Ņemot vērā minēto, šā raksta ietvaros tiks apskatīts, vai ar tiesībām un tiesību aizsardzības līdzekļiem ir iespējams novērst vai vismaz mazināt

neiecietību veicinošas runas, kā arī tiks apskatīti Latvijā pieejamie tiesību aizsardzības līdzekļi *naida runas* gadījumā, koncentrējoties uz noteiktām šo tiesību aizsardzības līdzekļu piemērošanas problēmām.

1. Tiesību aizsardzības līdzekļu veidi un to loma sabiedrībā

1.1. Tiesības kā līdzeklis, lai mainītu sabiedrību

Ir veikti neskaitāmi pētījumi, kā tiesības ietekmē situāciju konkrētā valstī. Lielākā daļa pētījumu apliecina, ka valsts izaugsme ir cieši saistīta ar valstī pastāvošajām tiesībām. Tiesības nereti tiek raksturotas kā vispārējs attīstības motors, jo tās liek un palīdz mainīties visam pārējam.³ Tātad tiesības atrodas ļoti ciešā mijiedarbībā ar sabiedrību.

Ņemot vērā minēto saikni starp tiesībām un sabiedrību, 1978. gada ANO Deklarācijas par rasi un rasu naidu, kas gan nav juridiski saistošs dokuments, 7. pantā ir noteikts, ka “[..] likums ir viens no galvenajiem līdzekļiem, lai nodrošinātu personu vienlīdzību to cieņā un tiesībās un lai ierobežotu [..] jebkādu praksi, kas ir balstīta uz idejām vai teorijām, kuras attiecas uz it kā pastāvošu rasu vai etnisko grupu pārkāpumu vai kuras cenšas attaisnot vai veicināt rasu naidu un diskrimināciju jebkādā formā. Valstīm jāpieņem tādi likumi, kādi nepieciešami šajā sakarā, un jāraugās, lai tos īsteno un piemēro visi dienesti, attiecīgi ņemot vērā principus, kas ietverti Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā. [..] Individīdiem un citām publiskām un privātām juridiskām personām jāsaskaņo sava darbība ar šiem likumiem un jālieto visi atbilstošie līdzekļi, lai palīdzētu iedzīvotājiem tos kopumā saprast un piemērot”.

Tātad tiesību normās ietverts noteiktas rīcības aizliegums, nosodījums ir spēcīgs un nepārprotams signāls sabiedrībai par to, kas tiek uzskatīts par nepareizu rīcību. Tas, cik šis signāls ir spēcīgs un nepārprotams, ir atkarīgs arī no tā, kas notiek, ja persona neievēro noteikto aizliegumu. Lai tiesības kalpotu kā sabiedrības attīstības

līdzeklis, tām jādarbojas, jābūt spējīgām sasniegt noteikto mērķi, iedarbojoties uz sabiedrību.

1.2. Tiesību aizsardzības līdzekļu veidi

Viens no veidiem, kā piespiest sabiedrību ievērot tiesību normas, ir noteikt sankcijas⁴ par to pārkāpumiem. No Eiropas Kopienu tiesas prakses izriet aksioma, ka tur, kur pastāv tiesības, jābūt arī tiesību aizsardzības līdzeklim.⁵ Šāda atziņa gan nav nekas īpaši jauns.

Jau no cilvēces attīstības pirmsākumiem novērojams, ka cietušie vienmēr centušies vērsties pret viņu tiesību aizskārējiem. Laika gaitā personīgā atreibība transformējusies asins atreibībā, ko pēc zināmiem noteikumiem izdarījuši cietušās personas asinsradnieki. Attīstoties sabiedrībai, parādās apkārtējās sabiedrības kopīga reakcija pret izdarīto – sociāla reakcija pret antisociālu nodarījumu (piemēram, noziedznieka upurēšana dievībai, noziedznieka izstumšana no sava vidus). Ar laiku, sakarā ar mantiskā elementa nozīmes pieaugšanu, rodas iespēja “atpirkties” no sākotnēji primitīviem soda veidiem divējādi. Pirmkārt, par labu cietušajam no vainīgā tiek piedzīta kompensācija. Otrkārt, it kā noslēdzot mieru ar pašu sabiedrību, miera traucētājs maksā arī sabiedrībai kopumā.⁶ Tātad citas personas tiesību pārkāpums kā sociālās dzīves negatīva parādība un sankcija kā reakcija nepārtraukti saistīti savā starpā no neatminamiem laikiem.

Sankcijas var būt ļoti dažādas atkarībā no pārkāptās tiesību normas svarīguma un intereses/tiesības, kas tiek aizsargāta ar konkrētu tiesību normu.

Teorijā tiesību aizsardzības līdzekļi tiek iedalīti pēc dažādām pazīmēm. Piemēram, pēc tiesību nozares, kurās tie paredzēti:

- 1) civiltiesiskie tiesību aizsardzības līdzekļi;
- 2) administratīvi tiesiskie tiesību aizsardzības līdzekļi;
- 3) krimināltiesiskie tiesību aizsardzības līdzekļi.

Tiesību aizsardzības līdzekļus mēdz iedalīt arī atkarībā no tā, kāds ir to mērķis:

- 1) preventīvie;
- 2) sodošie;
- 3) kompensējošie;
- 4) stāvokli atjaunojošie.⁷

Dažādos laikos priekšroka ir dota dažādām sankcijām – atkarībā no attiecīgajā laikā valdošajām teorijām filosofijā, psiholoģijā, valsts doktrīnā vai kriminālistikā. Mūsdienās tiek atzīts, ka katra no teorijām zināmā mērā ir pareiza, tomēr neviena no tām nav pilnīga. Turklāt tiek uzsvērts, ka bezdibenis starp ideju par atmaksu tiesiskās kārtības traucēšanas gadījumā, ideju par atturēšanu no tādiem tiesību pārkāpumiem ar sankcijām un ideju par pārkāpēja labošanu ar sankciju ir šķietams.⁸ Dažādiem tiesību aizsardzības līdzekļiem jāatrodas savstarpējā mijiedarbībā, lai pēc iespējas efektīvāk tiktu sasniegts kopīgais mērķis – noteiktu tiesību aizskārumu novēršana.

1.3. Tiesību aizsardzības līdzekļu loma sabiedrībā

Noteiktu sankciju paredzēšana tiesību aktos nereti tiek kritizēta un to jēga apšaubīta, norādot, ka likumā noteiktās sankcijas darbojas reakcionāri, tas ir, tikai tad, kad kaut kas slikts un aizliegts jau noticis. Tiek runāts arī par to, ka ar dažādu sankciju piemērošanu nevar novērst problēmas cēloni un situācija sankciju piemērošanas gadījumā var tikai saasināties. Tāpēc tiek ieteikts dot priekšroku sabiedrības izglītošanai un problēmas skaidrošanai, cerot uz zināmu sabiedrības pašregulāciju laika gaitā.

Kā jau tika minēts raksta sākumā, tiesības un sabiedrība ir cieši saistītas. Zināmā mērā sabiedrības attīstības līmenis nosaka nepieciešamās tiesības un otrādi – tiesību attīstība nosaka sabiedrības uzvedību un reakciju. Tādējādi, visticamāk, katrai sabiedrībai noteiktā attīstības stadijā ir nepieciešamas atšķirīgas tiesības. Runājot par naida kuri-nāšanu Latvijā, krimināltiesību eksperts Andrejs Judins ir norādījis,

ka "realitātē pašregulācija mūsu sabiedrībā nedarbojas".⁹ Turklāt viņš atzīst, ka ar Krimināllikumu patiešām nevar panākt, lai cilvēki viens otru mīl. Tomēr ar to var panākt, lai cilvēki vismaz viens otru respektē.¹⁰ Tādējādi jāatzīst, ka tiesības un tiesību aizsardzības līdzekļi nav vienīgais instruments konkrētu problēmu risināšanai. Ar tiesībām un tiesību aizsardzības līdzekļiem arī nevar problēmu pilnībā atrisināt. Un tomēr ir skaidrs, ka tiesībām un tiesību aizsardzības līdzekļiem ir būtiska loma, risinot ar *naida runu* saistītās problēmas. Tiesības un tiesību aizsardzības līdzekļi var būt viens no kompleksi pielietotajiem līdzekļiem problēmas risināšanai un savaldīšanai.

2. Prasības tiesību aizsardzības līdzekļiem *naida runas* gadījumā

Starptautiskie cilvēktiesību dokumenti valstīm uzliek par pienākumu vērsties pret nesaticības izraisīšanu, *naida* un diskriminācijas kurināšanu pret kādas rases, nacionālās vai reliģiskās grupas pārstāvjiem. Daļa šo aktu uzliek par pienākumu aizliegt šāda veida darbības, neparedzot valstīm pienākumu noteikt specifiskus tiesību aizsardzības līdzekļus šā aizlieguma pārkāpuma gadījumā.

Tā, piemēram, Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 20. panta otrā daļa nosaka, ka "Jebkāda rīcība, kas aizstāv nacionālu, rasu vai reliģisku *naidu* un ir kūdišana uz diskrimināciju, naidīgumu vai vardarbību, jāaizliedz ar likumu".

Atšķirībā no Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām ANO Starptautiskās konvencijas par visa veida rasu diskriminācijas izskaušanu 6. pants pavisam konkrēti noteic, ka "Dalībvalstīm ir jānodrošina efektīva aizsardzība un tiesību atjaunošanas iespējas ikvienam to jurisdikcijā ar kompetentu nacionālo tribunālu un citu valsts institūciju palīdzību jebkuros rasu diskriminācijas gadījumos, kuros tiek pārkāptas viņa cilvēktiesības un pamatbrīvības un ir pret runā ar šo konvenciju, kā arī tiesības ar šo tribunālu palīdzību iegūt taisnīgu un atbilstošu atlīdzinājumu vai gandarījumu par jebkuru kaitējumu, kas ciests šādas diskriminācijas rezultātā". Kompensācijas

nozīme ir skaidrota Rasu diskriminācijas novēršanas komitejas Vispārējā rekomendācijā Nr. 26, kurā tiek minēta kompensācija gan par mantisku, gan morālu kaitējumu¹¹. Saskaņā ar ANO Starptautisko konvenciju par visa veida rasu diskriminācijas izskaušanu, valstīm ir ne vien efektīvi jāizmeklē notikušais un jāsoda vainīgie, bet ir arī jāparedz kriminālbildība par šādu darbību veikšanu. Tajā pašā laikā Rasu diskriminācijas novēršanas komitejas prakse ļauj secināt, ka administratīvās atbildības noteikšana un tās efektīva piemērošana mazāk smagos gadījumos ir pietiekama, lai izpildītu konvencijas prasības.¹² Arī Eiropas Komisija pret rasismu un neiecietību ir paudusi nostāju, ka "rasisma un rasu diskriminācijas apkarošanas jomā civilā un administratīvā likumdošana bieži vien piedāvā elastīgus juridiskos līdzekļus, kas var veicināt cietušo pieeju juridiskam procesam. Krimināllikumam ir simboliska ietekme, tas paaugstina sabiedrības izpratni par rasisma un rasu diskriminācijas nopietnību un tam ir spēcīgs preventīvs iespaids, ja vien tas piemērots efektīvi".¹³

Arī Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 13. pants nosaka, ka ikvienam cilvēkam, kas jūtas aizskarts savās tiesībās, ir jābūt garantētai iespējai aizstāvēt savas tiesības nacionālajās tiesību aizsardzības instancēs. Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā *Aksoy pret Turciju* norādīja, ka pienākuma, kas izriet no konvencijas 13. panta, konkrētais apmērs ir atkarīgs no pieteicēja sūdzības, bet jebkurā gadījumā tiesību aizsardzības līdzeklim ir jābūt efektīvam kā likumā, tā praksē, kas nozīmē, ka attiecīgās valsts iestādes nedrīkst neattiecināt kavēt tā izmantošanu ar darbībām vai bezdarbību.¹⁴ Kopumā tiek uzsvērts, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesa, skatot lietas par konvencijas 13. pantu, vairāk koncentrējas uz procesuālajiem aspektiem, kas saistīti ar tiesībām uz efektīvu tiesību aizsardzības līdzekli. Ņemot vērā iepriekš teikto, Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 13. pants piešķir dalībvalstīm plašu rīcības brīvību, ieviešot šo pantu, turklāt tiek atzīts, ka konvencijas noteiktais sliexsnis ir visnotaļ zems.¹⁵

Detalizēts apraksts, kādiem jābūt starptautiskajos cilvēktiesību instrumentos paredzētajiem tiesību aizsardzības līdzekļiem cilvēktiesību

pārkāpumu gadījumos, ir ietverts ANO Pamatprincipos un vadlīnijās par tiesībām uz tiesību aizsardzības līdzekļiem un reparācijām.¹⁶ Saskaņā ar šo vadlīniju 15. punktu reparācijām jābūt adekvātām, efektīvām un tūlītējām, kā arī samērīgām ar nodarītā pārkāpuma smagumu un ciesto kaitējumu. Ņemot vērā konkrētos lietas apstākļus, saskaņā ar vadlīniju 21. punktu reparācijām jābūt šādā formā: restitūcija, kompensācija, rehabilitācija, satisfakcija vai pārkāpuma neatkarīgas garantēšana.

Pienākums noteikt efektīvas, proporcionālas un preventīvas sankcijas, kas var ietvert arī pienākumu izmaksāt kompensāciju, rasu, reliģijas un seksuālās diskriminācijas gadījumā izriet arī no Latvijas saistošās 2000. gada 29. jūnija Padomes direktīvas 2000/43/EK, ar kuru tiek ieviests vienādas attieksmes princips pret personām neatkarīgi no rasu vai etniskās piederības (15. pants), un 2000. gada 27. novembra direktīvas 2000/78/EK, kas nosaka vispārējo sistēmu vienlīdzīgai attieksmei darba tiesisko attiecību un nodarbinātības jomā (17. pants).

Arī LR Satversmes 92. pants noteic, ka ikvienam cilvēkam Latvijā, kas jūtas aizskarts savās tiesībās, ir jābūt garantētai iespējai aizstāvēt savas tiesības nacionālajās tiesību aizsardzības instancēs.

Ņemot vērā iepriekš sacīto, gan no starptautiskajiem cilvēktiesību instrumentiem, gan ES tiesību aktiem un no Satversmes izriet, ka arī *naida runas* gadījumā cietušajām personām jābūt pieejamiem individuāliem tiesību aizsardzības līdzekļiem. Turklāt tiesību aizsardzības līdzekļiem jābūt 1) efektīviem, 2) proporcionāliem un 3) preventīviem.

Turklāt par smagākajiem šā veida pārkāpumiem ir jānosaka kriminālatbildība un valstij ir jāveic efektīva izmeklēšana.

3. Latvijas tiesību aktos noteiktie tiesību aizsardzības līdzekļi

Naida runas gadījumā Latvijā pastāv iespējas saukt personu pie atbildības saskaņā ar Civillikumu, Administratīvo pārkāpumu kodeksu un Krimināllikumu.

3.1. Civiltiesiskā atbildība (1635. un 2352¹. pants)

Latvijas tiesību aktos *naida runas* upuriem iespējas saņemt mantisku kompensāciju tieši nav paredzētas. Tiesu praksē pirmās divas lietas parādījās 2003. gadā, kad šādu izteikumu upuriem tika piešķirta mantiskā kompensācija, pamatojoties uz to, ka šie izteikumi vienlaikus bija vērtējami kā personas godu un cieņu aizskaroši.¹⁷

3.1.1. *Naida runa un goda un cieņas aizskaršana*

Civillikuma 2352¹. pants nosaka, ka katram ir tiesības tiesas ceļā prasīt atsaukt ziņas, kas aizskar viņa godu un cieņu, ja šādu ziņu izplatītājs nepierāda, ka tās atbilst patiesībai.

Ja personas godu un cieņu aizskarošas ziņas izplatītas presē, gadījumā, ja tās neatbilst patiesībai, šīs ziņas presē ir jāatsauc. Ja personas godu un cieņu aizskarošas ziņas, kas neatbilst patiesībai, ietvertas dokumentā, šāds dokuments ir jāapmaina. Citos gadījumos atsaukšanas kārtību nosaka tiesa.

Ja kāds prettiesiski aizskar personas godu un cieņu mutvārdos, rakstveidā vai ar darbiem, viņam jāsniedz atlīdzība (mantiska kompensācija). Atlīdzības apmēru nosaka tiesa.

Atbilstoši Civillikuma 2352¹. pantam civiltiesiskā goda un cieņas aizstāvēšana nav atkarīga no godu un cieņu aizskārušās personas vainas. Pietiekams ir godu un cieņu aizskarošas pretlikumīgas darbības fakts, lai rastos pamats prasībai par goda un cieņas aizskaršanu un zaudējumu atlīdzību. Pants konkrēti nosaka atbildību par goda un cieņas aizskaršanu nepatiesu ziņu izplatīšanas gadījumā.

Bet, vai uz šī panta pamata var piedzīt kompensāciju cilvēka vai veselas tautas apzākāšanas gadījumā, ja it kā netiek paustas nepatiesas ziņas, tomēr patiesi tiek aizskarts gods un cieņa? *Naida runa* parasti ir vērsta uz skaitliski nenoteiktu personu grupu. Tās rezultātā nevar pierādīt, kurai personai tā ir adresēta.

Līdz ar to Civillikuma 2352¹. panta piemērošana *naida runas* gadījumā rosina divus pamatjautājumus:

- 1) vai šo pantu var piemērot arī gadījumos, ja netiek paustas nepatiesas ziņas, bet gan kādas personas godu un cieņu aizskarošs viedoklis vai vērtējums;
- 2) vai šo pantu var piemērot, ja runa netiek adresēta kādai konkrētai personai, bet tiek izteikta par konkrētu personu grupu vai pat veselu tautu?

Divos spriedumos Latvijas tiesas uz šiem jautājumiem ir atbildējušas apstiprinoši – vienu reizi tika autonomi interpretēta šā panta trešā daļa, otrajā gadījumā par pamatu tika izmantots cits Civillikuma pants, kas nosaka vispārējo pamatu zaudējumu atlīdzināšanai. Tomēr pilnīgas skaidrības arī juristu vidū vēl trūkst.¹⁸ Arī tiesu prakse joprojām met likločus. Lietā Imants Kozlovkis pret Leopoldu Ozoliņu Jūrmalas pilsētas tiesa uz šiem jautājumiem ir atbildējusi noraidoši, neskatoties uz to, ka Džordža Stīla lietā tiesa bija izdarījusi pretējus secinājumus.

Džordža Stīla lieta¹⁹

Džordža Stīla lieta bija saistīta ar 2002. gada 20. jūnijā Latvijas Televīzijā pārraidīto Brīvības partijas priekšvēlēšanu reklāmas klipu. Klips saturēja sižetu, kurā tumšādains vīrietis, tērpts Latvijas karavīra formā, stāv sardzē pie Brīvības pieminekļa. Sekoja epizode, kurā tumšādainais vīrietis savā nacionālajā tērpā skūpst gaišādainu latviešu tautumeitu. Fonā skan teksts: “Šodien Latvijas sargs, rīt – varbūt tavs znots.” Klipa titros parādījās teksts, ka iestāšanās Eiropas Savienībā nozīmē imigrantu ieplūšanu no Āfrikas un Āzijas.

Prasītājs savā pieteikumā norādīja, ka Brīvības partijas Latvijas Televīzijā un citos plašsaziņas līdzekļos pārraidītā reklāma ar iepriekš aprakstīto saturu aizskar viņa godu un cieņu, jo tā pauž negatīvu nostāju pret tumšādajiem cilvēkiem, pret to, ka viņi dzīvo vai dzīvos Latvijā un veidos ģimēni ar gaišādajiem Latvijas iedzīvotājiem. Šī reklāma satur acimredzamu negatīvu viedokli par tumšādajiem cilvēkiem, jo pauž, ka tumšādajiem znoti ir nevēlami un būs liela nelaime Latvijas meiteņu vecākiem. Prasītājs norādīja, ka reklāma veicina aizspriedumu nostiprināšanos pret tumšādajiem cilvēkiem

Latvijas sabiedrībā un kurina rasu naidu, ka tā atklāti nodala gaišādāinos un tumšādāinos cilvēkus. Ņemot vērā, ka prasītājs ir tumšādāins amerikānis, kas dzīvo Latvijā un ir precējies ar gaišādāinu latvieti, viņa situācija ir identiska tai, ko Brīvības partija uzrāda kā negatīvu un nevēlamu nākotnes perspektīvu Latvijā. Pamatojoties uz minēto, prasītājs uzskatīja sevi par tiešu reklāmas upuri un prasīja piedzīt kompensāciju par goda un cieņas aizskārumsu saskaņā ar Civillikuma 2352.a pantu, kas pēc būtības atbilst šobrīd spēkā esošajam Civillikuma 2352¹. pantam.

Prasītājs arī norādīja, ka reklāma uzskatāma par kūdišanu uz rasu naidu un rasu diskrimināciju ANO Starptautiskās konvencijas par jebkuras rasu diskriminācijas izskaušanu izpratnē, kuras 4. panta (b) punkts nosaka, ka ir "jāpasludina par pretlikumīgām un jāaizliedz organizācijas, kā arī organizēta un jebkura cita propagandiska darbība, kas veicina rasu diskrimināciju un kūda uz to, un jāatzīst, ka piedalīšanās šādās organizācijās vai šādā darbībā ir likumā noteikts sodāms nodarījums".

Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa – tāpat kā Augstākā tiesa lietā starp Č. K. Edžugbo un P. Mensahu pret politisko organizāciju "Brīvības Partija" – atzina, ka reklāmas saturs ir diskriminējošs uz rases pamata un balansē uz rasu naida un nesaticības izraisīšanas robežas.

Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesa neanalizēja, vai reklāmā ir paustas nepatiesas ziņas vai viedoklis. Tā vietā tiesa atsaucās tikai uz Civillikuma 2352.a panta trešo daļu, nosakot, ka saskaņā ar šo tiesību normu "ir pietiekams goda un cieņas aizskarošas pretlikumīgas darbības fakts, lai rastos pamats prasībai par goda un cieņas aizskaršanu un zaudējuma atlīdzību".

Tādējādi, pamatojoties uz šo tiesas spriedumu, var secināt, ka noteiktos gadījumos, arī tad, ja pausts viedoklis, kas ir godu un cieņu aizskarošs, ir pamats prasīt kompensāciju. Šāds viedoklis ir pausts arī citos Latvijas tiesu spriedumos.²⁰ Arī no Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakses izriet, ka viedoklis noteiktos gadījumos tiks vērtēts kā citu personu godu un cieņu aizskarošs.²¹

Attiecībā uz to, vai Civillikuma pantu var piemērot arī gadījumos, ja runa nav vērsta pret vienu konkrētu personu, tiesa norādīja, ka "konkrētajā gadījumā tiesai nav šaubu, ka minētā reklāma skar šauru cilvēku loku Latvijas sabiedrībā un apstrīdētās reklāmas ietekmē prasītājs asociatīvi var tikt personificēts un uztverts kā nevēlams Latvijā, jo ir tumšādains amerikānis, kas dzīvo Latvijā un ir precējies ar gaišādainu latvieti".

No iepriekš sacītā var izdarīt secinājumu, ka gadījumā, ja ir runa par šauru cilvēku loku un personai ir pamats asociēt runā pausto ar sevi un just personīgu aizvainojumu, tai ir tiesības prasīt kompensāciju par goda un cieņas aizskārumu.

*Imanta Kozlovska lieta*²²

Lieta ir saistīta ar Saeimas deputāta Leopolda Ozoliņa paziņojumu interneta portālā "Apollo" par homoseksuāli orientētiem cilvēkiem. Cita starpā Leopolds Ozoliņš savā paziņojumā norādīja, ka:

- 1) "[...] pederastus ne tikai savās guļamistabās uzurķēt vienam otra pakaju, bet arī nekaunīgi un atklāti uzbāzties ar sava perversā dzīvesveida propagandu";
- 2) "[...] lai kā mēs viņus sauktu – par mēslu kulstītājiem, taisnās zarnas operatoriem";
- 3) "homoseksualitāte ir ļoti smaga garīga kroplība";
- 4) "tā veicina arī pedofilijas noziegumus un nāvējošās slimības HIV un C hepatīta izplatību".

Imants Kozlovskis, kas pazīstams kā Latvijas nacionālās LGBT organizācijas ILGA pārstāvis, kas bieži publiski paudis homoseksuāli orientētu cilvēku tiesību aizstāvošu viedokli un ir publiski atzinis, ka ir homoseksuāli orientēts, cēla tiesā prasību pret Leopoldu Ozoliņu par goda un cieņas aizskaršanu. Prasība tika pamatota ar Civillikuma 2352.a pantu, kas lietas izskatīšanas Jūrmalas pilsētas tiesā laikā jau bija aizstāts ar Civillikuma 2352¹. pantu. Imants Kozlovskis norādīja, ka Leopolds Ozoliņš savu viedokli ir paudis rupjā formā, kas pazemo citādi orientētu cilvēku godu un cieņu.

Tiesa prasību noraidīja, norādot, ka "2352¹. pantā paredzētie atli- dzības iespējamie kritēriji ir nepatiesu, godu un cieņu aizskarošu ziņu izplatīšana. Tiesa uzskata, ka nav pamata identificēt "ziņu" ar jēdzienu "viedoklis", jo tie ir vērtējami dažādi: "ziņa" ir pakļaujama patiesī- bas pārbaudei un tās pastāvēšanu var pārbaudīt, bet "viedoklis" nav pakļaujams patiesības pārbaudei un nav pierādāms."

Tātad, atšķirībā no Džordža Stīla lietas, Jūrmalas pilsētas tiesa ir secinājusi, ka 2352¹. pantu iespējams piemērot tikai nepatiesu ziņu izplatīšanas gadījumā. Jūrmalas pilsētas tiesa spriedumā nav pama- tojusi, kāpēc tā iepriekšējo tiesu praksi uzskata par sliktu un ir ne- pieciešams no tās atkāpties.

Atšķirībā no Džordža Stīla lietas Jūrmalas pilsētas tiesa arī secina, ka "Civillikuma 2352¹. pants kā materiālo tiesību norma aizsargā konkrētu personu no goda un cieņas aizskārumiem, kas izteikti tieši konkrētajai personai. [...] No lietā figurējošā paziņojuma/lietas 8. lpp. redzams, ka prasītāja uzvārds tajā nav minēts un atbildētājs nav iztei- cis viedokli tieši par prasītāju, vienīgi par homoseksuāli orientētiem cilvēkiem vispār".

Tātad arī šajā lietā Jūrmalas pilsētas tiesas viedoklis būtiski atšķi- ras no tiesas sprieduma Džordža Stīla lietā. Iespējams, ka abās lietās iznākums ir atšķirīgs, jo Džordža Stīla lietā tika konstatēta rasu dis- kriminācija, kas ir aizliegta ne vien Latvijas nacionālajos tiesību, bet arī Latvijai saistošajos starptautiskajos tiesību aktos. Diemžēl no Jūrmalas tiesas sprieduma to nevar secināt, jo arī attiecībā uz šo jau- tājumu Jūrmalas pilsētas tiesa nav detalizētāk paskaidrojusi, kāpēc tā uzskata par neiespējamu sekot Džordža Stīla lietā tiesas paustajam uzskatam, ka Civillikuma 2352¹. pants piemērojams arī tajos gadī- jumos, ja viedoklis ir pausts nesamērīgi rupjā formā un skar personas, kas pieder pie noteiktas šauras grupas.

Kaut arī Džordža Stīla lietā tiesa nevērtēja, vai reklāmas klipā paustas ziņas vai viedoklis, domājams, ka nav pamata uzskatīt, ka Brīvības partijas reklāmas klipā būtu paustas nepatiesas ziņas. Drī- zāk reklāmas klips būtu vērtējams kā viedoklis. Arī Brīvības partijas pārstāvis tiesas sēdē norādīja, ka reklāmas klips vērtējams kā viedoklis.

Ņemot vērā minēto, Jūrmalas pilsētas tiesai vajadzēja analizēt, vai Leopolda Ozoliņa paustais viedoklis nav nesamērīgi aizskarošs un izteikts rupjā formā. Tikai secinot, ka viedoklis nav nesamērīgi aizskarošs un nav izteikts rupjā formā, tiesa varētu nepiemērot Civillikuma 2352¹. panta trešo daļu.

Tiesa arī nav vērtējusi, vai Imants Kozlovskis pieder šaurai personu grupai un vai Imantam Kozlovskim nebija pamata asociēt Leopolda Ozoliņa izteikumus ar sevi. Ņemot vērā, ka Latvijā tikai neliels skaits personu ir publiski atzinušas, ka ir homoseksuāli orientētas, visticamāk, iespējams argumentēt, ka tas ir šaurs cilvēku loks Latvijas sabiedrībā, kuram ir pamats justies personiski aizskartam par šādiem izteikumiem. Šādi izteikumi, protams, veicina arī dažādu stereotipu rašanos un nostiprināšanos sabiedrībā par homoseksuāli orientētiem cilvēkiem, pauž atklāti negatīvu attieksmi un nodala homoseksuāli orientētos cilvēkus no pārējās sabiedrības.

Tomēr atšķirībā no personas ādas krāsas personas seksuālā orientācija nav uzreiz redzama, tā cilvēka dzīves laikā var arī mainīties. Tādējādi var argumentēt, ka šo cilvēku loks nav nosakāms un pārbaudāms. Galu galā varētu rasties situācija, ka neierobežots personu skaits varētu celt prasības pret personām, kas aizkaroši izsakās par homoseksuāli orientētiem cilvēkiem. Ņemot vērā vienlīdzības principu, no vienas puses, tiesai nebūtu pamata atteikties apmierināt citādi homoseksuāli orientētu personu prasības par morālā kaitējuma atbildību. Viedokļa paudējam tas nozīmētu neziņu par savu nākotnes mantisko stāvokli. Līdz ar to tiktu apdraudēta tiesiskā noteiktība un stabilitāte. No otras puses, tam, ka tiktu veidota tiesu prakse, saskaņā ar kuru jebkura persona, kas pieder pie aizskartās grupas, ir tiesīga celt prasību pret aizskārēju, būtu būtiska preventīva loma. Šādu nepatiesu ziņu vai aizskarošu viedokļu paudēji pirms ziņu vai viedokļa paušanas būtu spiesti labi padomāt. Savukārt tas var novest pie nesamērīgas runas brīvības ierobežošanas.

Tajā pašā laikā pieļaut situāciju, ka personas var brīvi izteikt rupjus, pazemojošus un aizskarošus viedokļus par noteiktu personu grupu, ir vienlīdz bīstami. Jo īpaši tāpēc, ka jau vēsturiski viena no

grupām, pret kuru neiecietība visvairāk ir izpaudusies, ir personas ar atšķirīgu seksuālo orientāciju.²³

Tradicionāli starptautiskie cilvēktiesību instrumenti vērsas pret nesaticības izraisīšanu, naida un diskriminācijas kurināšanu pret noteiktas rases, nacionālas vai reliģiskas grupas pārstāvjiem. Tomēr mūsdienās arvien vairāk valstu šajā sarakstā iekļauj arī cilvēkus ar atšķirīgu seksuālo orientāciju. Diskriminācijas aizliegums uz seksuālās orientācijas pamata darba tiesisko attiecību jomā izriet no jau pieminētās 2000. gada 27. novembra Padomes Direktīvas 2000/78/EK. ES ietvaros ir uzsākta diskusija par nepieciešamību pieņemt direktīvu, kas aizliegtu diskrimināciju uz seksuālās orientācijas pamata arī ārpus darba tiesiskajām attiecībām.²⁴ Arī EDSO Demokrātisko institūciju un cilvēktiesību biroja naida motivēto noziegumu darba definīcijā personas ar atšķirīgu seksuālo orientāciju ir iekļautas to grupu sarakstā, pret kurām vērstie noziedzīgie nodarījumi uzskatāmi par naida motivētiem.²⁵

Nemot vērā iepriekšteikto, gadījumos, kad tiek pausti nesamērīgi aizskaroši viedokļi vai viedoklis par kādu personu grupu tiek izteikts rupjā formā, tiesām būtu ļoti rūpīgi jāizvērtē, vai iespējams identificēt šo personu grupu un tai piederošo personu loku, kā arī, vai šīs grupas locekļiem ir pietiekams pamats asociēt izteikumus ar sevi un uztvert tos kā personisku aizskārumu. Tiesām šādos gadījumos būtu arī jāsabalansē nepieciešamība aizsargāt tiesisko noteiktību ar iespējamo runas brīvības ierobežojumu un kaitējumu, ko var radīt nesodīta neiecietības un naida veicināšana, kas ir vērstā pret konkrētu grupu.

Pieņemot šo lēmumu, tiesām jāizprot *naida runas* specifika. Proti, *naida runa*, tāpat kā citi naida motivēti pārkāpumi, ir vērtējama kā īpaši negatīva parādība, jo:

- 1) sekas cietušajam parasti ir traumatiskākas nekā citos goda un cieņas aizskaršanas gadījumos, jo ir saistītas ar šīs personas identitāti;
- 2) sekas skar plašāku cilvēku loku pat tādos gadījumos, ja *naida runa* ir vērstā pret konkrētu personu; daudzi cilvēki, kas sevi identificē ar cietušo, draudus un aizskārumu izjūt un pārdzīvo personīgi;
- 3) *naida runas* rezultātā sabiedrībā izplatās bailes un nesaticība

(jāņem vērā, ka *naida runas* adresāts ir ne vien konkrēts cietušais vai personu grupa, pret kuru vērsas runas paudējs, bet arī citas personas, kas domā līdzīgi ar *naida runas* izplatītāju, rezultātā katra *naida runa* vieno un iedrošina šo uzskatu paudējus un veicina turpmākas *naida runas* vai pat naida motivētus uzbrukumus);

4) tiek apdraudēta sabiedrības saliedētība un vienlīdzības pamatprincips;

5) *naida runa* var viegli novest līdz atriebībai par aizskārumu, radot vai padziļinot reālu nesaticību un vardarbību sabiedrībā.²⁶

3.1.2. Naida runa kā tiesību aizskārums

2006. gada sākumā Civillikuma 1635. pants tika būtiski grozīts, paredzot iespēju prasīt kompensāciju jebkura tiesību aizskāruma gadījumā tam, kas nodarījis kaitējumu. Proti, Civillikuma 1635. pants nosaka, ka katrs tiesību aizskārums, tas ir, katra pati par sevi neatļauta darbība, kuras rezultātā nodarīts kaitējums (arī morālais), dod tiesības cietušajam prasīt apmierinājumu no aizskārēja, ciktāl viņu par šo darbību var vainot. Ar morālo kaitējumu jāsaprot fiziskas vai garīgas ciešanas, kas izraisītas ar neatļautas darbības rezultātā nodarītu cietušā nemantisko tiesību vai nemantisko labumu aizskārumu. Atlīdzības apmēru par morālo kaitējumu nosaka tiesa pēc sava ieskata, ņemot vērā morālā kaitējuma smagumu un sekas. Turklāt, ja neatļautā darbība izpaudusies kā noziedzīgs nodarījums pret personas dzīvību, veselību, tikumību, dzimuma neaizskaramību, brīvību, godu, cieņu vai pret ģimeni, vai nepilngadīgo, pieņemams, ka cietušajam šādas darbības rezultātā ir nodarīts morālais kaitējums. Citos gadījumos morālais kaitējums cietušajam jāpierāda.

Tas nozīmē, ka gadījumos, kad ziņu izplatīšana vai viedokļa paušana vērtējama kā tiesību aktos aizliegta neiecietību, naidu vai diskrimināciju kurinoša runa, cietušajam nav nepieciešams pierādīt, ka ir aizskarts šīs personas gods vai cieņa. Pietiek, ja cietušais pierāda, ka:

- 1) runa ir prettiesiska darbība;
- 2) runa personai ir nodarījusi kaitējumu (visticamāk, morālu).

Cietušajam jāspēj pamatot arī kompensācijas apmēru, kas izmaksājama par morālo kaitējumu.

Tādējādi cietušajiem vairs nebūs nepieciešams pierādīt, ka ir iespējams piemērot Civillikuma 2352¹. panta trešo daļu atsevišķi no šā panta pirmās daļas un ka kompensācija maksājama ne tikai par godu un cieņu aizskarošu nepatiesu ziņu izplatīšanu, bet arī par godu un cieņu aizskarošu viedokļu paušanu.

Tomēr, piemērojot šo pantu, atklāts paliek jautājums, kā šo pantu piemērot, ja *naida runa* vērsta pret noteiktas grupas personu vai veselu tautu. Acīmredzot nebūtu pareizi pilnībā izslēgt iespēju, ka arī šādos gadījumos cietušajām personām ir tiesības uz kompensāciju. Tomēr tiesām būtu jāvērtē, vai pastāv cēloņsakarība starp *naida runu* un personai nodarīto morālo kaitējumu. Tikai pastāvot šādai cēloņsakarībai, personai būtu piešķiramas tiesības uz kompensāciju. Tie būtu gadījumi, kad runa vērsta pret konkrētu šauru personu loku un personai ir objektīvs pamats sevi personificēt ar šo grupu.

Šis pants visticamāk nemaina arī to personu situāciju, kas nepieder pie grupām, kuras tradicionāli tiek aizsargātas ar starptautiskiem cilvēktiesību instrumentiem pret *naida runām*, piemēram, cilvēki ar atšķirīgu seksuālo orientāciju. Proti, šajos gadījumos visdrīzāk būs neiespējami pierādīt, ka runa ir prettiesiska darbība. Līdz ar to šķiet, ka šobrīd šīm grupām vienīgais tiesību aizsardzības līdzeklis civiltiesību jomā ir un paliek Civillikuma 2352¹. pants, kura piemērošana, kā jau tika norādīts iepriekš, arvien ir ļoti neskaidra, turklāt tiesu praksei tā arī nav izdevies skaidri definēt, ko šis pants aizsargā un ko ne.

3.2. Administratīvā atbildība

Šobrīd Latvijas tiesību akti neparedz administratīvo atbildību par *naida runas* paušanu. Ja iespējams pierādīt, ka runa ir vērsta uz nacionālā, etniskā, rasu vai reliģiskā naida vai nesaticības izraisīšanu, piemērojams Krimināllikuma 78. vai 150. pants. Lielā mērā tas skaidrojams gan ar *naida runas* īpaši negatīvo nozīmi un ietekmi, gan arī to, ka šobrīd daudzām personām administratīvās atbildības

iestāšanās šķiet maznozīmīga – “administratīvo atbildību mūsu sabiedrībā nerespēktē – cilvēku var sodīt administratīvi kaut vai desmit reizes un tas šķiet normāli”.²⁷ Līdz ar to arī likumdevējs ir noteicis kriminālatbildību par naidu vai nesaticību izraisīšu runu, pat ja persona iepriekš par šādu pārkāpumu nav administratīvi sodīta.

Tomēr arī administratīvā atbildība var būt noderīga, lai cīnītos ar *naida runām*. Bieži dzirdēts, ka ir grūti panākt personu kriminālo sodīšanu par nacionālā, etniskā vai rasu naida vai nesaticības izraisīšanu.²⁸ Kā spilgts piemērs minama krimināllieta, kurā pēc Krimināllikuma 78. panta pirmās daļas tika apsūdzēta Līga Muzikante, Ilze Liepa un Aivars Garda. Šajā lietā minētajām personām tika izvirzīta apsūdzība, ka vairākos laikraksta “DDD” numuros publicēti nesaticību veicinoši un naidīgi raksti par ebreju un citām tautībām piederošām personām. Neskatoties uz ekspertu atzinumiem, ka ekspertīzei iesniegtie raksti satur aicinājumus, kas izraisa nesaticību un ir vērsti uz nacionālā naida kurināšanu, Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģija secināja: lai sauktu pie kriminālatbildības, ir jāpierāda ļoti augsta vainas forma. Turklāt tiesa uzskatīja – kaut arī teksti kopumā ir naidīgi, nevar apgalvot, ka tie spētu izraisīt naidu un nesaticību, jo terminoloģiskā nekonsekvence un jēdzienu sajaukums visu tekstu padara saturiski neskaidru un emocionāli neefektīvu.²⁹

Nemot vērā sacīto, būtu nepieciešams apsvērt, vai gadījumos, kad nav iespējams pierādīt personas vainu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, nav iespējams šīs personas sodīt administratīvi. Šobrīd Administratīvo pārkāpumu kodekss satur tikai vienu pantu, kas varētu tikt piemērots šādos gadījumos, proti, Administratīvo pārkāpumu kodeksa 204.17 pants, kas paredz administratīvo sodu par diskriminācijas aizlieguma pārkāpšanu. Pants nesniedz pamatojumu, kāpēc ir aizliegts diskriminēt. Tā vietā ir ietverta vispārēja atsauce uz “normatīvajos aktos noteiktā diskriminācijas aizlieguma pārkāpšanu”. Tātad šo pantu var piemērot tikai gadījumos, kad tiek konstatēts, ka ir pārkāpts kādā citā tiesību normā noteikts diskriminācijas aizliegums. Jāņem vērā, ka arī runa, kurā propagandēta atšķirīgas attieksmes nepieciešamība, var būt par pamatu, lai uzskatītu, ka ir pārkāpts

diskriminācijas aizliegums.³⁰ Ņemot vērā minēto, šo pantu var piemērot, lai sodītu personas, kas naidīgi izsakās par konkrētām tautībām vai personām, bet nav iespējams pierādīt personas vainu noziedzīga nodarījuma veikšanā.

Administratīvi tiesiskie līdzekļi, lai cīnītos ar runām, kas vērstas uz naida vai nesaticības izraisīšanu, varētu būt noderīgi arī citādi. Proti, būtu jāveic dažādās mājaslapās un laikrakstos publicēto rakstu un viedokļu monitorings. Tas attiecas arī uz noteiktu organizāciju paustajiem viedokļiem un organizētajiem pasākumiem. Ja tiek konstatēts, ka attiecīgajā mājaslapā vai laikrakstā regulāri tiek publicēti uz naida vai nesaticības izraisīšanu vērsti raksti un runas, būtu jāizvērtē iespēja slēgt šādus laikrakstus un mājaslapas, aizliedzot atbildīgajām personām turpmāk nodarboties ar šāda veida aktivitātēm. Šādu mēru pieņemšana varētu būt daudz efektīvāka nekā neliela apmēra naudassodu piemērošana vainīgajām personām.

3.3. Kriminālatbildība par *naida runu* kibertelpā³¹

Latvijas Krimināllikumā ir paredzēta kriminālatbildība par nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu (Krimināllikuma 78. pants), kā arī par reliģiska rakstura naida celšanu (Krimināllikuma 150. pants). Pakārtota nozīme (gadījumos, kad nevar pierādīt, ka darbība vērstā uz naida vai nesaticības izraisīšanu vai arī darbības vērstas pret grupu, kas netiek aizsargāta ar Krimināllikuma 78. un 150. pantu) varētu būt arī Krimināllikuma 149^{1.}, 156., 157. un 158. pantam. Ņemot vērā, ka par problēmas, kas saistītas ar šo pantu piemērošanu, ir jau salīdzinošai daudz diskutētas, šā raksta ietvaros tās netiks apskatītas. Tā vietā tiks atkārtoti uzsvērts, ka minētie panti attiecas arī uz personām, kas anonīmi pauž naidu vai nesaticību izraisošas runas internetā. Laiki, kad internets bija vieta, kur personas, slēpjoties zem izdomātiem vārdiem, varēja nicinoši un naidīgi izteikties par citām personām, ir aizgājuši nebūtībā. Tagad personām jāreķinās, ka tām var nākties atbildēt arī par virtuāli paustajām ziņām un viedokļiem.

Protams, ka šādos gadījumos situācija ir vēl sarežģītāka – tiesību aizsardzības iestādēm jāpārvar ne vien vispārējās ar Krimināllikuma 78. panta piemērošanu saistītās problēmas.³² Papildu tam tiesību aizsardzības iestādēm jāspēj tikt galā ar problēmām, kas saistītas ar situāciju, ka viedoklis ir pausts virtuālā telpā.

Šajos gadījumos jāspēj identificēt vainīgā persona. Jāsaprot, kura persona ir patiesi vainīgā – idejas autors vai, piemēram, mājaslapas turētājs. Visbeidzot, nereti tiesību aizsardzības iestādēm jāaskaras ar situāciju, ka personas izvieta mājaslapas vai sūta paziņojums tā, lai tās neatrastos konfliktā ar jurisdikcijām, kas pret darbībām, kas vērstas uz naida vai nesaticības veicināšanu, vēršas ar vislielāko stingrību.

Šķietamā anonimitāte

Internets un kibertelpa nodrošina ātru un salīdzinoši lētu informācijas apmaiņu. Tādējādi informāciju ir iespējams nodot ārkārtīgi lielam personu skaitam. Internets lielā mērā ļauj arī paust viedokli, slēpjoties zem izdomātiem vārdiem, kā arī ļauj izvēlēties sev tīkamāko jurisdikciju. Šo iemeslu dēļ internets ir bijis vilinošs “darbarīks” *naida runu* paudējiem. Tomēr *naida runas* paušana internetā ir un paliek *naida runas* paušana. Kaut arī tā ir pieskaitāma pie datornoziedzumiem, tomēr datornoziedzums pēc savas būtības nav jauna noziedzīga nodarījuma forma. Tas ir parasts noziedzīgs nodarījums, kas veikts jaunā vidē.³³

Mūsdienās personām jāapzinās, ka informācijai, kas tiek izplatīta internetā, ir iespējams izsekot: noteikt konkrētu vietu, konkrētu laiku, kā arī personu. Informācijas avotu var noteikt, jo katram datoram ir IP adrese, kas ir iestrādāta un saglabājas jebkurā ziņojumā, kas nosūtīts no attiecīgā datora.³⁴ Līdz ar to anonīms komentārs interneta portālā anonīms ir tikai šķietami.

Ar šādu atziņu nācās saskarties kādam jaunietim, kas portālā “Delfi” pie raksta “Kalvītis sašutis par tiesas lēmumu Kazakova lietā” bija ievietojis komentāru, kas saturēja atklātu aicinājumu nogalināt vai deportēt krievvalodīgos Latvijas iedzīvotājus: “Es tikai gribētu piebilst, ka krieviski runājošie ir beztiesiski kropļi, kurus vajadzētu apšaut vai arī izvākt ārā no Latvijas, jo ātrāk, jo labāk.”

Šo komentāru piefiksēja politiskā organizācija – apvienība “Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā” (PCTVL), kuras Saeimas frakcijas priekšsēdētāja vietnieks Juris Sokolovskis parakstīja iesniegumu Drošības policijai, lūdzot uzsākt kriminālprocesu.

Pamatojoties uz šo iesniegumu, Rīgas tiesu apgabala prokurore Inese Šulte uzrādīja apsūdzību pēc Krimināllikuma 78. panta pirmās daļas, un personai tika izdots prokurora priekšraksts, ar kuru tā tika sodīta ar naudassodu pēc Krimināllikuma 78. panta pirmās daļas.³⁵

Par internetā publicētiem komentāriem, kuros rupjiem vārdiem pausts naidis pret latviešiem, tiesas priekšā būs jāstājas arī Viktorijai Makovskai. Portāla “Delfi” krievu versijā V. Makovska paziņoja, ka ienīst visus latviešus, un pauda viedokli, ka tie būtu nošaujami. Komentāru pamanīja Drošības policija, kas noskaidroja gan to, no kurienes komentārs rakstīts, gan arī, kas ir komentāra autors.³⁶ Līdz ar to *naida runas* atklāšana, ja tā izdarīta virtuālajā vidē, prasa papildu izmeklēšanas darbību veikšanu, taču tā ir iespējama. Turklāt jāņem vērā, ka par apzinātu nacionālā vai rasu naida, vai nesaticības veicināšanu, ja tā veikta, izmantojot automatizētu datu apstrādes sistēmu, paredzētas bargākas sankcijas (brīvības atņemšana līdz desmit gadiem).

Interneta pakalpojumu sniedzēju atbildība pret ideju formulētāju, izplatītāju atbildība

Daudzu valstu tiesību aktos ir skaidri nodalīta interneta pakalpojumu sniedzēju un šo pakalpojumu izmantotāju atbildība par naidu vai nesaticību veicinošu ideju un materiālu izplatīšanu. Latvijas tiesību aktos tas nav skaidri noteikts, tomēr tam nevajadzētu radīt problēmas, jo par vispārpieņemtu praksi var uzskatīt to, ka nav pamata sodīt interneta pakalpojumu sniedzējus (mājaslapu īpašniekus un turētājus), kuru resursi izmantoti naida kurināšanai, izņemot gadījumus, kad interneta pakalpojumu sniedzējs saglabā naidu kurinošu informāciju, izplata to vai nodrošina tai pieeju, būdams informēts par tās kaitīgo saturu un neko nedara, lai to izdzēstu. Citos gadījumos pie atbildības var tikt saukta tikai persona, kura informāciju ir ievadījusi internetā.³⁷

Jāuzsver, ka katram cilvēkam ir jāatbild par paša darbībām un vārdiem, un nav svarīgi, vai tas formulēts "uz līdzienas vietas" vai ir asa reakcija uz citas personas radikālajiem paziņojumiem. Tāpat nav nepieciešams, lai persona paustu oriģinālas domas – atbildība iestājas arī par citu personu vārdu atkārtošānu un izplatīšanu.³⁸ Tātad nelīdzēs aizbildināšanās, ka attiecīgajā mājaslapā vai sarunu telpā (angl. *chat room*) visi pauduši līdzīgas vai tādas pašas idejas.

Saskaņā ar Krimināllikuma 78. pantu gan ir nepieciešams konstatēt, ka persona rīkojusies ar tišu nodomu. 78. panta sastāvs ir formāls, t. i., nav nepieciešams konstatēt, ka runas rezultātā iestājušās sekas. "Ir jāpierāda tikai tas, ka cilvēks apzinājies, ko viņš ir izdarījis (šajā gadījumā – teicis) un gribējis to izdarīt (teikt). Nav jāpierāda, vai viņš apzinājās, kādas sekas iestāsies un vai šīs sekas vispār iestājušās."³⁹

Internets un valsts kriminālā jurisdikcija

Viens no sarežģītākajiem jautājumiem par *naida runu* izplatīšanu internetā ir saistīts ar valstu jurisdikciju. Internets ļauj personām virtuāli šķērsot neskaitāmu valstu robežas neiedomājamā ātrumā. Mūsdienās problēmas nesagādā arī mājaslapu reģistrācija ārvalstīs. Tradicionāli valsts kriminālā jurisdikcija tiek balstīta uz šādiem principiem:

1) teritoriālais princips – ļauj valstij tiesāt personu, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu Latvijas teritorijā;

2) eksteritoriālais princips – nosaka, ka personu, kas izdarījusi noziedzīgu nodarījumu valstī, bet saskaņā ar likumiem vai starptautiskajiem līgumiem nav pakļauta attiecīgās valsts jurisdikcijai, var saukt pie kriminālatbildības, ja tas izlemts diplomātiskā ceļā vai saskaņā ar valstu savstarpējo vienošanos;

3) pilsonības princips – ļauj valstij tiesāt savus pilsoņus, kā arī personas, kam ir šis valsts uzturēšanās atļaujas, arī par noziedzīgiem nodarījumiem, ko tās izdarījušas citās valstīs;

4) universālais princips – ļauj tiesāt citu valstu pilsoņus neatkarīgi no noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas vietas starptautiskajos

līgumos noteiktajos gadījumos, ja personas par šo nodarījumu nav sauktas pie kriminālatbildības vai nodotas tiesai citas valsts teritorijā;

5) reālais princips – ļauj tiesāt citas valsts pilsoņus, kas izdarījuši citas valsts teritorijā smagus noziegumus, kas vērsti pret tiesājošo valsti vai tās pilsoņiem.⁴⁰

Līdz ar to aktuāls ir jautājums, vai Latvijas tiesām ir jurisdikcija pār personām, kas izplata naidu kurinošas runas, piemēram, ar tādu mājaslapu starpniecību, kas izveidotas un reģistrētas valstīs, kurās attiecīgā runa un tās saturs nav aizliegts. Autore rīcībā esošā informācija liecina, ka Latvijas tiesām līdz šim nav nācies dot savu vērtējumu šāda veida situācijām. Tomēr, ņemot vērā, ka dažādās valstīs pastāv diezgan atšķirīgi *naida runas* regulējumi, šis ir viens no aktuālākajiem jautājumiem, ko pēta dažādu valstu tiesību speciālisti. Diemžēl lielākā daļa pētnieku visbiežāk nonāk pie trīs secinājumiem: 1) joprojām pastāv valstis, kurās *naida runas* nav aizliegtas vai arī to definīcija ir samērā šaura (piemēram, ASV); 2) neskaitāmas personas ir gatavas izmantot šīs atšķirības, lai nesodīti izplatītu naidu un nesaticību veicinošas idejas arī valstīs, kurās tas ir aizliegts; 3) pašreiz spēkā esošais regulējums nav pietiekams, lai efektīvi cīnītos ar šo problēmu.⁴¹ Ņemot vērā sacīto, jāizsaka viedoklis: lai nodrošinātu sistemātisku un vienveidīgu pieeju *naida runu* apkarošanai internetā, nepieciešams izstrādāt starptautisku konvenciju, kas atrisinātu vismaz ar jurisdikciju saistītos jautājumus.⁴²

Secinājumi

Kaut arī Latvijā jau vairākās civillietās tiesām nācies lemt par Civillikuma 2352¹. panta piemērošanu gadījumos, kad ir pausts viedoklis par konkrētu personu grupu, joprojām nav skaidras un vienotas atbildes uz jautājumu, vai 2352¹. pantu var piemērot arī gadījumos, kad pausts viedoklis (nevis izplatītas nepatiesas ziņas). Nav arī skaidrs, vai šo pantu var piemērot, ja viedoklis pausts par kādu personu grupu, nevērsoties pret konkrētu personu.

Ja tiesu prakse veidosies tādējādi, ka Civillikuma 2352¹. pants nav piemērojams gadījumos, kad ir pausts viedoklis par personu grupu, veidosies situācija, ka daļa sabiedrības (piemēram, homoseksuāli orientēti cilvēki) būs neaizsargāta no pret to vērstām *naida runām*. Jāpiekrīt, ka, ņemot vērā vārda brīvības nozīmi demokrātiskā sabiedrībā, jebkuri vārda brīvības ierobežojumi jāformulē tādējādi, lai būtu pilnīgi skaidrs, ka to vienīgais mērķis ir aizsargāt individuus, kas pieder pie noteiktas uzskatu sistēmas, ticības utt., nevis aizsargātu šo uzskatu sistēmu vai reliģiju no kritikas. Vārda brīvība dod tiesības analizēt, atklāti apšaubīt, kritizēt (tajā skaitā asi un nesaprātīgi) uzskatu sistēmu vai reliģiju tikai tiktāl, ciktāl šī kritika nesludina neiecietību, kas veicina naidu, diskrimināciju un vardarbību pret individu.⁴³ Ņemot vērā iepriekš sacīto, uzskatu, ka sabiedrības ieguvums būtu lielāks, ja Civillikuma 2352¹. pants tiktu piemērots tādējādi, ka tas aptvertu arī nesamērīgi rupji izteiktu viedokli, un tiesības prasīt kompensāciju tiktu piešķirtas arī tajos gadījumos, ja viedoklis ir pausts par noteiktu šauru personu loku un prasītājam ir objektīvs pamats personificēt sevi ar grupu, par kuru tāds viedoklis ir pausts.

Neskatoties uz diskusijām, kas norisinājās 2007. gada sākumā saistībā ar priekšlikumu grozīt Krimināllikumu, skaidri nosakot, ka seksuālā orientācija ir viens no aizliegtajiem diskriminācijas un *naida runas* pamatiem, arvien vairāk iezīmējas situācija, ka *naida runu* minimālie pamati šā brīža Latvijā ir ne vien rasu/etniskā piederība, reliģija, bet arī seksuālā orientācija. Par to liecina ne vien notikumi Latvijā, bet arī daudzu citu valstu tiesību aktos veiktie grozījumi, kā arī diskusijas, kas norisinās starptautisko institūciju ietvaros.

Gadījumos, kad tiek konstatēts, ka persona veikusi darbības (tajā skaitā izplatījusi runu), kas vēsta uz naida vai neiecietības veicināšanu, tiesu piemērotajām sankcijām un noteiktajiem kompensāciju apmēriem nevajadzētu būt pārlietu maziem, pretējā gadījumā sabiedrībai var rasties priekšstats, ka tas ir tikai tāds formāls pārkāpums, kas netiek uzskatīts par kaut ko patiešām sliktu.⁴⁴ Šo apsvērumu būtu jāņem vērā arī pašiem prasītājiem civillietas ietvaros. Vairākās no plašāk izskanējušajām lietām, kas ir saistītas ar izteikumiem, kas balansē

uz *naida runas* robežas, prasītāji par nodarīto kaitējumu ir lūguši piedzīt visnotaļ nominālas kompensācijas.⁴⁵ Kaut arī var saprast, ka šīs personas ir nolēmušas tiesāties nevis tāpēc, lai iedzīvotos, un ka, iespējams, vislabākā kompensācija šiem cilvēkiem ir tiesas skaidri pauštais negatīvais viedoklis par *naida runā* pausto, jāņem vērā, ka sabiedrībai juridiskās nianšes var paslidēt garām nepamanītas. Sabiedrībai nepieciešams spēcīgs un skaidrs signāls, ka *naida runa* ir nepieņemama un tiek vērtēta izteikti negatīvi. Arī mantiskajā izteiksmē.

Atsauces

- ¹ Šā raksta ietvaros ar *naida runu* tiek aptverta gan neiecietību un naidu, gan diskrimināciju veicinošas runas.
- ² *The Prosecutor v. Nahimana et al.*, Case No. ICTR-99-52-T, International Criminal Tribunal for Rwanda, Judgment (Trial Chamber) of 3 December 2003, p. 351, sec. 1072, available at <http://69.94.11.53/ENGLISH/cases/Ngeze/judgement/Judg&sent.pdf> (Last visited 16.09.2007.)
- ³ Amartya, S. "What is the Role of Legal and Judicial Reform in the Development Process?", Speech delivered in the World Bank Legal Conference on Role of Legal and Judicial Reform in Development, Washington, DC, June 5, 2000, available at <http://siteresources.worldbank.org/INTLAWJUSTINST/Resources/legalandjudicial.pdf> (Last visited 16.09.2007.)
- ⁴ Vārds "sankcija" šā raksta ietvaros tiek lietots plašākā nozīmē, ar to tiek apzīmēti ne vien dažādi sodi, bet arī tiesību aizsardzības līdzekļi, kas dod iespēju cietušajiem saņemt atlīdzību, kompensāciju par nodarīto tiesību aizskārumu.
- ⁵ Prof. Tobler, C. "Remedies and Sanctions in EC Non-discrimination Law", Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005, p. 4.
- ⁶ Mincs P. "Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa." ar Ulda Krastiņa komentāriem, Tiesu nama aģentūra, 2005. gads, 48. lpp.
- ⁷ Prof. Tobler, C. "Remedies and Sanctions in EC Non-discrimination Law", Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005, p. 5.
- ⁸ Mincs P. "Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa" ar Ulda Krastiņa komentāriem, Tiesu namu aģentūra, 2005. gads, 206. lpp.
- ⁹ Judins A. Diskusija "Benzīns ugunī – naida kurināšana Latvijā", diskusiju vada Dina Gailīte, publicēta portālā Politika 17.05.2005., pieejams <http://www.politika.lv/index.php?id=4814> (Pēdējo reizi skatīts 16.09.2007.)

- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ General Recommendation 26, The right to seek just and adequate reparation or satisfaction (Fifty-sixth session, 2000), Committee on the Elimination of Racial Discrimination, U.N. Doc. A/55/18, annex V at 153 (2000), reprinted in *Compilation of General Comments and General Recommendations Adopted by Human Rights Treaty Bodies*, U.N. Doc. HRI\GEN\1\Rev.6 at 215 (2003), pieejams <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/genrexxvi.htm> (Last visited on 16.09.2007.)
- ¹² Kučs A. "Vārda brīvības robežas: goda un cieņas aizskaršana, naida kurināšana", Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS, 2004. gads, 60. lpp.
- ¹³ Eiropas Komisijas pret rasismu un neiecietību Vispārējās politikas rekomendācija Nr. 7 "Par nacionālo likumdošanu rasisma un rasu diskriminācijas apkarošanai", pieņemta 2002. gada 13. decembrī. Paskaidrojošā memoranda 3. punkts; citēts pēc Kučs A. "Vārda brīvības robežas: goda un cieņas aizskaršana, naida kurināšana", Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS, 2004. gads, 60. lpp.
- ¹⁴ *Aksoy pret Turciju*, Eiropas Cilvēktiesību tiesa, pieteikuma Nr. 21987/93, 1996. gada 18. decembra spriedums, 95. paragrāfs, pieejams <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=21987/93&sessionid=2181383&skin=hudoc-en> (Pēdējo reizi skatīts 16.09.2007.)
- ¹⁵ Prof. Tobler, C. "Remedies and Sanctions in EC Non-discrimination Law", Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005, p. 21.
- ¹⁶ Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law, Adopted and proclaimed by General Assembly resolution 60/147 of 16 December 2005, available at <http://www.ohchr.org/english/law/remedy.htm> (Last visited on 16.09.2007.)
- ¹⁷ Kučs A. "Vārda brīvības robežas: goda un cieņas aizskaršana, naida kurināšana", Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS, 2004. gads, 7. lpp.
- ¹⁸ Mīts M. Diskusija "Benzīns ugunī – naida kurināšana Latvijā", diskusiju vada Dina Gailite, publicēta portālā Politika 17.05.2005., pieejams <http://www.politika.lv/index.php?id=4814> (Pēdējo reizi skatīts 16.09.2007.)
- ¹⁹ Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2003. gada 8. septembra spriedums lietā Nr. C29240503.
- ²⁰ Skat., piem., Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas spriedums lietā Nr. C-2200/6, 02.12.2002.; Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas spriedums lietā Nr. C-27215602, 01.04.2003.
- ²¹ *Tammer v. Estonia*, Eiropas Cilvēktiesību tiesa, pieteikuma Nr. 41205/98, 2001. gada 6. februāra spriedums, 67. paragrāfs, pieejams <http://cmiskp.echr>

- coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?action=open&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649&key=1788&sessionId=2181535&skin=hudoc-en&achment=true (Last visited 16.09.2007.)
- ²² Jūrmalas pilsētas tiesas 2006. gada 25. aprīļa spriedums lietā Nr. C17043006 Imanta Kozlovska prasībā pret Leopoldu Ozoliņu.
- ²³ Bikseniece L. "Neiecietības izraisītie incidenti Latvijā un valsts reakcija uz tiem", runa 6. Sabiedriskās politikas forumā "Brīvība v. drošība: kā demokrātiski atbildēt draudiem?", 2005. gada 11. augusts, pieejams <http://www.vcb.lv/index.php?open=runas&this=190805.199> (Pēdējo reizi skatīts 16.09.2007.)
- ²⁴ Skat., piem., "Non-discrimination and equal opportunities for all – A framework strategy", Communication From The Commission To The Council, The European Parliament, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions, 01.06.2005., available at http://ec.europa.eu/employment_social/fundamental_rights/pdf/pubst/poldoc/com07_en.pdf (Last visited on 16.09.2007.)
- ²⁵ Brands Kehre I. "Rasisms, naidis un Latvijas likumi Eiropas kontekstā: likuma juridiskā un sabiedriskā nozīme", Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs, 17.10.2005., pieejams http://www.humanrights.org.lv/upload/file/Hatecrime_LV_Lppt (Pēdējo reizi skatīts 16.09.2007.)
- ²⁶ Turpat.
- ²⁷ Judins A. Diskusija "Benzīns uguni – naida kurināšana Latvijā", diskusiju vada Dina Gailite, publicēta portālā Politika 17.05.2005. <http://www.politika.lv/index.php?id=4814> (Pēdējo reizi skatīts 16.09.2007.)
- ²⁸ Skat., piemēram, Liholaja V. "Kā atrast saprātīgu līdzsvaru", Latvijas Vēstneša pielikums "Jurista vārds", 18.01.2005. (Nr. 2), 25.01.2005. (Nr. 3), un Kučs A. "Vārda brīvības robežas: goda un cieņas aizskaršana, naida kurināšana", Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS, 2004. gads, 72.–75. lpp.
- ²⁹ Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu kolēģijas 2007. gada 28. maija spriedums lietā Nr. K04-0082-07.
- ³⁰ Nowak, M. "U. N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary", 1993, pp. 365–366.
- ³¹ "Kibertelpa... ir... viss, kas atrodas ar tīklu savienotas elektroniskas ierīces ekrāna otrā pusē." Ķinis U. "Noziedzīgi nodarījumi datortīklos", Tiesu namu aģentūra, 2000, 10. lpp.
- ³² Skat., piemēram, "Eksperti iesaka uzlabot likumdošanu pret nacionālā naida kurināšanu", publicēts portālā Delfi 14.09.2007., pieejams <http://www.delfi.lv/archive/article.php?id=18953278&ndate=1189717200&categoryID=193> (Pēdējo reizi skatīts 16.09.2007.); Liholaja V. "Kā atrast saprātīgu līdzsvaru", Latvijas Vēstneša pielikums "Jurista vārds", 18.01.2005. (Nr. 2), 25.01.2005. (Nr. 3); un Kučs A. "Vārda brīvības robežas: goda un cieņas aizskaršana,

- naida kurināšana", Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS, 2004, 72.–75. lpp.
- ³³ Ķinis U. "Noziedzīgi nodarījumi datortīklos", Tiesu nama aģentūra, 2000, 8. lpp.
- ³⁴ Tsisis, A. "Hate in Cyberspace: Regulating Hate Speech on the Internet", San Diego Law Review, Summer 2001, p. 836.
- ³⁵ "Par nacionālā naida kurināšanu internetā 450 latu naudassods", publicēts portālā TVNET 2006. gada 5. jūnijā, pieejams <http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/kriminalzinas/article.php?id=236185> (Pēdējo reizi skatīts 16.09.2007.)
- ³⁶ Leitāns I. "Viens pants, divas atšķirīgas pieejas", Diena, 14.09.2007., pieejams http://www.diena.lv/latvijas_zinas/lasit.php?id=314887 (Pēdējo reizi skatīts 14.09.2007.)
- ³⁷ Tsisis, A. "Hate in Cyberspace: Regulating Hate Speech on the Internet", San Diego Law Review, Summer 2001, p. 862.
- ³⁸ Judins A. "Naida kurināšanas kriminalizācija", publicēts 13.03.2006. portālā Dialogi, pieejams www.dialogi.lv/article.php?id=2314&t=0&rub=14 (Pēdējo reizi skatīts 16.09.2007.)
- ³⁹ Judins A. Diskusija "Benzīns ugunī – naida kurināšana Latvijā", diskusiju vada Dina Gailīte, publicēta portālā Politika 17.05.2005., pieejams <http://www.politika.lv/index.php?id=4814> (Pēdējo reizi skatīts 16.09.2007.)
- ⁴⁰ Mincs P. "Kriminaltiesību kurss. Vispārējā daļa" ar Ulda Krastiņa komentāriem, Tiesu nama aģentūra, 2005. gads, 37.–38. lpp.
- ⁴¹ Skat., piemēram, Tsisis, A. "Hate in Cyberspace: Regulating Hate Speech on the Internet", San Diego Law Review, Summer 2001, pp. 818–874; Siegel, M. L. "Hate Speech, Civil Rights, and the Internet: the Jurisdictional and Human Rights Nightmare", Albany Law Journal of Science and Technology, 1999, pp. 876–898.
- ⁴² Ibid, p. 895.
- ⁴³ Callamard, A. "Freedom of speech and offence: why blasphemy laws are not the appropriate response", Equal Voices, the magazine of the European Monitoring Centre in Racism and Xenophobia, Issue 8, June 2006, available at <http://eumc.europa.eu/eumc/material/pub/ev/ev18/ev-18.pdf> (Last visited on 16.09.2007.)
- ⁴⁴ Moon, G. "Race and Employment Directives: Remedies", The Academy of European Law – Trier, The Fight Against Discrimination in Daily Practice, 4th and 5th June 2004, available at http://www.era.int/web/en/resources/5_2341_835_file_en.1050.pdf (Last visited on 16.09.2007.)
- ⁴⁵ Tā, piemēram, Džordžs Stīls lūdza piedzīt tikai Ls 30, Imants Kozlovskis prasīja tikai Ls 100.

ARTŪRS KUČS

Neiecietības kurināšanas aizliegums un tiesības uz vārda brīvību: tiesisko risinājumu iespējas un ierobežojumi Latvijā

Vārda brīvības¹ un neiecietības kurināšanas aizlieguma² līdzsvarošana kā filozofiska un tiesiska problēma sastopama visās demokrātijās, ar to domājot valstu loku, kurās valsts institūcijas patvaļīgi neierobežo preses brīvību un citas vārda brīvības izpausmes un personām ir brīvas iespējas izteikties un paust savus uzskatus, pat ja tie valdošajai elitei vai sabiedrības vairākumam ir nepieņemami. No vienas puses, pastāv diezgan liela vienprātība, ka fiziska neiecietība, kas visbiežāk izpaužas kā vardarbība vai diskriminācija pret kādas etniskās, reliģiskās vai citas sabiedrības grupas pārstāvjiem, ir nosodāma. Tajā pašā laikā diskriminācijas aizlieguma garantiju nostiprināšana tiesību aktos ne vienmēr tiek uztverta kā pašsaprotama. To apliecina, piemēram, ilgstošās diskusijas Latvijas parlamentā saistībā ar personas seksuālās orientācijas jautājuma iekļaušanu Darba likumā līdzīgi citiem aizliegtiem diskriminācijas veidiem. Taču, no otras puses, valstu nostāja jautājumā par verbālo neiecietības formu aizliegumu ir īpaši pretrunīga, jo šāda pieeja saduras ar vārda brīvības ierobežošanu, kas demokrātijās ir viena no nozīmīgākajām sabiedrības pamattiesībām.

Vairums valstu ir gatavas ierobežot radikālākās verbālās neiecietības izpausmes, piemēram, aicinājumus uz vardarbību pret kādu sabiedrības grupu. Kā rāda vēsturiskā pieredze – nacistu īstenotais holokausts, nesenie notikumi Ruandā un bijušajā Dienvidslāvijā –, neierobežota neiecietības kurināšana var novest pie masveida

vardarbības pret kādu sabiedrības grupu, slepkavībām un pat genocīda. Šādas vārda brīvības izpausmes var aizskart arī atsevišķas personas vai kādas sabiedrības grupas godu un cieņu, savukārt neiecietības nesodīta sludināšana – radīt baiļu un aizvainojuma sajūtu noteiktas grupas piederīgajos. Taču valstu starpā pastāv ievērojamas atšķirības, cik tālu vārda brīvības ierobežojumiem ir jāsniedz un kādi ir piemērotākie līdzekļi verbālo neiecietības formu ierobežošanai.

Plašākas vārda brīvības aizstāvji apgalvo, ka politikorekts un striktu ierobežojumu noteikšana sabiedrībā rada ilūziju par tajā valdošo toleranci un radikālām grupām liek darboties pagrīdē, kur tās kontrolēt valsts institūcijām ir vēl grūtāk. Tiek arī argumentēts, ka plaši formulētas vārda brīvības ierobežošanas iespējas valsts institūcijām ļauj vērsties pret politiskajiem oponentiem, īpaši valstīs, kurās demokrātijas tradīcijas nav tik stabilas. Kā piemēru var minēt Eiropas Cilvēktiesību tiesā izskatītās lietas pret Turciju, kuras valdība naida kurināšanas aizliegumu nereti izmanto kā pamatu, lai ierobežotu separātiski noskaņoto kurdu politiku retoriku³ vai islāma piekritējus, kas izsaka publisku atbalstu šariata ieviešanai. Arī Latvijā dažkārt ir jūtama vēlme politisko oponentu ierobežošanai izmantot kriminālās sankcijas, atsevišķiem politiskajiem spēkiem aicinot tiesībsargsardzības iestādes ierosināt krimināllietas pret oponentu izteikumiem. Visbeidzot, var jautāt, vai verbālo neiecietības formu aizliegums un tiesas procesi pret radikālu ideju paudējiem panāks vēlamo efektu vai arī gluži pretēji – tikai veicinās ekstrēmi noskaņoto kustību popularitāti un to nokļūšanu plašsaziņas līdzekļu un sabiedrības uzmanības lokā.

Šie ir daži no jautājumiem, kuri ieskicē problēmas, ar kurām saskaras likumdevēji, tiesu varas un pilsoniskās sabiedrības institūcijas, meklējot risinājumus dažādo tiesību sabalansēšanā. Uzskatu atšķirība šajā jautājumā sastopama ne tikai starp Eiropu un Amerikas Savienotajām Valstīm, kas tradicionāli iestājas par plašākām vārda brīvības robežām, pretrunas pastāv arī Eiropas Savienības dalībvalstu vidū. Šī dažādība bija iemesls, kādēļ Eiropas Komisijai līdz šim nav izdevies vienoties par iecerēto direktīvu, kas uzliktu par pienākumu

krimināli sodīt atsevišķas neiecietības formas visās dalībvalstīs. Vairākās valstīs likumdošana nosaka tikai ietvarus dažādo vērtību līdzsvarošanai, galveno nozīmi paredzot tiesām, kas izvērtē konkrētos gadījumus. Citās valstīs vārda brīvības ierobežojumi ir noteikti daudz detalizētāk. Atšķiras arī tiesiskās aizsardzības līdzekļi, kas pieejami indivīdam. Virknē valstu dominē civiltiesiskie aizsardzības līdzekļi, kas cietušajai personai paredz iespējas prasīt kompensāciju no aizskārēja, savukārt atsevišķu valstu likumdošanā ir paredzētas arī samērā izvērstas krimināltiesiskās sankcijas attiecībā uz dažādām neiecietības izpausmēm.

Atšķirīgo pieeju pamatā ir daudzi faktori. Tie var ietvert katras valsts politiskās un tiesiskās tradīcijas, piemēram, vairāk akcentējot tādu individuālo vērtību kā vārda brīvība aizsardzību vai uzsverot tādas solidarās vērtības kā sabiedrības saskaņas nodrošināšana un visu sabiedrības grupu aizsardzība pret naidu kurinošiem izteikumiem. Attiecībā uz ierobežojumu noteikšanas robežām tiesību aktos nozīme var būt varas dalījuma īpatnībām starp dažādiem valsts varas atzariem. Respektīvi, jo detalizētāki tiesību aktos būs likumdevēja noteiktie ierobežojumi, jo mazākas būs tiesu iespējas individuāli izvērtēt katru gadījumu. Piemēram, ja Saeima pieņemtu ierosinājumu tiesību aktos noteikt atbildību par okupācijas fakta noliegumu, tiesām zustu iespēja izvērtēt kontekstu, kādā šāds paziņojums pausts, izteikumu autora mērķi un citus apstākļus, kas ir būtiski, lai rastu saprātīgu līdzsvaru starp vārda brīvību un citām iesaistītajām interesēm.

Būtisks faktors ir arī katras valsts vēsturiskā pieredze un vēsturisko notikumu interpretācijas ietekme uz sabiedrību mūsdienu kontekstā. Izteikumi, kas vienā sabiedrībā var izsaukt spriedzi un veicināt neiecietību, citā visdrīzāk paliks neuzklausīti. Piemēram, Vācijā un Austrijā, ņemot vērā šo valstu vēsturi, pastāv īpaši tiesību akti, kas aizliedz holokausta noliegumu. Vācija kā Eiropas Savienības (ES) prezidējošā valsts šā gada sākumā vēlējās panākt šādu aizliegumu noteikšanu arī ES mērogā. Vienlaikus Austrumeiropas valstīs, tajā skaitā Latvijā, ir izteikušas aicinājumu noteikt līdzīgu aizliegumu attiecībā uz Staļinisma režīma pastrādāto noziegumu noliegšanu, jo mūsu

vēsturiskā pieredze dod pamatu šādam ierosinājumam. Savukārt virkne ES dalībvalstu, piemēram, Lielbritānija, Īrija un Dānija, iebilst pret vienotu tiesisko regulējumu, norādot, ka tas pārkāpj tiesības uz vārda brīvību.

Taču pat tajās Eiropas demokrātijās, kur vārda brīvība tiek vērtēta ļoti augstu, šīs tiesības nav absolūtas. Nepieciešamību ierobežot vārda brīvības izpausmes gadījumos, kad tās var apdraudēt citu, demokrātiskā sabiedrībā vienlīdz svarīgu, vērtību pastāvēšanu, nosaka arī valstīm saistošie universālie un reģionālie cilvēktiesību avoti. Neiecietības kurināšanas aizliegums ir ietverts divos nozīmīgos ANO cilvēktiesību līgumos: Starptautiskajā paktā par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām⁴ (SPPPT) un Konvencijā par jebkuras rasu diskriminācijas izskaušanu.⁵ Šos cilvēktiesību līgumus ar zināmām atrunām ratificējušas visas ES dalībvalstis un tie ir saistoši arī Latvijai, veidojot savu tiesisko politiku un praksi vārda brīvības un neiecietības kurināšanas aizlieguma līdzsvarošanā.

Līdz šim politiskajās diskusijās un tiesu praksē šie cilvēktiesību avoti atšķirībā no Eiropas Cilvēktiesību konvencijas ir maz piesaukti. Kā izskaidrojums tam var būt fakts, ka šie cilvēktiesību līgumi Latvijas sabiedrībā ir mazāk zināmi. Turklāt atšķirībā no Eiropas Cilvēktiesību tiesas to uzraudzības institūcijas, izskatot individuālas sūdzības, parasti aprobežojas tikai ar pārkāpuma konstatāciju, nenošakot konkrētus finansu kompensācijas apmērus, kas atlīdzināmi indivīdam. Turklāt Latvijas iedzīvotāji var griezties ar individuāliem iesniegumiem par iespējamo pārkāpumu tikai Cilvēktiesību komitejā, kas uzrauga pakta izpildi. Savukārt konvenciju uzraugošās Rasu diskriminācijas izskaušanas komitejas tiesības izskatīt individuālās sūdzības Latvijas valsts pagaidām nav atzinusi.

Taču galvenais instruments, kuru izmanto abas komitejas, uzraugot, kā valstis ievēro attiecīgos cilvēktiesību līgumus, ir valstu periodisko ziņojumu izvērtēšana un rekomendāciju izstrāde. Atšķirībā no pārkāpumu konstatēšanas individuālā lietā komiteju vērtējums par nacionālajiem ziņojumiem atspoguļo plašākas problēmas valstu tiesību aktos un praksē. Latvijas valdība kopš šo līgumu ratifikācijas

Cilvēktiesību komitejas vērtējumam ir iesniegusi divus periodiskos ziņojumus par pakta izpildi un piecus apvienotos ziņojumus Rasu diskriminācijas izskaušanas komitejai par konvencijas izpildi.⁶

Ņemot vērā diskusiju trūkumu Latvijā par minēto cilvēktiesību līgumu normās ietvertajiem pienākumiem un to piemērošanu praksē, šajā rakstā tiks sniegts vispārējs ieskats pakta un konvencijas izstrādes priekšvēsturē un analizēti Cilvēktiesību komitejas un Rasu diskriminācijas izskaušanas komitejas praksē izstrādātie principi vārda brīvības un neiecietības aizlieguma līdzsvarošanā. Kā minēts iepriekš, Latvijai kā pakta un konvencijas dalībvalstij ir jānodrošina šajos līgumos ietvertu pienākumu īstenošana nacionālā līmenī. Turklāt šo līgumu uzraudzības institūciju prakses analīze ilustrē dažādus risinājumus vārda brīvības un neiecietības kurināšanas aizlieguma norobežošanā, kas var tikt apspriesti, veidojot Latvijas tiesību politiku un praksi šajā jautājumā.

1. Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām

Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām (SPPPT) tika pieņemts 1966. gadā kā rezultāts starpvalstu diskusijām un ANO institūciju centieniem nostiprināt juridiski saistošā līgumā ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā ietvertās tiesības. Ņemot vērā aukstā kara periodu un vienprātības trūkumu ANO dalībvalstu starpā, neizdevās izstrādāt vienotu dokumentu, kas pārņemtu deklarācijā pasludinātās tiesības. Tādēļ tika pieņemti divi līgumi, no kuriem viens nostiprina pilsoniskās un politiskās tiesības, savukārt otrs – sociālās un ekonomiskās tiesības.

Līdzīgi kā deklarācija⁷ arī pakts pasludina tiesības uz vārda brīvību un vienlaicīgi paredz to ierobežojumus, tajā skaitā uzliekot valstīm par pienākumu aizliegt noteiktas neiecietības kurināšanas formas. Vispirms šajā nodaļā tiks analizēts pakta attiecīgo normu saturs un pienākumi, ko tās uzliek valstīm. Turpinājumā tiks aplūkotas

atsevišķas individuālās sūdzības, kas ilustrē pakta īstenošanu uzraugošās Cilvēktiesību komitejas mēģinājumus līdzsvarot tiesības uz vārda brīvību un neiecietības kurināšanas aizliegumu.

1.1. Pakta ietvertie pienākumi attiecībā uz vārda brīvības un neiecietības aizlieguma nodrošināšanu

Vispirms jāmin, ka pakts atšķirībā no Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas⁸ ietver gan tiesības uz vārda brīvību, gan atsevišķu neiecietību kurinošu formu aizliegumu. Pakta 19. panta 1. un 2. daļa nosaka:

“1. Katram cilvēkam ir tiesības netraucēti pieturēties pie saviem uzskatiem.

2. Katram cilvēkam ir tiesības brīvi izpaust savus uzskatus, šīs tiesības ietver brīvību meklēt, saņemt un izplatīt dažāda veida informāciju un idejas neatkarīgi no valstu robežām mutvārdos, rakstveidā, izmantojot presi vai mākslinieciskās izpausmes formas vai citādā veidā pēc savas izvēles.”⁹

Taču atbilstoši pakta 19. panta 3. daļai tiesības uz vārda brīvību var ierobežot. Tā paredz:

“Šā panta 2. punktā paredzēto tiesību izmantošana uzliek īpašus pienākumus un īpašu atbildību. Tāpēc tā var būt saistīta ar zināmiem ierobežojumiem, taču tie jānoteic likumā un tiem jābūt nepieciešamiem:

- a) citu personu tiesību un reputācijas respektēšanai;
- b) valsts drošības, sabiedriskās kārtības (angl. *ordre public*), iedzīvotāju veselības vai tikumības aizsardzībai.”¹⁰

Turklāt pakta 20. panta 2. daļa ietver neiecietības kurināšanas aizliegumu, pasludinot, ka:

“Jebkāda rīcība, kas aizstāv nacionālu, rasu vai reliģisku naidu un ir kūdišana uz diskrimināciju, naidīgumu vai vardarbību, jāaizliedz ar likumu.”¹¹

Cilvēktiesību komiteja, kas uzrauga pakta īstenošanu, šo normu saturu ir interpretējusi tās izstrādātajos Vispārējos komentāros un

noslēguma secinājumos par valstu iesniegtajiem ziņojumiem par pakta izpildi. Komitejas nostāja par pieļaujamajiem vārda brīvības ierobežojumiem un 19. un 20. panta savstarpējo mijiedarbību parādās, arī izvērtējot individuālās sūdzības.

Saistībā ar pakta 19. pantā aizsargātajiem vārda brīvības ietvariem komiteja ir pastāvīgi uzsvērusi vārda brīvības nozīmīgo lomu demokrātiskā sabiedrībā, neskatoties uz to, ka 19. panta teksts nesatur atsauci uz demokrātijas jēdzienu.¹² Izvērtējot darbības, kas var tikt vērtētas kā iejaukšanās vārda brīvības īstenošanā, komiteja par tādām ir atzinusi ne vien tādus tradicionāli izmantotos ierobežojumus kā cenzūru, naudas sodu vai ieslodzījumu, bet arī pienākumu iepriekš reģistrēt publikāciju,¹³ darbavietas zaudēšanu sava viedokļa paušanas rezultātā¹⁴ vai atteikumu nodrošināt pastāvīgo akreditāciju parlamenta preses centrā.¹⁵ Komitejas prakse arī pierāda, ka 19. pants aizsargā visdažādākās vārda brīvības izpausmes.¹⁶ Tas ietver ne tikai ar politiku, kultūru un māksliniecisko jaunradi saistītus izpausmes veidus, bet arī jebkuru uzskatu un viedokļu izteikšanu, tajā skaitā komerciāla rakstura izpausmes. Paktā garantētās vārda brīvības ietvaros ietilpst arī izteikumi, kas var būt aizvainojoši noteiktai sabiedrības daļai. Komiteja saistībā ar politisko oponentu aktivitāšu ierobežojumiem ir uzsvērusi, ka ir būtiski aizsargāt arī tādas idejas, kuras valdība vai sabiedrības vairākums neuztver labvēlīgi.¹⁷ Tajā pašā laikā šādu ideju sludināšana nedrīkst ietvert vardarbību¹⁸ vai būt pretrunā ar pakta 20. pantu. Tādēļ, kaut arī pakts pieļauj sabiedrību šokējošu ideju paušanu, ja tas tiek darīts miermīlīgi, šādi izteikumi tomēr nedrīkst pārkāpt 20. pantā ietvertu naida un diskriminācijas kurināšanas aizliegumu. Praksē gan robežas starp šo izteikumu kategorijām nereti var būt diezgan izplūdušas un ir nosakāmas, tikai detalizēti izvērtējot visus konkrētajā lietā būtiskos apstākļus.

Interesants ir komitejas viedoklis, ka konkrētus vārda brīvības ietvarus nosaka mijiedarbība starp šīm tiesībām un to ierobežojumiem, kas var tikt noteikti saskaņā ar pakta 19. panta 3. daļu.¹⁹ Līdzīgi Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 10. pantam pakta 19. pants satur kritērijus iespējamiem vārda brīvības ierobežojumiem. Tiem, pirmkārt,

jābūt noteiktiem likumā. Šajā gadījumā būtiska ir ne tikai pamattiesību ierobežojumus noteicošā tiesību akta forma un pieņemšanas pamats, bet arī tā kvalitāte. Piemēram, komiteja ir kritizējusi plaši formulētos vārda brīvības ierobežojumus, kas pieļauj valsts institūciju patvaļi to piemērošanā un interpretācijā.²⁰

Otrkārt, ierobežojumiem jābūt pamatotiem ar kādu no 19. panta 3. daļā ietvertajiem mērķiem. Kā pamats neiecietību kurinošu izteikumu ierobežojumiem praksē visbiežāk tiek minēti tādi mērķi kā "nacionālās drošības vai sabiedriskās kārtības aizsardzība" un "citu cilvēku tiesību vai reputācijas aizsardzība".²¹ Būtiski, ka pēdējais no minētajiem pamatiem var tikt attiecināts ne vien uz atsevišķu individu, bet arī uz kādas sabiedrības grupas aizsardzību kopumā.²² Piemēram, lietā *Faurisson pret Franciju* komiteja atsauca uz ebreju kopienas tiesībām tikt pasargātai no reliģiskā naida. Gadījumu izvērtēšana, kad neiecietību kurinoši izteikumi tiek vērsti nevis pret konkrētu individu, bet pret kādu sabiedrības grupu kopumā, Latvijas tiesu praksē vēl ir diezgan mazpazīstama parādība. Šobrīd ir iztiesāta tikai viena lieta, kurā par pamatotu tika atzīts sūdzības iesniedzēja arguments, ka apstrīdētie izteikumi aizskar viņa godu un cieņu, jo tie ir vērsti pret viņa ādas krāsas cilvēkiem.²³

Visbeidzot, jebkuram vārda brīvības ierobežojumam, lai sasniegtu attiecīgo leģitīmo mērķi, ir jābūt nepieciešamam. Lai izvērtētu ierobežojumu atbilstību šim kritērijam, komiteja ir, pirmkārt, analizējusi cēloņsakarības starp ierobežotajiem izteikumiem un leģitīmo mērķi esamībai, otrkārt, vērtējusi piemēroto sankciju samērīgumu, treškārt, skatījusi ierobežojumu piemērošanas procedūras caurskatāmību un precizitāti, kā arī analizējusi citus apstākļus, kas konkrētajā lietā ļauj izvērtēt ierobežojumu nepieciešamību.

Taču pakts ne vien pieļauj vārda brīvības ierobežojumus, bet tā 20. pants arī uzliek valstīm par pienākumu aizliegt rasu, nacionālā un reliģiskā naida kurināšanu, kas izpaužas kā aicinājumi uz diskrimināciju, naidu un vardarbību. Saskaņā ar šo normu valstīm nav obligāti jāparedz kriminālatbildība par šāda veida darbībām, tomēr tām ir pienākums neatstāt šādas vārda brīvības izpausmes nesodītas.

Tomēr, neskatoties uz rīcības brīvību sankciju izvēlē, vairākas Rietumeiropas valstis ir pievienojušas atrunas²⁴ un interpretatīvās deklarācijas²⁵ attiecībā uz pakta 20. pantu, paužot bažas, ka šī norma varētu apdraudēt vārda brīvības īstenošanu praksē. Latvijas Republika gan nav šo valstu starpā un līdz ar to tai šī pakta norma ir saistoša.

Komiteja ir paudusi savu nostāju arī jautājumā par vārda brīvības un neiecietības kurināšanas aizlieguma jeb pakta 19. un 20. panta mijiedarbību. Vispārējā komentārā Nr. 11 tā uzsver, ka 20. pantā ietvertais naida kurināšanas aizliegums ir pilnībā samērojams ar 19. pantā nostiprinātajām tiesībām uz vārda brīvību, jo šāds aizliegums ir saistāms ar "īpašiem pienākumiem un atbildību", no kuras ir atkarīga vārda brīvības īstenošana.²⁶ Tomēr šāds abstrakts apgalvojums nesniedz atbildi uz visiem jautājumiem, ar kuriem praksē nācies saskarties arī komitejai, izvērtējot individuālās sūdzības attiecībā uz šo normu mijiedarbību.

1.2. Cilvēktiesību komitejas prakses analīze, norobežojot tiesības uz vārda brīvību un neiecietības kurināšanas aizliegumu

Cilvēktiesību komitejā izskatīto lietu skaits par vārda brīvības ierobežojumiem, kas pamatoti ar naida vai diskriminācijas kurināšanas aizliegumu, nav liels.²⁷ Kā minēts iepriekš, komitejas galvenais kontroles instruments par pakta izpildi ir valstu ziņojumu izvērtēšana. Taču arī nedaudzās individuālās lietas, kuras komiteja ir skatījusi, sniedz priekšstatu par tās izstrādātajiem principiem, kā norobežot tiesības uz vārda brīvību un naida kurināšanas aizliegumu. Savā praksē komiteja izmanto divas pieejas šādu lietu izskatīšanā.

Pirmkārt, komiteja var noraidīt sūdzības par šādu vārda brīvības izpausmju ierobežošanu, pamatojoties uz pakta 5. panta 1. daļu. Tā paredz:

"Nevienu šā pakta noteikumu nedrīkst interpretēt tādējādi, lai kādai valstij, kādai grupai vai kādai personai būtu tiesības jebkāda veidā darboties vai izdarīt jebkādas darbības, kuru mērķis ir likvidēt

jebkuras šajā paktā atzītās tiesības vai brīvības vai ierobežot tās lielākā mērā, nekā paredzēts šajā paktā.”²⁸

Līdzīgi ir formulēts arī Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 17. pants, kurš paredz tiesību ļaunprātīgas izmantošanas aizliegumu. Šādu normu galvenais mērķis ir radīt aizsargmehānismu pret dažādu radikālu grupējumu mēģinājumiem izmantot cilvēktiesību līgumos ietvertās tiesības, lai grautu demokrātiskās sistēmas pamatus. Taču tā kā šādas normas rada iespēju attaisnot samērā plašus ierobežojumus, starptautiskās cilvēktiesību institūcijas to piemērošanā ir bijušas piesardzīgas. Tā, piemēram, komiteja ir atteikusies izskatīt pēc būtības sūdzību par vārda brīvības ierobežojumiem un atsaukusies uz pakta 5. panta 1. daļu tikai vienā lietā.

Lietā *J. R. T un W. G. Partija pret Kanādu*²⁹ politiskā partija mēģināja piesaistīt biedrus, ievietojot antisemitiskus paziņojumus telefona numurā, uz kuru cilvēki varēja zvanīt un tos klausīties.³⁰ Komiteja atzina par pamatotām Kanādas valsts institūciju darbības, kas aizliedza šādu paziņojumu izplatīšanu, uzsverot, ka “[..] viedokļi, ko iesniedzēji mēģina izplatīt caur telefona sistēmu, skaidri propagandē rasu un reliģisko naidu, ko Kanādai ir pienākums aizliegt saskaņā ar pakta 20. pantu.”

Taču gadījumos, kad pastāv kaut nelielas šaubas par apstrīdēto izteikumu ierobežošanas pamatotību, komiteja ir skatījusi iesniegumus pēc būtības, izvērtējot vārda brīvības ierobežojumu atbilstību pakta 19. panta 3. daļai un 20. pantam. Šāds piemērs ir komitejas vēlāk skatītā lieta *Ross pret Kanādu*.³² Tās fakti saistās ar apstākli, ka Ross tika atcelts no skolotāja amata, jo savā brīvajā laikā viņš publicēja grāmatas un nāca klajā ar publiskiem paziņojumiem, kas ietvēra idejas par ebreju diskrimināciju. Ross griezās ar iesniegumu Cilvēktiesību komitejā, uzskatot, ka, liedzot viņam turpināt skolotāja darbu, ir pārkāptas viņa tiesības uz vārda brīvību. Kanādas valdība apstrīdēja iesnieguma pamatojumu, cita starpā argumentējot, ka skolotāja publikācijas bijušas pretrunā ar pakta 20. panta 2. daļu. Taču šajā gadījumā komiteja nesekoja līdzšīņejai praksei, bet nolēma lietu izskatīt pēc būtības, norādot: “[..] Komiteja uzskata, ka vārda brīvības

ierobežojumiem, kas var tikt ietverti 20. pantā, ir jāatbilst 19. panta 3. daļai, kura nosaka kritēriju izvērtējumam, vai vārda brīvības ierobežojumi ir pieļaujami. Piemērojot šos kritērijus, faktam, ka ierobežojums tiek pamatots ar 20. panta prasībām, ir būtiska loma. Konkrētajā gadījumā ierobežojumu pieļaujamība ir jāvērtē, izskatot lietu pēc būtības.”³³ Tādējādi komiteja apliecina, ka 20. panta 2. daļā ietvertajam pienākumam aizliegt naida kurināšanas izpausmes ir būtiska loma, lemjot par ierobežojumu pieļaujamību. Vienlaikus komiteja pakļauj ierobežojumus detalizētai pārbaudei, vērtējot to atbilstību ne tikai 20. panta 2. daļai, bet arī 19. panta 3. daļā noteiktajam vārda brīvības ierobežošanas mehānismam. Šāda pieeja paredz individuālu katra gadījuma izvērtēšanu un samazina iespējas, ka nesamērīgi tiktu ierobežotas sabiedrības vairākumam nepieņemamas vārda brīvības izpausmes.

Būtiski atzīmēt, ka, izvērtējot ierobežojumu nepieciešamību, komiteja vērsa uzmanību ne tikai uz Rosa izteikumu antisemitisko un diskriminējošo raksturu, bet arī to ietekmi, ņemot vērā viņa statusu un lomu, kādu spēlē skolotāji, nodrošinot sabiedrības uzticību izglītības sistēmai. Komiteja uzsver, ka: “[..] skolotājam piemītošā ietekme var attaisnot ierobežojumus, lai nodrošinātu, ka izglītības sistēma nelegitimizē izteikumus, kas ir diskriminējoši.”³⁴

Interesanta ir arī komitejā skatītās lietas *Faurisson pret Franciju*³⁵ analīze, kurā ietvertie jautājumi ir būtiski, domājot par Latvijas pozīciju jautājumā par šobrīd diskutējamo ES direktīvu, kuras sākotnējā iecere bija noteikt kriminālatbildību par holokausta nolieguma faktu. Šīs lietas fakti saistās ar Faurisonu, akademiķi, kas publiski apstrīdēja ebreju iznīcināšanas politiku un gāzu kameru eksistenci nacistu koncentrācijas nometnēs, nodēvējot to par negodīgu un izdomātu mītu. Konkrēti, Faurisons intervijā kādam Francijas laikrakstam sniedza sekojošu paziņojumu: “[..] Neviens mani nepārlicinās, ka divi plus divi ir pieci, ka Zeme ir plakana vai ka Nirnbergas tribunāls bija nekļūdīgs...” un “[..] es vēlētos redzēt, ka 100 procenti visu Francijas pilsoņu saprastu, ka mīts par gāzes kamerām ir negodīgs izdomājums, ko atbalstīja Nirnbergas uzvarētāji 1945.–1946. gadā.”³⁶

Par šiem izteikumiem Faurisons tika notiesāts saskaņā ar Francijas likumu, kas aizliedz apšaubīt noziegumus pret cilvēci, kā tie ir definēti Londonas 1945. gada Hartā, pamatojoties uz kuru Nirnbergas starptautiskais militārais tribunāls notiesāja nacistu noziedzniekus. Faurisons vērsās ar iesniegumu Cilvēktiesību komitejā, apstrīdot ne tikai savu uzskatu paušanas ierobežošanu, bet arī Gajso akta (angl. *Gayssot Act*) atbilstību pakta 19. pantam.

Komiteja, vērtējot plašos vārda brīvības ierobežojumus, kas ietverti Gajso aktā, uzsvēra, ka tā nav kompetenta abstrakti vērtēt dalībvalstu pieņemtus tiesību aktus. Tā arī atzina, ka Faurisonam noteiktie ierobežojumi, neskatoties uz Gajso akta plašajiem ietvariem, konkrētajā gadījumā vērtējami kā "pamatoti ar likumu", jo komiteja uzskata, ka "[..] veids, kā Francijas tiesas ir lasījušas, interpretējušas un piemērojušas Gajso aktu attiecībā uz iesniedzēju, atbilst pakta nosacījumiem."³⁷ Vienlaikus komiteja uzsvēra, ka "[..] Gajso akta, kas faktiski pasludina par kriminālnozieģumu Nirnbergas starptautiskā militārā tribunāla spriedumu, secinājumu apstrīdēšanu, noteikumu piemērošana citos apstākļos nekā izskatāmā lieta, var novest pie lēmumiem vai pasākumiem, kas neatbilst paktam."³⁸ Šis komitejas komentārs vedina domāt, ka tā iebilst pret abstraktiem un tikai uz izteikumu saturu balstītiem vārda brīvības ierobežojumiem, kuri neparedz iespējas individuāli izvērtēt apstrīdētos izteikumus. Tomēr, ņemot vērā Gajso akta piemērošanas veidu konkrētajā lietā, komiteja atzina Rosam piemērotos vārda brīvības ierobežojumus par tiesiskiem.

Būtiska nozīme šajā gadījumā bija ne tikai holokausta nolieguma faktam, bet arī Francijas valdības argumentam, ka Gajso akta ieviešanas mērķis ir cīnīties pret rasismu un antisemitismu, jo holokausta noliegums Francijā ir kļuvis par vienu no galvenajiem antisemitisma instrumentiem. Šim apsvērumam komiteja piešķīra būtisku lomu, izvērtējot ierobežojuma nepieciešamību. Tādejādi komiteja ņēma vērā ne tikai izteikuma saturu, bet arī kontekstu, kādā šie izteikumi pausti, to iecerēto mērķi un šādu izteikumu radītās sociālās sekas.

Komitejas negatīvā nostāja pret abstraktiem un uz saturu balstītiem vārda brīvības ierobežojumiem, iespējams, ir viens no cēloņiem,

kādēļ pārstrādātais ES direktīvas projekts paredz sodu par genocīda, noziegumu pret cilvēci un kara noziegumu noliegšanu tikai ar nosacījumu, ka šāds noliegums ietver kūdišanu uz naidu vai vardarbību.³⁹ Tādēļ arī Latvijas sabiedrībā periodiski ierosinātā diskusija⁴⁰ ar mērķi noteikt kriminālatbildību par okupācijas fakta noliegšanu *per se* būs pretrunā ar pakta 19. pantā ietvertajām vārda brīvības garantijām. Taču likumdošanā var tikt paredzēta atbildība par gadījumiem, kad nolieguma fakts veikts ar mērķi kurināt etnisko naidu un diskrimināciju, kaut arī spēkā esošā Krimināllikuma 78. panta redakcija dod tiesības piemērotājiem vērsties pret šādiem gadījumiem.

2. Konvencija par jebkuras rasu diskriminācijas izskaušanu

2.1. Konvencijā ietvertie pienākumi attiecībā uz neiecietības kurināšanas aizliegumu

Konvencija par jebkuras rasu diskriminācijas izskaušanu ir visnozīmīgākais no universālajiem cilvēktiesību līgumiem, kas izvērš ANO Statūtos ieterto rasu diskriminācijas aizliegumu. Jēdziens "rasu diskriminācija" konvencijā lietots plašā nozīmē un ietver arī atšķirības, kas balstītas, piemēram, uz personas "etnisko vai nacionālo izcelsmi".⁴¹ Konvencijas izstrādes mērķis ir izskaust dažādas rasisma un rasu diskriminācijas formas. Tādēļ ir likumsakarīgi, ka šis cilvēktiesību līgums uzliek samērā plašus pienākumus valstīm attiecībā uz dažāda veida rasisma izpausmju aizliegumu, nereti šim mērķim pakārtojot citu pamattiesību, tajā skaitā vārda brīvības, īstenošanas iespējas.

Šis apstāklis ir radījis diezgan lielas pretrunas konvenciju uzraugošās Rasu diskriminācijas izskaušanas komitejas un dalībvalstu diskusijās par konvencijas īstenošanu. Kaut arī mērķis panākt rasu diskriminācijas izskaušanu ir plaši atzīts, valstu praksē atšķiras viedokļi jautājumā, kāds būtu atbilstošākais līdzsvars starp šā mērķa sasniegšanu un citu pamattiesību īstenošanas nodrošināšanu. Viens no lielākajiem diskusijas objektiem attiecas tieši uz vārda brīvības

īstenošanas robežām, ņemot vērā konvencijas 4. pantā ietverto pienākumu pakļaut kriminālai sodāmībai rasistiskas vārda brīvības izpausmes. Šī norma cita starpā paredz sekojošo:

“Dalībnieces valstis nosoda dažāda veida propagandu un visas organizācijas, kuras pamatojas uz vienas rases vai noteiktas ādas krāsas vai etniskas izcelsmes cilvēku grupas pārkāpuma idejām vai teorijām vai kuras cenšas attaisnot vai atbalstīt dažāda veida rasu naidu un diskrimināciju, un aņņemas nekavējoties veikt pozitīvus pasākumus dažādas kūdišanas uz diskrimināciju vai diskriminācijas aktu izskaušanai. Šai nolūkā dalībnieces valstis saskaņā ar Vispārējās cilvēka tiesību deklarācijas principiem un tiesībām, kas skaidri formulētas šās konvencijas 5. pantā, arī:

a) pasludina, ka jebkāda ideju izplatīšana, kas pamatojas uz rasu pārkāpumu vai naidu, jebkāda kūdišana uz rasu diskrimināciju, kā arī visi vardarbības akti vai kūdišana uz šādu aktu izdarišanu pret jebkuru rasi vai personu grupu ar citu ādas krāsu vai etnisko izcelsmi, kā arī dažādas palīdzības sniegšana rasistiskas darbības veikšanai, ieskaitot tās finansēšanu, ir noziegums, ko soda likums[..]”⁴²

Tā nosaka samērā plašus ierobežojumus attiecībā uz vārda brīvības īstenošanu, jo uzliek valstīm par pienākumu noteikt kriminālatbildību par rasu pārkāpuma ideju vai teoriju sludināšanas faktu *per se*, nesaistot personas atbildību ar nodarījuma rezultātā iestājušajām sekām vai personas nodomu kurināt rasu naidu, vai aicināt uz rasu vardarbību vai diskrimināciju. Rasu diskriminācijas izskaušanas komitejas prakse nesniedz skaidru atbildi, vai kriminālsods būtu jānosaka arī par 4. pantā aizliegto izteikumu lietošanu privātajā telpā vai arī šādos gadījumos būtu pietiekami, ja personai būtu iespējas sniegt prasību par morālā kaitējuma atlīdzību civiltiesiskā kārtībā. Komiteja gan ir uzsvērusi, ka konvencijas primārais mērķis ir vērsties pret aizliegtu izteikumu izplatīšanu publiskajā telpā, tajā pašā laikā norādot uz grūtībām, ar kādām bieži vien jāsaskaras, mēģinot nodalīt privāto un publisko telpu.

Konvencijas 4. pantā ietvertais aizliegums attiecas uz jebkuru mediju, caur kuru tiek publiskoti rasistiski izteikumi, tajā skaitā interneta

vidi. Komiteja ir aicinājusi valstis cīnīties ar rasu diskriminācijas izplatību internetā, kā arī ratificēt Eiropas Padomes Konvenciju par kibernoziegumiem⁴³ un tās papildprotokolu par rasisma un ksenofobijas noziedzīgiem nodarījumiem, kas tiek izdarīti datorsistēmās.⁴⁴ Šis noteikums ir īpaši būtisks Latvijai, ņemot vērā faktu, ka vairums rasismu un naidu kurinošu izteikumu tiek izplatīti tieši interneta vidē. Latvijas Krimināllikuma 78. pants⁴⁵, kas nostiprina nacionālajā likumdošanā konvencijas 4. pantā ietverto aizliegumu, var tikt piemērots arī šādiem gadījumiem. Taču Latvijas tiesību akti neparedz atbildības sadalījumu starp interneta pakalpojumu sniedzēju, mājaslapas turētāju un izteikumu autoru.

Latvijas tiesībsardzības iestāžu praksē un tiesību aktos parādās vēl vairākas problēmas attiecībā uz konvencijas 4. panta īstenošanu. Piemēram, krimināltiesību eksperti norāda, ka Latvijas Krimināllikuma 78. pants neietver kaitīgu seku iestāšanos kā priekšnosacījumu šā likuma piemērošanai. Tomēr tiesībsardzības iestādes samērā bieži atsaka ierosināt krimināllietu gadījumos, ja rasistiskie izteikumi pēc attiecīgo amatpersonu vērtējuma nav radījuši būtisku kaitējumu personas interesēm.⁴⁶ Jāatzīmē arī, ka Krimināllikuma 78. pants ietver nepieciešamību pierādīt personas tiešu nodomu kurināt rasu naidu vai diskrimināciju kā priekšnoteikumu tā piemērošanai. Turklāt tiesībsardzības iestādes praksē bija noteikušas samērā augstu sliekšni personas nodoma pierādīšanai, kā rezultātā absolūtais vairākums lietu tika izbeigtas pirmstiesas izmeklēšanas stadijā, nenonākot līdz izvērtēšanai tiesā. Tomēr pēdējo divu gadu laikā šī tendence mainās, un lietas, kas izskatītas tiesās pēc Krimināllikuma 78. panta, vairs nav izņēmuma gadījumi. Vairums šādu lietu attiecas uz dažādu radikālu grupējumu pārstāvju īstenoto vardarbību pret citas rases pārstāvjiem, bet dažas lietas saistāmas arī ar verbālām naida kurināšanas izpausmēm.

Konvencijas 4. pants atšķirībā no Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 20. panta neparedz valstīm iespēju izvēlēties līdzekļus rasisma propagandas apkarošanai, bet uzliek par pienākumu noteikt kriminālatbildību par šādām darbībām. Tas

saistīts ar 4. panta preventīvo lomu – izskaust jebkādas rasu diskriminācijas formas jau sākotnējā stadijā, un komitejas pārlicību, ka civilprasību iesniegšanas iespējas vai administratīvie sodi nespēs panākt vēlamo rezultātu bez atturošā efekta, kāds piemīt kriminālām sankcijām. Komiteja ir vairākkārt norādījusi, ka mērķi, kura sasniegšanu nodrošina kriminālizmeklēšana rasistisko aktu gadījumos un vainīgo saukšana pie kriminālatbildības, nevar tikt sasniegti tikai ar civiltiesiskiem vai administratīviem aizsardzības līdzekļiem.⁴⁷ Taču saskaņā ar konvencijas 6. pantu⁴⁸ bez krimināltiesiskām sankcijām valstij ir jānodrošina iespējas cietušajām personām iesniegt civilprasības, lai panāktu morālā kaitējuma atlīdzināšanu. Turklāt civiltiesiskie aizsardzības līdzekļi ir vienīgais pamats, kā cietusī persona var vērsties pret rasistisku izteikumu paudēju gadījumos, ja ierosināt krimināllietu ir atteikts.

Neskatoties uz konvencijas 4. panta plašajiem ietvariem un uzsvāru uz rasistisku izteikumu pakļaušanu kriminālsodam, konvencija tikpat kā neietver kritērijus, kas ļautu samērot 4. pantā ietvertu rasu naida un diskriminācijas kurināšanas aizliegumu ar tiesībām uz vārda brīvību. Vienīgais līdzsvarojošais elements ir 4. pantā ietvertā vārdu kopa, ka šajā normā ietvertie pienākumi jāīsteno, “ņemot vērā” Vispārējā Cilvēktiesību deklarācijā un konvencijas 5. pantā ietvertās tiesības. Šo tiesību lokā ietilpst arī vārda brīvība. Taču akadēmiskajās diskusijās un praksē klauzula “ņemot vērā” tiek interpretēta dažādi un tās nozīme ir neskaidra. Tādēļ vairākas Rietumeiropas valstis,⁴⁹ baidoties, ka šī klauzula nesatur pietiekamas garantijas pret nesamērīgu vārda brīvības ierobežošanu, ir pievienojušas atrunas un interpretējošas deklarācijas attiecībā uz 4. pantu. Valstīm, kuras ir veikušas atrunas, konvencijas 4. pantā ietvertie pienākumi nav saistoši. Savukārt valstis, kas ir pievienojušas deklarācijas, lielākoties norāda, ka tās īsteno 4. pantā ietvertos pasākumus tādējādi, lai neapdraudētu tiesības uz vārda brīvību un nodrošinātu līdzsvaru starp pamattiesību īstenošanu un to pienākumiem saskaņā ar konvenciju.

Rasu diskriminācijas izskaušanas komiteja gan ir uzsvērusi, ka konvencijas radītāji nevarētu būt interpretējuši klauzulu “ņemot vērā”

tādējādi, ka tā dotu iespējas atkāpties no konvencijā noteiktā pienākuma aizliegt attiecīgās rasisma izpausmes. Pretējā gadījumā nebūtu nozīmes konvencijā attiecīgo pantu ietvert.⁵⁰ Saistībā ar 4. pantā ietvertās klauzulas atsauci uz Vispārējo Cilvēktiesību deklarāciju, komiteja uzsver, ka vārda brīvības īstenošana atbilstoši Vispārējās Cilvēktiesību deklarācijas 29. panta 2. daļai ir saistīta ar īpašu atbildību un pienākumiem, kuru starpā pienākums neizplatīt rasistiskas idejas ir īpaši nozīmīgs.⁵¹ Komiteja arī norāda, ka vārda brīvībai gadījumos, kas attiecas uz rasistisku un naidu kurinošu runu, ir mazāka aizsardzība. Taču detalizētāku ieskatu attiecībā uz komitejas pieeju konvencijas 4. pantā aizliegto vārda brīvības izpausmju ierobežošanai sniegs nākamajā apakšnodalā analizētā komitejas prakse individuālo lietu izvērtēšanā.

2.2. Rasu diskriminācijas izskaušanas komitejas prakses attiecībā uz neiecietības kurināšanas aizliegumu analīze

Latvijas Republika komitejas kompetenci izskatīt individuālās sūdzības līdz šim vēl nav atzinusi. Taču Latvijai kā konvencijas dalībvalstij ir pienākums īstenot konvencijas normas. Tādēļ komitejas prakses analīze attiecībā uz individuālajām lietām ir būtiska, jo ir viens no avotiem, kas atklāj komitejas viedokli par 4. panta saturu.

Jāpiebilst, ka vairākās no skatītajām lietām komiteja ir konstatējusi 4. panta pārkāpumu, pamatojoties tikai uz to, ka valsts tiesībsardzības iestādes nav pienācīgi izmeklējušas sūdzības. Tie bieži vien ir gadījumi, kad policijas iestādes atsakās ierosināt krimināllietu par iespējamiem aicinājumiem uz rasu naidu un diskrimināciju un veikt detalizētāku izmeklēšanu, uzskatot, ka apstrīdētie izteikumi nerada sabiedrisko bīstamību.⁵² Arī Latvijā dažkārt ir vērojama līdzīga attieksme pret neiecietību kurinošiem izteikumiem un vardarbību, kas balstīta uz rasistiskiem motīviem. Lietas, kuru apstākļi ir pietiekami strīdīgi, tiek izbeigtas pirmstiesas izmeklēšanas stadijā, un

vardarbības akti pret citas rases pārstāvjiem tiek kvalificēti kā huliģānisms, neizmeklējot vainīgo iespējamo rasistisko motivāciju. Taču nevalstisko organizāciju kritika par šādu tiesībaizsardzības iestāžu praksi ir radījusi plašāku izpratni par rasisma noziegumu radīto kaitējumu, un vairs nav retums, ka lietas par nacionālā naida kurināšanu nonāk arī līdz tiesas izvērtējumam.

Kā jau iepriekš minēts, komiteja bieži vien ir konstatējusi 4. panta pārkāpumu tādēļ, ka tiesībaizsardzības iestādes nav veikušas pienācīgu izmeklēšanu. Taču bez šiem gadījumiem komiteja ir skatījusi arī lietas, kurās jāizvērtē vārda brīvības samērojāmība ar konvencijas 4. pantā ietvertajiem pienākumiem. Pirmā no šādām lietām, kas tiks analizēta rakstā, ir *POEM un FASM pret Dāniju*.⁵³ Tā rosina diskusiju jautājumā par politiskās runas brīvības robežām un politiku, tajā skaitā parlamentāriešu, atbildību par rasistisku un diskriminējošu izteikumu izplatīšanu. Šī lieta atspoguļo arī nacionālo institūciju pieeju vārda brīvības un konvencijas 4. pantā ietverto pienākumu sabalansēšanā.

Lietas fakti saistās ar to, ka *POEM* un *FASM*, nevalstiskas organizācijas, kuras pārstāv musulmaņu minoritāti, vērsās ar sūdzību Rasu diskriminācijas izskaušanas komitejā. Sūdzības cēlonis bija valsts institūciju atteikšanās sodīt Dānijas Tautas partijas vadītāju un parlamenta deputāti Pia Kjaersgādu (*Pia Kjærsgaard*) par iespējamām rasistiski diskriminējošiem izteikumiem, kurus viņa bija paudusi Tautas partijas izdevumā. Apstrīdētie deputātes izteikumi bija sekojoši: "Šeit slēpjas fenomens, kas kļūst arvien acīmredzamāks visās tā šausmu izpausmēs: Dānijas multikulturalizācija nes sev līdzī tādās kaites kā bandu un grupējumu veidošanos, masveida izvarošanu un pilnīgu vienaldzību pret principiem, uz kuriem ir balstīta Dānijas tiesību sistēma. [..]. Masu izvarošanas fenomens ir jauns arī Dānijas kontekstā un ir saistīts ar kultūras uztveri – dāņu meitenes tiek uztvertas kā prostitūtas, kuras var tikt apgānītas bez kauna, kamēr tie paši zēni un puīši ir audzināti noslepkavot savas māsas, ja tās pārkāpj ģimenes un kultūras normas."⁵⁴ Konteksts, kurā izskanēja politiķes izteikumi, saistījās ar parlamentā apspriesto likumprojektu,

kas paredzēja palielināt sodu par grupā izdarītu izvarošanu. Savukārt likumprojekta iniciatīva sekoja pēc incidenta, kad vairāki vīrieši, kuru etniskā izcelsme nebija dāņu, izvaroja četrpadsmit gadus vecu dāņu meiteni.

Pēc šā politikas paziņojuma nevalstiskās organizācijas griezās tiesībsardzības institūcijās, apgalvojot, ka ir noticis Dānijas Kriminālkodeksa pārkāpums. Taču Dānijas policija, kuras lēmumu apstiprināja arī prokuratūra, nolēma lietu pārtraukt. Šāds lēmums lielā mērā tika pamatots ar nepieciešamību nodrošināt vārda un politisko debašu brīvību. To apliecina, piemēram, šāds citāts no policijas lēmuma: "Politiskie paziņojumi, neskatoties uz to, ka var tikt uztverti kā kādu aizvainojoši, veido daļu no dialektikas, kurā tradicionāli pastāv plašas robežas attiecībā uz dažādu vispārinājumu un vienkāršotu apgalvojumu lietošanu."⁵⁵ Arī prokurors savā lēmumā uzsvēra, ka "[..] lai nodrošinātu brīvas un kritiskas diskusijas, līdz zināmai pakāpei ir jāpieņem, ka paziņojumi var būt aizvainojoši kādām grupām vai indivīdiem. Tomēr, neskatoties uz paziņojuma aizvainojošo un degradējošo raksturu attiecībā pret citai kultūrai piederīgām personām, apvainojumi, kas izteikti paziņojumā, nav tik nopietni, lai attaisnotu atkāpes no vārda brīvības."⁵⁶

Šie nacionālo institūciju argumenti lielā mērā atspoguļo problēmas vārda brīvības sabalansēšanā ar nauda un diskriminācijas kurināšanas aizliegumu. Komitejas un citu starptautisko cilvēktiesību institūciju prakse ļauj izdalīt vairākus kritērijus, kas var atvieglot lēmumu pieņemšanu nacionālajām tiesībsardzības iestādēm. Taču katrs gadījums ir jāizvērtē individuāli, un tas, vai nacionālo institūciju lēmums tiks atzīts par pamatotu, lielā mērā atkarīgs no tā, cik detalizēti tās būs izvērtējušas visus lietas būtiskos apsvērumus, izšķiroties par labu vārda brīvībai vai tās ierobežojumiem konkrētajā gadījumā.

Dānijas prokuratūras arguments, ka apvainojumi nav pietiekami nopietni, lai pieļautu atkāpes no vārda brīvības, ir ļoti subjektīvs kritērijs un, ja tas būtu vienīgais arguments, būtu vājš pamatojums nacionālo iestāžu lēmumam. Diemžēl komitejas vērtējums šajā lietā

izpalika, jo tā noraidīja lietas turpmāku izskatīšanu, konstatējot, ka iesniedzēji nav izmantojuši visas iespējas aizstāvēt savas tiesības nacionālajā līmenī. Taču komitejas prakse citās lietās ilustrē, ka tā ne vienmēr piekrīt nacionālo institūciju vērtējumam attiecībā uz apstrīdēto izteikumu bīstamības pakāpi.⁵⁷ Citi kritēriji, kuriem būtu jāpievērš uzmanība, saistās ar jautājuma sabiedrisko nozīmību un apstrīdēto izteikumu ieguldījumu sabiedriskajā diskusijā, autora mērķi, lietojot aizvainojošus izteikumus, autora statusu un kontekstu, kādā tie izteikti. Jāpiebilst, ka rasu diskriminācijas aizliegums starptautiskajās tiesībās jau ir kļuvis par paražu tiesību normu. Tādēļ tādu izteikumu izplatīšanai, kas robežojas ar rasu diskriminācijas kurināšanu, ir jābūt pamatotai ar sevišķi nozīmīgām sabiedrības interesēm.⁵⁸

Attiecībā uz Dānijas iestāžu argumentu par plašajām politiskās runas robežām, jāpiekrīt, ka politiskās runas brīvībai ir fundamentāla loma demokrātiskā sabiedrībā. Tādēļ daudzās valstīs deputātiem ir imunitāte no kriminālvajāšanas, īpaši attiecībā uz viedokļiem, ko tie pauduši kādā sabiedrībai nozīmīgā jautājumā. Taču vairums parlamentu pastāv ētikas kodeksi, kas ierobežo deputātu iespējas nākt klajā ar rasistiskiem saukļiem. Fakts, ka apstrīdētie izteikumi izskanējuši politiskas diskusijas kontekstā, kuras ietvari ir plaši, tomēr neatbrīvo valsti no konvencijas 4. pantā ietvertu pienākumu izpildes un nepieciešamības izvērtēt konkrētos izteikumus. Kā uzsver komiteja citā lietā, kurā bija iesaistīta tā pati Dānijas politiķe, “[..] fakts, ka Kjaersgādas kundzes paziņojumi izskanēja politisko debašu kontekstā, neatbrīvo dalībvalsti no tās pienākuma izmeklēt, vai šie izteikumi ietver rasu diskrimināciju”.⁵⁹

Neskatoties uz to, ka parlamentāriešu nosodījums un atbildība par rasistiskiem un ksenofobiskiem izteikumiem nacionālā līmenī bieži vien ir atkarīga no partijas biedru attieksmes, rīcības trūkums no valsts tiesībsargājošo institūciju puses, lai izmeklētu šādus gadījumus, var novest pie situācijas, ka valsts tiks atzīta par pārkāpušu tās starptautiski tiesiskās saistības. Turklāt arī analizētajā lietā komiteja aicina Dānijas valdību pievērst uzmanību Pasaules konferences

pret rasismu, rasu diskrimināciju, ksenofobiju un līdzīgiem neiecietības veidiem Rīcības programmas 115. punktam, kurš uzsver politiķu īpašo lomu un atbildību cīņā pret rasismu un rasu diskrimināciju un iesaka politiskajām partijām izstrādāt iekšējos kodeksus, paredzot atbildību organizācijas biedriem par publiskiem paziņojumiem, kas atbalsta vai kūda uz rasismu, rasu diskrimināciju vai ksenofobiju.⁶⁰

*Oslo un Tondheimas ebreju kopiena un citi pret Norvēģijas valsti*⁶¹ ir otra nozīmīgākā lieta, kas atspoguļo komitejas pieeju klauzulai, ka konvencijas 4. panta piemērošanā jāņem vērā Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā ietvertās tiesības, tajā skaitā vārda brīvība. Lietas fakti saistās ar kāda radikāla grupējuma līdera Sjolie paziņojumiem, kurus viņš izteica grupas organizēta neliela gājiena laikā⁶² par godu ievērojama nacistu piekritēja Rūdolfa Hessa piemiņai. Sjolie cita starpā paziņoja sekojošo: "Katru dienu imigranti aplaupa, izvaro un nogalina norvēģus, katru dienu ebreji izlaupa un posta mūsu valsti, tie izsūc mūsu valsts bagātību un aizstāj to ar amorāliem un norvēģiem svešiem uzskatiem."⁶³ Turpinot viņš uzsvēra: "[..] mūsu dārgais firers Ādolfs Hitlers un Rūdolfs Hess tika apcietināti par to, kam viņi ticēja. Mēs nedrīkstam novērsties no viņu principiem un varonīgajiem centieniem, tieši pretēji, mums jāseko viņu pēdās un jācinās par to, kam viņi ticēja, konkrēti, par Norvēģiju, kas balstīta uz nacionālsociālismu."⁶⁴

Pamatojoties uz vairākām sūdzībām par šiem paziņojumiem, Oslo prokuratūra ierosināja krimināllietu par Norvēģijas Kriminālkodeksa iespējamo pārkāpumu. Lietai nonākot iztiesāšanas stadijā, Norvēģijas tiesas nebija vienotas, kā vērtēt Sjolie izteikumus. Apelācijas instances tiesa atzina Sjolie par vainīgu, uzskatot, ka viņa runa akceptē ebreju masveida iznīcināšanu. Augstākās tiesas tiesnešu viedokļi dalījās, taču to vairākums uzskatīja, ka runa "tikai izteica atbalstu nacionālsociālisma ideoloģijai",⁶⁵ tādēļ Sjolie sodīšana nesamērīgi ierobežotu vārda brīvību. Uzskatu dažādība attiecībā uz Sjolie izteikumiem atspoguļo, cik bieži vien grūti ir novilkt robežas starp rasu naida un diskriminācijas kurināšanas aizliegumu un pieļaujamajam vārda

brīvības robežām. Šī lieta ilustrē arī konteksta nozīmi dažādu interešu sabalansēšanā, jo, piemēram, Vācijā, ņemot vērā tās vēsturisko pieredzi, šādu izteikumu aizliegums diez vai rosinātu plašas diskusijas.

Ņemot vērā Norvēģijas Augstākās tiesas attaisnojošo spriedumu, vairākas ebreju kopienu pārstāvošas organizācijas iesniedza sūdzību Rasu diskriminācijas izskaušanas komitejā par iespējamo konvencijas 4. un 6. panta pārkāpumu. Komiteja, izskatot lietu, izmantoja divpakāpju pieeju. Vispirms tā izvērtēja, vai apstrīdētie paziņojumi ietilpst kādā no 4. pantā aizliegtajiem izteiksmes veidiem, un nonāca pie secinājuma, ka paziņojumi satur idejas, kas balstītas uz rasu pārkāpumu vai naidu. Attiecībā uz Sjolie paziņojumu vērtējumu, komitejas viedoklis atšķīrās no Norvēģijas Augstākās tiesas secinājumiem. Pretēji augstākās tiesas vairākuma atzinumam, ka paziņojumi nesatur draudus vai aicinājumus uz konkrētām darbībām, komiteja uzskatīja, ka glorificējošā atsauksme uz Hitleru un viņa principiem, aicinot sekot to pēdās, jāvērtē vismaz kā aicinājums uz rasu diskrimināciju, ja ne vardarbību.⁶⁶ Komiteja piekrita, ka runas saturs bijis bezjēdzīgs, taču vienlaikus uzsvēra, ka loģikas trūkums konkrētajos izteikumos nav būtisks, lai izvērtētu, vai tie pārkāpj konvencijas 4. pantu.⁶⁷

Secinot, ka apstrīdētie paziņojumi ietilpst konvencijas 4. panta tvērumā, komiteja turpinājumā izvērtēja, vai šos izteikumus aizsargā 4. pantā ietvertā klauzula, kas paredz panta piemērošanā "ņemt vērā" Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas un konvencijas 5. panta principus, kuri ietver arī tiesības uz vārda brīvību. Šajā saistībā komiteja uzsvēra, ka, neskatoties uz šo klauzulu, tiesībām uz vārda brīvību ir ierobežota loma 4. pantā ietvertā pienākumu kontekstā, jo visi cilvēktiesību līgumi, kas garantē vārda brīvību, pieļauj iespēju ierobežot šīs tiesības īstenošanu. Konkrētajā lietā komiteja atzina, ka 4. pantā ietvertā klauzula neaizsargā Sjolie paziņojumus, ņemot vērā to izteikti aizvainojošo un uzbrūkošo raksturu.

Jāpiebilst, ka arī citu starptautisko cilvēktiesību institūciju prakse apliecina, ka vārda brīvībai tiek nodrošināts mazāks aizsardzības līmenis rasistisku un naidu kurinošu izteikumu gadījumos. Piemēram,

iepriekš analizētais Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām ietver tiešu naida un diskriminācijas kurināšanas aizliegumu pakta 20. pantā. Savukārt Eiropas Cilvēktiesību tiesa absolūtā vairumā gadījumu ir atzinusi šādu izteikumu ierobežošanu par atbilstošu Eiropas Cilvēktiesību konvencijas (ECK) 10. panta otrajā daļā ietvertajiem nosacījumiem vai arī atteikusies jau sākotnēji izskatīt sūdzības par rasistisku izteikumu ierobežošanu, pamatojoties uz konvencijas 17. pantu, kurš paredz tiesību ļaunprātīgas izmantošanas aizliegumu.

Secinājumi

Starptautisko cilvēktiesību institūciju prakses analīze rāda, ka neiecietības kurināšanas gadījumos tiesības uz vārda brīvību var nonākt pretrunā ar diskriminācijas aizliegumu ikviena cilvēka tiesībām tikt uzskatītām par tiesību subjektu un tiesībām uz personas goda un cieņas aizsardzību, bet radikālākos gadījumos arī ar personas tiesībām uz dzīvību. Robežu novilkšana starp šo dažādo pamattiesību īstenošanu demokrātiskā sabiedrībā ir diezgan sarežģīts jautājums. Tā risināšanā iesaistīti likumdevēji, veidojot atbilstošus tiesiskos ietvarus, tiesas un citas tiesībaizsardzības iestādes, piemērojot šos tiesību aktus praksē, akadēmiķi un pilsoniskās sabiedrības organizācijas, diskutējot par piemērotāko līdzsvaru starp dažādu sabiedrības interešu īstenošanu.

Latvijā kā salīdzinoši jaunā demokrātijā robežas starp tiesībām uz vārda brīvību un neiecietības kurināšanas aizliegumu tikai veidojas. Krimināllikuma 78. pants, kas aizliedz nacionālā naida kurināšanu, un citas uz šo jautājumu attiecināmas Krimināllikuma normas lielā mērā tika pārmantotas no LPSR Kriminālkodeksa. Tām galvenokārt bija simbolisks raksturs, jo padomju režīmā eksistējošā cenzūra izslēdza iespēju, ka neiecietību kurinoši izteikumi varētu izskanēt publiskajā telpā. Pieredzes trūkums šādu lietu izmeklēšanā vēl šobrīd ir izjūtams Latvijas tiesībaizsardzības iestāžu darbībā, dažkārt

uz rasistiskiem motīviem balstītu vardarbību kvalificējot tikai kā huligānismu, tādejādi nesaskatot atšķirību starp huligānisma aktu un rasistisku noziegumu radīto bīstamību sabiedrībai. Atšķirība gan ir ļoti būtiska, jo pat gadījumos, kad konkrētais nodarījums var skart tikai vienu cilvēku, tā sekas ir izjūtamās visu attiecīgajai sabiedrības grupai piederīgo personu vidū. Nepienācīgi izmeklējot vai sodot noziegumu, kas pastrādāts, pamatojoties uz rasistiskiem motīviem, tiek radīta augsne turpmākiem vardarbības aktiem pret konkrētas grupas pārstāvjiem. Savukārt attiecīgajai grupai piederīgie var zaudēt drošības sajūtu un iespēju paļauties uz valsts institūciju aizsardzību.

Tiesībaizsardzības iestāžu attieksme pret verbālu neiecietības formu ierobežošanu līdz šim ir bijusi atturīga. Pirmo desmit gadu laikā kopš neatkarības atjaunošanas tikai dažas lietas nonāca līdz tiesas izvērtējumam, un vienīgā lieta, kurā persona tika notiesāta par nacionālā naida kurināšanu, bija tā saucamā *Landmaņa lieta*.⁶⁸ Neiecietību kurinošu izteikumu nesodāmību, iespējams, noteica ne tikai pieredzes trūkums, bet arī vārda brīvības ievērojamā loma Latvijas neatkarības atjaunošanā un totalitārā pagātne, kas vismaz sākotnējā periodā lika vairāk domāt par vārda brīvības un citu pamattiesību aizsardzības nostiprināšanu, nobīdot otrā plānā jautājumu par šo tiesību īstenošanas robežām un iespējamajiem ierobežojumiem. Taču pēdējo gadu laikā gan iekšpolitisku diskusiju rezultātā, gan ārpolitisku faktoru ietekmē tiesībaizsardzības iestādes pievērs arvien lielāku uzmanību rasistiski motivētiem noziegumiem. Lietu ierosināšana par nacionālā naida kurināšanu un to iztiesāšana vairs nav nekas ārkārtējs. Domājot par turpmāko attīstību, ir svarīgi nodrošināt saprātīgu līdzsvaru starp dažādām sabiedrības vērtībām. Līdzsvarota risinājuma atrašana dažkārt ir samērā grūta, ņemot vērā diezgan trauslo robežu starp vārda brīvību un tās ierobežojumiem.

Veidojot Latvijas tiesiskos ietvarus un tiesu praksi jautājumā par vārda brīvības un neiecietības kurināšanas aizlieguma robežām, no vienas puses, jāņem vērā nepieciešamība aizsargāt vārda brīvību pret nepamatotiem tās ierobežošanas mēģinājumiem, tajā skaitā, lai nodrošinātu kādai sabiedrības daļai nepieņemamu viedokļu paušanu.

Īpaši būtiskas ir tiesu un citu tiesībaizsardzības iestāžu neatkarības garantijas, lai periodiskie atsevišķu politiķu aicinājumi tiesībaizsardzības iestādēm ierosināt lietas par nacionālā naida kurināšanu nepārvērstu neiecietības kurināšanu aizliedzošos tiesību aktus par instrumentu oponentu iebiedēšanai. No otras puses, ir jāņem vērā, ka Latvijā ir liels minoritātēm piederīgo personu īpatsvars, un valsts institūciju bezdarbība attiecībā pret izteikumiem, kas atklāti aicina uz vardarbību vai naidu pret kādu no šīm sabiedrības grupām, var radīt bailu un neaizsargātības sajūtu šai grupai piederīgo personu vidū. Šāda rīcība atsvešina cilvēkus no valsts, radot iespaidu, ka demokrātiski izveidotās valsts institūcijas nav spējīgas vai nevēlas aizsargāt kādu noteiktu sabiedrības daļu. Diemžēl šāds iespaids radās pēc pagājušā gada vasarā notikušajiem neiecietības aktiem pret seksuālo minoritāšu pārstāvjiem, ko pastiprināja valsts likumdevēju nevēlēšanās ietvert tiesību aktos garantijas pret šai grupai piederīgo personu diskrimināciju un joprojām pastāvošais vakuums likumdošanā, lai aizsargātu pret aicinājumiem uz naidu un vardarbību arī šai grupai piederīgās personas.

Taču paralēli iekšpolitiskajiem apsvērumiem Latvijas tiesību politiku un praksi vārda brīvības un neiecietības kurināšanas aizlieguma sabalansēšanā aizvien vairāk ietekmē arī starptautiski tiesiskie faktori, kas izriet no Latvijas dalības Apvienoto Nāciju Organizācijā, Eiropas Padomē un Eiropas Savienībā, kā arī juridiskajām saistībām, ko valsts uzņēmusies, ratificējot starptautiskos cilvēktiesību līgumus. Piemēram, Eiropas Komitejas pret rasismu un neiecietību⁶⁹ izstrādātajās rekomendācijās ietvertā prasība un Rasu diskriminācijas izskaušanas komitejas aicinājumi ietvert Latvijas Krimināllikumā rasistiskus motīvus kā atbildību pastiprinošu apstākli bija pamats atbilstošu grozījumu pieņemšanai Latvijas Krimināllikuma 48. pantā.

Rakstā analizēto Latvijai saistošo ANO cilvēktiesību līgumu normas un to piemērošanas prakse nesniedz viennozīmīgu un precīzu atbildi par vārda brīvības un neiecietības kurināšanas aizlieguma robežām. Turklāt bez universālajiem starptautisko tiesību avotiem Latvijas tiesību piemērotājiem jāņem vērā arī reģionālajos cilvēktiesību

avotos nostiprinātās pamattiesību aizsardzības garantijas. Detalizētu vadlīniju trūkums attiecībā uz dažādo interešu līdzsvarošanu rada Latvijas tiesību piemērotājiem zināmu rīcības brīvību, ļaujot izvērtēt katru individuālo gadījumu. Taču vienlaikus tas Latvijas tiesām un citiem tiesību piemērotājiem uzliek galveno atbildību, lai nacionālo institūciju pieņemtie lēmumi nepārkāptu valsts starptautiskās saistības.

Būtiska nozīme šajā procesā ir faktam, vai nacionālās tiesībaizsardzības institūcijas, pieņemot lēmumu, ir piemērojušas attiecīgās starptautisko cilvēktiesību līgumu normas un izvērtējušas visus lietā nozīmīgos apstākļus. Cilvēktiesību komitejas un Rasu diskriminācijas izskaušanas komitejas prakses analīze rāda, ka svarīgi kritēriji, izvērtējot apstrīdēto izteikumu ierobežošanas nepieciešamību, ir konteksts, kādā tie pausti, izteikumu saistība ar diskusijām par aktuāliem sabiedrības dzīves jautājumiem, kā arī izteikuma autora mērķis. Nozīme var būt arī autora statusam, faktam, cik liela bijusi izteikumu mērķauditorija, un citiem apstākļiem, kas var parādīties konkrētās lietas ietvaros. Ja augstākminētie kritēriji būs izvērtēti un atspoguļoti tiesībaizsardzības iestāžu lēmuma pamatojumā, ir diezgan liela ticamība, ka nacionālo institūciju lēmums atbildīs gan valsts starptautiskajām saistībām, gan radīs pārlicību strīdā iesaistītajām pusēm, ka pieņemtais lēmums ir objektīvs un izstrādāts, pienācīgi izvērtējot visus argumentus. Lai sasniegtu šādu rezultātu, ir nepieciešama arī turpmāka tiesnešu, policistu un prokuroru apmācība par Latvijai saistošo starptautisko cilvēktiesību institūciju praksi šajā jautājumā un attiecīgo institūciju pārstāvju neatkarība lēmuma pieņemšanā no likumdevēja un izpildvaras, jo tiesas procesi, kas saistās ar dažādu radikālu izteikumu ierobežojumu, visbiežāk izsauc lielu sabiedrisko rezonansi, ko savas popularitātes vairošanai izmanto arī atsevišķi politisko spēku pārstāvji.

Saprātīga līdzsvara atrašana starp vārda brīvību un neiecietības kurināšanas aizliegumu ir atkarīga arī no politiķu un likumdevēju ieguldījuma šā jautājuma risināšanā. Grūti ir sagaidīt, ka sabiedrība kļūs iecietīgāka, ja no parlamenta tribīnes nesodīti tiek pausti atklāti homofobiski izteikumi, kuru autori ir nevis kāda margināla

grupējuma, bet valdošajā koalīcijā pārstāvētu politisko partiju pārstāvji. Nosodījums no partijas biedru un citu parlamentāriešu puses radītu sabiedrībā signālu, ka izteikumi, kas noniecina kādu sabiedrības grupu un atbalsta neiecietību pret to, neatspoguļo parlamenta vairākuma pozīciju. Neiecietības retorika no parlamenta tribīnes īstermiņā var vairojot atsevišķu politisko spēku popularitāti, taču, skatoties plašāk, tā ietekmē un veido arī sabiedrisko domu, vairojot nesaskaņas sabiedrībā, stiprinot atbalstu radikāli noskaņotām grupām un vājinot uzticību demokrātiskas valsts institūtiem un tās darbības metodēm. Kā jau minēts iepriekš, citu valstu vēsturiskā pieredze rāda, ka attālums starp sistemātisku neiecietības kurināšanu pret kādu sabiedrības daļu un atklātu vardarbību nav liels.

Analizētie starptautiskie cilvēktiesību līgumi nosaka tiesiskos ietvarus attiecībā uz vārda brīvības nodrošināšanu un neiecietības kurināšanas aizliegumu. Tie uzliek pienākumus likumdevējam, lai nodrošinātu atbilstošu aizsardzību nacionālajos tiesību aktos, un palīdz tiesību piemērotājiem atrast kritērijus dažādo interešu līdzsvarošanai. Starptautisko tiesību avotu efektivitāte ir atkarīga no nacionālo institūciju informētības un gatavības ievērot šos Latvijai juridiski saistošos dokumentus. Taču ir grūti novilkt abstraktu robežu starp dažādām sabiedrības pamatvērtībām, tāpēc individuālu apstākļu izvērtējums paliek nacionālo institūciju kompetencē. Tādēļ Latvijas valsts varas institūcijas ir vistiešāk atbildīgas, kā veidosies tiesību politika un tiesu prakse, meklējot līdzsvaru starp vārda brīvību un neiecietības kurināšanas aizliegumu. Šī politika veidos valsts starptautisko tēlu un apliecinās, kādu vēlamies redzēt Latvijas sabiedrību nākotnē.

Atsauces

- ¹ Ar tiesībām uz "vārda brīvību" šā raksta ietvaros tiek saprastas visdažādākās vārda brīvas izpausmes, piemēram, preses vai mākslinieciskās izpausmes brīvība.
- ² Jedziens "neiecietības kurināšana" šajā rakstā tiek lietots plašā nozīmē, ar to saprotot aicinājumus uz vardarbību, naidu vai diskrimināciju pret kādas rases, etniskas, reliģiskas vai citas sabiedrības grupas pārstāvjiem, pamatojoties uz to piederību šai grupai.

Neiecietības kurināšanas aizliegums un tiesības uz vārda brīvību.. 371

- ³ Skatīt, piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2003. gada 4. decembra spriedumu lietā *Gunduz v. Turkey*, 51. punktu. Pieejams: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en> (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ⁴ Skatīt Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 20. panta 2. daļu. Pakta teksts latviešu valodā pieejams: <http://www.humanrights.lv> (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ⁵ Skatīt Konvencijas par jebkuras rasu diskriminācijas izskaušanu 4. pantu. Konvencijas teksts latviešu valodā pieejams: <http://www.humanrights.lv> (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ⁶ Ar Latvijas Republikas valdības iesniegtajiem ziņojumiem Cilvēktiesību komitejai un Rasu diskriminācijas izskaušanas komitejai, kā arī komiteju sniegto vērtējumu, var iepazīties Latvijas Republikas Ministru kabineta pārstāvja starptautiskajās cilvēktiesību institūcijās biroja mājaslapā: www.mkparstavis.gov.lv (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ⁷ Skatīt Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 19. pantu, kas garantē tiesības uz vārda brīvību, un 29. (2.) pantu, kas paredz deklarācijā ietverto tiesību ierobežošanas mehānismu. Diskriminācijas kurināšanas aizliegumu aizliedz deklarācijas 7. pants.
- ⁸ Konvencijas 10. pants satur tiesības uz vārda brīvību. Konvencijā nav ietverta atsevišķa norma, kas paredzētu neiecietības kurināšanas aizliegumu. Taču neiecietības kurināšanas aizliegums var būt kā viens no leģitīmiem pamatiem vārda brīvības ierobežošanai saskaņā ar ECK 10. panta 2. daļu. Turklāt praksē Eiropas Cilvēktiesību tiesa samērā bieži noraida sūdzības par neiecietību saturošo izteikumu ierobežošanu, pamatojoties uz konvencijas 17. pantu – “Tiesību Jaunprātīga izmantošana”.
- ⁹ Pakta teksts latviešu valodā ir pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/pptpakc.htm> (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ Turpat.
- ¹² Iesniegums *Laptsevich v. Belarus*, CCPR/C/68/D/780/1997, 8. 2. punkts. Pieejams: <http://www.law.wits.ac.za/humanrts/undocs/session68/view780.htm> (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ¹³ Ibid, 8.1. punkts.
- ¹⁴ Iesniegums *Ross v. Canada*, CCPR/C/70/D/736/1997. Pieejams: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/29712c8ddea3414dc12569ad003d0316?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/29712c8ddea3414dc12569ad003d0316?Opendocument) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ¹⁵ Iesniegums *Robert W. Gauthier v. Canada*, CCPR/C/65/D/633/1995, 13.6. punkts. Pieejams: <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf> (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ¹⁶ Iesniegums *Ballantyne, Davidson, McIntyre v. Canada*, CCPR/C/47/D/359/1989,

- 11.3. punkts. Pieejams: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/eca9df4fd85650a6c1256ae300493208?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/eca9df4fd85650a6c1256ae300493208?Opendocument) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ¹⁷ Iesniegums *Lee v. Republic of Korea*, CCPR/C/84/D1119/2002, 7. 2. punkts. Pieejams: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/CCPR.C.84.D.1119.2002.En?OpenDocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/CCPR.C.84.D.1119.2002.En?OpenDocument) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ¹⁸ Ibid.
- ¹⁹ Komitejas vispārējais komentārs (*General Comment*) Nr. 10: Vārda brīvība (19. pants), Cilvēktiesību komiteja, 29/06/83, 3. punkts. Pieejams: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/2bb2f14bf558182ac12563ed0048df17?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/2bb2f14bf558182ac12563ed0048df17?Opendocument) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ²⁰ Iesniegums *Kim v. Republic of Korea*, CCPR/C/64/D/574/1994, 2.3. punkts. Pieejams: <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/session64/view574.htm#Made%20public%20by%20decision%20of%20the%20Human%20Rights%20Committee> (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ²¹ Iesniegums *Faurisson v. France*, CCPR/C/58/D/550/1993, 9.2. punkts. Pieejams: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/4c47b59ea48f7343802566f200352fea?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/4c47b59ea48f7343802566f200352fea?Opendocument) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ²² Ibid.
- ²³ Skatīt Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 2003. gada 8. septembra spriedumu lietā Nr. C29240503. Nav publicēts.
- ²⁴ Atbilstoši 1969. gada *Vīnes konvencijas par līgumtiesībām* 2. pantam par atrunu (angl. *reservation*) uzskata valsts vienpusēju paziņojumu, parakstot, ratificējot, pieņemot utt. starptautisku līgumu neatkarīgi no tā, kā tiek nosaukts šis paziņojums vai kādu formulējumu tas satur, ja paziņojuma mērķis ir neattiecināt atsevišķa (u) līguma panta (u) darbību uz šo valsti vai arī attiecināt šo darbību, bet nedaudz grozītā veidā.
- ²⁵ Pievienojot "interpretīvo deklarāciju" (angl. *interpretative declaration*), valsts sniedz savu interpretāciju par veidu, kā tā piemēros attiecīgo starptautiskā līguma normu. Skatīt vairāk līgumu uzraudzības institūciju lietoto terminu vārdnīcu, kuras teksts pieejams: <http://www.ohchr.org/english/bodies/treaty/glossary.htm> (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ²⁶ Vispārējais komentārs (angl. *General Comment*) Nr. 11: Kara propagandas un nacionālā, rasu vai reliģiskā naida kurināšanas aizliegums (20. pants), Cilvēktiesību komiteja, 29/07/83, 2. punkts. Pieejams: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/60dcfa23f32d3feac12563ed00491355?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/60dcfa23f32d3feac12563ed00491355?Opendocument) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ²⁷ Kopumā komiteja ir skatījusi četras šāda veida lietas.
- ²⁸ Pakta teksts latviešu valodā ir pieejams: <http://www.humanrights.lv/doc/vispaar/pptpakc.htm> (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)

- ²⁹ Iesniegums *J. R. T. and the W. G. Party v. Canada*, CCPR/C/18/D/104/1981. Pieejams: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/be24fa123874d7b7c1256abe0047f366?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/be24fa123874d7b7c1256abe0047f366?Opendocument) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ³⁰ Paziņojumu saturs pamatā izpaudās kā brīdinājums klausītājiem “par briesmām, ko rada starptautiskā finansistu un ebreju ietekme, izraisot pasaule karus, bezdarbu un inflāciju un pasaules vērtību un principu sabrukumu.” Turpat., 2.1. punkts.
- ³¹ Iesniegums *J. R. T. and the W. G. Party v. Canada*, CCPR/C/18/D/104/1981. Pieejams: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/be24fa123874d7b7c1256abe0047f366?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/be24fa123874d7b7c1256abe0047f366?Opendocument) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ³² Iesniegums *Ross v. Canada*, CCPR/C/70/D/736/1997. Pieejams: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/29712c8ddea3414dc12569ad003d0316?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/29712c8ddea3414dc12569ad003d0316?Opendocument) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ³³ Iesniegums *Ross v. Canada*, CCPR/C/70/D/736/1997, 10.5. punkts. Pieejams: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/29712c8ddea3414dc12569ad003d0316?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/29712c8ddea3414dc12569ad003d0316?Opendocument) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ³⁴ *Ibid.* 11.6. punkts.
- ³⁵ Iesniegums *Faurisson v. France*, CCPR/C/58/D/550/1993. Pieejams: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/4c47b59ea48f7343802566f200352fea?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/4c47b59ea48f7343802566f200352fea?Opendocument) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ³⁶ *Ibid.* 2.6. punkts.
- ³⁷ Iesniegums *Faurisson v. France*, CCPR/C/58/D/550/1993, 9.5. punkts. Pieejams: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/4c47b59ea48f7343802566f200352fea?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/4c47b59ea48f7343802566f200352fea?Opendocument) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ³⁸ *Ibid.* 9.2. punkts.
- ³⁹ ES ministri sāk sarunas par pretrasisma likumu, bet Staļina režīma noziegumi visdrīzāk netiks pieminēti // *Diena*, 2007. gada 19. aprīlis.
- ⁴⁰ Skatīt vairāk Erdmane A. Holokausts un okupācijas noliegums un vārda brīvība. 2007. gada 6. februāris. Pieejams: www.politika.lv (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 2. augustā.)
- ⁴¹ Skatīt Konvencijas par jebkuras rasu diskriminācijas izskaušanu 1. pantu. Konvencija teksts latviešu valodā pieejams: www.humanrights.lv (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ⁴² Konvencija teksts latviešu valodā pieejams: www.humanrights.lv (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ⁴³ Latvijas Republika konvenciju ratificēja 2007. gada 14. februārī. Konvencijas teksts pieejams: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=185&CM=8&DF=16/03/05&CL=ENG> (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)

⁴⁴ Latvijas Republika konvencijas papildprotokolu ratificēja 2007. gada 14. februārī. Konvencijas papildprotokola teksts pieejams: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=189&CM=8&DF=16/03/05&L=ENG> (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)

Latvijas Krimināllikuma 78. pants "Nacionālās un rasu vienlīdzības pārkāpšana, cilvēka tiesību ierobežošana" paredzēja:

- 1) Par darbību, kas apzināti vērsta uz nacionālā vai rasu naida vai nesaticības izraisīšanu, kā arī par apzinātu personas ekonomisko, politisko vai sociālo tiesību tiešu vai netiešu ierobežošānu vai tiešu vai netiešu priekšrocību radīšanu personai atkarībā no tās rases vai nacionālās piederības, *soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim gadiem vai ar naudas sodu līdz sešdesmit minimālajām mēnešalgām.*
- 2) Par tādu pašu darbību, ja tā saistīta ar vardarbību, krāpšanu vai draudiem, kā arī tad, ja to izdarījusi personu grupa vai valsts amatpersona vai uzņēmuma (uzņēmēj sabiedrības) vai organizācijas atbildīgs darbinieks, *soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz desmit gadiem.*

Kopš 2007. gada 19. jūlija panta nosaukums un redakcija ir mainījusies, jo likumdevējs kā noziedzīgu nodarījumu atsevišķi izdalījis diskriminācijas aizlieguma pārkāpšanu Krimināllikuma 149.1 pantā, bet Krimināllikuma 78. panta jaunais nosaukums ir "Nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšana", tā redakcija ir sekojoša:

- 1) Par darbību, kas apzināti vērsta uz nacionālā, etniskā vai rasu naida vai nesaticības izraisīšanu, *soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz trim gadiem vai ar piespiedu darbu, vai ar naudas sodu līdz sešdesmit minimālajām mēnešalgām.*
- 2) Par tādu pašu darbību, ja tā saistīta ar vardarbību, krāpšanu vai draudiem vai ja to izdarījusi personu grupa vai valsts amatpersona, vai uzņēmuma (uzņēmēj sabiedrības) vai organizācijas atbildīgs darbinieks, vai ja tā izdarīta, izmantojot automatizētu datu apstrādes sistēmu, *soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz desmit gadiem.*

⁴⁶ Skatīt, piemēram, Judins A. "Rasisms Latvijā: vai gaidām nāvi?" 2005. gada 14. jūnijs. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=4820> (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)

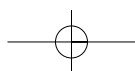
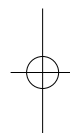
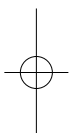
⁴⁷ Iesniegums *Dragan Durmic v Serbia and Montenegro*, CERD/C/68/D/29/2003, 9.2. punkts. Pieejams: [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/768c701774901852c125714d00435610?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/768c701774901852c125714d00435610?Opendocument) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)

⁴⁸ Skatīt Konvencijas par jebkuras rasu diskriminācijas izskaušanu 6. pantu. Konvencija teksts latviešu valodā pieejams: www.humanrights.lv (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)

- ⁴⁹ Šo valstu starpā ir, piemēram, Īrija, Austrālija, Lielbritānija un Francija. Skatīt konvencijai pievienoto atrunu un interpretējošo deklarāciju tekstu: <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/2.htm#reservations> (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ⁵⁰ Meron, T. The Meaning and Reach of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. *The American Journal of International Law*, Nr.79, 1985, p. 283.
- ⁵¹ Vispārējā rekomendācija (*General Recommendation*) Nr.15: Organizēta vardarbība, pamatojoties uz personas etnisko izcelsmi (4. pants), Rasu diskriminācijas izskaušanas komiteja, 23/03/93. Pieejama: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/e51277010496eb2cc12563ee004b9768?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/e51277010496eb2cc12563ee004b9768?Opendocument) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ⁵² Skatīt, piemēram, iesniegumu *L. K. v. Netherlands*, CERD/C/42/D/4/1991. Pieejams: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/ec0884e5a47c1a1480256714005f6000?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/ec0884e5a47c1a1480256714005f6000?Opendocument) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ⁵³ Iesniegums *POEM and FASM v. Denmark*, CERD/C/62/D/22/2002. Pieejams: <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/MasterFrameView/b0d9f9415342207ac1256d60004be627?Opendocument> (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ⁵⁴ Iesniegums *POEM and FASM v. Denmark*, CERD/C/62/D/22/2002, 2.4. punkts. Pieejams: <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/MasterFrameView/b0d9f9415342207ac1256d60004be627?Opendocument> (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ⁵⁵ Ibid. 2.6. punkts.
- ⁵⁶ Ibid. 2.8. punkts.
- ⁵⁷ Skatīt, piemēram, komitejas viedokli par iesniegumu *Jewish community of Oslo and Trondheim and others v. Norway*, CERD/C/67/D/30/2003, 10.4. punktu. Pieejams: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/b0f01303db356e96c125714c004eb10f?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/b0f01303db356e96c125714c004eb10f?Opendocument) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ⁵⁸ Kā piemēru šeit var minēt Eiropas Cilvēktiesību tiesā izskatīto lietu *Jersild pret Dāniju*, kurā tiesa atzina par nesamērīgu žurnālista sodīšanu par intervijas ar radikāli noskaņotu jauniešu grupējumu pārraidīšanu, neskatoties uz intervēto rasistiskajiem izteikumiem. Tiesa atzina, ka ir nepieciešams nodalīt žurnālistu un intervētos, attiecībā uz kuriem apcietinājums tika atzīts par pamatotu. Savukārt žurnālista sodīšana tika vērtēta kā nesamērīgs vārda brīvības ierobežojums, ņemot vērā, ka žurnālista mērķis bija atspoguļot rasisma eksistenci Dānijas sabiedrībā un ilustrēt šādu grupu sociālo izcelsmi, nevis propagandēt rasisma idejas.
- ⁵⁹ Iesniegums *Mohammed Hassan Gelle v Denmark*, CERD/C/68/D/34/2004, 7.5. punkts. Pieejams: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/6715d](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/6715d)

376 ARTŪRS KUČS

- [3bdbeff3c0dc125714d004f62e0?Opendocument](#) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ⁶⁰ Iesniegums *POEM and FASM v. Denmark*, CERD/C/62/D/22/2002, 7. punkts. Pieejams: <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/MasterFrameView/b0d9f9415342207ac1256d60004be627?Opendocument> (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ⁶¹ Iesniegums *Jewish community of Oslo and Trondheim and others v. Norway*, CERD/C/67/D/30/2003. Pieejams: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/b0f01303db356e96c125714c004eb10f?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/b0f01303db356e96c125714c004eb10f?Opendocument) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ⁶² Gājienā, kurš ilga tikai piecas minūtes, piedalījās 38 cilvēki, tā maršruts bija aptuveni 500 metru un tas veda caur Askimas, Oslo tuvumā esošas pilsētas, centru.
- ⁶³ Iesniegums *Jewish community of Oslo and Trondheim and others v. Norway*, CERD/C/67/D/30/2003, 2.1. punkts. Pieejams: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/b0f01303db356e96c125714c004eb10f?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/b0f01303db356e96c125714c004eb10f?Opendocument) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ⁶⁴ Ibid.
- ⁶⁵ Ibid. 2.7. punkts.
- ⁶⁶ Ibid. 10.5. punkts.
- ⁶⁷ Iesniegums *Jewish community of Oslo and Trondheim and others v. Norway*, CERD/C/67/D/30/2003, 10.4. punkts. Pieejams: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/b0f01303db356e96c125714c004eb10f?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/b0f01303db356e96c125714c004eb10f?Opendocument) (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)
- ⁶⁸ Skatīt Liepājas pilsētas tiesas 2001. gada 12. janvāra spriedumu lietā Nr. K20-90/1 (kr./l. Nr.184000300). Nav publicēts.
- ⁶⁹ Eiropas Komisija pret rasismu un neiecietību tika izveidota, pamatojoties uz Eiropas Padomes valstu un valdību vadītāju 1993. gada oktobra Vīnes apspriedes lēmumiem. Tā ir neatkarīga cilvēktiesību uzraudzības institūcija rasisma un rasu diskriminācijas jautājumos, kuras pamatuzdevums ir cīnīties pret rasismu, ksenofobiju, antisemitismu un neiecietību Eiropā. Attiecībā uz naidu kurinošu izteikumu ierobežošanu nozīmīgākā ir ECRI vispārējā rekomendācija nr. 7: Par Nacionālo likumdošanu rasisma un rasu diskriminācijas apkarošanai. Tās teksts latviešu valodā pieejams: <http://www.coe.lv/tulkojumi.php?id=109> (Pēdējo reizi skatīts 2007. gada 21. augustā.)

Ziņas par autoriem

Artūrs ALKSNIS – Parīzes Politisko studiju institūta maģistrants. Ieguvis bakalaura grādu un maģistra grādu ar izcilību politikas zinātnē Latvijas Universitātē. Papildinājis zināšanas Briseles Brīvajā universitātē Beļģijā un Turku universitātē Somijā. Galvenās pētnieciskās intereses – starptautisko attiecību teorija, Eiropas Savienības ārējās attiecības un Francijas ārpolitika.

Solvita DENISA – Latvijas Universitātes doktorante komunikācijas zinātnē. Akadēmiskās intereses saistītas ar starpkultūru komunikāciju, pētnieciskajā darbībā koncentrējas uz mediju pētījumiem starpkultūru kontekstā. Kopš 2004. gada – Stratēģiskās analīzes komisijas Jauno zinātnieku foruma locekle.

Ivars IJABS – Latvijas Universitātes Politikas zinātnes nodaļas doktorsants un lektors. Studējis filosofiju un politikas zinātni Latvijā, Vācijā un Īslandē. Daudzu pētniecisku un publicistisku rakstu autors, zinātniskās literatūras tulkotājs. Bijis *Eurofaculty Riga*, *Konrad Adenauer Stiftung*, kā arī vairākkārtējs Latvijas Universitātes Kristapa Morberga stipendiāts. Galvenās pētnieciskās intereses – pilsoniskās sabiedrības diskurss modernajā politikas teorijā, Latvijas politisko ideju vēsture, kā arī politiskā diskursa analīze.

Ivars INDĀNS – Latvijas Universitātes politikas zinātnes maģistrs, studējis Svonsijas universitātē Lielbritānijā un Linnas universitātē ASV. Līdz 1999. gadam strādājis Latvijas Ārlietu ministrijā daudzpusējo

attiecību jomā, bijis ES *Phare* un ASV organizācijas *Freedom House* projektu pārstāvis Latvijā. Latvijas Ārpolitikas institūta pētnieks. Piedalījies Latvijas "Pirmsiestāšanās ES" un "Sabiedrības integrācijas koncepcijas izstrādāšanas" darba grupā. ES struktūrfondu nacionālās programmas "Darba tirgus pētījumi" projektu izvērtēšanas eksperts. Aktuālāko publikāciju un rakstu tematika – imigrācijas un darbaspēka brīvas pārvietošanās jautājumi un sabiedrības integrācijas procesi Eiropas Savienības politikas ietvaros.

Kristīne KRŪMA – ieguvusi maģistra grādu starptautiskajās tiesībās Zviedrijas Lundas universitātē, šobrīd šīs universitātes doktorante. Kopš 1999. gada Rīgas Juridiskās augstskolas lektore, no 2000. līdz 2006. gadam lektore Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē. Piedalījies dažādosursos Orhūsas, Umeo, Oslo, Helsinku, Galvejas un Turku universitātē, stažējies Eiropas Komisijas juridiskajā dienestā un bijusi viespētniece Maksa Planka institūtā Heidelbergā un Migrācijas tiesību centrā Neimegenā. *Baltic Yearbook of International Law* redakcijas locekle. Kopš 2006. gada *Odysseus Network* biedre.

Artūrs KUČS – Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes lektors, kopš 2006. gada – Starptautisko un Eiropas tiesību katedras vadītājs. 2006. gadā aizstāvējis promocijas darbu par tēmu "Tiesību uz vārda brīvību un neiecietību, diskrimināciju kurinošas runas aizlieguma līdzsvarošana" un ieguvis doktora grādu tiesību zinātnē. Kopš 2004. gada LU Juridiskās fakultātes Cilvēktiesību institūta pētnieks. Piedalījies vairākos pētījumos par Eiropas Cilvēktiesību konvencijas piemērošanas jautājumiem un dažādiem minoritāšu tiesību aspektiem. 2002. gadā ieguvis Eiropas maģistra grādu cilvēktiesībās un demokratizācijā.

Aija LULLE – Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļas doktorante, Stratēģiskās analīzes komisijas Jauno zinātnieku foruma locekle, Latvijas Sociologu asociācijas valdes locekle. Akadēmiskās intereses saistītas ar migrācijas studijām, darba tirgus izpēti, kā arī robežu pētniecības jautājumiem.

Līva MUIŽNIECE – Latvijas Universitātes Filozofijas fakultātes doktorante, šobrīd Fulbraita programmas ietvaros izstrādā promocijas darbu *Veina (Wayne State)* universitātē Detroitā. Pētnieciskās intereses saistītas ar Aristoteļa metafiziku, valodas filozofiju un fenomenoloģiju. Pētniece Latvijas Universitātes aģentūrā “LU Filozofijas un socioloģijas institūts”, darbojas Stratēģiskās analīzes komisijas Jauno zinātnieku forumā, ir LU Kognitīvo zinātņu un semantikas centra biedre. Daudzkārt uzstājusies starptautiskās konferencēs, piedalījies to organizēšanā, ir vairāku zinātnisku publikāciju autore.

Sandija NOVICKA – Latvijas Universitātes doktorante. Absolvējusi Latvijas Universitātes Juridisko fakultāti, 2003. gadā ieguvusi maģistra grādu starptautiskajās un Eiropas Savienības tiesībās Rīgas Juridiskajā augstskolā. Kopš 2004. gada vieslektore Rīgas Juridiskajā augstskolā. Strādā zvērinātu advokātu birojā *Lejiņš, Torgāns & Partneri*. Darba pieredze un profesionālās intereses saistītas ar Eiropas Savienības tiesībām, nodokļu tiesībām un investīciju strīdu risināšanu.

Iveta REINHOLDE – ieguvusi doktora grādu politikas zinātnē Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātē. LU SZF Politikas zinātnes nodaļas docente. Pētnieciskās intereses saistās ar publiskās pārvaldes un administrācijas jautājumiem gan Latvijā, gan Eiropas Savienībā. Pētījusi publiskās pārvaldes reformas gaitu un efektivitāti Latvijā, apskatījusi, kā ES ietekmē nacionālo dalībvalstu administrācijas darbību.

Gunda REIRE – Latvijas Universitātes politikas zinātnes doktorante. Studējusi politikas zinātņi LU, Berlīnes Humbolda universitātē un Freiburgas Alberta Ludviga universitātē Vācijā. Latvijas Valsts prezidenta Stratēģiskās analīzes komisijas (SAK) priekšsēdētāja vietniece un SAK Jauno zinātnieku foruma vadītāja. Vairāku zinātnisku publikāciju autore par Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) nozīmi starptautiskā miera un drošības uzturēšanā. Galvenās pētnieciskās intereses – starptautiskās organizācijas globalizācijas apstākļos un ANO globālās politikas.

Toms ROSTOKS – ieguvis bakalaura un maģistra grādu politikas zinātnē Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātē, LU Politikas zinātnes nodaļas lektors. Papildinājis zināšanas Berlīnes Humbolta universitātē un kā Fulbraita stipendiāts Rutgersa Universitātē ASV. Vairāku zinātnisku publikāciju par sadarbību Baltijas jūras reģionā, Kaļiņingradu, Latvijas–Krievijas attiecībām, Latvijas interesēm Eiropas Savienībā, ES Konstitucionālo līgumu un Latvijas attīstības sadarbības politiku autors. Galvenās pētnieciskās intereses – starpvalstu attiecības Baltijas jūras reģionā, Latvijas attiecības ar Krieviju un ES ārējās attiecības.

Visvaldis VALTENBERGS – Latvijas Universitātes doktorants, Vidzemes augstskolas lektors Valmierā. Akadēmiskās intereses saistās ar mūsdienu politikas teoriju, informācijas un komunikāciju tehnoloģiju lomu demokratizācijā un migrācijas politiku.

Ilze VASARIŅA – Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Socioloģijas nodaļas maģistre. LU Kristapa Morberga konkursa stipendiāte 2003./2004. gadā. Kopš 2005. gada rudens darbojas Stratēģiskās analīzes komisijas Jauno zinātnieku forumā. Akadēmiskās intereses saistās ar dzimtu studijām, vēsturi un sociālo atmiņu, sociālajām traumām, kā arī mediju ietekmi. Pētnieciskā darbība koncentrēta uz vēstures un laikmeta refleksiju mūsdienu sabiedrībā gan teorētiskā, gan empīriskā līmenī. Ikdienas darbs saistīts ar tirgus, mārketinga un mediju tirgus situācijas analīzi mediju aģentūrā *Media House*.

Strategic Analysis Commission
under the Auspices of the President
of the Republic of Latvia
Research papers No. 5(16) 2007

**Belonging and Remaining Outside.
Tendencies of Radicalization of Society:
Latvia, Europe and the World**

"Zinātne" Publishers
Riga 2007
In Latvian

Stratēģiskās analīzes komisija
Zinātniski pētnieciskie raksti
Nr. 5(16) 2007

**Savējie un svešie.
Sabiedrības radikalizācijas tendences
Latvijā, Eiropā un pasaulē**

Redaktore *Kristīne Ieviņa*
Maketētāja *Gundega Kārklīņa*

Formāts 60×90/16. SIA Apgāds "Zinātne",
Akadēmijas laukumā 1, Rīgā, LV 1050.
Reģistrācijas apliecība nr. 40003576967.
Iespiesta Jelgavas tipogrāfijā.

